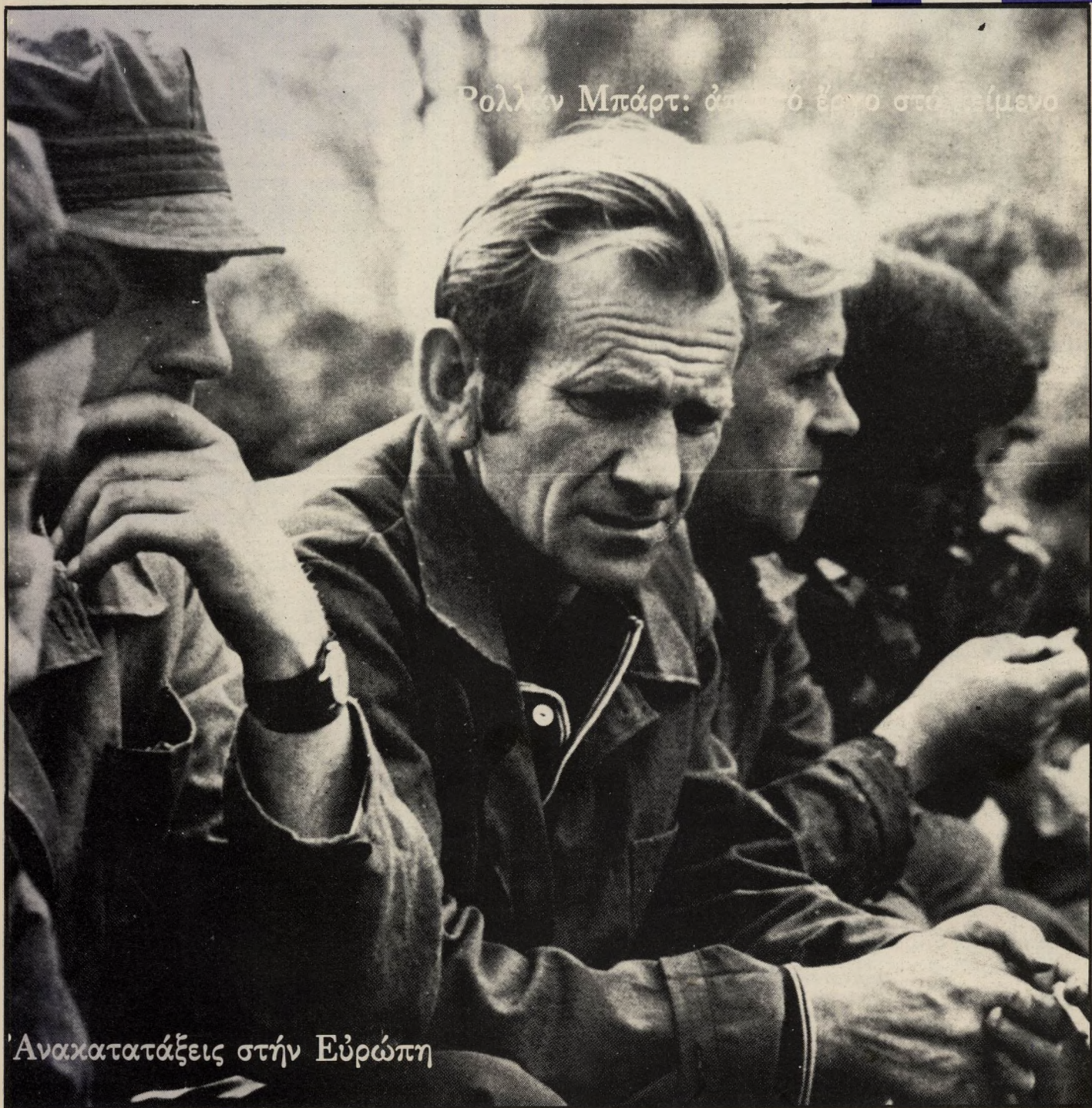

Ο

Μηνιαία επίθεώρηση
τεύχος 76 (4), Φεβρουάριος 1987
τιμή τεύχους 200 δραχ.

ΠΟΛΙΤΗΣ

Ρολάν Μπάρτ: άπειρο έργο στο κείμενο

Ανακατατάξεις στην Εύρώπη

Καπιταλιστική αναδιάρθρωση

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΔΕΥΤΕΡΑ 16 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1987
τεύχος 76 (4) (νέα περίοδος), δρχ. 200
ΤΗΛ. 32.39.645 και 32.28.791

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Καψάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Λεωνίδας Λουλούδης, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Γιώργος Μητροφάνης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστειδης Μπαλάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Πέτρος Πιζάνιας, Νίκος Πολίτης, Έλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

• Σκίτσα Χρήστου Πικριδά.

• Τη διόρθωση των δοκιμίων έκανε ο Παντελής Σπ. Μπουκάλας, τή σελιδοποίηση ή Μάγια Γεωργιάδου, τή αναπαραγωγή των φίλμ ή Χριστίνα Άναστασιού, τή φωτοστοιχειοθεσία ή Άννα Γιάκα, ή Γεωργία Μπαρούδου και ή Άλίκη Πελεκάνου.

• Έκδοτης, ό Ά. Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα.

• Διαχείριση, Σπύρος Δελέγκας.

• Έκτύπωση, ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ Α.Ε., Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 5757-940

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Όλα τά τεύχη του ΠΟΛΙΤΗ
Άπό τό τεύχος 1 έως τό 72
ΜΟΝΟ ΜΕ 6.000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ	7
Άγγελου Έλεφάντη, Έγώ άπλώς προήδρευα	8
Θανάση Τζαβάρα, Περί του έπιθετικού προσδιορισμού «παθητικός»	10
Νικόλα Άναστασάτου, Διαλυτήριο στή Χίο	11
Νίκου Καίσαρη, Τό Νόμπελ των 6	12
Θανάση Κωνσταντινίδη, «Άξιοκρατία» αντί μορίων	13
Νίκου Τσιγώνια, Άντιδικίες: νέοι και «ΝΕΑ»	14
Μπάμπη Κοβάνη, Έξελίξεις στον συνδικαλισμό	15
Άγγελου Έλεφάντη, Ό Βασιλεύς άπέθανε, ζήτω ό Βασιλεύς	17
Μαριάννας Δήτσα, Κυκλοφορώ κι όπλοφορώ	18
Γεράσιμου Μακρίδη, Ό συζήτηση για τήν Έθνική Άμυνα στή Βουλή	20
Λάκη Δεδουσόπουλου, Άναδιάρθρωση του κεφαλαίου και παραγωγική /διαδικασία	23
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, Οικονομία των πολιτών ή Οικονομική πολιτική	27
Νίκου Προκόβα, Δύσκολοι καιροί για πρίγκηπες στή Γαλλία	33
Θόδωρου Παρασκευόπουλου, Έκλογές στή Δυτική Γερμανία	36
Χάνς Μάγκνους Έντσενσμπέργκερ, «Ό κοινωνία δεν είναι κοπάδι προβάτων» (συνέντευξη)	39
ΣΤΙΓΜΙΑΙΑ ΚΑΙ ΑΥΘΟΡΜΗΤΑ	46
Σπύρου Γεωργάτου, Οι άξίες είναι σχέσεις	48
Δημήτρη Κυρτάτα, Οι δούλοι στήν κλασική άρχαιότητα	53
Ρολλάν Μπάρτ, Άπό τό Έργο στό κείμενο	58
Σάββα Πατσαλίδη, Ό θάνατος του συγγραφέα και ή διασπορά του νοήματος	65
Ντίτερ Μαζούρ, Συζήτηση με τήν Άννα Καφέτση	75
Παντελή Μπουκάλα, «Κέρματα»	78
Κ. Λογαρά, Για τήν «Όστορία της Όλγας» της Ρ. Γαλανάκη	80
Άνδρέα Πανταζόπουλου, «Άντίο στό προλεταριάτο» του Α. Γκόρτζ	82
Γιώργου Σωτήρχου, «Δοκίμια οικονομικής θεωρίας»	85
ΒΙΒΛΙΑ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	86
Νίκου Τσικόπουλου, Οι κοινοτικοί Ραδιοσταθμοί	88
ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ	89

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Έτήσια (12 τεύχη) 2.000 δρχ., έξάμηνη (6 τεύχη) 1.000 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπη έτήσια 2.500, έξάμηνη 1.300.
Άλλες χώρες: έτήσια 2.800, έξάμηνη 1.400

Όδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε. Έκδοτης: Άγγελος Έλεφάντης, Μάρκου Μουσούρου 34, Άθήνα. Τυπογραφείο ΣΠΟΤ-ΠΡΕΣΣ, Άγίας Παρασκευής 23, Περιστερί, τηλ. 5757940

Ἡ φάρσα τῆς φάρσας

Εἶναι πιά πολύς καιρός πού ἡ «ἀλλαγὴ» ἔχει χάσει κάθε ἐπαφή μέ τήν ὅποια ἀλλαγὴ, πού οἱ ἀγῶνες καί τά αἰτήματα δεκαετιῶν διακωμωδοῦνται ἀναδρομικά διά τῆς «ύλοποιήσεώς» τους. Καί πᾶνε κοντά ἕξι χρόνια πού τά ὄραματα καί ἐπισήμως ἀνελήφθησαν εἰς τούς οὐρανοὺς, μακριά ἀπό τήν καθημερινότητα, μέ κάτι «μπωφόρ» νά λυσομανᾶνε ἀνάμεσά τους. Μέ αὐτή λοιπόν τήν ἔννοια τῆς ἀλλαγῆς εἶναι ἐξαιρετικά περίπλοκο νά κατανοήσῃ κανεὶς ποιὰ θά εἶναι ἡ ἀλλαγὴ στήν ἀλλαγὴ γιά τήν ὅποια μιλάει σήμερα ὁ κ. Παπανδρέου.

Αἰφνιδίασε ὁ κ. Παπανδρέου μέ τόν ἀνασχηματισμό: τὰ «παλιά καταξιωμένα στελέχη» του, πού δέν τούς ἔμενε ἄλλο παρά νά δακρῶσουν, τόν κ. Τσιγαρίδα πού ἦρθε καί γι' αὐτόν ἡ ὥρα, ἔλεω Ἄντρεά, νά τόν μάθει ὁ θυρωρός του, τόν πολύ κόσμο πού ἀναρωτιέται τί τόν ἔπιασε πάλι τόν Ἄντρεά χειμωνιάτικα καί θυμήθηκε τίς «ἔσωτερικές τριβές». Καί ὁ πρωθυπουργός ἀπάντησε σέ ὅλες αὐτές τίς ἀπορίες μέ τή ρῆση: «ἀλλαγὴ μέσα στήν ἀλλαγὴ». Καί ὅλοι ἐνόησαν καί ἠσύχασαν.

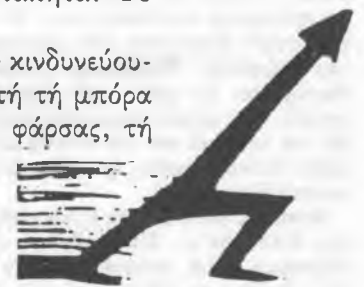
Αχρωμοὶ κεντρῶοι χαρακτηρίστηκαν αὐτοὶ πού στελέχωσαν τή νέα κυβέρνησι μετὰ τόν πρόσφατο ἀνασχηματισμό. Ἄχρωμοι, γιατί ὁ κ. Παπανδρέου ἔτσι θέλει τούς συνεργάτες του —ἄλλωστε ὁ ἀνασχηματισμός ἔγινε γιά νά φύγουν ὅσοι μέ τόν καιρό εἶχαν ἀποκτήσῃ κάποιους προσωπικούς χρωματικούς τόνους, ὅπως παλιότερα εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ πρὶν ἀπό αὐτούς ἄλλοι γιά τούς ἰδίους λόγους. Τήν ἀναγκαιότητα τῆς κεντρῶας σύνθεσης δέν χρειαζόταν νά τήν ἀναλύσει ὁ πρωθυπουργός στό Νταβός —τήν γνωρίζαμε κι αὐτήν ἀπό παλιότερα.

Ἄλλά εἴπαμε ὁ ἀνασχηματισμός ἔγινε γιά νά ἀπομακρυνθοῦν κάποια ἄτομα ἀπό τήν κυβέρνησι —τό ὅτι ἄλλοι πῆραν τή θέση τους ἦταν ἀπλῶς ἐπόμενο. Πίσω ἀπό ὅλα αὐτά κρύβεται λοιπόν μιὰ ἀδυσώπητη μάχη γιά τήν ἐξουσία κι αὐτό εἶναι ἄλλωστε τό μοναδικό σταθερό χαρακτηριστικό πού συνοδεύει τό ΠΑΣΟΚ ὅλα αὐτά τὰ χρόνια. Μόνο πού σήμερα ἡ μάχη γιά τή διατήρησι τῆς κρατικῆς ἐξουσίας μοιάζει νά χάνεται κι ἔτσι προέχουν οἱ ἐξελίξεις στήν κομματικὴ ἐξουσία, ἡ ὅποια εἶναι ὁ μοχλός γιά κάθε καινούργια ἐξόρμησι. Στό ἐπίπεδο λοιπόν αὐτό ὁ κ. Παπανδρέου προσπαθεῖ σήμερα νά ἀναδιατάξῃ ἀνθρώπους, ιδέες, καρέκλες, ὥστε νά δοθεῖ εὐκαιρία στόν ἴδιο καί τούς ἀπογόνους του νά ἐπανεξορμήσουν ἔχοντας ὑποστῆ τίς λιγότερες δυνατές ἀπώλειες (ἀνθρώπων, ιδεῶν, καρεκλῶν).

Αλλ' ἐνῶ αὐτά συμβαίνουν μέσα στό κάστρο, ἔξω ἀπό αὐτό οἱ ἄνθρωποι κουράστηκαν καί —κυρίως— οἱ ιδέες γελοιοποιήθηκαν. Γιατί χρειάζεται μεγάλο στομάχι γιά νά χωνέφῃ κανεὶς τὰ «high tech» τοῦ Νταβός μέ σάλτσα κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης τήν ὅποια μαγεύει καί θά συνεχίσει νά μαγεύει ὁ κομματικὸς μηχανισμός τοῦ ΠΑΣΟΚ. Χρειάζεται φαντασία τέτοια πού προϋποθέτει ἀμνηστία γιά νά παντρέφῃ κανεὶς τόν τρισχιλιετὴ ἄκαμπτο κ. Σαρτζετάκη, τόν «δημοκρατικὸ Πρόεδρο», μέ τούς πρό εἰκοσαετίας δημοκρατικούς ἀγῶνες, ὡς γνήσιο τέκνο τῶν ὁποίων προέκυψε ὁ κ. Πρόεδρος.

Στέρεφαν λοιπόν ἀνθρώπους καί ιδέες —δέν τούς ἔμεινε παρά ὁ Ἄχελῶος νά στερέφουν. Καί ἐτοιμάζονται νά ἐπανεξορμήσουν. Γιά τόν Ἄχελῶο. Τά Σπάτα. Τούς Ὀλυμπιακούς ἀγῶνες. Τήν κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Τό 2.000. Τόν ἀσφαλτοτάπητα. Τό σοσιαλισμό. Τήν ἐξουσία.

Ἄν ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται ὡς φάρσα, ἐμεῖς δέν κινδυνεύομε προσεχῶς νά ζήσουμε σέ μιὰ τέτοια περίοδο —αὐτὴ τὴ μπόρα τήν περάσαμε ἤδη. Τώρα ἔχουμε τήν ἐπανάληψι τῆς φάρσας, τὴ φάρσα τῆς φάρσας.

Πρίν από τόν σαρωτικό άνασχηματισμό:

Έγώ απλώς προήδρευα...

Ο «σαρωτικός» ανασχηματισμός της κυβέρνησης κατέπληξε τούς πάντες τόσο μέ τό εύρος τών αλλαγών πού έπέφερε όσο και μέ τίς υπόγειες, άν και άναγνώσιμες, διαδικασίες πού ύπαινίσσεται.

Ο κ. Παπανδρέου, άλλη μία φορά, θέλησε νά λειτουργήσει ως χείρ τιμωρός πού βάζει στή θέση τους (ή μάλλον βγάξει από τή θέση τους) κάποιους υπεύθυνους γιά τήν κυβερνητική κακοδαιμονία, τήν «άλαζονεία», τά παθολογικά «έκφυλιστικά» φαινόμενα, τίς «στρεβλώσεις», τίς «φυγόκεντρες τάσεις», τούς υπαίτιους γιά τήν μετατροπή τής οργάνωσης, μετά τό 1981, σέ «μηχανισμό διαμεσολάβησης σέ παλαιά πρότυπα».

«Έπιστολή-χαστούκι από Άνδρέα γιά στελέχη» χαρακτηρίζαν τά φιλοκυβερνητικά Νέα τόν κυβερνητικό ανασχηματισμό. Καί πράγματι τό χαστούκι ήταν δυνατό και ήχηρό ώστε ν' άκουστεί άπ' όλους όσοι στήν κομματική βάση και ανάμεσα στους οπαδούς του ΠΑΣΟΚ ανάγράφουν επίσης στρεβλώσεις, άλαζονείες, ανεπάρκειες, υπαναχωρήσεις, «βάλτωμα τής αλλαγής». Άλλά ιδού ή τιμωρός χείρ πού βάζει, άκόμα μία φορά, όπως πάντα, τά πράγματα στή θέση τους. Η σωτηριολογική διάσταση του χειρισμού είναι διάφανη. Έπιδιώκει κυρίως νά διατηρήσει τό μύθο του Σωτήρα-άρχηγού, του καλού τιμονιέρη πού μπορεί νά τιμωρεί και νά άνακαλεί στήν τάξη όποιοδήποτε ξεκόβει από τόν σωστό δρόμο.

Φυσικά, γιά όλες τίς καταγγελλόμενες από τόν κ. Παπανδρέου «στρεβλώσεις» κ.λπ. φταίνε οι άλλοι. Ο ίδιος απλώς προήδρευε σέ μία κυβέρνηση πού παρουσίασε τά έκφυλιστικά φαινόμενα. Πώς θά 'ταν Σωτήρας άν

και ό ίδιος, ή κυρίως ό ίδιος, είχε συμβάλει στήν παθολογία του συστήματος; Όστόσο, ό καθένας τό ξέρει, «όλες οι έξουσίες πηγάζουν από τόν Άρχηγό και άσκοϋνται έπ' όνόματί του». Άλλά αυτή ή συμπύκνωση τών συστατικών και οργανωτικών άρχών του ΠΑΣΟΚ, πού κάποτε του προσέφερε προωθητική ενέργεια, τώρα λειτουργεί άνασχετικά. Άν μεταξύ του στελεχικού δυναμικού σέ τούτη τήν έξαρση άυταρχικότητας, και παρά τίς μελοδραματικές αντιδράσεις όρισμένων, τελικά οι άντιστάσεις ήταν άσήμαντες, γιά πολύ κόσμο πού παλιότερα σαγηνευόταν από τά λόγια και τίς θεαματικές χειρονομίες του άρχηγού, αυτό του είδους ή πολιτική έχει καταταγεί στις άκραίες μορφές πολιτικού κυνισμού.

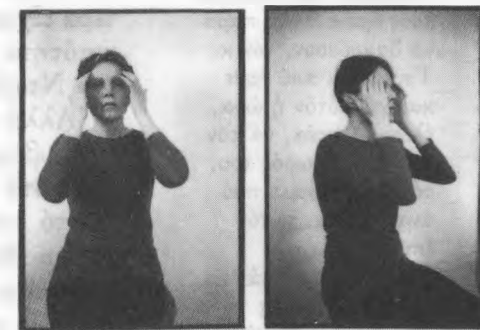
ΜΙΑ ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ

Κυνικότατα, λοιπόν, μέ τή μαγική του ράβδο ό άρχηγός επέδιωξε μία πολυδιάστατη επέμβαση πάνω στο πληθυσμίο κορμί τής «άλλαγής». Καί συγκεκριμένα:

1) Νά όμογενοποιήσει τήν κυβέρνηση αίροντας τίς αντιφάσεις μεταξύ άριστερών όραμάτων και δεξιών πράξεων, νά τής δώσει, όπως τόνισε και ό κ. Άρσένης, ένα προφίλ καθαρά κεντρικό ή και κεντροδεξιό. Διότι δέν άρκει ή πολιτική νά είναι δεξιόστροφη, και πρέπει νά φαίνεται τέτοια.

2) Νά καταστρέψει έστιές πιθανής άμφισβήτησης πού δημιουργεί ή άσκηση τής έξουσίας μέ τόν καιρό, ίσχυροποιώντας τούς κατόχους της (ύπουργούς κ.λπ.).

3) Νά έπανακτήσει ή χειμαζόμενη οργάνωση του ΠΑΣΟΚ επιχειρησιακή ικανότητα μέ τή συνδρομή τών «ιστορικών στελεχών». Αυτό βέβαια δέν σημαίνει νά άποκτήσει πολιτικές λειτουργίες —οϋδέποτε άλλωστε είχε, γιατί ή πολιτική λειτουργία άνήκε άποκλειστικά στον άρχηγό— αλλά νά δράσει άποτελεσματικά ως οργανωτικός διαμεσολαβητής γιά τή σύνδεση του λόγου του άρχηγού μέ τήν κομμα-

τική βάση και τούς οπαδούς.

ΚΑΘ' ΟΣΟΝ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΟΕΚΚΛΟΓΙΚΗ

Μία κεντρώα κυβέρνηση, πού μέ συνέπεια θά εφαρμόσει τό έν Νταβός τής Έλβετίας άναγγελθέν πρόγραμμα ξενοδοχομεταπρατικής άνορθώσεως τής ελληνικής οικονομίας, θά συντηρήσει δηλαδή τό πλήθος τών άνερχομένων τών ύπηρεσιών και του μεταπρατισμού σέ κατάσταση «ψαύσεως» τής έξουσίας, όταν γι' αυτήν έχουν χαθεί όλα τά τρένα τής αλλαγής, στήν πραγματικότητα έχει έναν και μόνο ρόλο νά διαδραματίσει: νά έλαχιστοποιήσει τίς άπώλειες του ΠΑΣΟΚ προς τά δεξιά, προς τήν άνερχόμενη Ν.Δ., και νά μεγιστοποιήσει τούς έκβιασμούς προς τά άριστερά, μέσα σέ μία σχεδόν κλασικού τύπου διμετωπική αντιπαράθεση. Φυσικά και τώρα, όπως και παλαιότερα, θά περισέψουν οι ρητορείες γιά τήν πραγμάτωση τών όραμάτων τής αλλαγής, γιά τήν πρόοδο του σταθεροποιητικού προγράμματος και τή συνολική άνάκαμψη τής οικονομίας.

Τά περιθώρια όμως είναι ιδιαίτερα στενά και ή άφερεγγυότητα προς τήν πασοκική διαχείριση δεδομένη. Άπομένει ό στόχος νά άποτραπεί ή κατάρ-

ρευση. Τουτό σημαίνει να απέμπλακεί τό ΠΑΣΟΚ από τήν έξουσία όσο είναι καιρός, όσο άκόμη αυτή ή απέμπλοκή του έπιτρέπει να διατηρήσει τή μαζική του βάση, να διατηρηθεί δηλαδή σε ποσοστά κοντά στό 40%, έστω κι άν ύποχρεωθεί να περάσει στην άντιπολίτευση. Άλλωστε πολλοί παράγοντες θά συμβάλουν στη διαμόρφωση του πραγματικού προεκλογικού κλίματος πού τώρα μόλις διαγράφεται σε άχνές γραμμές: τό επικείμενο Νόμπελ στους έξι (μεταξύ των οποίων ό κ. Παπανδρέου), οι διαπραγματεύσεις για τή διατήρηση των άμερικανικών βάσεων, ή πορεία των έλληνοτουρκικών σχέσεων και τίσεις για τήν έναρξη διαλόγου μέ τήν Τουρκία κ.λπ.

Είναι εύνόητο ότι σε αυτή τήν προεκλογική προοπτική, όπου ό κ. Παπανδρέου δέν μπορεί να προσδοκά τίποτε καλύτερο από τή διατήρηση του κύριου όγκου των δυνάμεων του κόμματός του, ό διαμεσολαβητικός ρόλος τής οργάνωσης του «Κίνηματος» είναι άποφασιστικός, όπως και ό ίδιος τόνησε στη συνεδρίαση τής Κεντρικής Έπιτροπής πού «έξέλεξε» τό νέο Έκτελεστικό Γραφείο: «*Η έπιστροφή στό Κίνημα τόσο σημαντικών στελεχών (...) άνταποκρίνεται στό πάγιο αίτημα του άπλου μέλους να ξαναδεί τό Κίνημα στην πρωτοπορία των κοινωνικών και έθνικων αγώνων και όχι άπλά στη διαχείριση τής κρατικής έξουσίας*». Τουτό άλλωστε έπιβεβαιώνεται από τήν άνάθεση στον κ. Κουτσόγιωργα τής εύθύνης για τήν «πορεία προς τό λαό».

Μετά από αυτά, ή Νέα Δημοκρατία δέν είχε κανένα λόγο να μή θέσει άμέσως ζήτητα πρόωρων εκλογών. Τό μήνυμα ήταν σαφές και ό κ. Μητσοτάκης σωστά «διάβασε» τό νόημα του άνασχηματισμού, επιλέγοντας να έπιτεθεί πρώτος, παρά να περιμένει κάποιο νέο αίφνιδιασμό του κ. Παπανδρέου. Άπομένει να άποσαφηνιστεί ό χρόνος διεξαγωγής, θέμα πρόσφορο για τά «σενάρια» τής έφημεριδογραφίας μας. Μέσα στό '87 ή άρχές 1988;

Και για τό ζήτημα τουτό θά άποφασίσει τελικά ό συσχετισμός δυνάμεων άνάμεσα στις δύο μεγάλες παρατάξεις. Όσο τό ΠΑΣΟΚ αισθάνεται έντονότερα τήν άποδυνάμωση, όσο περισσότερο φεύγει τό έδαφος κάτω από τά πόδια του, τόσο γρηγορότερα τό συμφέρεϊ να απέμπλακεί.

Όπως έχόντων των πραγμάτων, είναι περίπου να άπορεί κανείς μπροστά στό μέγεθος τής πολιτικής ρηχότητας καθώς ό Λεωνίδα Κύρκος τό μόνο πού βρήκε να πεί ήταν ότι οι «νέες λύσεις μπορούν να προκύψουν μόνο μέσα από τό διάλογο (...) να άνοίξει ή τηλεόραση σε αυτό τό διάλογο». Άλλά τό διάλογο τίνων, επί ποίου θέματος και μέ ποιά συγκεκριμένη προοπτική;

Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ: ΜΑΚΡΑΝ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ

Άν όμως ή άνανεωτική Άριστερά, ή

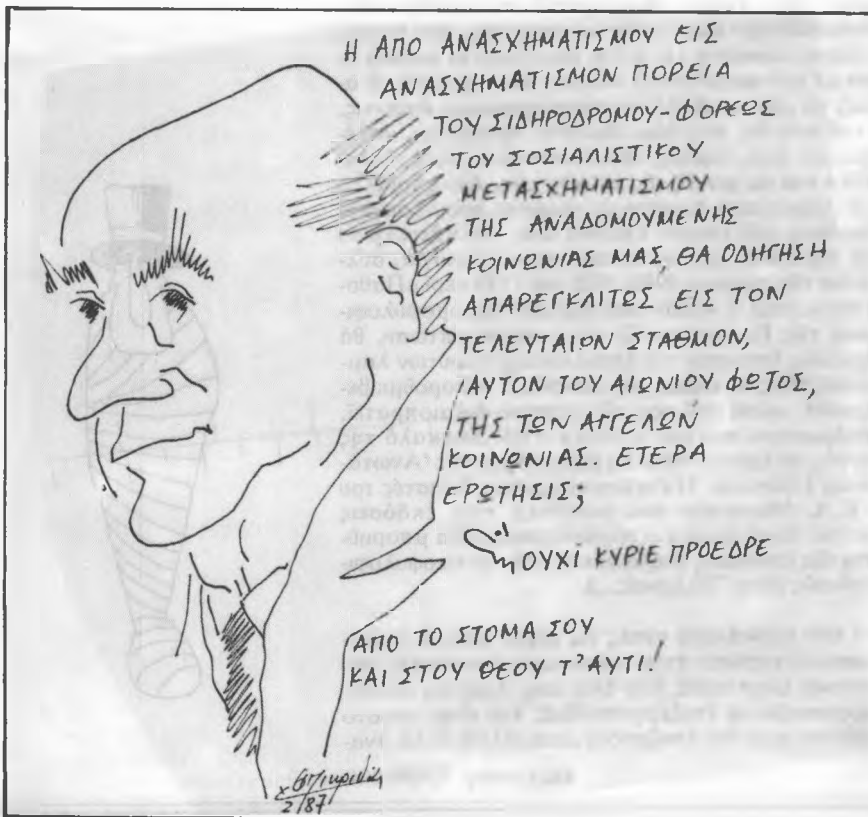
μάλλον τό τμήμα τής πού μετεξελλίσσεται έν χορδαίς και όργανοίς, δέν προσφέρει κάποια πειστική άπάντηση στα πολιτικά άδιέξοδα, άν δέν μπορεί ν' άποτελέσει ένα άνάχωμα έστω στην άπειλή τής επανόδου τής Δεξιάς στην έξουσία, για τήν ώρα κατάφερε ένα άξιοσημείωτο ρεκόρ: να χωρίσει τόν λιγοστό τής κόσμο σε δύο παρατάξεις. Διότι ό νέος φορέας, μετά και τήν συγκρότηση τής ΚΠΟΕ και τήν έπίσημη άναγγελία του ίδρυτικού συνεδρίου για τό τέλος του έρχόμενου Άπριλη, είναι πλέον γεγονός, ένα γεγονός πού σημάδεψε ήδη και θά σημάδεψει άκόμη πιο άρνητικά τήν Άριστερά στον τόπο μας. Παρά τους έξωραίσμούς των έμπνευστών του νέου φορέα, έχουν διαψευστεί οι προσδοκίες για συσπείρωση δυνάμεων πέραν του ΚΚΕ έσωτ. Άν θελήσει να πάει κανείς λίγο κάτω από τή φλούδα πού δημιουργούν οι δημοσιογραφικοί έντυπωσιασμοί, στό νέο σχήμα άπλώς συγκολλούνται τμήματα του ΚΚΕ έσωτ. και τμήματα τής πάλαι ποτέ «Σοσιαλιστικής Πορείας». Μιά υπέρβαση προς τά κάτω δηλαδή.

Άπό τήν άλλη μεριά, στό χώρο τής τάσης του ΚΚΕ έσωτ. πού έμμένει στην προοπτική τής κομμουνιστικής άνανέωσης, άν τά προβλήματα για τήν οργάνωτική του άνασυγκρότηση είναι πολλά, οι ύποκειμενικές άναστολές και οι άντικειμενικές δυσκολίες περισσότερες, ώστόσο ένα πράγμα μοιάζει σίγουρο: ότι ή συγκατοίκηση μέ τή «ΝΕΑ» άποκλείεται. Αυτό τόνησε κατηγορηματικά και ό Γιάννης Μπανιάς σε συγκέντρωση τής «άναβάθμισης» στη Θεσσαλονίκη στις 9.2.87, συγκέντρωση πού ή έπιτυχία τής ξάφνιασε και τους πιο αισιόδοξους. Ήδη προετοιμάζεται μια πανελλαδική διάσκεψη για τίς άρχές του Μάρτη πού στόχο θά έχει τήν κατ' άρχήν καταγραφή των δυνάμεων και τήν εκπόνηση μιας διακήρυξης πού θά καταγράφει τίς ιδεολογικές και πολιτικές θέσεις των κομμουνιστών τής άνανέωσης.

Πυκνώνουν έπίσης οι προετοιμασίες του ΚΚΕ για τό συνέδριό του. Ήδη έχει δώσει στη δημοσιότητα τίς «θέσεις» (μέ τό περιεχόμενό τους θά άσχοληθοΰμε έκτενώς στό έπόμενο τεύχος) μέ τίς όποιες προσπαθεί να έναρμονιστεί μέ τό άνανεωτικό πνεΰμα Γκορμπατσόφ και να διευρύνει τήν κοινωνική του βάση μέ βασικό μοχλό τή «συνεργασία» των δυνάμεων τής άριστεράς».

Σίγουρα ό Φλεβάρης δέν θά ναι μήνας πληκτικός...

Άγγελος Έλεφάντης

Περί του επιθετικού προσδιορισμού «παθητικός»...

Ο επίσημος, θεσμοποιός, Λόγος του Κράτους περί τὰ Ἀνθρώπινα καλεῖται νά εἶναι (καί πρέπει νά εἶναι) εὐλεξίς καί νά διαθέτει ὀρθοπρέπεια (τάκτ). Ὅταν δέ ἀναφέρεται εἰς τὰ φυλικά (περί τῶν φύλων λεγόμενα) πράγματα, τότε ἡ σαφήνεια τῶν νοημάτων, ἡ καθαρότης τῶν σκοπῶν καί κυρίως οἱ Λέξεις, χωρίς παραφερνάλια καί δερμοστιξίαις, ἀποτελοῦν τό μέγιστον ἦθος τοῦ Νόμου καί τοῦ Λόγου. Ἀνεκοινώθη, ὅθεν, σήμερον εἰς τό Πανελλήνιον ἐκ τῆς ἀνωτάτης γραφίδος τῶν Νεοελλήνων ὅτι «...τοῦ δράστου, πού ἦταν παθητικός ὁμοφυλόφιλος πολύ χρόνο προτοῦ γνωρίσει τό θῦμα, μέ τό ὁποῖο, ὡς ἐνεργητικό ὁμοφυλόφιλο συνῆψε ἀκολούθως σαρκικές σχέσεις...».

Τό κείμενο λοιπόν αὐτό θά μᾶς ἀπασχολήσει ὡς πρός τό κριτήριον τοῦ εὐ λέγειν, πού δεχτήκαμε ὡς θεμέλιο γιά τήν κρίση κάθε λόγου περί τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν φύλων του. Τό κεντρικό νόημα πού διέπει τήν ἀνάλυση καί ἀξιολόγηση τῶν (ἀνθρωπίνων) σχέσεων, ἀκόμη καί σαρκικῶν, στό ἐν λόγω κείμενο, εἶναι τό ζεύγος τῶν ἀμοιβαίως ἀποκλειομένων ἐπιθέτων: ἐνεργητικός – παθητικός. Μέ ἄλλα λόγια, ἰδοῦ ἡ ἀπορία του: πῶς δύναται ἕνας παθητικός (ὁμοφυλόφιλος) νά δρᾷ, νά σκοτώνει ἐν προκειμένῳ, ἐνεργητικῶς (τόν ἐνεργητικό του ἐραστή);! Ὁ ἀμοιβαῖος ἀποκλεισμός ἐνεργητικότητας/παθητικότητας στίς ψυχικές τάσεις, καταστάσεις καί συμπεριφορές ὁδηγεῖ νομοτελειακά τόν (δῆθεν) Ὁρθόν Λόγον τοῦ νόμου στό ὡς ἄνω (ψευδο)δίλημμα.

Ἄς δοῦμε κατ' ἀρχήν τήν καταγωγή τῶν λέξεων ἐνεργητικός/παθητικός. Πολλά ρήματα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἐμφανίζονται καί στήν ἐνεργητική καί στή μέση καί στήν παθητική φωνή, προσφέροντας ἔτσι στόν Λόγο εὐλυγισία καί εὐθυκρισία. Τά ἀντίστοιχα ρήματα γιά τό ζεύγος πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ εἶναι:

ἐνεργῶ = εἶμαι ἐν δράσει καί ἐνεργοῦμαι = ἔχω ἐκκένωσιν (ἐπί προσώπων)

παθαίνω = κινῶ εἰς πάθος καί παθαίνομαι = δεινοπαθῶ

Φυσικά, ἐπιλέγουμε ἀπό τίς πολλαπλές σημασίες ἐκεῖνες πού ἐνισχύουν τίς θεωρητικές βάσεις τοῦ κριτικοῦ τούτου σημειώματος. Λοιπόν, ἐάν τό πανελλήνιον παθαίνεται (δεινοπαθεῖ) αὐτές τίς μέρες ἀπό τοὺς ἐν δράσει ἐνεργούμενους ἐσχατολόγους εἶναι διότι παθητικῶς κινεῖ εἰς πάθος ἡ ἐμμονή τινῶν, μέ τενόρο τήν πρώτη γραφίδα τοῦ κράτους, στή μὴ ἀναγνώριση τῆς δομικῆς ἀμφισβήτησιν τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ καί, κυρίως, τῆς κατ' οὐσίαν Ἀμφιφυλίας μας. Ἡ ἐναγώνιος ἀντιπαράθεση ἐνεργητικοῦ πρός παθητικό, ἀρσενικοῦ πρός θηλυκό, καλοῦ (ἐγκληματία-πού-ἐνεργῶς-μεταμελεῖται) πρός τόν κακό (ἐγκληματία-πού-παθητικῶς-ἀνθίσταται) φέρεται καταφανή τὰ σημάδια τῶν ἀσυνειδήτων ἀμυντικῶν μηχανισμῶν, πού δεκαετίες τώρα ὁ Φρόντντ περιέγραψε: ἐκλογίκευση, παραγνώριση κ.λπ. κ.λπ. Δέν ζητεῖται φυσικά ἀπό κανέναν (ἔστω καί ἄρχοντα) νά συμφωνήσει μέ μιά ψυχολογική θεωρία, ἀλλά μπορεῖ νά ἀπαιτηθεῖ ἀπό ὅλους (καί κυρίως τοὺς Ἄρχοντες) νά μὴ προβάλλουν πεπαλαιωμένες ἀπόψεις. Κάποιος θά πρέπει νά πληροφορήσει τοὺς μὲν καί τοὺς δέ, πῶς ὅλοι εἴμαστε Ἀμφιφυλοῖ, καί ἐνεργητικοί καί παθητικοί, καί ἀρσενικοί καί θηλυκοί. Καί, κυρίως, δέν εἶναι ντροπή αὐτό, ἀρκεῖ νά ἀκούσουμε τήν ἐν τῷ βῆθει ὑπόστασή μας ἀλλά καί τίς φωνές τῆς ἐποχῆς μας. Δέν μπορεῖ τό 1987, ἀδιαμαρτυρητί, οἱ σιωπηρές ἀναφορές τοῦ Λόγου περί Δικαίου νά γίνονται στόν Τσεζᾶρε Λομπρόζο μέσω τοῦ ἐθνικοῦ μας μεταπράτη Γαρδίκου. Δέν μπορεῖ κείμενα πού, στό κάτω κάτω τῆς γραφῆς, δίνουν τό στίγμα καί τοῦ φύλου καί τῆς φυλῆς μας νά ἀντιγράφουν ὁρολογία, συλλογισμούς καί σύνταξη ἀπό ἀνεκδιήγητα φυλλάδια τῶν χρόνων 1910, 1920 καί 1930 περί «Παθολογικοῦ Ἐκφυλισμοῦ», περί «Ἀφροδισίων Παθῶν», περί «Ἀηδῶν φαινομένων τῆς ὁμοφυλοφιλίας» καί περί «τῆς «Φυσιολογικῆς Ἀμβλύνοιας τῆς Γυναίκος». Σέ αὐτή τήν περίπτωσι, θά μπορούσαμε νά προτείνουμε στόν καθ' ὕλην ἀρμόδιο ὑπουργό τήν ἐπανεκδοσι τοιοῦτων λαμπρῶν ἐγχειριδίων, καί τῆ (φυσικά) δωρεάν διανομή τους σέ ὅλους τοὺς φορεῖς... Μποροῦμε βεβαίως νά κατανοήσουμε πῶς ἡ Δικαστική Ἐξουσία, μέσα στή ροή τῶν γενεῶν, δικαιοπρατεῖ, δικαιογραφεῖ καί δικαιοδοτεῖ μέσα ἀπό τὰ «γράμματα» πού ἔμαθε δίπλα στόν Δάσκαλό της (τόν Γαρδικά);). Δέν βρέθηκε ὅμως ἕνας χριστιανός νά ἐμπλουτίσει τή βιβλιοθήκη τῆς Ἀνωτάτης Γραφίδος μέ τό σεμνόν πόνημα τοῦ Ἀλεξάντερ Στάουμπ: Ὁ ἐγκληματίας κι οἱ δικαστές του πού μεταφράστηκε στά ἑλληνικά ἀπό τόν Κ.Λ. Μερναῖο καί ἐκδόθηκε στίς ἐκδόσεις «Ἐριών», στήν Ἀθήνα, τό 1943!... Καί ἂν ὄχι αὐτό, σύμβουλοι καί παρασύμβουλοι θά μπορούσαν νά πληροφορηθοῦν ποιά εἶναι σήμερα ἡ θέση τῆς ἐπίσημης ψυχιατρικῆς γιά τήν ὁμοφυλοφιλία (ἄλλωστε ὁ Πρόεδρος τῆς Ψυχιατρικῆς Διεθνούς εἶναι Ἑλληνας...).

Συμπερασματικά, τό ψυχotraυματικό κείμενο πού προκάλεσε αὐτές τίς μέρες μαζική παλινδρομήσι στόν δημοσιῶς ἐκφερόμενο λόγο, μπορεῖ νά περάσει στήν ταλαίπωρη ἱστορία τῆς ψυχικῆς υγείας στόν τόπο μας ὡς τό μέγιστο Πρωκτικό Σύμπτωμα, πού ὅλοι μας, ἄρρενες καί θήλειες, ἄρχοντες καί ἀρχοῦμενοι, καλούμεθα ἐνεργητικῶς νά ἐπεξεργαστοῦμε. Καί εἶναι γνωστό πῶς τὰ ἐπανακάμπτονα ἀποπαιδία τοῦ Ἀσυνειδήτου μας δέν ἀναζητοῦν μεταμέλεια ἀλλά ἀναγνώριση καί δημιουργικό ἔλεγχο.

Θανάσης Τζαβάρας

Διαλυτήριο πλοίων στη Χίο: Ένα παλιό σενάριο σε νέα έκδοση

Σέ μία περίοδο κρίσης (οικονομικής — πολιτικής — πολιτιστικής), όπου τά πάντα βρίσκονται υπό «αίρεση», ή συζήτηση περί οικολογίας εύτυχώς βρίσκει όρισμένους Έλληνες εύαισθητοποιημένους (μετά τίς καταστροφικές συνέπειες τίς έκρηξης στόν άντιδραστήρα του Τσερνομπίλ). Έτσι δέν είναι τυχαίο τό φαινόμενο τίς αντίθεσης πολλών πολιτών στη Χίο στη δημιουργία διαλυτηρίου πλοίων.

Η ιστορία είναι παλιά. Τό 1979 γίνεται απόπειρα δημιουργίας του στό Λαύριο, ύστερα στην Πύλο, μετά, τό 1981, στό Δέλτα του Έβρου, τό 1983 στη Καβάλα και τό 1985 στόν Παγασητικό. Όλες οι προσπάθειες ματαιώθηκαν μετά από τόν ξεσηκωμό των κατοίκων...

Ό,τι δέν μπόρεσε νά γίνει εκεί, επανέρχεται στην άκριτική Χίο και μάλιστα μέ τί σύμφωνη γνώμη τίς Τοπικής Αυτοδιοίκησης! Τό 1983, μεσουρανούντος του πράσινου ήλιου μιά εταιρία μέ τόν τίτλο ΣΚΡΑΠ Α.Ε. παίρνει άδεια κατασκευής τίς μονάδας.

Τό 70% των μετοχών άνήκει σε ιδιώτες και τό 30% δίνεται προίκα στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, κάτι πού θά αποτελέσει και τό άλλοθι των «ύψηλά ίσταμένων» για τί χορήγηση τίς άδειας λειτουργίας. Ό δήμος Βροντάδου και οι κοινότητες Συκιάδας και Λαγκάδας θά πάρουν από ένα 10% των μετοχών. Τό ύψος τίς επένδυσης προσδιορίζεται στα 100 εκ. και οι προβλεπόμενες θέσεις εργασίας γύρω στις 60. Ήδη από τήν άρχική έγκριση εκφράζονται ένδοιασμοί για τήν επίδραση τίς επιχείρησης στό περιβάλλον. Καταγράφουμε επί λέξει: «Ό σοβαρός ένδοιασμός για τί δημιουργία τίς εταιρίας είναι ή επίδραση στό περιβάλλον. Ίδιαίτερα στην άμεση τοποθεσία, αλλά επίσης στους δρόμους και στην τουριστική προβολή του τόπου. Σάν πρώτη μονάδα αυτού του είδους ή επιχείρηση έχει καθήκον καλού γείτονα (sic) και ύπεύθυνη δέν είναι ή διοίκηση, αλλά και οι μέτοχοι πού άντιπροσωπεύουν τό κοινό καλό τίς περιοχής».

Για τήν περιβαλλοντική ζημιά πού θά γίνει έχουν γραφεί τόσο πολλά¹ πού θά ήταν κουραστική ή λεπτομερειακή παράθεση στοιχείων. Ήν ξεπεράσουμε και τί σκοπιμότητα τίς επιχείρησης από άποψη «καθαρά» οικονομική στό πλαίσιο ενός ένθνικού σχεδιασμού, πού και αυτή άμφισβητείται έντονα,² παρά τά τόσο θερμά λόγια του προέδρου τίς Ε.Τ.Ε.³ για τήν ανάγκη τίς δημιουργίας ενός διαλυτηρίου πλοίων στη χώρα μας (όχι του συγκεκριμένου), μάς μένει νά ξεετάσουμε σε τί έξυπηρετεί τί συγκεκριμένη περιοχή ή μονάδα αυτή. Ή άπάντηση είναι ότι πέρα από τήν άπασχόληση 30 περίπου ντόπιων⁴, ίσως τίποτα άλλο. Ήντίθετα, θά καταστραφεί μιά από τίς όμορφότερες περιοχές τίς Χίου πού θά μπορούσε νά αξιοποιηθεί διαφορετικά (ιχθυοκαλλιέργειες, γεωργία και τουρισμός) και θά «μαραθούν» παραδοσιακά επαγγέλματα (ψαράδες, γεωργοί) λόγω τίς μόλυνσης.

Για άλλη μιά φορά, άποφάσεις τόσο σημαντικές παίρνονται σε κάποια γραφεία τίς Ήθνας, χωρίς στοιχειώδη ενημέρωση των «ίθαγενών» πού πληροφορούνται πάντα κατόπιν έορτής τά τεκταινόμενα. Τό θετικό στην όλη ιστορία είναι ή εύαισθητοποίηση του κόσμου των γύρω περιοχών και ή άφύπνιση συνειδήσεων από έναν λήθαργο πού τόσοι πολλοί επιθυμούν...

Ήδη μιά εύρεία ομάδα πρωτοβουλίας έχει ξεκινήσει καμπάνια «διαφώτισης» του κόσμου για τό όλο πρόβλημα, σε συνεργασία μέ τους πολιτιστικούς συλλόγους των χωριών Λαγκάδας και Καρδαμύλων.

Τό ΚΚΕ «άναγκάστηκε» νά πάρει θέση ενάντια στο διαλυτήριο (ένω στην άρχή τό έβλεπε θετικά) και τό ίδιο έκανε και τό ΚΚΕ έσωτ.

Η ιστορία θά δείξει άν ή δυναμική πού ύπάρχει θά μπορέσει νά σταματήσει τό διαλυτήριο. Όμως, ουσιαστικά έρωτήματα πού παραμένουν είναι: ώς πότε ό κόσμος θά είναι άποδέκτης και μόνο τόσο σοβαρών άποφάσεων, μέχρι πότε οι άποφάσεις πού άφορούν τήν περιφέρεια θά παίρνονται από τό κέντρο, πότε τά κόμματα τίς άριστερας θά κατορθώσουν νά κάνουν μιά άλλη πρόταση για τήν οικονομική άνάπτυξη τίς χώρας, πειστική και τεκμηριωμένη;

Μέχρι τήν ώρα αυτή, θά ξεφτυρώνουν σ' όλη τήν («σοσιαλιστική» σήμερα, «φιλελεύθερη» αύριο) Έλλάδα «όχλουσες» βιομηχανίες και γιατί όχι και τό πρώτο πυρηνικό έργο-στάσιο (όνειρο συμπολίτευσης και αντιπολίτευσης), για τό όποιο τόσοσ λόγος γίνεται.

Νικόλας Θ. Ήνασταάτος

1. Βλ. ANTI, 1.4.86, Οικολογία και Περιβάλλον, Οκτώβριος '83.

2. Βλ. Οικονομικό Ταχυδρόμο, 30.12.82, άρθρο Η. Χααραλαμπίδη.

3. Βλ. Οικονομικό Ταχυδρόμο, 2.12.82, άρθρο Α. Μπούμπη.

4. Βλ. Ήνακοίνωση έπιτροπής ένάντια στο διαλυτήριο.

Τό άβέβαιο Νόμπελ, καί ή έπιβεβαίωση άνησυχιών

Η ύποψηφιότητα τών «έξι» γιά τό Νόμπελ Ειρήνης δέν άποτελεί έκπληξη γιά όσους παρακολουθοϋν τά πράγματα.

Εξι ήγέτες κυβερνήσεων μή πυρηνικών κρατών συνιστοϋν άπό τετραετίας μόνιμη έπιτροπή παρέμβασης σέ θέματα έλέγχου τών πυρηνικών έξοπλισμών. Παράλληλα, στό ίδιο διάστημα αναπτύσσουν έντονη διπλωματική δραστηριότητα σκοπεϋοντας νά τιμηθοϋν μέ τό Νόμπελ Ειρήνης.

Είναι έπόμμενο πώς κάποιος άπό τούς έκατό περίπου δικαιούμενους προτάσεις θά ένδώσει ή θά πειστεί.

Αυτό βέβαια δέν κάνει πιθανή τή βράβευση αλλά άνοίγει δρόμους γιά παρεμβάσεις σέ άλλα επίπεδα. Γιατί, είναι κοινό μυστικό, ή Έπιτροπή άπονομής παίρνει ύπόψη της κι άλλα πράγματα, περισσότερο άπό τίς προτάσεις τών μέχρι τώρα τιμηθέντων.

Τό ιδιαίτερο λοιπόν δέν είναι ή ύποψηφιότητα, αλλά οί προτεινόντες. Δηλαδή τό Διεθνές Γραφείο Ειρήνης (IPB) καί ή Άδέσμευτη Κίνηση Ειρήνης (ΑΚΕ) πού εισήγήθηκε τήν πρόταση. Τό IPB έπειδή παρέκαμψε σημαντικές προτάσεις άπό τούς κόλλπους του στρεφόμενο σε 6 —νϋν ή τέως— πρωθυπουργούς. Η ΑΚΕ έπειδή παραμέρισε τά προβλήματα που —πιθανόν— θά δημιουργήσει ή εισήγησή της στό έσωτερικό τής χώρας καί στή δική της δράση.

Η σχέση τών «έξι» μέ τό άδέσμευτο εύρωπαϊκό κίνημα ειρήνης, μέρος του όποιου φιλοδοξεί νά έκφράσει τό IPB, ξεκίνησε τόν Ιούλιο του 1983 στήν 3η Συνδιάσκεψη στήν Περούτζια.

Η όμιλία του έκπροσώπου τους καί τά μηνύματα άρκετών άπό τούς «έξι», παρά τόν διακηρυκτικό τους χαρακτήρα πού ήταν ιδιαίτερα έντονος εκείνο τόν καιρό, εκτιμήθηκαν άπό τότε ως θετικά, όχι γιατί έλεγαν στους ειρηνιστές κάτι καινούργιο, αλλά γιατί πλησιάζοντας τίς δικές τους προτάσεις πολιτικοί πού άσκούσαν έξουσία, άναδεικνυαν ταυτόχρονα καί τό ρεαλισμό τους, πράγμα άπολύτως αναγκαίο άπό τότε καί μέχρι σήμερα.

Άλλωστε —καθυστερημένα ίσως— είχε άρχισει ή άναζήτηση συμμαχιών μέ τούς πολιτικούς, ιδιαίτερα άπό τήν ομάδα τών βορείων κινήματων (σοσιαλδημοκρατικής άπόχρωσης) παρά τούς φόβους τών Πράσινων γιά τό μέλλον τής άυτονομίας του κινήματος.

Η άναζήτηση αυτή θά κατανοηθεί καλύτερα άν θυμηθοϋμε ότι τό άδέσμευτο κίνημα στήν Εϋρώπη, πού γεννήθηκε άπό τίς μαζικές διαδηλώσεις έναντίον τών Πέρσινγκ — Κρούζ καί SS-20, είχε μπει σέ περίοδο κάμψης άπό τίς άρχές του 1983. Είναι λοιπόν φανερός ό λόγος γιά τόν όποιο τό IPB, συνειχίζοντας τήν πολιτική τών βορείων κινήματων, άξιοποίησε τό προνόμιο του τιμηθέντος (1910) προτεινόντας πολιτικούς γιά τό Νόμπελ Ειρήνης.

Αν όμως είναι εύκολο νά διαβάσεις, καί ίσως νά κατανοήσεις, τήν πολιτική ενός διεθνούς οργανισμού, όταν ύπαγορεύεται άπό τέτοιες άνάγκες καί είναι άποτέλεσμα μακροχρόνιας έπεξεργασίας, είναι πολύ δύσκολο νά κατανοήσει κανείς τούς λόγους γιά τούς όποιους ή ΑΚΕ έπέλεξε τό ρόλο του εισηγητή, παρά τήν έκφραση διαφορετικών γνώμων καί στό έκτελεστικό της όργανο.

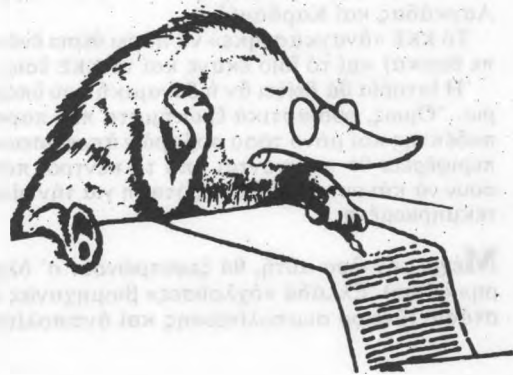
Γιατί πώς νά έξηγηθεί τό ότι ή ΑΚΕ φαίνεται νά προετοιμάζει καμπάνια έναντίον τών βάσεων καί δίνει «ειρηνιστικό» άλλοθι στον κ. Παπανδρέου, βοηθώντας τον νά μειώσει τίς άποστάσεις του μέ τό άριστερο άκροατήριο.

Καί πώς νά έξηγηθεί ότι ή εισήγηση γίνεται τρεις μόνο μέρες μετά τήν, παρά τά λεκτικά σχήματα, έπιβεβαίωση μιάς κατεύθυνσης παραμονής τών βάσεων μέ τόν πιο έπίσημο τρόπο, στή Βουλή.

Εξάλλου, ή προφανής άξιοποίηση τής πρωτοβουλίας τών «έξι» γιά τήν έκτόνωση τών έσωτερικών προβλημάτων, τουλάχιστον στήν χώρα μας, αλλά καί γιά τήν άπόκρυψη άυταρχικών μορφών άσκησης τής έξουσίας, δέν άφήνει περιθώρια κατανόησης μιάς τέτοιας ένέργειας.

Άλλωστε, ή πανηγυρική παρουσίαση του γεγονότος άπό τά κρατικά μέσα ένήμερωσης, στά όποια ή ΑΚΕ άκούστηκε περισσότερο άπ' ό,τι καί στίς τέσσερις μαζί μεταδικτατορικές μαραθώνιες πορείες της, κάνει καθαρά τά πράγματα.

Έπειδή λοιπόν γιά όλα αυτά δέν μπορείς νά βρεις ένα νήμα πολιτικής σκέ-

ψης, όταν καλύπτεις σήμερα αυτά για τα οποία διαμαρτυρόσουν χθές, αρχίζουν να σε ανησυχούν κάτι κουβέντες που ακούγονται δειλά δειλά στο χώρο της ανανεωτικής αριστεράς για ρεαλιστική πολιτική και χαμηλούς τόνους σε ό,τι τουλάχιστον αφορά τα θέματα των βάσεων.

Νίκος Καίσαρης

«Αξιοκρατία» αντί «μορίων»

Ότ. υπουργός Προεδρίας Κυβερνήσεως κ. Ήκης Τσοχατζόπουλος στις 30.1.87 έδωσε στη δημοσιότητα τό νομοσχέδιο που τροποποιεί και συμπληρώνει τό σύστημα προσλήψεων στό Δημόσιο. Βασική καινοτομία τών νέων ρυθμίσεων είναι ή μερική αναθεώρηση του συστήματος τών μορίων που προέβλεπε ό ν. 1320/1983, με τήν εισαγωγή «αξιοκρατικών» κριτηρίων, βάση τών όποιων είναι οι τίτλοι σπουδών τών ύποψηφίων. Στό έξής τά απαιτούμενα προσόντα αποδεικνύονται από τούς τίτλους σπουδών και κατατάσσονται ανάλογα με τίς βαθμολογικές επιδόσεις τών ύποψηφίων, ενώ τά μόρια και τά κοινωνικά κριτήρια χρησιμεύουν μόνο για τήν κατάταξη τους στό έσωτερικό τών γενικών κατηγοριών που συντάσσονται με βάση τά αντικειμενικά-αξιολογικά κριτήρια. Έτσι, ό περιβόητος «νόμος Κουτσόγιωργα» κάμπτεται σχετικά, αν δέν αναιρείται όλοκληρωτικά.

Ή νέα εφεύρεση: κοινωνικός έλεγχος

Τό νέο νομοσχέδιο αποτελεί μία ακόμη απόδειξη για τό πόσο επιπόλαια είχαν μελετηθεί θεσμοί που με κωδωνοκρουσίες είχε εισηγηθεί και εφαρμόσει τό ΠΑΣΟΚ, αφού ένας τόσο κρίσιμος νόμος, όπως ό «νόμος Κουτσόγιωργα», σε λιγότερο από τρία χρόνια αναιρείται ως προς τίς βασικές του διατάξεις. Φυσικά, ούτε τώρα λείπουν οι πανηγυρισμοί και ή κομπορημοσύνη. Τά ιδεολογήματα που εφευρέθηκαν για να παρουσιάσουν τίς νέες ρυθμίσεις ως κοσμοϊστορικές ήταν ή «αξιοκρατία» και ή «κοινωνικός έλεγχος»: τέρμα στη γραφειοκρατία και τήν αντιπαραγωγικότητα του κρατικού μηχανισμού — τέρμα στα ρουσφέτια και στις πελατειακές σχέσεις. Είναι ή χιλιοστή φορά που μπαινεί τέρμα στη γραφειοκρατία αλλά αυτή δέν λείει να πάρει τέλος.

Θεμέλιο πάντως αυτής της αισιοδοξίας, όπως παρουσίασε τά πράγματα ό κ. Τσοχατζόπουλος, είναι ή σύσταση της Έθνικής Έπιτροπής Δημόσιας Διοίκησης (ΕΕΔΔ), στην όποια μετέχουν ό υπουργός Προεδρίας, οι γ.γ. τών ύπουργείων Έσωτερικών, Έθνικής Οικονομίας, Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Οικονομικών, ό γ.γ. του Έθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης, από ένας εκπρόσωπος τών ΚΕΔΚΕ, ΑΔΕΔΥ, ΠΑΣΕΓΕΣ, ΓΕΣΕΒΕ, ΓΣΕΕ, ΓΕΣΑΣΕ, από ένας εκπρόσωπος τών αναγνωρισμένων κομμάτων, σύν ένας κοινός εκπρόσωπος τών Έπιμελητηρίων της χώρας.

Αυτοί, συνερχόμενοι δύο φορές τό χρόνο (!), θα ασκούν κοινωνικό έλεγχο, δηλαδή θα εισηγοῦνται στον ύπουργό Προεδρίας τίς δέουσες λύσεις και μόνος αυτός θα είναι αρμόδιος να τίς «ύλοποιήσει». Ό κοινωνικός έλεγχος εν τέλει —αφού παιχτεί, όταν κι αν χρειαστεί, τό σχετικό θέατρο, με τή συμμετοχή τών εκπροσώπων κομμάτων και κοινωνικών οργανώσεων —δέν θα 'ναι παρά ή βούληση του έκάστοτε ύπουργού Προεδρίας, ή όποια όμως ποτέ δέν άρκεσε να θεραπεύσει τήν άθλιότητα της δημόσιας διοίκησης, ούτε όταν ίσχυε τό καθεστώς τών «διαγωνισμών» για τίς προσλήψεις, ούτε με τά «μόρια» και τήν «κοινωνική προσφορά» που εφεύρε ό κ. Κουτσόγιωργας. Ούτε τώρα βέβαια θα αλλάξουν τά πράγματα επειδή ανακαλύφθηκαν νέες βαρύγδουπες λέξεις όπως «αξιοκρατία» και «κοινωνικός έλεγχος». Θα επανέλθουμε.

Και όλίγος καπιταλισμός δέν βλάπτει

Όστόσο, από τώρα άς σημειωθεί μία λεπτομέρεια. Σύμφωνα με τό νέο νόμο, ό ύπουργός Προεδρίας (άρθρ. 22) με Π.Δ. (έννοείται!) έχει τό δικαίωμα να συστήσει Άνώνυμη Έταιρεία του Δημοσίου που «θα λειτουργεί σύμφωνα με τούς κανόνες της ιδιωτικής οικονομίας» και με σκοπό τή μελέτη τών πεπραγμένων τών δημοσίων επιχειρήσεων ώστε να ξευρίσκονται τά κατάλληλα μέτρα για τήν όρθολογική και παραγωγική τους λειτουργία.

Καί ὡς ἐδῶ, ἴσως, οὐδείς ψόγος, διότι ὄχι μόνο εἶναι δικαίωμα ἀλλά καί ὑποχρέωση τοῦ Δημοσίου νά διαμορφῶναι τά κατάλληλα ὄργανα πού θά τοῦ εἰσηγοῦνται μελετημένες λύσεις καί προτάσεις, ὄργανα μόνιμα καί ἐξειδικευμένα. Τό πρόβλημα βρίσκεται πιά πέρα: ὅτι ὁ στόχος τῆς κυβέρνησης εἶναι νά βασιστεῖ στήν ἀρχή τῆς παραγωγικότητας μέ βάση τά ἰδιωτικοοικονομικά κριτήρια. Τοῦτο σημαίνει πολύ ἀπλά ὅτι εἰσάγεται προοδευτικά τό σύστημα τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐργαζομένων στίς δημόσιες ἐπιχειρήσεις μέ βάση τήν παραγωγικότητά τους. Ἀλλά ἀμοιβή, καί μάλιστα στόν δημοσιο τομέα, μέ βάση τήν παραγωγή σημαίνει κατάργηση στήν πράξη βασικῶν κατακτήσεων τῶν ἐργαζομένων.

Σημαίνει ἐπίσης ἐπικράτηση ἀκραίων καπιταλιστικῶν λύσεων σέ ἕναν τομέα πού σκόπο δέν ἔχει τό κέρδος ἀλλά τήν προσφορά κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν καί τήν ὀργάνωση τῆς δημόσιας δραστηριότητας τῶν πολιτῶν. Ἄλλοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τῶν δημοσίων ἐπιχειρήσεων ἀντέδρασαν δυναμικά (π.χ. πρόσφατα οἱ σιδηροδρομικοί στή Γαλλία). Σέ μᾶς θά ἄρκεστοῦν στή «συμμετοχή» τους στήν ἀναγγελλόμενη Ἐθνική Ἐπιτροπή Δημοσίας Διοίκησης;

Θανάσης Κωνσταντινίδης

Ἀντιθέσεις: νέοι καί ἡ «ΝΕΑ»

Τίς τελευταῖες μέρες καί μέ ἀφορμή τήν ἀπόφαση τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ρήγα γιά τή μή συμμετοχή στό ἰδρυτικό συνέδριο τῆς «ΝΕΑ», οἱ ὑποστηρικτές τῆς μετεξέλιξης τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. (ἀπό δῶ καί πέρα χάριν ὄχι συντομίας ἀλλά οὐσίας: πρώτη καί τρίτη ἀποψη μαζί) ἀποδύθηκαν σέ μιά μεγάλη προσπάθεια, μέσω τῶν προσβάσεων τους στόν τύπο, μέ κύριο στόχο νά ἀποδείξουν τό ἔξις: τή διάσπαση καί διάλυση τῆς ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραῖος, τήν οὐσιαστική ἀνυπαρξία τῆς ὀργάνωσης καί τῶν μελῶν τῆς.

Διάλυση τοῦ Ρήγα ἐφόσον δέν γίνεται νεολαία τῆς «ΝΕΑ»

Αὐτός εἶναι λοιπόν ὁ στόχος. Ἔτσι καί ὁ ἀριστερός-ἐνοχλητικός Ρήγας παύει νά ὑπάρχει, ἄρα νά δυσκολεῖ τή μετεξέλιξη καί ἡ πλειοψηφία του, στά ὄργανα καί στή βάση, ἀχρηστεύεται!

Ἐν ὀνόματι ποιοῦ ἄραγε θά ἄσκει πολιτική καί θά παίρνει ἀποφάσεις ἡ πλειοψηφία μιάς ἀνυπαρκτῆς ὀργάνωσης;

Ἄφοῦ ὅμως δέν εἶναι αὐτή ἡ πραγματικότητα; «Ἄς δοθεῖ τουλάχιστον αὐτή ἡ εἰκόνα». Ὅμως καί ἡ εἰκόνα αὐτή δέν ἦταν εὐκολο νά δοθεῖ. Ἀνάψανε βέβαια τά τηλέφωνα τῶν δημοσιογράφων ἀπό τίς ἐπιμονες κλήσεις τῶν τελευταίων ὁρῶν τῆς πλατείας Κουμουνδούρου. Προσπάθησαν πολλοί σύντροφοι, «ἐπί ποδός πολέμου» ὅλη τήν ἡμέρα, καί ἰδιαίτερα ἔκεινοι στό δωμάτιο μέ τίς φωτογραφίες τῶν Ζοσπέν καί Ροκάρ.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὅσο κι ἄν φιλοτιμήθηκαν ὄλοι, ἀκόμη καί οἱ ἀρχισυντάκτες τῶν ἐφημερίδων —δέν ἔφταναν ἄραγε οἱ ὑπεύθυνοι ὕλης;— ἡ ἀπόφαση τοῦ Κ.Σ. ἦταν σαφής. Ἡ πλειοψηφία ἀκόμη πιά σαφής καί ἡ παραχάραξη δύσκολη. Τά περισσότερο κατασκευασμένα κομμάτια τῶν ρεπορτάζ ἦταν οἱ τίτλοι — ὕψηλῃ ἀπ' ὅ, τι φαίνεται εὐθύνη. Καί αὐτοὶ ὅμως («διάλυση», «διάσπαση» κ.λπ.) συχνά σέ ἀντίθεση μέ τό περιεχόμενο.

Ἡ παρουσίαση τῆς ἀπόφασης ἀπό τόν τύπο δέν ἦταν αὐτό πού θά λέγαμε ἀντικειμενική. Δέν ἀπέδωσε ὅμως καί τά ἀναμενόμενα στούς συνηθισμένους σέ ἀκόμη πιά εὐνοϊκή μεταχείριση καί σέ ἀκόμη πιά μονομερεῖς σχολιασμούς φίλους τῆς μετεξέλιξης. Τό μόνο πού κατάφεραν σέ αὐτή τήν περίπτωση ἦταν νά δημιουργήσουν σύγχυση· καί ἴσως νά τοῦς ἦταν κι αὐτό ἄρκετό. Ὅμως ἀτύχησαν καί ὡς πρὸς αὐτό.

Ὅσο εὐκολα δέχτηκαν κάποιοι —εὐτυχῶς λιγότεροι ἀπό κάθε ἄλλη φορά— δημοσιογράφοι νά τοῦς «διευκολύνουν», τόσο δυσκολεύτηκαν νά πείσουν τά μέλη τοῦ Κ.Σ. καί τά μέλη τῆς Ὄργάνωσης στό σύνολό τους, ὅτι τό καλύτερο πού θά μπορούσαν νά κάνουν θά ἦταν νά συνομολογήσουν ὄλοι μαζί τήν διάλυση, ἢ πιά σωστά τήν αυτοκατάργηση, τοῦ Ρήγα Φεραῖου.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι διαφορετική

Τά ἀνανακλαστικά μέ τά ὁποῖα ἀντιμετώπισε ἡ ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραῖος τίς εὐθύνες τῆς, στήν ὑπόθεση σωτηρίας τοῦ Χρ. Ρούσου. Ἡ εὐαισθησία καί ἡ εὐθύνη μέ τήν ὁποία ἀναποκρίθηκε ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς «ἀπόφασης Σαρτζετάκη» σέ ὅλα τά δύσκολα καθήκοντα καί τίς πρωτοβουλίες γιά τόν συντονισμό αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Ἡ μαζική συμ-

Δια χειρὸν ἀφθαλμοῦ

μετοχή τῶν μελῶν τοῦ Ρήγα στὶς δύο μεγάλες πορείες. Ἡ αἰσιοδοξία καὶ τελικά ἡ δικαίωση τῆς προσπάθειας γιὰ νὰ βρεθεῖ μιά κοινὴ γλώσσα καὶ μὲ ἄλλες δυνάμεις πολιτῶν καὶ νεολαίας (ἐπιτροπές, ἄλλες ὀργανώσεις) σὲ κρίσιμα κοινωνικά προβλήματα, ὅπως στὴ συγκεκριμένη περίπτωση: "Ὅλες αὐτές οἱ ἀποδείξεις κάθε ἄλλο, ἀσφαλῶς, παρὰ δικαίωσαν τὶς προσδοκίες τῶν αἰτούντων τὴν αυτοκατάργηση τοῦ Ρήγα Φεραίου.

Δέν ἀπομένει παρὰ ἡ ἴδια ἡ ὀργάνωση νὰ ἀξιοποιήσει τὰ μηνύματα ἀπὸ αὐτὴν τὴν τόσο σημαντικὴ ἐμπειρία. Ἐὰς προβληματιστοῦν ἰδιαίτερα καὶ ὅσοι στό ΚΚΕ ἔσωτ. καὶ στὸν Ρήγα βιάστηκαν νὰ καταγγείλουν τὴν πρωτοβουλία τῆς ἀναβάθμισης. Ἐὰς προβληματιστεῖ καὶ ἡ ΑΥΓΗ, πού ἀφιέρωσε τὸν λιγότερο ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες ἐφημερίδες χῶρο στό ξέκίνημα αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Ἐὰς προβληματιστοῦμε ὅλοι. Καί ἡ πλειοψηφία γιὰ τὶς εὐθύνες τῆς στήν ὀργάνωση. Γιὰ τὶς μαζικές, τολμηρὲς πολιτικὲς πρωτοβουλίες πού θὰ πρέπει ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ γρήγορα νὰ ἀποφασίσει.

Ἐὰς προβληματιστοῦν καὶ οἱ σύντροφοί μας τῆς «ΝΕΑ». Αὐτὴ τὴν ὥρα πού ἐτοιμάζουν τὶς ριζοσπαστικὲς τοὺς διακηρύξεις, γιὰ νὰ συγκεντρώσουν τὶς ὑπογραφές τῶν νέων γιὰ τὸ Ἰδρυτικὸ Συνέδριό τῆς Ἐνοήσεως. Τὴν ἴδια στιγμή πού δυσπιστοῦν, καὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς *συνειδητὰ ἀπέχουν ἀπ' ὅσες πρωτοβουλίες τῆς ὀργάνωσης μποροῦν ν' ἀποκτήσουν μίαν ἀριστερὴ δυναμικὴ, τουλάχιστον ἄς μὴν πετᾶνε στά σύννεφα.* Ἐὰν ἡ «ΝΕΑ» δέν πρόκειται νὰ ἀποτελέσει οὔτε κἀν τὴ *μετεξέλιξη*, παρὰ μόνον τὴ *μετενσάρκωση* τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ., σὲ ἓνα νέο πιὸ ἀδυνατισμένο, ἀνάπηρο σῶμα, *στὴ νεολαία οἱ ἀπόψεις τῆς δέν πρόκειται κἀν νὰ ἀποκτήσουν σῶμα.*

Θὰ περίμενε κανένας ὄχι τὴ μεταλλοδοξία καὶ τὸν ὑποκειμενισμό, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς λιγοστοὺς πιά Ρηγάδες πού θὰ ἀκολουθήσουν τὴ «ΝΕΑ», ἀλλὰ τὴ μετριοπάθεια νὰ προτάσσεται, σάν καλὸς σύμβουλος ἀλλὰ καὶ σάν ὄπλο, αὐτῶν πού εἶχαν τόσο πολλὲς καὶ χτυπητὲς πολιτικὲς ἀδυναμίες.

Ποιά ἀνοιξη τῆς Ἀριστερᾶς;

Ἦρθε μόνο καὶ μόνο μὲ ὑπογραφές σύντροφοι καὶ πότε;

Ἦ θὰ ἀπαντήσετε τώρα ἢ θὰ ἀπαντήσει γιὰ σᾶς ὁ ποιητὴς. Μετὰ ἀπὸ λίγο καιρὸ· καὶ γεμάτος πίκρα:

*«Ἀπλωθήκαμε σάν πολυθρόνες καφενεῖου
δέν ἔρχεται κανεὶς νὰ κάτσει»* (Τ. Πατρίκιος, Ἀντιδικίες)

Υ.Γ. Ἡ ἐμπειρία τῶν Προπυλαίων, ἡ ἐμπειρία τῆς κοινωνίας, δέν ἀνταλλάσσεται μὲ καμιά Π.Ο.Ε. (καὶ δυστυχῶς ἡ διάζευξη πολιτικῆς καὶ κοινωνίας εἶναι δικὴ σας εὐθύνη).

Νίκος Τσιγώνιας

Μετὰ τὸν ἀνασχηματισμό: ἐξελίξεις στό συνδικαλισμό

Ποιὲς θὰ εἶναι οἱ ἐξελίξεις στό συνδικαλιστικὸ κίνημα τώρα, μετὰ τὸν ἀνασχηματισμὸ τῆς κυβέρνησης καὶ τὴν ἀνασύνθεση τοῦ Ε.Γ. τοῦ ΠΑΣΟΚ; Τί θὰ γίνῃ μὲ τὰ ἀνοιχτὰ θέματα ἢ καλύπτεται μὲ τὸ θέμα, τὴν ἀποκατάσταση δηλαδή τῆς *νομιμότητας* στὴ ΓΣΕΕ; Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι ὅσο διαρκεῖ αὐτὴ ἡ κατάσταση, τίθεται σὲ δοκιμασία ἡ ἴδια ἡ ὀργανωτικὴ ταυτότητα τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος. Ἡ ἐκκρεμότητα αὐτὴ ἀναγνωρίζεται ἔμμεσα — πλὴν σαφῶς — καὶ ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ πλευρὰ: ἡ διοίκηση τῆς ΓΣΕΕ πού προῆλθε ἀπὸ τὸ 23ο συνέδριό τῆς κάθε ἄλλο παρὰ νομιμοποιεῖται νὰ παίξει αὐτὸ τὸ ρόλο. Καὶ αὐτὸ ὄχι τόσο γιὰτὶ ὑπάρχει ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐφετερίου ἡ ὁποία ἀκύρωσε στὴν οὐσία τὶς κυβερνητικὲς ἐνέργειες στὴ ΓΣΕΕ (παραίτηση μελῶν τῆς ΠΑΣΚΕ ἀπὸ τὴ διοίκηση τῆς ΓΣΕΕ μετὰ τὶς διαγραφὲς στελεχῶν τῆς, διορισμὸς νέας διοίκησης κ.λπ.), ὅσο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ΓΣΕΕ ἐκπροσωπώντας μόνον τὶς δυνάμεις τῆς ΠΑΣΚΕ — καὶ αὐτές μὲ πολλὰ προβλήματα πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ γενικότερη κυβερνητικὴ πολιτικὴ — δυσκολεύεται νὰ παίξει σημαντικό ρόλο στό μαζικὸ ἀγωνιστικὸ κίνημα τῶν ἐργαζομένων.

Ἡ προσπάθεια πού ἐγίνε τὸς τελευταίους μῆνες νὰ ἐμφανιστεῖ ἡ διοίκηση Ραυτόπουλου μὲ ἀγωνιστικὸ «προσωπεῖο» τερματίζεται μᾶλλον, καὶ μάλιστα ἄδοξα, γιὰτὶ οὔτε συγκέντρωση τόλμησε νὰ κάνει στὴ δευτέρη 24ωρη πού προκήρυξε καὶ πραγματοποιήσε στὶς 12 τοῦ μήνα.

Δια χειρὸν ἀσφαλτοῦ

Ὅσο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν αἰτημάτων — ἔστω αὐτῶν τῶν ὑποβαθμισμένων — οὔτε λόγος νὰ γίνεταί. Οἱ 205 δραχμές κρίθηκαν ὑπεραρκετές σ' αὐτὴ τὴ φάση. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα μένει ἡ συμπάθεια πού ἐξέφρασε ὁ κ. Παπανδρέου — ὡς Ἕλληνας καὶ ὄχι ὡς πρωθυπουργός. Καὶ ἡ σαφὴς προειδοποίηση ἀπὸ τὸ Νταβός ὅτι «δέν εἶναι ἡ ἐποχὴ γιὰ μέτρα, ἡ πολιτικὴ μας ἀνακοινώθηκε μὲ τὸν Προϋπολογισμό».

Ἔτσι ἡ διοίκηση Ραυτόπουλου εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ κατανοήσει τὶς δύσκολες περιστάσεις καὶ νὰ ἐναρμονίσει τὴν συμπεριφορὰ τῆς σύμφωνα μ' αὐτές. Ἡ περίοδος τῆς σχετικῆς εὐχέρειας πού τοῦ παραχωρήθηκε ἀπὸ τὰ πάνω, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ Ε.Γ. τοῦ ΠΑΣΟΚ καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ πρωθυπουργικὸ περιβάλλον, τελειώνει. «Γιατὶ διαφορετικὰ — μᾶς πληροφορεῖ τὸ Βῆμα στὶς 8-2-87 — ἡ ιδιότητα τοῦ μέλους τῆς Κ.Ε. πού ἔχει (ὁ Ραυτόπουλος) ἐπιφυλάσσει δυσάρεστες ἐκπλήξεις σὲ ὅσους ἐναντιώνονται μὲ τὴν κυβερνητικὴ πολιτικὴ — τουλάχιστον αὐτὸ δείχνει τὸ παρελθόν καὶ γιατί νὰ μὴν ὑποστῆ καὶ ὁ κ. Ραυτόπουλος ἀνάλογες συνέπειες, ἐφόσον ἐπιμένει νὰ σκληραίνει τὴ θέση του». Ἐκτός ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχει καὶ ὁ ἄρειος Πάγος ὅπου ἔχει προσφύγει ἡ ἴδια ἡ ΓΣΕΕ γιὰ νὰ κρίνει ἐάν ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐφετερίου εἶναι ἐκτελεστή ἢ ὄχι.

Αὐτὰ σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς διεκδικήσεις καὶ τὴν ἀγωνιστικὴ παρουσία τῆς διοίκησης τῆς ΓΣΕΕ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὑπάρχει ἡ κρίση τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος καὶ καλὸ εἶναι γιὰ λόγους τακτικῆς νὰ κρατιέται ἀνοιχτὴ ἡ δυνατότητα διαπαραταξιακοῦ διαλόγου.

Μὲ τὴν τακτικὴ αὐτὴ συμφωνεῖ, ἀπὸ τὴ δική της πλευρὰ, καὶ ἡ ΕΣΑΚ-Σ καὶ εἶναι ἀρκετὰ εὐγλωττο ποιὸς θὰ ἀναλάβει τὴν εὐθύνη μιᾶς συμφωνίας, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, θὰ περιέχει κάποια στοιχεῖα συμβιβασμοῦ μπροστὰ στὶς διαδικασίες καὶ στὸ τελικὸ σῶμα, τὸ 12ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΕ, ἓνα συνέδριο, ὅπου θὰ κριθοῦν πολλὰ... Ἔτσι μιὰ ἄτυπη συμφωνία ὅπου ἡ μιὰ παράταξη θὰ τείνει χεῖρα βοήθειας στὴν ἄλλη μέσα ἀπὸ τὰ κομματικὰ γραφεῖα εἶναι ἡ καλύτερη λύση πρὸς τὸ παρόν. Ἡ κάθε κατηγορία μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ γιατί δέν θὰ ὑπάρχουν ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα. Ἡ τακτικὴ δηλαδὴ νὰ τὰ «βρίσκουν» καὶ νὰ «τά σπᾶνε» ἀνάλογα μὲ τὴ συγκυρία καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ καθενὸς θὰ συνεχιστεῖ ἀδιατάραχτη μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ.

Ἐδῶ ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα τί κάνουν οἱ δυνάμεις πού πιστεύουν στὴν αὐτονομία, στὴν ἀνεξαρτησία καὶ στὸν ἐκσυγχρονισμό τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος. Κατὰ πόσον θὰ μπορέσουν μέσα ἀπὸ τὶς διαφορετικὲς ἐμπειρίες τους νὰ συνενώσουν τὶς δυνάμεις μακριὰ ἀπὸ βραχυπρόθεσμους ὑπολογισμούς, ὥστε νὰ προβάλλουν δυναμικὰ τὰ πραγματικὰ προβλήματα (νομιμότητα, ἐκδημοκρατισμός, οἰκονομικὴ αὐτοδυναμία, κ.λπ.) καὶ νὰ τὰ κάνουν ὑπόθεση τῶν ἰδίων τῶν ἐργαζομένων.

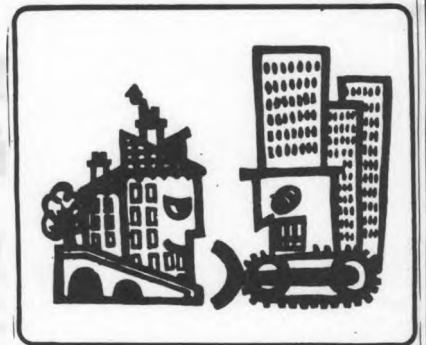
Μιὰ τέτοια προοπτικὴ εἶναι ἀναγκαῖος ὁρος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν ἀγωνιστικὴ παρέμβαση τοῦ ἐργατικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος. Οἱ τελευταῖες ἀγωνιστικὲς κινητοποιήσεις καὶ ἰδιαίτερα ἡ 24ωρη ἀπεργία τῆς 15ης Ἰανουαρίου ἦταν ἀρκετὰ ἐνθαρρυντικὲς. Βέβαια, ἡ συμμετοχὴ τῆς ΓΣΕΕ σ' αὐτὴν ἀπελευθέρωσε δυνάμεις πού μὲ μιὰ διαφορετικὴ στάση θὰ δυσκολευόνταν. Ποιὸς ὅμως μπορεῖ νὰ πείσει τὶς δυνάμεις αὐτές πὼς ἡ σταθεροποιητικὴ πολιτικὴ, πολιτικὴ τῆς σκληρῆς λιτότητας, εἶναι πρὸς ὄφελός της. Γι' αὐτὸ θὰ κληθεῖ τὸ νέο Ε.Γ., πού διαθέτει πῶς ἐμπειρία καὶ δοκιμασμένα στελέχη, νὰ ἀναλάβει τὸ ἔργο. Ποιὸς ὅμως θὰ ἀποδεχτεῖ τὰ ὄραματα, ἀφοῦ ἡ πραγματικότητα θὰ τὸν συμπίεζει καθημερινά; Καὶ μάλιστα ἡ συμπίεση πρὸς τὰ κάτω θὰ εἶναι τέτοια πού δέν πρόκειται — ὅπως γίνεται ἄλλωστε μέχρι τώρα — νὰ ξεφύγει κανεὶς;

Ἡ προειδοποίησή τοῦ κ. Σημίτη ἦταν σαφὴς γιὰ τὸ ἀσφαλιστικό. Τὰ αἰτήματα τοῦ ΣΕΒ γιὰ σύνδεση τῆς ἀμοιβῆς μὲ τὴν παραγωγικότητα καὶ ἡ περιοδικὴ μετακίνηση τῶν ἐργασίμων ὥρων, καθὼς καὶ τὸ θέμα τῶν ἀπολύσεων, πού ὅπως εἶπε ὁ πρωθυπουργός ἀπὸ τὸ Νταβός καὶ αὐτὸ τοῦς ἐνοχλεῖ, εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα πού σιγὰ ἀλλὰ σταθερὰ θὰ προωθοῦνται. Ἀφοῦ παράλληλα θὰ προετοιμάζεται καὶ τὸ πολιτικο-ἰδεολογικὸ ἔδαφος νὰ τσακιστοῦν οἱ συντεχνίες πού ἐμποδίζουν τὴν κίνηση τῆς κοινωνίας πρὸς τὰ μπρός. Καὶ βέβαια, τὸ πρόβλημα τῶν συντεχνιῶν ὑπάρχει, ὅπως ὑπάρχει καὶ τὸ πρόβλημα τῶν συνθηκῶν καὶ τὸ γενικότερο πλαίσιο τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων.

Μπάμπης Κοβάνης

Ὁ Βασιλεὺς ἀπέθανε, ζήτω ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ τὴν ἀποσταλινοποίηση στὴ ἀπομπρεζνιεφοποίηση

Ἐφοῦ ἡ «ἀποσταλινοποίηση» βάλτωσε στὸ τέλμα τοῦ μπρεζνιεφισμοῦ ἐπὶ εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια, ἀφοῦ ἡ βάλτωμένη κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ κοινωνία τῆς ΕΣΣΔ ἔφτασε στὸ ἀπροχωρητο, ἀνοίγει τώρα ἡ φάση τῆς «ἀπομπρεζνιεφοποίησης». Οἱ καταγγελίες τοῦ Γκορμπατσόφ γιὰ καταχρήσεις, διαφθορὰ στελεχῶν, ἀντιδημοκρατικὲς πρακτικὲς, παραβιάσεις τῆς «σοσιαλιστι-

Δια γυμνού σφραγιστού

κῆς νομιμότητας, τελμάτωση τῆς οἰκονομίας, οἱ γενικότερες θεωρήσεις του γιά τό καθεστῶς πού οἰκοδομήθηκε στή Σοβιετική Ἐνωση πού πᾶνε πέρα ἀκόμη κι ἀπό τίς σφοδρότερες κριτικές τοῦ Χρουτσόφ, θά ἔκαναν καί τόν τελευταῖο Κνίτη πρὶν μερικές μόλις ἑβδομάδες νά ἔκραγῆ σέ μύδρους κατὰ τῶν ἀντισοβιετικῶν στοιχείων, ἀντικομμουνιστῶν κ.λπ. κ.λπ. Δικό του τό πρόβλημα ἂν τώρα, ἀπό τῆ μιά μέρα στήν ἄλλη, ἀγωνιᾷ νά περιμαζέψει τὰ ἀπεριμάζευτα. Καί πρόβλημα δικό μας δέν εἶναι ὅτι μποροῦμε τώρα νά αἰσθανόμαστε δικαιωμένοι μιά καί ἀπό χρόνια καταγγέλλαμε καί ἀναλύαμε τὰ τῶν κοινωνικῶν σοβιετικοῦ τύπου. Διότι παρά τίς καινοτομίες, τὰ ἀνοίγματα, ἀκόμα καί τόν ἄνεμο τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ καί τῆς φιλελευθεροποίησης πού ἡ πολιτική Γκορμπατσόφ προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει στή σοβιετική κοινωνία, ἀκόμα κι ἂν ὅλα ὅσα ὑπόσχεται ἡ νέα ἡγεσία πραγματοποιηθοῦν ἐμεῖς θά ξέρουμε ὅτι ἡ κοινωνία αὐτή δέν θά εἶναι σοσιαλιστική. Ἡ πραγματικότητα τοῦ σταλινικοῦ κοινωνικοῦ καί ἰδεολογικοῦ κληροδοτήματος θά παραμένει ἀλόβωτη παρά τῆ χλαογή τῶν προπαγανδιστικῶν ἀφορισμῶν, τὰ ἀπολογητικά ἀναμασήματα καί τίς διαβεβαιώσεις τοῦ παγωμένου μαρξισμοῦ. Οὕτως ἢ ἄλλως δηλαδή, μέ μυστική ἢ φανερή ψηφοφορία στήν ἐκλογή τῶν ὀργάνων τοῦ κόμματος, μέ τούς μπρεζνιφικούς στά πόστα τους ἢ τούς ἀνανεωτές στίς θέσεις τους, θά παραγνωρίζονται οἱ πραγματικές συνθήκες πού ἐπιτρέπουν καί ἐπιβάλλουν τήν επικράτηση τοῦ κράτους-Μολώχ· οὕτως ἢ ἄλλως θά προβάλεται, καί ἀπό τῆ νέα πολιτική, ἡ πρωταρχικότητα τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐκτοπίζοντας τό θέμα τῶν σχέσεων παραγωγῆς καί τῶν γενικότερων κοινωνικῶν σχέσεων· οὕτως ἢ ἄλλως οἱ ἀλλαγές δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά προσπάθειες νά ἀρθοῦν χρόνιες δυσλειτουργίες πού παρεμποδίζουν τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ΕΣΣΔ σέ μιά φάση δραματικοῦ ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τίς ΗΠΑ, τήν Ἰαπωνία, τήν ΕΟΚ γιά τήν παγκόσμια ἡγεμονία· οὕτως ἢ ἄλλως οἱ κυρίαρχες οἱ κοινωνικές ὁμάδες, τοῦ κόμματος, τοῦ Στρατοῦ, θά ἐξακολουθοῦν νά κυριαρχοῦν σέ βάρος τῶν ἑκατομμυρίων ἐργαζομένων τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης.

Ἐναγκαῖο εἶναι νά τονισθεῖ ὅτι δέν πρέπει νά ὑποτιμᾷ κανεῖς, κι ἀκόμα περισσότερο νά παραγνωρίζει, τὰ ἀνοίγματα τῆς πολιτικῆς Γκορμπατσόφ. Ἄν δέν ἀνοίγουν τό δρόμο γιά τήν επικράτηση τοῦ σοσιαλισμοῦ στήν ΕΣΣΔ, γιά τήν επικράτηση τῆς ἐξουσίας τῶν ἐργαζομένων, πράγμα περισσότερο ἀπό βέβαιο, ὥστόσο παρέχουν δυνατότητες γιά τή διακίνηση ἰδεῶν, περισσότερο διαφάνεια, ἄμυνα ἀπό καλύτερες θέσεις ἐναντίον τῆς καταπίεσης — ὄρα ἀπόλυση «διαφωνούντων» —, καθιστοῦν εὐχερέστερη τῆ διεκδίκηση κοινωνικῶν δικαιωμάτων, ἐπιτρέπουν δηλαδή μιά λιγότερο διαθλασμένη καί λιγότερο ὑπόγεια ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς καί τῆς κοινωνικῆς πάλης τῶν τάξεων.

Ὅμως συχνά, ἀκόμη καί στίς γραμμές τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς, τό πείραμα Γκορμπατσόφ παίρνει διαστάσεις σοσιαλιστικῆς κοσμογενίας. Ἐπιτέλους! Ἄρρησαν μὲν οἱ σοβιετικοί ἀλλά διορθῶνουν τὰ «λάθη» τους. Ἡ γοητεία τῆς «ἀπομπρεζνιφοποίησης», — ἴσως γιὰ τὴν ἀποσταλινδποίηση τῆς δεκαετίας τοῦ '50 πού, μέχρι ἕνα ὀρισμένο σημεῖο εἶχε τараξεῖ τὰ νερά, ἀνέδειξε προβλήματα καί ἐπέτρεψε νέους γόνιμους προβληματισμούς — εἶναι τέτοια πού τείνει νά συγκαλύψει τίς κύριες πλευρές τοῦ προβλήματος. Ὅτι δηλαδή:

- Ἡ Ἀνατολική Εὐρώπη κατέχεται στρατιωτικά ἀπό τίς δυνάμεις τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης· ὅτι στίς ἐπιμέρους χώρες συντηρεῖ μέ τῆ βία ἡγετικές ὁμάδες τῆς ἀρεσκείας της, (βλέπε Χούζακ, Γιαρουζέλσκι) ὅτι τέλος ἐμποδίζει τήν ἐλεύθερη, κοινωνική καί πολιτική τους ἀνάπτυξη.
- Ὅτι ἡ ΕΣΣΔ κατέχει στρατιωτικά τό Ἀφγανιστάν καί συντηρεῖ ἐκεῖ μιά ἀπό τίς ἐστίες θερμοῦ πολέμου στόν κόσμο.
- Ὅτι ἡ ΕΣΣΔ καί τοῦ Γκορμπατσόφ ἀσκεῖ διεθνή πολιτική μέ βάση τὰ μπρεζνιφικότερα ἄλλωστε δόγματα τῆς ὑπερδύναμης, τοῦ διπολισμοῦ, τοῦ «κράτους-ὀδηγός».
- Ὅτι οἱ σοβιετικοί πολῖτες στεροῦνται στοιχειωδῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν ὅπως τό νά ὀργανώνονται, νά συνέρχονται, νά διαδηλώνουν, νά ἀπεργοῦν, νά διαμαρτύρονται, νά ἐκδίδουν ἔντυπα, νά ἀντιπολιτεύονται, δηλαδή νά διεκδικοῦν τήν ἐξουσία. Ἡ μήπως εἶναι ὑπερβολικό κι ἀντεπαναστατικό ἕνας λαός, ἢ κάποια τμήματά του νά διεκδικοῦν τήν ἐξουσία;

Ὁ κατάλογος τῶν ὑστερήσεων εἶναι μακρὺς, καί ἡ λίστα ὅπου ὁ Γκορμπατσόφ κατέγραψε ἀδυναμίες καί στρεβλώσεις τοῦ καθεστώτος μικρή, πολὺ μικρή. Γι' αὐτό καί δέν μποροῦμε νά μὴν ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ κομμουνιστική ἐπαγγελία, ἀπωθημένη ἀπὸ τὰ ἰδεολογήματα τῆς ρεαλιστικῆς πολιτικῆς καί τοῦ «κατὰ βάση σοσιαλιστικοῦ χαρακτήρα» τῆς ΕΣΣΔ, ἂν θέλει νά διεκδικεῖ τῆ θέση ἀπελευθερωτικῆς ἐπαγγελίας δέν μπορεῖ νά συναλλάσσεται μέ τήν εἰκόνα τοῦ αἰσιόδοξου, ροδαλοῦ «σοβιετικοῦ ἀνθρώπου» πού φιλοτεχνεῖ ὁ χρωστήρας τοῦ Γκορμπατσόφ. Τίποτε δέν μποροῦμε νά ξεχάσουμε. Γιατί ἕνα κίνημα μέ ἀμβλυμένη ἱστορική μνήμη εἶναι κίνημα ἀνάπηρο. Πάει στά τυφλά!

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΚΥΚΛΟΦΟΡΩ

ΚΙ

ΟΠΛΟΦΟΡΩ

Μέ αφορμή
τήν υπόθεση Χρήστου
Ρούσσου

της Μαρίας Δήτσα

Τή στάση του Σαρτζετάκη στην υπόθεση Χρήστου Ρούσου τή σχολίασε ικανοποιητικά ο τύπος, οι πολιτικοί φορείς, οι νομομαθείς. Οι άνθρωποι που σχετίζονται μ' αυτό το περιοδικό ήταν οι πρώτοι και σχεδόν οι μόνοι που στά περίφημα γεγονότα της προεδροποίησης, τό Μάρτιο του '85, του κ. Σαρτζετάκη, εξέφρασαν δημόσια τις πολιτικές τους αντιρρήσεις για τήν εκλογή και τή μεθόδευση τής υπερψήφισης εκ μέρους του ΠΑΣΟΚ του πρώτου «άρχοντα» τής χώρας. «*Η εκλογή σου τώρα δικαιώνεται*» ακούστηκε εύστοχα τήν Τρίτη 27/1 στή γωνία Βασιλίσσης Σοφίας και 'Ηρώδου του 'Αττικού. "Ομως ποιόι μπορούν να μιλούν για «δικαίωση» αν δέν εξασφαλίσουν πρώτα τή λήθη τής μνήμης.

Δέν είναι όμως αυτό τό θέμα μου. Ύπενθυμίζω απλώς όρισμένα γεγονότα για να έχω τά νώτα μου καλυμμένα. Ποῦ διασταυρώνεται όμως ή υπόθεση Σαρτζετάκη μέ τήν καθαυτό υπόθεση Ρούσου; Τελικά τί εξέφραζε αὐτή ή έντονη και πολυήμερη ένασχόληση τής κοινής γνώμης μέ τήν ιστορία του Ρούσου;

*Κι άπορώ πού μιά ζωή κυκλοφορώ
και σέ λατρεύω
άλλά δέν είμαι και θεός
νά σέ παιδεύω**

Τό μείζον θέμα πού κατέλαβε τά πρωτοσέλιδα τών έφη-

μερίδων, κατέληξε σέ δύο διαδηλώσεις και άπεργία πείνας για συμπάρασταση στον Χρ. Ρούσο, τό δημιούργησε ή έμμونه του τελευταίου στή μακρόχρονη άπεργία πείνας ή ή έμμونه του Σαρτζετάκη να άσκήσει τό βέτο του άκόμη και μέ τίμημα ένα άνθρωπινο θυμά;

Προφανώς, δέν μπορεί ν' άπαντήσει κανείς θετικά στο ένα σκέλος του διαζευκτικού ερωτήματος. Για άλλους τήν αίχημή τή συνιστούσε ο πρόεδρος Σαρτζετάκης, για άλλους αίχημή ήταν ή άγανάκτηση να παρακολουθείς έναν άνθρωπο, μιά ανθρώπινη ζωή όπως λέμε, να οδηγείται στο θάνατο. "Η και τά δύο, (ή και σύν όρισμένα άλλα). Έκείνο πού μπορούμε να πούμε μέ βεβαιότητα είναι πως ή «κοινή γνώμη», σ' ένα εξαιρετικά σύνθετο και δύσκολο κοινωνικό θέμα, έδειξε μιά άπροσποίητη ευαισθησία και δεκτικότητα και συμπεριφέρθηκε δίχως ιδιαίτερες άναστολές. Μιλάμε πάντοτε για κοινή γνώμη όπως αὐτή εκφράζεται δημόσια κι όχι για

τή σωπηρή πλειοψηφία.

Παραμένει έντοῦτοις ή άπορία άν μέσα από αὐτή τήν ιστορία διατυπώθηκαν εκείνα τά ερωτήματα πού άμφισβητούν όρισμένα θεσμικά, κοινωνικά αλλά και «ήθικά» άυτονόητα.

*Δέν είχα φταίξει πουθενά
κι άσε με δώ στά σκοτεινά
νά προχωρώ*

Τί σημαίνει ποινή και φυλάκιση, ποίό είναι τό σωφρονιστικό μας σύστημα, ποιές θα 'πρεπε να είναι οι δικαιοδοσίες τών στρατοδικείων, θέματα δηλαδή πού σχετίζονται μέ τις μορφές τιμωρίας και τό θεσμό τής φυλάκισης, πέρα άκόμη και από τις άπάνθρωπες και μεσαιωνικές συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές, όπως π.χ. τής Κέρκυρας. Είναι άλήθεια πως και στήν 'Ελλάδα έχει δημιουργηθεί τόν τελευταίο καιρό μιά κίνηση πού είτε θεωρητικά (βλ. π.χ. τό άρθρο του Α. Μανιτάκη στον προηγούμενο *Πολίτη*) είτε άγωνιστικά νοιάζεται για τό πρόβλημα αὐτό. Τό θέμα άλ-

λωστε δέν είναι έντελώς καινοφανές: και παλιότερα, ήδη από τόν 19ο αιώνα και στήν 'Ελλάδα, πολιτικοί φορείς και κινήσεις πού άμφισβητούσαν τήν έξουσία έθεταν, φυσικά σέ άλλες βάσεις τότε, τό πρόβλημα τής μεταρρύθμισης του σωφρονιστικού κώδικα και τών συνθηκών διαβίωσης στις φυλακές (μάλιστα, στα χρόνια 1875-1878 έβγαίνε και μηνιαίο περιοδικό μέ τίτλο *Έφημερίς τών Φυλακών*). «Σέ άλλες βάσεις»: υπεύθυνο για τις φυλακές ήταν πάντοτε τό κράτος, σήμερα όμως κάποιιο λένε πως τό κράτος εύθύνεται και για τήν ύπαρξη τών φυλακισμένων. 'Ο φυλακισμένος είναι τιμωρημένος διότι πήγε ένάντια στή λογική τών νόμων, ένάντια στο κράτος. Ζήτω, λοιπόν, οι άντάρτες, δολοφόνοι και ληστές (γιατί πολιτικοί κρατούμενοι, ελάχιστοι υπάρχουν). Αὐτά πάντως άκούγονται σήμερα, άπλοικά όπως τά περιέγραφα παραπάνω, αλλά καμιά φορά και πολύ επεξεργασμένα (διαμεσολαβημένα). 'Από λίγους, πάντως, άκούγονται. Και δέν μπορεί να μη στήσουμε τό αὐτί μας και να μη σκεφτούμε πως θα ήταν ο κόσμος μας τελειώς άνάποδα άπ' ό,τι έχουμε συνηθίσει να τόν βλέπουμε και να τόν ζούμε.

Μόνο, εκεί πού πās να τό σκεφτείς, ή φαντασία σου αϊφνης *φυλακίζεται* στα μουντζουρωμένα πρωτοσέλιδα τών άπογευματινών εφημερίδων: ο «άνάποδος» κό-

σμος δέν είναι ένας άλλος κόσμος δλόκληρος μέσα-έξω, αλλά περιέχει ύποχρεωτικά στό κέντρο του τή συγκεκριμένη ήρωική φάτσα του Ρωχάμη... Άπό τή μιά, λοιπόν, όπως είπαμε, ανυόγονται μιά ίσως φλύαρη παρένθεση, ύπάρχει τό πρόβλημα τής φυλακής καί τής τιμωρίας, άπό τήν άλλη τής προεδρολογίας. Ή στάση του Σαρτζετάκη έδειξε άνάγλυφα τίς τερατώδεις έξουσίες πού μπορεί νά άσκήσει ό θεσμός του Προέδρου, κόντρα στους πάντες καί τά πάντα.

*Κυκλοφορώ κι όπλοφορώ
καί σ' έχω άπάνω μου
σάν ρούχο καθαρό*

Είναι γεγονός ότι στις εφημερίδες, ιδίως άπό τήν επομένη τής προσωρινής λύσης διά άνγκέστου βλάβης πού πέτυχε ό Ρούσσο, ύπήρξαν έπώνυμοι άρθρογράφοι πού άσχολήθηκαν μέ τό θέμα άπό κάποια —άπαραίτητη— άπόσταση καί μέ σύνθετη προβληματική. Σέ άντίθεση μέ αύτή τή σέ γενικές γραμμές σωστή καί έπαρκή στάση τής άρθρογραφίας άπέναντι σ' ένα ζήτημα έξαιρετικά λεπτό, πρέπει νά μνημονευθεί τό *ΒΗΜΑ* (1/2) γιά τό μνημειώδες κύριο άρθρο του πού είχε τό θάρρος καί τό θράσος νά ύπερασπιστεί τή στάση καί τή συμπεριφορά του Σαρτζετάκη. Στάση καί συμπεριφορά: γιάτί έδω δέν πρόκειται μόνο γιά μιά στάση έξουσίας (άρνηση ύπογραφής), αλλά καί γιά μιά ήθική ή ψυχολογική συμπεριφορά (τό περιεχόμενο τής ανακοίνωσης γιά τήν άπόρριψη τής χάριτος).

Άνάμεσα στό δύο αύτά προβλήματα-άγκωνάρια, πού ενδιαφέρουν τους «πολιτικοποιημένους» ανθρώπους, χώρεσαν, όπως ήταν φυσικό, διάφοροι έκ πεποιθήσεως περιθωριακοί, άρα ήθικολόγοι λόγοι: ή αιχμή του άγώνα έδω ήταν ή σεξουαλική διαφορετικότητα του Ρούσου, πού προεκτεινόταν σέ συνθήματα έναντίον τής φαλλοκρατίας καί του κοινωνικού ρατσισμού, γιά νά καταλήξει στή δικαίωση του φόνου. Αύτές ό ήθικολόγες στάσεις εκφράστηκαν κυρίως στό πηγαδάκια των Προσυλαίων, αντιπροσωπεύονταν όμως καί άνάμεσα στους «επώνυμους» πού στόν ίδιο χώρο έκαναν άπεργία πείνας συμπάραστασης στόν Χρήστο Ρούσο.

Άκούστηκε μάλιστα άπό τό εκεί μέγαφωνα καί τό «*Τώρα ό Χρήστος Ρούσος δικαίώνεται στή συνείδησή μας*». Τί ποίο ήθικολόγο άπό τό νά μιλάς μέ «συνειδήσεις», μάλιστα έν όνόματι των άλλων, των πάντων;

Έδω δέν μπορεί νά μή θυμηθούμε, έστω καί έκ των ύστερων, όταν τό θυμικό ξαναρχίζει νά λειτουργεί «φυσιολογικά», πώς στήν ιστορία του Ρούσου τά πάντα συνέβαλαν ώστε νά μήν πρόκειται γιά έναν κρατούμενο άπεργό πείνας μέ τό δικαίο αίτημά του, αλλά γιά τόν «*Άγγελο*», ήρωα μιάς έμπορικης ταινίας, τόν όποίο δέν μπορούσαν παρά νά τόν άνακαλύψουν οι (άπογευματινές) εφημερίδες σάν τήν περίπτωση-κουτί γιά νά άσκήσουν τήν πεπατημένη καί άποδεδειγμένα έπιτυχή δημοσιογραφία τους τής προσωποποίησης καί έξατομίκευσης ενός κοινωνικού προβλήματος.

Έτσι, σήμερα, 31 Ίανουαρίου, πού άρχισα νά γράφω αυτές τίς γραμμές, ένώ προσωρινά ή ύπόθεση αύτή εκκλειςε, σοβαρότατη κατά τά άλλα άπογευματινή εφημερίδα, μās δείχνει πρωτοσέλιδα τόν Ρούσο νά πίνει τό πρώτο του γάλα άπό τά χέρια τής πονεμένης μάνας: σωρεία άφελών, εκβιαστικών συμβολισμών.

Μά γιά σειρά κατεβήκαμε στό δρόμο;

*Κυκλοφορώ κι άδιαφορώ
κάνω τό τραύμα πιό βαθύ
κι άποχωρώ*

Άπό τή μιά, ή σεξουαλική διαφορετικότητα γίνεται γιά πρώτη φορά μέ τό AIDS, όπως δήλωσαν οι ίδιοι οι όμοφυλόφιλοι, ένα κεντρικό πρόβλημα γιά τήν κοινωνία. Άπό τήν άλλη, ή παρατεταμένη, καταχρηστική, άδιάκριτη ένασχόληση μέ τίς εκ βαθέων εκμυστηρεύσεις προς τό δημόσιο του Χρήστου Ρούσου, πού παροτρύνονται άπό τή δημοσιογραφία. "Όλα αύτά δέν μās πάνε καί πολύ μπροστά. Δείχνουν μιά κοινωνία πού, άφού έξαναγκάστηκε νά μή σωπαίνει πλέον γιά τό φαινόμενο τής όμοφυλοφιλίας, τό μεταχειρίζεται έπιθετικά καί κατακτητικά, μέ τήν άνελέητη εκείνη σκληρότητα πού άσκούσε ά-

νέκαθεν έν όνόματι του άνθρωπισμού. Δέν πρόκειται, αύτό έννοείται, μόνο γιά τά ήθικης τάξεως έρωτήματα πού τίθενται μέ τήν επικίνδυνη ήρωοποίηση ενός, έπισηλοφούς ψυχολογικής άντοχής, άνθρώπου.

Ή τρέχουσα δημοσιογραφία δέν άσκει μιά περιθωριακή ήθικολογία. Διαμορφώνει τήν κοινωνική ήθική ή έστω τροφοδοτεί μέ νέα σύμβολα τή διαμορφωμένη τρέχουσα ήθική. Τήν έμπεδώνει.

Άπό τήν άλλη, γιά πρώτη φορά τώρα, άρχισα νά γίνωμαι σκεπτική κατά πόσον καταγγελίες περί φαλλοκρατίας καί ρατσισμού σήμερα άποτελούν έννοιες πού άνταποκρίνονται στους όρους των σχετικών ζητημάτων. Άφού όρισμένα πράγματα έτσι κι άλλως άρχισαν νά μιλιούνται στήν άγορά, όχι άπλώς νά μιλιούνται αλλά καί νά καταναμάζονται διά στόματος του Άρχηγού τής Κρατικής Ήθικης, τό νά παραμένουμε σέ αίτήματα καί συνθήματα τής δεκαετίας του '60 καί '70 είναι σάν νά έβελουφλούμε. Δέν ίσχυρίζομαι βέβαια πώς εκείνα τά αίτήματα, πού τότε πρωτοτέθηκαν άπό τά όρμητικά φεμινιστικά κινήματα καί τά κινήματα σεξουαλικής άπελευθέρωσης, έχουν ίκανοποιηθεί. Ύποψιάζομαι όμως πώς θά πρεπε νά ξανασυζητηθούν μέ τά νέα δεδομένα.

Όύσιαστικά, στό δικά μας τά χρόνια, ή σεξουαλικότητα καί τά συναφή πρωτομυλήθηκαν καί δημοσιοποιήθηκαν. Σήμερα θά μπορούσαμε (καί θά πρεπε) ν' άνχνεύσουμε τόν κοινωνικό, ιδεολογικό, έρωτικό λόγο, τόν κυρίαρχο λόγο περί έρωτα. Συλλέγοντας έστω άπό τά τρέχοντα έπιφανόμενα, όπως είναι π.χ. ή χρησιμοποίηση του σέξ άπό τή διαφήμιση καί τήν κατανάλωση, ή ή σεξουαλική διαπαιδαγώγηση ως εκκτημένο, καί κρίνοντας τίς ψυχολογικές συνέπειες αύτης τής χρήσης, χωρίς νά παραβλέπουμε συγχρόνως τά θετικά σημεία, άφού, όπως λέμε, «*έσπασε τό ταμπού τής σιωπής*» (άραγε ή σιωπή είναι ή δέν είναι χρυσός γιά τόν έρωτα;), θά διαπιστώσουμε κατ' άρχήν πώς αύτά τά πράγματα άφέθηκαν στή διαχείριση τής δημοσιογραφίας καί παντός είδους έμπόρων.

*Κυκλοφορώ κι όπλοφορώ
γιατί νά σ' άποκτήσω δέν
μπορώ*

Άφού τά θέματα πού σχετίζονται μέ τή σεξουαλικότητα καί τόν έρωτισμό κυριολεκτικά τρέχουν στό δρόμο, άναγκαστικά έχουν γίνει δημόσια, μέ άποτέλεσμα νά μήν έπαρκούν πιά γιά τήν άνάλυσή τους οι έκ πεποιθήσεως περιθωριακοί λόγοι. Τό γεγονός καί μόνο τής άποφασιστικής μετατροπής ενός χώρου πού λίγο-πολύ ήξερε, έστω καί τελετουργικά, τά όρια άνάμεσα στό ιδιωτικό καί τό δημόσιο, σέ χώρο κατεξοχήν δημόσιο, άγοραίο, δέν μπορεί παρά νά μās άπασχολήσει. Τί άραγε άλλαξε; Όπωσδήποτε πάρα πολλά. Έκείνο πού σίγουρα δέν άλλαξε είναι τό κυρίαρχο μοντέλο τής έρωτικής σχέσης πού ύφαινει τόν ήθικό ίστό τής κοινωνίας μας: ή σχέση ύποταγής, έξάρτησης, έξουθένωσης του ενός άπό τά δύο ύποκειμένα τής έρωτικής σχέσης. Έπειδή ή τρέχουσα ήθική του έρωτα άποδέχεται τή σχέση δυνατού καί αδυνάτου, ό έρωτας πολλές φορές παίρνει τό μαχαίρι καί σφάζει τό άντικείμενο του πόθου του, ευτυχώς συνήθως νοερά. Έδω χάνονται καί οι διαφορετικότητες καί τά φύλα, κυριαρχεί τό μοντέλο. Άνάγλυφα καί άννατριχιαστικά πρόβαλε άλλη μιά φορά μπροστά μας τό ίδιο μοντέλο: τόσο στήν έξομολόγηση του Ρούσου, όσο καί στήν άνακοίνωση του Σαρτζετάκη. Ό πρώτος μιλούσε άπό τή θέση του αδυνάτου, ό δεύτερος άπό τή θέση του δυνατού.

Όσοι σήμερα προτιμούν νά μιλούν γιά σεξουαλική άπελευθέρωση καί γιά «συνειδήσεις», άντί γιά τίς φυλακές καί τόν Σαρτζετάκη, αύτό τό μοντέλο έρωτικής σχέσης, πού δέν γνωρίζει τάξεις ούτε φύλα, είτε φτάνει ως τό φόνο είτε όχι, ως άμφισβητήσουν. Άντ' αύτου έξαίρουν ήρωικά σύμβολα, θύματα αύτου του σεξουαλικού καθεστώτος, άναπαράγοντας στρατιές νοερών θυτών καί θυμάτων έν όνόματι τής άπελευθέρωσης τής επιθυμίας τής ήδονής.

** Οι ύπότιτλοι, γιά όσους τυχόν δέν τό ξέρουν, είναι στίχοι άπό τό δημοφιλές τραγούδι του Κραουνάκη πού τραγουδά ή Άλκηστις Πρωτοψάλτη.*

‘Η συζήτηση στη Βουλή για τήν ‘Αμυνα

ΜΙΚΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΕΙΕΣ

του Γεράσιμου Μακρίδη

Οι συζητήσεις στη Βουλή των ‘Ελλήνων σπανίως διακρίνονται για τήν ποιότητά τους, σπανιότερα μένουν μέσα στο συγκεκριμένο πλαίσιο του υπό συζήτηση θέματος και ελάχιστες φορές τό αναλύουν σοβαρά. ‘Η κομματική διαμάχη επικαλύπτει συνήθως τό ζητούμενο και κατευθύνει τήν αντίπαράθεση σέ κενές ουσίας φραστικές επιδείξεις. ‘Ομως, άκόμη και όσοι έχουν πειστεί για τά παραπάνω, ξαφνιάστηκαν από τό χαμηλό επίπεδο τής «πρό ήμερησίας διατάξεως» συζήτησης «σέ επίπεδο άρχηγών κομμάτων» τής 22ας ‘Ιανουαρίου, για «ζητήματα εθνικής άμυνας». ‘Ο πρωθυπουργός, ό άρχηγός τής άξιωματικής αντιπολίτευσης και, πολύ περισσότερο, οί ήγέτες των μικρότερων κομμάτων, περιορίστηκαν σέ γενικολογίες άνίκανες νά δώσουν μιά άξιόπιστη εικόνα του προβλήματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι άκρίβεια ύπήρχε μόνο στίς περι «κομματικοποίησης» του στρατεύματος και περι «φακελώματος» περιπτώσεις. Στο ποιός δηλαδή πίεσε ή πιέζει πέραν κάποιων όρίων πός τήν κατεύθυνση του κομματικού έλέγχου του σώματος των άξιωματικών. Μπροστά σέ μιά τέτοια κατάσταση, οί επικλήσεις του Φλωράκη ή του Κύρκου για διαφάνεια στίς περι άμυνας συζητήσεις άκούγονται εκτός τόπου και χρό-

**‘Αλλη μιά συζήτηση –
θέατρο στη Βουλή των
‘Ελλήνων περί ‘Εθνικής
‘Αμυνας. ‘Αλλη μιά φορά
εκτός ήμερησίας
διατάξεως**

νου. Πώς νά υπάρξει διαφάνεια όταν οί κοινοβουλευτικοί πατέρες του έθνους παρουσιάζονται παντελώς άδιάβαστοι και πνιγμένοι στα ιδεολογήματα; ‘Οταν τό μόνο πού έχουν νά προτείνουν είναι ή έξοδος από τό NATO —σάν άπειλή— σέ περίπτωση έμπλοκής με τήν Τουρκία. Λές και θά ‘χει κάποια σημασία ή έξοδος ή ή είσοδος μετά από μιά νέα στρατιωτική περιπέτεια τής χώρας. ‘Ολα αυτά είναι ένδειξεις ότι ή πολιτική, άρα και ή στρα-

τηγική διάσταση τής πολιτικής μας ήγεςίας, είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Και όσο συμβαίνει αυτό, τά καιρία ζητήματα τής άμυνας, αλλά και τής έξωτερικής πολιτικής μερικές φορές, θά εξακολουθούν νά τά χειρίζονται οί στρατιωτικοί με όλα όσα συνεπιφέρει κάτι τέτοιο.

‘Ας πλησιάσουμε όμως λίγο τό ζητούμενο:

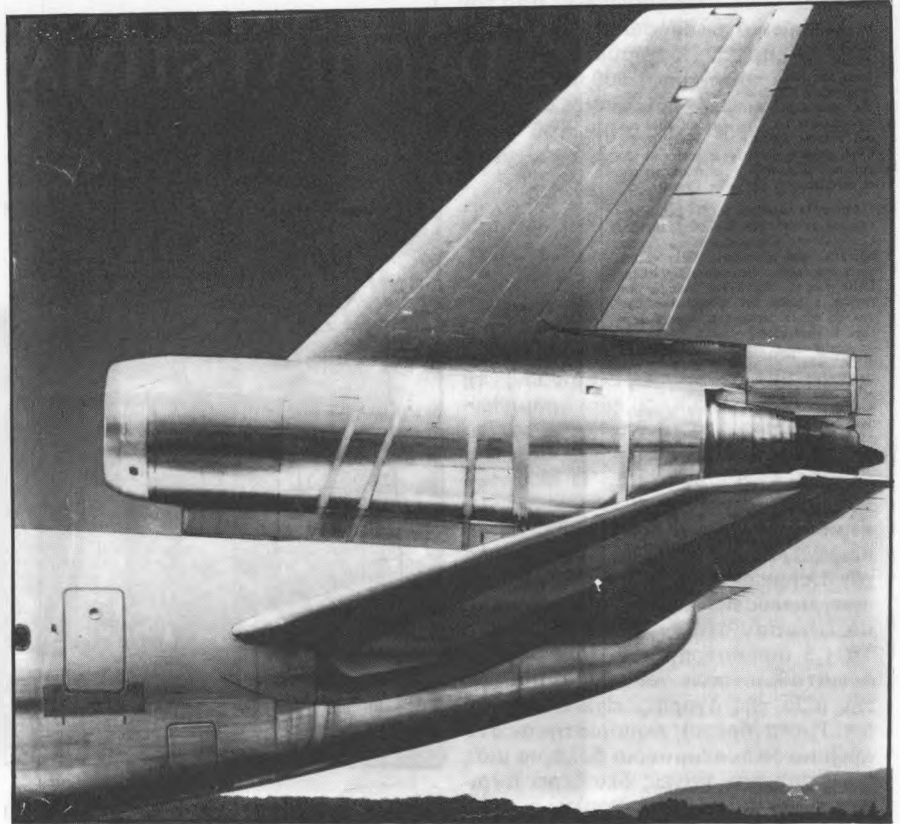
‘Η ‘Ελλάδα έχει έμπλακεί σέ άνταγωνισμό έξοπλισμών με σύμμαχο, θεωρητικά, χώρα, ή όποία με άξιοσημειωτη έπιμονή και σταθερότητα ζητά νά επιβάλει κάποιες θέσεις της εις βάρος τής χώρας μας. ‘Ο άνταγωνισμός δέν φαίνεται νά είναι μόνο «διπλωματικός» και θεωρητικός, καθώς ή Τουρκία απέδειξε τό 1974 ότι είναι έτοιμη νά εκμεταλλευτεί τίς ευκαιρίες και καθώς οί έξοπλισμοί της φαίνεται ότι έξυπηρετούν συγκεκριμένους στόχους. ‘Ο πολυάριθμος στόλος μικρών και μεσαίων άποβατικών της, για παράδειγμα, σίγουρα δέν στοχεύει σέ μιά μελλοντική άπόβαση στη Βουλγαρία, τό Λίβανο ή τή Σοβιετική ‘Ενωση. Τά στρατεύματα κατοχής στην Κύπρο, εξάλλου, βελτιώνουν όλοένα τίς επιχειρησιακές τους δυνατότητες, τή στιγμή πού ή κυβέρνηση τής τελευταίας —παρά τίς ευκαιριακές της διακηρύξεις— κρα-

τά το ελεύθερο τμήμα του νησιού ουσιαστικά άοπλο, στο πλαίσιο μιας σύνθετης και εκ των πραγμάτων αναποτελεσματικής πολιτικής.

Στη διαμάχη των δύο κρατών ουσιαστικό ρόλο διαδραματίζουν οι Ήνωμένες Πολιτείες και μικρότερο ή Δυτική Ευρώπη. Η Σοβιετική Ένωση έχει, ιδιαίτερα αυτήν την εποχή, πολύ περιορισμένη δυνατότητα παρέμβασης έξω από τα όρια της σφαίρας επιρροής της. Άλλες διπλωματικές οντότητες όπως τα βαλκανικά κράτη, οι Άραβες, οι Άδέςμευτοι κ.λπ., που επικαλούνται κατά καιρούς ή Ελλάδα και η Κύπρος, είτε έχουν θεωρητική μόνον υπόσταση είτε, άπλούστατα, δεν μπορούν να κάνουν τίποτε περισσότερο από το να εκφράσουν κάποια συμπάθεια. Στην ουσία, τα ζάρια του παιχνιδιού, τα όπλα και το χρήμα, τα κρατούν οι Ήνωμένες Πολιτείες. Έχουν τη δύναμη να διαμορφώνουν με τη στρατιωτική και οικονομική βοήθεια — αλλά και επειδή είναι ο πιο ολοκληρωμένος κατασκευαστής όπλων στο δυτικό στρατόπεδο — τις στρατιωτικές ισορροπίες. Άς θυμηθούμε τον τρόπο για μία πιθανή ανατροπή του γνωστού μας 7 προς 10. Φυσικά, ή σημαντική αυτή θέση τους τους παρέχει την πολυτέλεια να διατηρούν και στην Ελλάδα και στην Τουρκία κάποιες στρατιωτικές βάσεις, ηλεκτρονικά κέντρα, αεροδρόμια ανεφοδιασμού, λίγα πυρηνικά όπλα και άρκετά «προνόμια». Είναι χώρος της συμμαχίας ή της ήγemonίας τους, αν προτιμάτε.

Σ' αυτόν τον διπλωματικό χώρο καλλιεργείται ο ανταγωνισμός εξοπλισμών, επιρροής και κύρους των δύο χωρών. Άνταγωνισμός, που ενώ διπλωματικά παρουσιάζεται ισόπαλος καθώς, δώδεκα χρόνια μετά το 1974, καμιά από τις δύο χώρες δεν έχει επιβάλει τις θέσεις της στρατιωτικά, γέρνει ολοένα και περισσότερο υπέρ της Τουρκίας. Ο συνδυασμός των δύο μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε επικίνδυνες καταστάσεις.

Πραγματικά, το πρόβλημα που παρουσιάζεται σήμερα ιδιαίτερα άπειλητικό είναι ή ανατροπή των στρατιωτικών συσχετισμών υπέρ της Τουρκίας. Οι διαβεβαιώσεις του πρωθυπουργού ότι οι δύο χώρες ξεοδεύουν περίπου τά ίδια για την άμυνα είναι παραπλανητικές. Οι μισθοί, για παράδειγμα, των άξιωματικών και των πάσης φύσεως μονίμων των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων είναι πολλαπλάσιοι των αντίστοιχων τουρκικών. * Οι παροχές επίσης. Όλόκληρες πολιτείες έχουν χτιστεί, καλώς ή κακώς, με τον τίτλο «θέρετρα άξιωματικών», σε πολλές περιοχές της χώρας μας. Καί άς συνοπλογίσουμε ότι ή Τουρκία σε 602.000 στρατευμένους έχει 58.000 μόνιμους (ποσοστό 9,63%) ενώ ή Ελλάδα σε

178.000 έχει 41.000 μόνιμους (ποσοστό 23,03%).

Άλλά τά ουσιαστικά στοιχεία βρίσκονται άλλου: στο ναυτικό για παράδειγμα, όπου οι παραλαβές νέων πλοίων έχουν παγώσει από το 1981, έτος κατά το οποίο παρελήφθησαν οι φρεγάτες. Στην Τουρκία, στο ίδιο διάστημα, προστέθηκαν ύποβρυχία, πυραυλάκατοι, άποβατικά, ενώ τέσσερις φρεγάτες βρίσκονται σε προχωρημένο στάδιο κατασκευής. Στην άεροπορία, όπου ή ελληνική ύπεροχή ήταν ικανοποιητική μετά το 1976, μόλις πρόσφατα ολοκληρώθηκε (;) ή παραγγελία 80 μαχητικών υπό την πίεση της άπόκτησης 160 F-16 από τους γείτονες. Στο ίδιο διάστημα, οι τελευταίοι άγόρασαν τεράστιους άριθμούς μεταχειρισμένων άεροσκαφών και ποσότητες σύγχρονων άντιαεροπορικών βλημάτων (βρετανικά RAPIER). Στο στρατό ξηράς, τό πρόγραμμα έκσυγχρονισμού των τουρκικών άρμάτων εξελίσσεται ταχύτατα, όπως και ό έκμηχανισμός του στρατού. Άπό την έδω μεριά, τό ίδιο πρόγραμμα προχωρεί με βραδύτερους ρυθμούς. Η χώρα μας δεν έχει άγοράσει νέα άρματα από τό 1980-81, όποτε παρέλαβε τά πολύκροτα (λόγω σκανδάλων) Leopard. Ταυτόχρονα, ή παραγωγή του Λεωνίδα διακόπηκε χωρίς εξηγήσεις από τη Στάγερ-Έλλάς ενώ μόνο στο πυροβολικό φαίνεται να ύπάρχει κάποια

κινητικότητα (προμήθεια άποστασιόμετρων Lazer, Radar πεδίου μάχης, νέων πυρομαχικών).

Τά παραπάνω είναι λίγο-πολύ γνωστά και ή εξάντληση της ελληνικής ράς στον ανταγωνισμό εξοπλισμών εκφράστηκε, έμμεσα κυρίως, και στην κοινοβουλευτική συζήτηση. Ύπάρχουν όμως και άλλες ενδείξεις, που δεν εξηγούνται με την εξάντληση και που προκαλούν έρωτηματικά και σκέψεις. Έπτά χρόνια μετά την παραγγελία τους και πέντε μετά την παραλαβή τους, οι φρεγάτες δεν έχουν ακόμα εξοπλιστεί με ένεργό άντιπυραυλικό σύστημα, πράγμα που τις κάνει ιδιαίτερα εύάλωτες σε έναν σύγχρονο πόλεμο. Κάτι παρόμοιο θά συμβεί και τά F-16 και Mirage 2000 που θά παραλάβει ή άεροπορία χωρίς ένσωματωμένο σύστημα ηλεκτρονικής άμυνας. Τό τελευταίο θά τό φτιάξει κάποτε ή ελληνική βιομηχανία. Τέλος, για να μείνουμε στά σημαντικά, τή στιγμή ακριβώς που διαφημίζεται και προβάλλεται τό ελληνικό άντιαεροπορικό Άρτεμις-30, οι ένοπλες δυνάμεις άγοράζουν τό αντίστοιχο έλβετικό σύστημα της Contraves. Πρόκειται για δίδυμα πυροβόλα των 35 mm, αντίστοιχα και ανάλογα με τά δίδυμα των 30 mm του Άρτεμις. Όλα αυτά δεν δείχνουν ιδιαίτερα λογικά, καθώς μάλιστα ή έλλειψη χρημάτων δεν είναι τό πρόβλημα της στιγμής. Δημοσιογραφικές

πληροφορίες, επιβεβαιωμένες από τον κυβερνητικό εκπρόσωπο, αναφέρουν ότι παραμένει άχρησιμοποίητο το τεράστιο ποσό των 1.500.000.000 δολαρίων από τις άμερικανικές στρατιωτικές πιστώσεις τις πρίν του 1986. Έπομένως, άλλου πρέπει να είναι το πρόβλημα.

Όταν τό 1981 τό ΠΑΣΟΚ άνέβηκε στήν έξουσία, διέκοψε τίς στρατιωτικές προμήθειες μέ βάση τίς τότε προγραμματικές του θέσεις. Ευαγγελίζοταν τήν «έλληνοποίηση» τών προμηθειών, τήν εξασφάλιση τών μέγιστων άντισταθμιστικών όφελημάτων, τή διεύρυνση του κύκλου τών προμηθειών. Όπως όλα τά υπόλοιπα σχέδια του ΠΑΣΟΚ, έτσι και τούτο φαίνεται πώς ναυάγησε σύντομα. Η έλληνική πολεμική βιομηχανία καρκινοβατεί περισσότερο παρά ποτέ (πρβλ. Δεκαπενθήμερο Πολίτη, τεύχ. 75, άρθρο γιά τήν Defendory '86). Οί πολυετείς διαπραγματεύσεις γιά τά άντισταθμιστικά έφτασαν στό γνωστό τους τέλος. Τά 1,5 δισεκατομμύρια δολάρια τών άντισταθμιστικών γιά τά F-16 (ίσο μέ τήν αξία τής άγοράς, είχε ύποσχεθεί ό κ. Παπανδρέου), περιορίστηκαν στά άβέβαια 50 εκατομμύρια δολάρια μιάς εταιρείας πού κανείς δέν ξέρει ακριβώς τί θά κάνει. Στή Βουλή, ό πρωθυπουργός μίλησε όχι πιά γιά 100% άλλα γιά 30%. Στή συμφωνία πού ύπογράφηκε, τά άντισταθμιστικά περιορίστηκαν στό 3,3% (!) και αυτό άβέβαιο...

Γιά τή διεύρυνση τών προμηθειών δέν έχει κανείς να πει τίποτα γιατί ουσιαστικά οί στρατιωτικές άγορές έχουν παγώσει από τό 1981. Όσο γιά τό έσχατο έπιχείρημα ότι επί ΠΑΣΟΚ ύπάρχει προγραμματισμός και προβληματική γιά τήν καταλληλότητα τών προμηθειών ενώ πρίν ήταν τό χάος, καλύτερα να μείνει άσχολιαστο. Άνάμεσα σέ λυτρωτικές εξαγγελίες νέων «δογμάτων» και σέ όψιμες ανακαλύψεις, τής ανάγκης, του τύπου τής «παλλαϊκής άμυνας», κρύβεται μιά φοβερή άμηχανία γιά τίς προοπτικές του άνταγωνισμού τών εξοπλισμών. Τά ελάχιστα πού άκούστηκαν στίς πρόσφατες άντικαταστάσεις άρχηγών, ιδιαίτερα στό ναυτικό, ήταν άποκαλυπτικά.

Η άμηχανία είχε εκδηλωθεί πρίν από τό 1981, επί Νέας Δημοκρατίας, όταν συζητιόταν ή καταλληλότητα τών όλλανδικών φρεγατών γιά τό κλειστό Αιγαίο. Μετά από τήν όλοκλήρωση τών προγραμμάτων του 1974-75, στά όποια ή κρισιμότητα τών καιρών και οί ικανότητες του πρόσφατα άποθανόντος στρατηγού Άρμπουζή έβαλαν μιά σφραγίδα ποιότητας (χάρη σ' αυτά διατηρείται ακόμα ή ίσορροπία), δέν έγινε δυνατό να προσδιοριστεί μέ ακρίβεια τό έπόμενο βήμα. Άρχισαν

οί ευκαιριακές άγορές, όπως εκείνη πού άπασχόλησε τή Βουλή, τών Ch-47D, τών CH-47D δηλαδή. Ήταν μεγάλη έλικόπτερα πού είχε παραγγείλει τό καθεστώς του Σάχη στήν Ίταλία όταν αυτό κατέρρευσε ό Σάχης, τά έν λόγω ύλικά έκποιήθηκαν σέ άλλες χώρες. Η Έλλάδα άγόρασε δέκα έλικόπτερα όπως και άλλα ύλικά. Ύπηρχε τό πνεύμα του «όποιος προλάβει» στίς περιπτώσεις αυτές και δέν προηγήθηκε κάποια όρθόδοξη διαδικασία γιά τήν άπόκτησή τους (ή άπόφαση έλήφθη σέ δέκα μέρες). Σέ όλο της τό μέγεθος όμως ή άμηχανία φάνηκε μετά τό 1981.

Η άρνηση διαλόγου μέ τήν Τουρκία σήμαινε (και σημαίνει) συνέχιση του άνταγωνισμού τών εξοπλισμών. Ήπειδή κάτι τέτοιο δέν είναι λογικό να συνεχίζεται επ' άπειρον, ό άνταγωνισμός πρέπει να έχει έναν συγκεκριμένο στόχο: τήν άνατροπή τών ίσορροπιών υπέρ τής μίας από τίς δύο χώρες, ώστε να έξαναγκάσει σέ διάλογο από θέσης ισχύος τήν άλλη. Η φορτωμένη μέ λαϊκίστικα ιδεολογήματα πολιτική του ΠΑΣΟΚ άρνήθηκε να δει τήν προοπτική αυτή και στήριξε τήν πολιτική της σέ μιά περίπλοκη διπλωματική δραστηριότητα πού άποσκοπούσε στό να άπομονώσει τήν Τουρκία και στό να έκβιάσει τίς Ήνωμένες Πολιτείες ώστε να πάρουν συμφέροσα πρós τίς έλληνικές επιδιώξεις θέση. Τό σχέδιο αυτό, τό όποιο ό κ. Παπανδρέου δέν φαίνεται να έχει εγκαταλείψει ακόμα, έφερε ελάχιστους καρπούς. Ούτε τό περίφημο 7 πρós 10 δέν διασφάλισε.

Και τό χειρότερο είναι ότι ή γειτονική χώρα υιοθέτησε μέ έπιμονή τήν ιδέα τής υπέρ αυτής άνατροπής τής στρατιωτικής ίσορροπίας. Και σίγουρο είναι ότι δέν θά σταματήσει τώρα πού πήρε τό προβάδισμα και τήν πρωτοβουλία. Πρίν παραλάβει ακόμα τά 160 F-16, διαπραγματεύεται τήν άγορά Τρνένιτο ή Μιράζ 2000...

Πέρα από τό τί συζητείται στή Βουλή, τά άδιέξοχα πληθαίνουν και οδηγούν σέ σπασμωδικές αντιδράσεις. Παράδειγμα ή άνακοίνωση (και ή πραγματοποίηση) τής ανακαίνισης τών άντιτορπλικών πού ή κατασκευή τους άνάγεται στα 1944-45. Μετά από 40-45 χρόνια πολυτάραχης ζωής, τί θά τους κάνει άραγε μιά πολυέξοδη ανακαίνιση; Η άμυντική πολιτική, οί έξοπλισμοί, κοστίζουν σέ τελευταία άνάλυση περισσότερο όταν έχουν σπασμωδικό χαρακτήρα, όταν ύπακούουν στήν λογική του «βλέποντας και κάνοντας». Κοστίζουν και δέν άποδίδουν κιόλας. Πόσο άξίωμα θα είναι αυτά τά παμπάλαια πλοία, έστω και έκσυγχρονισμένα;

Η άνθολόγηση αυτών τών πτυχών τής άμυνας ίσως έδειξε τό πόσο μακριά ήταν ή συζήτηση τής Βουλής από τά πραγματικά προβλήματα. Βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά εξέλιξη πού είναι πιθανόν να μäs οδηγήσει μετά πέντε ή δέκα χρόνια σέ διαπραγματεύσεις γιά τά πάντα (και γιά τήν Κύπρο και γιά τό Αιγαίο και γιά τή Θράκη). Διαπραγματεύσεις υπό άπειλή πού ίσως πάρουν τή μορφή τής ύπαόρευσης όρων. Ίσως και να μίν γίνει έτσι. Η Τουρκία είναι άβέβαιο κράτος, γεμάτο έσωτερικές αντιφάσεις. Στή διατήρηση τών σημερινών πολιτικών, κοινωνικών και ιδεολογικών συνθηκών και τών πολιτικών δυνάμεων πού μέ άψογο όρθολογισμό προωθούν τίς θέσεις τους στον γύρω χώρο, προβάλλεται όλοένα και άπειλητικότερα ή άνατροπή υπέρ τών ίσλαμιστών, πού ίσως κάνει τίς άπειλές πιο έφιαλτικές. Βέβαια ύπάρχει και τό δημοκρατικό στρατόπεδο, τά κοινωνικά κινήματα, τά άπελευθερωτικά κινήματα τών μειονοτήτων. Ποιος θά έχει τό πάνω χέρι;

Γεράσιμος Μακρίδης

* Σχετικά μέ τούς μισθούς, καλό είναι να παρατηρηθεί ή άνορθόδοξη κατανομή τους. Γιά παράδειγμα, εκείνοι τών ύπαξιωματικών του πεζικού ή τών αξιωματικών πού προέρχονται από τούς ύπαξιωματικούς άνθυπασπιστές είναι υπερβολικά ύψηλοι και συναγωνίζονται αυτούς τών άνώτατων δικαστικών ή τών καθηγητών πανεπιστημίων. Άντίθετα, εκείνοι τών πιλότων τών μαχητικών άεροπλάνων ή ακόμα τών πολύτιμων τεχνικών δέν παρουσιάζουν άντιστοιχία μέ τούς άντιστοιχούς εκτός στρατεύματος.

Γιά τήν κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ

ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

τοῦ Λάκη Δεδουσόπουλου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τό 1986 ἦταν ἄλλη μιά χρονιά στή διάρκεια τῆς ὁποίας συνεχίστηκε στίς ἀναπτυσσόμενες καπιταλιστικές οἰκονομίες αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε κρίση/ἀναδιάρθρωση. Στόν χρόνο πού πέρασε τά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἔγιναν σαφέστερα καί τά ἀποτελέσματα πῶ εὐκόλα προβλέψιμα.

Ὡς πρὸς τήν ἀναδιάρθρωση τοῦ κεφαλαίου γενικά, μπορούμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι παρατηρήθηκαν ριζικοί μετασχηματισμοί σέ τρεῖς βασικούς τομεῖς. Πρόκειται γιά μετασχηματισμούς πού ἀφοροῦν τῇ διαδικασίᾳ παραγωγῆς μέ τή διπλή της ἔννοια, ἐκείνη τῆς φυσιοκρατικῆς ἐργασιακῆς διαδικασίας καί ἐκείνη τῆς διαδικασίας παραγωγῆς ὑπεραξίας:¹ γιά μεταβολές τῆς χωρικότητας (locality) τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων καί τέλος γιά μετασχηματισμούς τοῦ κράτους καί τῆς σχέσης κράτους — οἰκονομίας.

Οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν μετασχηματισμῶν στήν κοινωνική ζωή καί τήν ταξική συγκρότηση τῶν κοινωνιῶν εἶ-

Στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν γίνεται μιά προσπάθεια γιά νά ἐπισημανθοῦν οἱ μετασχηματισμοί στή διαδικασία παραγωγῆς. Στό ἐπόμενο τεῦχος θά ἀναφερθοῦν οἱ τάσεις γεωγραφικῆς ἀναδιάρθρωσης καί οἱ μετασχηματισμοί τοῦ κράτους, γιά νά ἀκολουθήσει μιά ἐκτίμηση τῶν ὄρων τῆς νέας ἡγεμονίας τῶν ΗΠΑ ἐναντι τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν χωρῶν.

ναί τεράστιες. Τό σύνολό τους σηματοδοτεῖ τό τέλος μιᾶς ἱστορικῆς φάσης τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης — τοῦ φορντισμοῦ καί τοῦ κράτους εὐημερίας — καί τήν ὀδυνηρή γέννηση ἑνός νέου μοντέλου συσσώρευσης. Παράλληλα, σηματοδοτεῖ μιά σημαντική ἦττα τῆς Ἀριστερᾶς, τῆς ὁποίας ἡ ἀδυναμία νά προτείνει μιά πειστική ἐναλλακτική πρόταση τῇ μετατρέπει εἶτε σέ ὑποταγμένο συνεργό τῆς καπιταλιστικῆς ἀναδιάρθρωσης εἶτε σέ πε-

ριθωριοποιούμενη ἀμυντική δύναμη τοῦ προηγούμενου μοντέλου συσσώρευσης.

Ἐπιγραμματικά θά ἔλεγα ὅτι ἐνῶ ἡ κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ, μέσα ἀπό τή μαζική ἀπαξίωση τῶν συσσωρευμένων κεφαλαίων, ὀδηγεῖ στήν ἀναδιάρθρωση τοῦ κεφαλαίου, ἡ κρίση τῆς Ἀριστερᾶς ἀπλῶς συνεπάγεται τήν «ἀπαξίωση» τῶν ἰδίων τῶν ἀριστερῶν, τῶν ἰδεῶν καί τῆς πρακτικῆς τους.

Σέ ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο, ἡ ἀναδιάρθρωση τοῦ κεφαλαίου συνεπάγεται τήν ἐγκαθίδρυση ἑνός νέου καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Οἱ πρόσφατες ἐξελίξεις δείχνουν ὅτι στό νέο παγκόσμιο καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἀποκαθίσταται ἡ κυρίαρχη θέση τῶν ΗΠΑ, γεγονός πού ἐκφράζεται κυρίως μέ τήν ἀνανέ-

1. Γιά τή σύλληψη τῆς διαδικασίας παραγωγῆς ὡς ἐνότητας τῶν δύο διαδικασιῶν μεταξύ τῶν ὁποίων ἐγκαθίστανται σχέσεις καθορισμοῦ δέξ Α. Δεδουσόπουλου, «Παραγωγική καί μὴ παραγωγική ἐργασία στόν Μάρξ — Μία ἔρμηνεία», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, 1983, τ. 51.

ωση της ηγεμονίας τους έναντι των δυτικοευρωπαϊκών χωρών.

2. Ο ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ

Οι πρόσφατοι μετασχηματισμοί της παραγωγικής διαδικασίας, δηλαδή οι μετασχηματισμοί που προωθήθηκαν αποφασιστικά μέσα από την κρίση του καπιταλιστικού συστήματος, μπορούν να περιγραφούν από τό δίπτυχο «αυτοματισμός/ κατακερματισμός».

Δέν πρέπει να δημιουργούνται συγχύσεις μεταξύ των δύο αυτών μετασχηματισμών, αν και τὰ αίτια και τό πεδίο αναφοράς τους είναι κοινά. Όμως σηματοδοτούν διαφορετικές μορφές όργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας και διαφορετικούς τρόπους άόσπασης της υπεραξίας. Ό μέν αυτοματισμός πρεσβεύει τήν ύποκατάσταση της ανθρώπινης εργασίας από εργαλειομηχανές ικανές να προσφέρουν όχι πλέον μία εξειδικευμένη λειτουργία (γεγονός που είναι συμβιβάσιμο με τήν όργάνωση της τεχνικής διαδικασίας παραγωγής σύμφωνα με τίσ άρχές του τεύλορισμού), αλλά σειρά σύνθετων λειτουργιών, συνδεδονάς τες με κεντρικούς ηλεκτρονικούς ύπολογιστές.²

Άντιθετα, ό κατακερματισμός της παραγωγικής διαδικασίας χαρακτηρίζεται από τή μετατροπή της παραγωγής σε σειρές (άλυσίδα παραγωγής) σε παραγωγή από σχετικά ανεξάρτητες ομάδες εργαζομένων, είτε αυτές συγκροτούνται στό έσωτερικό του παραδοσιακού χώρου παραγωγής (έργοστάσιο) είτε συγκροτούνται ως αυτόνομες

έπιχειρηματικές μονάδες μικρού μεγέθους (παράλληλες ομάδες παραγωγής).

Κοινή αναφορά και των δύο μετασχηματισμών είναι ή χρήση «νέας τεχνολογίας». Πράγματι, οι εξελίξεις στόν τομέα της ηλεκτρονικής επενδυόμενες σε σταθερό κεφάλαιο επιτρέπουν τήν εμφάνιση και των δύο μορφών όργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας.

Τά κίνητρα για τήν υιοθέτηση της «νέας τεχνολογίας» στόν παραγωγή δέν πρέπει να θεωρούνται ως ούδέτερα ή άπλως τεχνικά. Πίσω από τή φαινομενική «ούδετερότητα» της έπιλογής της αυξημένης παραγωγικότητας κρύβονται συγκρούσεις, τόσο μεταξύ τάξεων, όσο και μεταξύ ταξικών μερίδων. Η τεχνολογική γνώση δέν άρκει να είναι «διαθέσιμη» για να ενσωματωθεί στόν παραγωγική διαδικασία. Πρέπει να πληροί ταυτόχρονα και άλλα κριτήρια που είναι κοινωνικά προσδιορισμένα.³ Και, κυρίως, πρέπει να ίκανοποιεί τό βασικό κριτήριο αξίωσης της εργασίας στόν καπιταλισμό που είναι ή κερδοφορία, ύπό τούς περιορισμούς που θέτουν οι κοινωνικές συγκρούσεις, είτε εκφράζονται στόν κεντρικό πολιτικό χώρο είτε διαχέονται στόν κοινωνικό ιστό.

Δέν πρέπει, συνεπώς, να προκαλεί έκπληξη τό γεγονός ότι αν και ή βασική τεχνολογία ήταν διαθέσιμη από τή δεκαετία του 1950 — και χωρίς να παραβλέπουμε τίσ πρόσφατες προόδους στόν ηλεκτρονική —, μόλις τό τέλος της δεκαετίας του 1970 άρχίζει να χρησιμοποιείται ευρύτερα.⁴

Όμως, δέν είναι μόνο οι εξελίξεις στόν αυτοματοποιημένη παραγωγή που χαρακτηρίζουν τή σημερινή φάση αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου. Έξίσου σημαντικές είναι οι εξελίξεις που συνδέονται με τόν κατακερματισμό της παραγωγικής διαδικασίας σε «παράλληλες ομάδες παραγωγής». Η τεύλορική άλυσίδα παραγωγής δέν άποτελεί πλέον τήν προσφορότερη τεχνολογία — μέθοδο ύποταγής της εργασίας στό κεφάλαιο.⁵

Αυτό που προωθείται είναι ή δημιουργία μικρών ομάδων εργαζομένων που δέν αναλαμβάνουν να διεκπεραιώσουν μία εξειδικευμένη φάση της παραγωγικής διαδικασίας αλλά τό σύνολό της. Αυτές οι παράλληλες ομάδες παραγωγής, που λειτουργούν είτε στό έσωτερικό της (μετασχηματισμένης) παραδοσιακής έπιχειρηματικής μονάδας είτε ως «ανεξάρτητες» παραγωγικές μονάδες, δορυφορικές της άρχικής, έντάσσονται έξαρχής σε μία σχέση άνταγωνισμού προς τίσ όμοειδείς ομάδες, άνταγωνισμού που οι όροι του καθορίζονται λεπτομερειακά από τή διεύθυνση της κύριας έπιχειρήσης.

Τό προϊόν της παραγωγικής διαδικασίας των «παράλληλων ομάδων παραγωγής» είναι όμοιογενές και σφραγίζεται από τό σήμα και τήν έγγύηση της άρχικής έπιχείρησης, ή όποια αναλαμβάνει και τήν προώθησή του στόν άγορά. Η τυποποίηση του προϊόντος, ή ένιαία όργάνωση της παραγωγής και ή προμήθεια των πρώτων ύλών και του κεφαλαιουχικού έξοπλισμού στίς «παράλληλες ομάδες παραγωγής» επιβάλλουν μία μορφή άνταγωνισμού μεταξύ τους, ή όποια προκύπτει ως συνεχής έντατικοποίηση της παραγωγικής προσπάθειας.

Ός άκραιο μορφή «έσωτερικευμένου άνταγωνισμού» μπορούμε να αναφέρουμε τήν αυτοκινητοβιομηχανία της FIAT, όπου ή εισαγωγή μιάς σειράς παραγωγής βασισμένης στόν αυτοματοποίηση οδήγησε στόν παράλληλη διατήρηση των κλασικών τεύλορικών άλυσίδων παραγωγής, με τήν προϋπόθεση όμως ότι οι τελευταίες δέν θα ύπολείπονται σε παραγωγικότητα από τήν αυτοματοποιημένη σειρά.⁶

Άν και ή τάση άποειδίκευσης της εργασίας, που χαρακτηρίζει τόν τεύλορισμό, φαίνεται να έξασθενεί με τή δημιουργία των «παράλληλων ομάδων παραγωγής», δέν πρέπει να μάς διαφεύγει τό γεγονός ότι ή εισαγωγή των νέων μεθόδων όργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας στοχεύει στόν άποτελεσματικότερο έλεγχο της εργασιακής σχέσης, στόν ένίσχυση της εργατικής πειθαρχίας και του έλέγχου του κεφαλαίου μάλλον, παρά στόν «έξανθρωπισμό» της εργασίας. Τά παραδείγματα — και όχι μόνον όσα σχετίζονται με τήν έγγενή άνταγωνιστικό-

2. Δές W. Leontief — F. Duchin, *The future impact of automation on workers*, Oxford U.P., 1986, σ. 30-1.

3. Άλλά και ή διαδικασία της τεχνολογικής προόδου δέν είναι μία άπλή, συνεχής σωρευτική διαδικασία. Δές λ.χ. τό άρθρο του D.F. Noble, «Social choice in machine design: The case of automatically controlled machine tools», στό A. Zimbalist, *Case studies on the labor process*, Monthly Review Press, 1979.

4. Όπως έχει πολλές φορές έπισημανθεί, στή μεταλλουργία ή βασική τεχνολογία αυτοματισμού της παραγωγής ήταν διαθέσιμη από τίσ άρχές της δεκαετίας του 1950. Όμως στίς ΗΠΑ μέχρι τό 1977 μόνο τό 2% των μηχανών του κλάδου ήταν σε αυτοματοποιημένα κυκλώματα. Δές W. Leontief — F. Duchin, *ό.π.*, σ. 31 και D.F. Noble, *ό.π.* Για τήν άλλαγή του προσανατολισμού, σημειώνεται ένδεικτικά ότι ή General Motors προέβλεπε τό 1982 πώς τό 1987 τό 90% των επενδύσεων σε κεφαλαιουχικό έξοπλισμό θα ήταν σε έλεγχόμενες από ύπολογιστές εργαλειομηχανές.

5. Δές B. Coriat, *Ό εργάτης και τό χρονόμετρο*, εκδ. Κομμούνια.

6. B. Coriat, *ό.π.*

τητα των σχέσεων μεταξύ των «παράλληλων ομάδων παραγωγής»— άφθονου: από τὰ εργοστάσια στὰ ὅποια οἱ ἐργαζόμενοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ φέρουν εἰδικές μαγνητικές ταυτότητες, ὡστε νὰ ἐλέγχονται πλήρως οἱ κινήσεις τους στό χώρο τοῦ εργοστασίου (ἀπό τό χρόνο πού «ξοδεύουν» στήν τουαλέτα καί τή διάρκεια τοῦ διαλείμματος γιά τό κολατσιό μέχρι τό ποῖός συναντᾶ ποιόν γιά λόγους ἄσχετους μέ τήν ἐργασία),⁷ ἔως τό εργοστάσιο ὑψηλῆς τεχνολογίας πού λειτουργεῖ στή Μεγάλη Βρετανία, μέ κεφάλαια προερχόμενα ἀπό τήν Ταϊβάν, καί στό ὅποιο ὁ κανονισμός λειτουργίας ἀπαγορεύει τό γέλιο, λόγω τῆς «εὐαισθησίας» τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Ὅντως, ἡ ἀναδιάρθρωση τοῦ κεφαλαίου δέν πρέπει νὰ προκαλεῖ τόν γέλωτα στούς ἐργαζόμενους.

Καί οἱ δύο μετασχηματισμοί τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας ὁδηγοῦν σέ κρίση τό μοντέλο τοῦ εργοστασιακοῦ συνδικαλισμοῦ, τό ὁποῖο λειτουργεῖ ὡς βάση γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ «κοινωνικοῦ διαλόγου» καί γιά τή νομιμοποίηση τοῦ φορντισμοῦ. Ἡ κρίση τοῦ εργοστασιακοῦ συνδικαλισμοῦ, ἡ ἀπομαζικοποίηση τῶν κλαδικῶν συνδικάτων καί ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἐθνικῶν συνδικαλιστικῶν ὁμοσπονδιῶν δημιουργοῦν τίς προϋποθέσεις γιά τήν πολιτική κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου τόσο στό χώρο τῆς παραγωγῆς, ὅσο καί στό κεντρικό πολιτικό ἐπίπεδο.⁸

Μέχρι στιγμῆς, οἱ πιό πάνω σύντομες παρατηρήσεις περιγράφουν τήν ὁμοιομορφία τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς καπιταλιστικῆς ἀναδιάρθρωσης τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Ὅμως, μεταξύ τῶν δύο νέων μεθόδων ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς ὑπάρχει μιά οὐσιώδης διαφορά πού ἀφορᾶ τόν τρόπο ἀντλησης τῆς ὑπεραξίας ἀπό τοὺς ἄμεσα ἐργαζόμενους.

Ἡ μέθοδος παραγωγῆς πού βασίζεται στίς «παράλληλες ομάδες παραγωγῆς» παράγει τόσο σχετική, ὅσο καί ἀπόλυτη ὑπεραξία. Ἡ ἀντληση τῆς ἀπόλυτης ὑπεραξίας εἶναι πιό ἐμφανῆς ἐκεῖ ὅπου ἡ δημιουργία τῶν «παράλληλων παραγωγικῶν ομάδων» παίρνει τή μορφή συμβολαίου μεταξύ τῆς κύριας ἐπιχειρήσεως καί τῆς ἀνεξάρτητης μικρῆς ἐπιχειρηματικῆς μονάδας. Ἐδῶ δέν ἔχουμε νὰ κάνουμε μέ περιπτώσεις ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς.⁹ Τό «συμβόλαιο» δέν εἶναι νομική ρύθμιση μεταξύ ἰσοδύναμων μερῶν, οὔτε ἀφορᾶ τό προϊόν καθ' ἑαυτό. Ἀφορᾶ, ἀντίθετα, τήν παραχώρηση τῆς ἐργατικῆς δύναμης πού συνδέεται μέ τή μικρή ἐπιχείρηση — οἰκογενειακή ἐργασία, μισθωτή ἐργασία — γιά τήν παραγωγή μέ συγκεκριμένα μέσα παραγωγῆς (πρῶτες ὕλες, μηχανήματα) συγκεκριμένου προϊόντος καί μέσα σέ συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ἀλλά μέ κατάργηση τῶν περιορισμῶν στό ὥραριο ἐργασίας.

Μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι αὐτή ἡ ρύθμιση τῆς παραγωγῆς μεταξύ τῆς κύριας ἐπιχειρήσεως καί τῶν (ὑπεργολαβικῶν) παραγωγικῶν μονάδων ἐπιτρέπει τήν πλήρη οἰκονομική κυριότητα τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπό τήν κύρια ἐπιχείρηση, γεγονός πού συνελάγεται ἀμιγῶς καπιταλιστικές μορφές ἐκμετάλλευσης. Ὅμως, τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά ὀργάνωσης τῆς παραγωγῆς στίς δορυφορικές ἐπιχειρήσεις ἐπιτρέπουν τήν παραγωγή ἀπόλυτης ὑπεραξίας μέ τήν ἐπιμήκυνση τοῦ χρόνου ἐργασίας.

Ἡ εἰσαγωγή τῆς νέας τεχνολογίας εἶναι ἀπαραίτητη γιά νὰ γίνει ἀποτελεσματική ἡ ὀργάνωση καί ὁ ἔλεγχος τῆς παραγωγῆς. Ὅπως σημειώνει ὁ Α. Ζίμπαλιστ, «στό βαθμό πού αὐτά τὰ μικροεργαστήρια ἀρχίζουν νὰ δημιουργοῦν προβλήματα, δέν εἶναι παρά μιά σχετική ἀπλή διαδικασία τό νὰ μεταφερθεῖ ἡ πληροφόρηση πού ὑπάρχει στίς ταινίες τοῦ κομπιούτερ (πού ἐλέγχει καί συντονίζει τίς ἐργαλειομηχανές) ἀπό τό ἕνα ἐργαστήριο στό ἄλλο, σέ ἄλλη πόλη, σέ ἄλλη πολιτεία, ἢ σέ ἄλλη χώρα (δ.π., σ. ΧΙΧ). Ἡ πειθάρχηση, συνεπῶς, τῆς ἐργασίας καί ἡ λειτουργία τῆς παραγωγῆς βάσει τῆς νόρμας διασφαλίζονται στό σύνολο τῶν δορυφορικῶν ἐπιχειρήσεων μέ μεθόδους πού δέν ἀπαιτοῦν τήν ἄμεση χρησιμοποίηση ἐποπτικῆς ἐργασίας.

Τά ἀποτελέσματα αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας εἶναι ἀναγνώσιμα: Μείωση τοῦ κόστους γιά τήν ἄμεση ἐποπτεία τῶν ἐργαζόμενων καί ἔλεγχος μόνο τῆς ροῆς καί ποιότητος τοῦ τελικοῦ προϊόντος. Δραστική μείωση τοῦ ἀριθμοῦ

τῶν συνδικαλισμένων ἐργαζόμενων καί ἐξουδετέρωση τοῦ εργοστασιακοῦ συνδικαλισμοῦ. Μείωση τοῦ κόστους γιά δαπάνες κοινωνικῆς ἀσφάλισης τῶν ἐργαζόμενων καί οὐσιαστική καταστράγγιση ὄλων τῶν νομικῶν προϋποθέσεων πού ρυθμίζουν τήν ἀσφάλεια καί ὑγιεινή τοῦ χώρου ἐργασίας.

Αὐτές οἱ παρατηρήσεις μᾶς ὁδηγοῦν στήν ἐπισημάνση τῆς συμβατότητας ἀνάμεσα στή διαδικασία ἀναδιάρθρωσης τοῦ κεφαλαίου καί τήν ἐπέκταση τῆς λεγόμενης «μαύρης ἐργασίας». Εἶναι σαφές ὅτι πρόκειται γιά ποιοτικά διαφορετικά φαινόμενα ἀπό τή μαύρη ἐργασία καί τήν παραοικονομία πού συναντᾶμε στίς ὑπανάπτυκτες χώρες. Καί αὐτό εἶναι μιά οὐσιαστική διαφορά, τήν ὁποία παραβλέπει ἡ «παραοικονομολογούσα» φιλολογία στήν Ἑλλάδα.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ παρέμβαση τῆς αὐτοματοποιημένης παραγωγικῆς διαδικασίας στοχεύει κυρίως στήν ἐξασφάλιση τῶν «υπερκερδῶν», σέ προσοδιακές, δηλαδή, μορφές εἰσοδημάτων, μέ τήν ἀξιοποίηση τῶν μηχανισμῶν παραγωγῆς καί διανομῆς τῆς ὑπεραξίας σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Εἶναι γνωστοί οἱ μηχανισμοί πού ἐνεργοποιούμενοι ἀπό τίς σχέσεις ἐνδοκλαδικοῦ καί διακλαδικοῦ ἀνταγωνισμοῦ (δηλαδή ἀπό τίς σχέσεις καθορισμοῦ τῶν τιμῶν παραγωγῆς) ἐπιτρέπουν τήν ἐμφάνιση προσοδιακῶν εἰσοδημάτων (διαφορική πρόσοδος πού ὀφείλεται στήν τεχνολογική καινοτομία). Χωρίς, βέβαια, νὰ παραβλέπουμε καί τή σταδιακή ἐμπορευματοποίηση καί καπιταλιστική ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς «νέων» προϊόντων, ὅπως ἡ λογική τῶν προγραμμάτων ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν καί ἡ πληροφόρηση,¹⁰ πού δημιουργοῦν ἔτσι τίς προϋποθέσεις ἀντλησης ὑπεραξίας παρά τήν ἀπομάκρυνση τῆς «ζωντανῆς ἐργασίας» ἀπό βιομηχανικό πυρήνα.

Οἱ πιό πάνω παρατηρήσεις, μέ ὅλα τὰ προβλήματα πού συνεπάγεται ἡ συ-

7. Ἀναφέρεται στό περιοδικό *Capital and Class*, 1977, τ. 3.

8. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Α. Zimbalist, «οἱ πιό ἐπιτυχεῖς ἐνέργειες τῶν συνδικάτων μερικές φορές καθυστέρησαν τήν εἰσαγωγή τῆς νέας τεχνολογίας καί ἐξασφάλισαν τήν ἐργασία τῶν μελῶν τῶν συνδικάτων, μέ ἐλκυστικούς ὄρους γιά τὰ ἤδη μέλη, ἀλλά τίποτε περισσότερο» (δ.π., σ. ΧΙΥ). Ὁ ἀναγνώστης θά βρεῖ ἐνδιαφέροντα σημεῖα καί στὰ ἄρθρα τῶν Β. Jessop et al. καί S. Hall στό *New Left Review*, τ. 147 καί 151.

9. Γιά τήν εἰδικότητα τῶν σχέσεων παραγωγῆς πού ἰσχύουν στήν ἀπλή ἐμπορευματική παραγωγή, δές Α. Δεδουσόπουλου, «Ἀπλή ἐμπορευματική παραγωγή, καπιταλισμός καί ἐμπορικό κεφάλαιο», *Πολίτης*, 1985, τ. 69-70.

νοπτική και μη συστηματική παρουσίασή τους, προδιαγράφουν τήν απάντηση που σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο πρέπει να δοθεί προς τους θεωρητικούς που υποστηρίζουν ότι οι σύγχρονες μέθοδοι παραγωγής ανααιρούν τον λόγο ύπαρξης της εργατικής τάξης. Αυτό που ανααιρούν είναι η δυνατότητα ύπαρξης μιάς συγκεκριμένης εργατικής τάξης με πολιτικο-ιδεολογική συγκρότηση και οικονομικό ρόλο στην παραγωγή και κατανάλωση, που απέτελεσαν τη βάση της κοινωνικής συναίνεσης του κράτους ευημερίας. Η νέα εργατική τάξη προβάλλει μέσα από τήν ήττα της περισσότερο άβεβαιη, περισσότερο κατακερματισμένη, λιγότερο μαχητική. Όμως, η ταξική πάλη, «άλλοτε φανερή και άλλοτε υποβόσκουσα», συνεχίζεται, χωρίς καμιά βεβαιότητα για τήν δικαίωσή της.

3. ΜΙΑ ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΑΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Είναι απαραίτητη, ίσως, εδώ μιά διευκρίνιση σχετικά με τήν παραοικονομία. Καί είναι απαραίτητη γιατί η συζήτηση για τον όρισμό και τόν ρόλο της παραοικονομίας στην κοινωνική και οικονομική αναπαραγωγή φαίνεται να οδηγεί στην αναζήτηση του ιερού τράγου, που με τή θυσία του — ή, πιό σωστά, με τόν εξορκισμό του — προσφέρει τήν αναγκαία «κάθαρση». Όμως αυτή η ιδεολογική χρήση των κοινωνικών κατηγοριών πολύ λίγο συμβάλλει στην άποσαφήνιση των σημαντικών θεωρητικών και πολιτικών προβλημάτων που υποκρύπτονται. Με εξαίρεση μερικές ψύχραιμες αναλύσεις (όπως π.χ. του Μ. Καβουριάρη στον *Δεκαπενθέμερο Πολίτη*, τ. 75), η συζήτηση προσλαμβάνει έντονα φορμαλιστικές διαστάσεις με προφανώς ιδεολογικούς προσδιορισμούς: Συνήθως εκφράζεται η αγωνία για τόν «ήμιτελές» της καπιταλιστικής ολοκλήρωσης στην Ελλάδα, αλλά και (από μερικούς συμβάλλοντες στη «συζήτηση») η αιτιολόγηση της προφανούς άποτυχίας των οικονομικών μέτρων του φθινοπώρου του 1985 να οδηγήσουν σε θετικά αποτελέσματα.

Αν εξετάσουμε προσεκτικά τούς αλληλοσυγκρουόμενους όρισμούς που προτείνονται για τήν παραοικονομία,¹¹ παρατηρούμε ότι οι παραοικονομικές δραστηριότητες ορίζονται (α) σε μιά σχέση «έξωτερικότητας» ή «παραληλίας» προς κάποιο, υποθετικό, κανονικό ή τυπικό πρότυπο οικονομικής δραστηριότητας· (β) η κανονικότητα αυτού του προτύπου προκύπτει από τά στοιχεία έλεγχου του από τόν κράτος. Ο χώρος, συνεπώς, της παραοικονομίας προκύπτει ως άρνηση της κρατικής ρύθμισης, αλλά και ως άρνηση

της κρατικής και γραφής των δραστηριοτήτων. Αυτός ό άρνητικός όρισμός της παραοικονομίας έξηγει βέβαια γιατί τόσο οι θεωρητικοί του νεοφιλελευθερισμού (π.χ. ό Μ. Φρήντμαν), όσο και τάσεις της Άριστεράς (ιδιαιτύνει τή θεωρητική και πολιτική άσάφεια του όρου. Πρώτον, γιατί τόν εύρος και οι μορφές του κρατικού έλεγχου είναι ιστορικά προσδιορισμένες, μεταβάλλονται διαχρονικά και από χώρα σε χώρα. Δέν προκύπτουν δηλαδή από ένα άυστηρά καθορισμένο, νοματικό πρότυπο που εκδηλώνεται ως χεγκελιανή «άρχη». Δεύτερον, γιατί ό «όρισμός» αυτός προκύπτει ως όρισμός ενός ύπολείμματος και όχι από τήν όμαδοποίηση κάποιων κοινών χαρακτηριστικών των όριζόμενων δραστηριοτήτων, χαρακτηριστικών που τίσ καθιστούν διακριτές από λοιπές κατηγορίες οι όποιες θεωρούνται κανονικές.

Τό σημαντικότερο, όμως, πρόβλημα είναι άκριβώς στό τί σημαίνει κρατικός έλεγχος. Ας εξετάσουμε τήν περίπτωση των κανόνων άσφαλείας στό χώρο εργασίας. Έάν θεωρήσουμε ως κρατικό έλεγχο τή νομική ρύθμιση, είναι προφανές ότι καταλήγουμε σε άδιέξοδο: Ο νόμος έχει γενική έφαρμογή, ισχύει για κάθε μορφή όργάνωσης της (συγκεκριμένης) παραγωγικής δραστηριότητας, χωρίς να άφηνει «κενά» για τίσ παραοικονομικές δραστηριότητες. Τό ίδιο ισχύει για τόν σύνολο της κρατικών ρυθμίσεων, από τήν κοινωνική άσφάλιση μέχρι τόν καθορισμό του βασικού ήμερομισθίου και του ώραριου εργασίας.

Προφανώς, η προσφυγή στη νομική ρύθμιση δέν λύνει τόν πρόβλημα. Χρειάζεται να ανατρέξουμε στην έφαρμογή

των νομικών κανόνων. Άλλά τότε ό χώρος της παραοικονομίας προκύπτει ως άποτέλεσμα της μη άποτελεσματικότητας του κρατικού μηχανισμού, ως άρνητικό παράγωγο της δράσης ιστορικά καθορισμένων κρατικών μηχανισμών. Αυτό μάς φέρνει άντιμετώπους με προβλήματα άλλης τάξεως από εκείνα που προσφέρονται στόν ήμερήσιο και περιοδικό τύπο. Μάς άναγκάζει να θέσουμε τά έρωτήματα της ταξικότητας του κράτους και των τρόπων με τούς όποιους η ταξικότητα αυτή άναπαράγεται μέσα στους ίδιους τούς κρατικούς μηχανισμούς συνθέτοντας τήν πρόταση της πολιτικής ήγεμονίας.

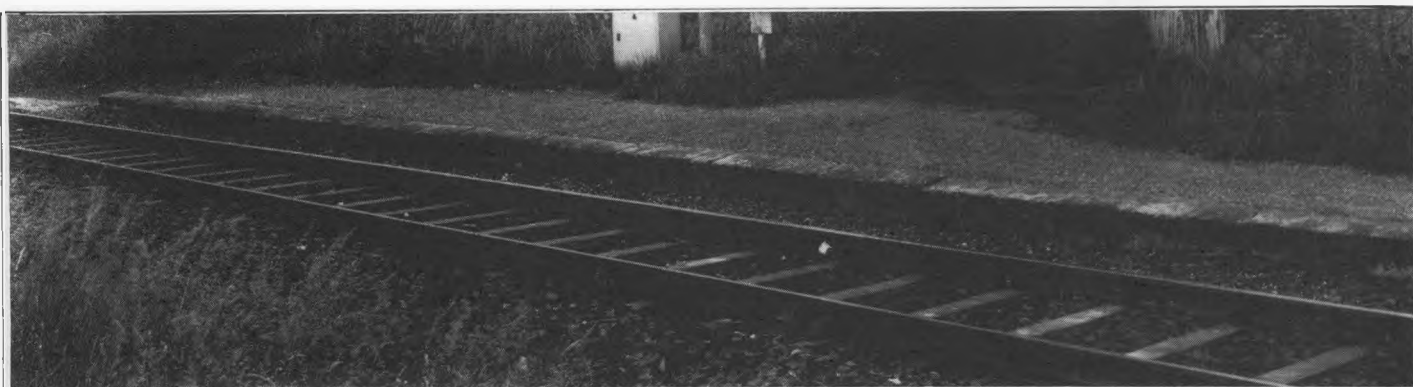
Στό θέμα αυτό έλλίξω να επανέλθω άναλυτικά σε μιά άλλη ευκαιρία. Έδώ θά ήθελα να σημειώσω μόνο μιά κατεύθυνση που προκύπτει από τήν άνάλυση των μετασχηματισμών της παραγωγικής διαδικασίας. Είναι άπαραίτητο να διακρίνουμε τίσ «μη έλεγχόμενες» από τόν κράτος οικονομικές δραστηριότητες άνάλογα με τόν άν προκύπτουν από τή δυναμική της καπιταλιστικής αναπαραγωγής (όπως είναι η «παραοικονομία» των (μετα-) βιομηχανικών χωρών) ή άν άποτελούν «νησίδες» αντίστασης (παρελθόντων ή μελλοντικών) τρόπων παραγωγής, των όποιων η άνάλυση παραπέμπει σε διαφορετικά έρμηνευτικά σχήματα της κοινωνικής αναπαραγωγής. Άλλιώδως, φοβόμαι, όχι μόνο «τά άτομα κινέζικα ιδεογράμματα» θά συνεχίζουν τήν αντίστασή τους στην «όποιαδήποτε κατηγοριοποίησή τους»,¹² αλλά και η κοινωνική δυναμική θά γίνεται άντικείμενο έσφαλμένων και ιδεοληπτικών άναγνώσεων.

10. Δές σχετικά τή συζήτηση μεταξύ της Tessa Moms-Suzuki και του I. Steedman στο *New Left Review*, τεύχη 147, 151, 160.

11. Δές π.χ. V. Tanzi (ed.), *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington Books, Τορόντο 1982, και τόν N. Redclift — E. Mingione (eds), *Beyond Employment: Household, Gender and Subsistence*, Blackwell, Oxford, 1985.

12. Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, κοινωνία, εργασία*, σ. 316. Αυτή η παραπομπή δέν σημαίνει ότι ό Κ. Τσουκαλάς άντιμετωπίζει άπλουστευτικά τήν έννοια της παραοικονομίας, έφθσον τόν άπασχολεί η παραοικονομική δραστηριότητα συγκεκριμένων κοινωνικών κατηγοριών. Όμως, όπως έχω σημειώσει και άλλοθ, τόν πρόβλημα στις αναλύσεις του Κ. Τσουκαλά είναι η άπουσία μιάς θεωρίας της άπλής έμπορευματικής παραγωγής ως συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής. Ένα πρόσθετο πρόβλημα στις πρόσφατες άναζητήσεις του Κ. Τσουκαλά προέρχεται από τόν γεγονός ότι προσπαθεί να υποστηρίξει εμπειρικά τή θεωρία του με βάση ένα εμπειρικό υλικό που δέν διατίθεται για αυτή τήν υποστήριξη.

Ἐνῶ ὁ καπιταλισμός ἀνασυγκροτεῖται

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

Ἡ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ;

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Τὰ λόγια εἶναι τοῦ διευθυντῆ τῆς «Ρενώ» Ζώρζ Μπές ἀπό συνέντευξή του πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *4 Τροχοί*. Ὅπως σημειώνει τό περιοδικό, ὁ Μπές «ἦταν ὁ ἀρχιτέκτονας τῆς οικονομικῆς ἀνόρθωσης τῆς προβληματικῆς κρατικοποιημένης ἐταιρείας. Ὁ ἄνθρωπος πού κυριολεκτικά ἔσωσε τή «Ρενώ» ἀπό τήν καταστροφή». Στίς 17 Νοεμβρίου ὁ Μπές δολοφονήθηκε στό Παρίσι ἀπό δύο ἀγνώστους.

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

Δέν εἶναι ὁμως ἡ δολοφονία τοῦ Μπές ἡ αἰτία πού γράφεται τοῦτο τό κείμενο. Πολύ περισσότερο μᾶς ἐνδιαφέρουν ὅσα ἔλεγε ὁ τέως διευθυντής τῆς «Ρενώ», πού εἶναι ἄλλωστε χαρακτηριστικά γιά ὅ,τι συμβαίνει σήμερα σέ κάθε εὐρωπαϊκή ἐπιχείρηση. Ἡ «Ρενώ», στό παράδειγμά μας, ἀπέλυσε τό 25% τοῦ προσωπικοῦ της καί μέ τό ἀπομένον προσωπικό διατήρησε τήν παραγωγή στά ἴδια ἐπίπεδα (αὔξησε δηλαδή τήν «παραγωγικότητα» κατά 25% περίπου) καί ἔτσι, μέ τόν ἴδιο ὄγκο παραγωγῆς καί πωλήσεων ξαναγύ-

«Ἀκόμα πιά σημαντικό γεγονός εἶναι ἡ μείωση τοῦ προσωπικοῦ μας κατά 25% σέ λίγο περισσότερο ἀπό δύο χρόνια. Ἡ παραγωγή μας ἦταν 10,9 αὐτοκίνητα ἀνά ἐργαζόμενο κατ' ἔτος. Μέχρι τό τέλος τοῦ χρόνου θά εἶναι 13,6 καί τόν ἐπόμενο χρόνο 15.

Στό διάστημα μεταξύ τοῦ Ὀκτωβρίου 1984 καί τοῦ Δεκεμβρίου 1986 θά ἔχουν ἐγκαταλείψει τή Ρενώ 25.000 άτομα. (...) Πρέπει νά ἐξακολουθήσουμε νά βελτιώνουμε τήν παραγωγικότητά μας κατά 6 ἕως 7% τό χρόνο μόνο καί μόνο γιά νά φτάσουμε τούς Γιαπωνέζους ἀνταγωνιστές μας. Γιά ν' ἀποφύγουμε κι ἄλλη μείωση τοῦ προσωπικοῦ θά πρέπει νά αὔξήσουμε ἀρκετά τίς πωλήσεις μας...».

ρισε στά κέρδη — κέρδη πού ὅπως φαίνεται προέρχονται ἀπό τούς κερδισμένους γιά τήν ἐταιρεία μισθοῦς τῶν 25.000 ἀνθρώπων πού ἀπολύθηκαν.

Μᾶς ἐνδιαφέρει ἀκόμα ὅτι ἡ διαδικασία αὐτή ὀνομάζεται —καί εἶναι— «σωτηρία τῆς «Ρενώ» ἀπό τήν καταστροφή», διαδικασία δηλαδή αὐτονόητα θετική, γι' αὐτό ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Μπές καυχίεται γι' αὐτήν, τό δέ περιοδικό τήν προβάλλει συνοδευόντάς την μέ τά εὐνοϊκότερα σχόλια. Καί δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καί τό κοινό ἀπό τή μεριά του θά δεχθεῖ ὡς αὐτονόητο —ἄλλωστε τόν ἔχει πρό πολλοῦ δεχθεῖ πολιτικά— τόν «οικονομικό κυνισμό» τῶν λόγων τοῦ Μπές πού, σήμερα, ἀντίθετα μέ ὅ,τι συνέβαινε πρὶν ἀπό λίγα μόλις χρόνια, δέν μοιάζει πιά νά σοκάρει. Θεωρεῖται δηλαδή φυσιολογικό ἀπέναντι στή διατήρηση τῆς ἐργασίας τῶν ἀνθρώπων νά ἔχει προτεραιότητα ἡ διατήρηση τῆς «ἐπιχείρησης» καί ἐπειδή ἡ ἐπιχείρηση αὐτή εἶναι —ἐξίσου αὐτονόητα— καπιταλιστική, ἡ σωτηρία της δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ σωτηρία τοῦ κέρδους της.

Σήμερα, λοιπόν, σέ μίαν ἐποχή πού ἡ σωτηρία τοῦ κέρδους συνεπάγεται τή θυσία ὄχι ἀπλῶς μέρους τοῦ μισθοῦ ἀλλά συνήθως τῶν ἰδίων τῶν θέσεων ἐργασίας, ὅλο καί περισσότεροι ἐργαζόμενοι μοιάζουν, ἂν μή τι ἄλλο, νά ἔχουν ἀποδεχθεῖ αὐτήν τήν κατάσταση: καί ὄλο καί περισσότερος κόσμος ὄχι

άπλως αποδέχεται αλλά εμφορείται από την αντίστοιχη αστική ιδεολογία, μία ιδεολογία που μιλάει τη γλώσσα της μόνης, ύπαρκτης αλήθειας, της αλήθειας των πραγμάτων.

Μόλις πριν από λίγα χρόνια η αστική τάξη αγωνιζόταν να πείσει την κοινωνία ότι τα δύο σκέλη, η καπιταλιστική οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική ανάπτυξη, ή, με τα δικά της λόγια, η «ευημερία των ατόμων», ταυτίζονται. Ο αγώνας της ήταν εν μέρει μάταιος, ίσως γιατί τό επιχείρημα ήταν ψευδές. Σήμερα, και αυτό είναι φαινομενικά παράδοξο, έχει καταφέρει να πείσει για τό αντίθετο: ότι η κοινωνική ανάπτυξη αντιστρατεύεται την οικονομική, ή όποια και προέχει. Ότι ό καθένας και όλοι μαζί πρέπει με αυθουσία να υπηρετήσουν την καπιταλιστική ανάπτυξη, να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους (ή τις μη υπηρεσίες, εφόσον έτσι τους ζητηθεί) στό νόμο του κέρδους.

Ό,τι λοιπόν δέν κατάφερε ό ούμανισμός, μέ τόν όποιο έντυνε την ιδεολογία του ό αστικός κόσμος παλαιότερα, τό κατάφερε ό οικονομικός κυνισμός που άκούει σήμερα στό όνομα νεοφιλελευθερισμός και που στη γενικευμένη του έκφραση δέν κάνει τίποτε άλλο παρά να δίνει την προτεραιότητα στους «καθαρούς» και «παγκόσμιους» νόμους της καπιταλιστικής οικονομίας. Η προϊούσα φθορά των αντίπαλων ιδεολογιών που τις καθιστούσε άνικανες να αντιμετωπίσουν τη «νέα», επιθετική αστική ιδεολογία, τό γεγονός ότι ή ιδεολογία αυτή έλεγε, από τη σκοπιά της, για πρώτη φορά τά πράγματα μέ τό όνομά τους (σάν ένα είδος καπιταλιστικού νεοθετικισμού), τέλος, ή ίδια ή πίεση των πραγμάτων που προέκυψε μέσα από τις ιστορικές διαδικασίες της δεκαετίας του '70, όλα αυτά όδήγησαν στην επικράτηση της νέας ιδεολογίας και μάλιστα σέ τέτοιο βαθμό ώστε ή επικράτηση να μήν συντελείται άπλως στό πολιτικό επίπεδο· πρόκειται δηλαδή για ήγεμονία (ή περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, που αυτοαποκαλείται σοσιαλιστικό κόμμα, είναι έδω χαρακτηριστική ως προς την ήγεμονία αυτή).

Η ΙΑΠΩΝΙΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

Ίσως ό πιο καθαρός και παγκόσμιος νόμος στην οικονομία, την κάθε οικονομία, είναι ό ανταγωνισμός. Η έννοια είναι βέβαια άφηρημένη, έκδηλώνεται όμως κάθε φορά συγκεκριμένα στό επίπεδο που όρίζει ό έκάστοτε τρόπος παραγωγής. Η δέ οικονομική, κατ' άρχήν, έκδήλωση του ανταγωνισμού δέν παραμένει πάντοτε σ' αυτό τό επίπεδο. Πολλές φορές γενικεύεται, επεκτείνεται και σέ άλλα επίπεδα και ένιότε ή έκβαση του λύνεται μέσω συγκρούσεων στό πολιτικό επίπεδο ή στό επίπεδο του συσχετισμού των δυνάμεων.

Η Εύρώπη δέχθηκε σέ όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 τόν αυξανόμενο οικονομικό ανταγωνισμό της Ίαπωνίας, μιας χώρας της όποίας ή οικονομία αναπτυσσόταν (και αναπτύσσεται) μέ γοργότερο ρυθμό άπ' ό,τι ή κοινωνία — σέ σχέση τουλάχιστον μέ τά δυτικά πρότυπα της κοινωνικής ανάπτυξης. Η παραγωγή της στόχευε κατευθείαν στην έξωτερική

άγορά, άφου τά πρότυπα που θά επέβαλε ή καθυστερημένη έσωτερική άγορά της χώρας αυτής, όσον άφορά τό τελικό προϊόν, δέν θά καθιστούσαν επικίνδυνο τόν ανταγωνισμό για τις δυτικές χώρες. Οί Γιαπωνέζοι άπλως μιμήθηκαν στό επίπεδο της παραγωγής τά πρότυπα που επέβαλαν οι δυτικές άγορές, δηλαδή οι πιο προηγμένες κοινωνίες, και στόχευσαν κατευθείαν σ' αυτές. Μέ αυτό τόν άπλό (άλλά και πρωτοφανή) τρόπο προσπάθησαν (αντίθετα άπ' ό,τι ή Έλλάδα π.χ.) τόν «έξευρωπαϊσμό» τους στό επίπεδο της παραγωγής και όχι της κατανάλωσης, έδωσαν δηλαδή προτεραιότητα αυστηρά στην καπιταλιστική ανάπτυξη. Αν στις άρχές της δεκαετίας του '70 οι Εύρωπαίοι μπορούσαν ακόμα να χαμογελούν μέ τις χοντροκομμένες απομιμήσεις που παρήγαγαν οι Γιαπωνέζοι, στά μέσα της δεκαετίας ένα όρισμένο καταναλωτικό κοινό είχε ήδη στραφεί προς αυτούς κυρίως λόγω της τιμής του τελικού προϊόντος (και θά είχε ενδιαφέρον να εξέταζε κανείς τά χαρακτηριστικά αυτού του κοινού), στά δέ τέλη της δεκαετίας ή Ίαπωνία είχε σέ πολλούς τομείς καταλάβει την πρώτη θέση στην παγκόσμια άγορά, έχοντας μάλιστα πρό πολλού ξεπεράσει τό στάδιο της μίμησης άφου έχει πλέον φτάσει να παίζει ρόλο όδηγού.

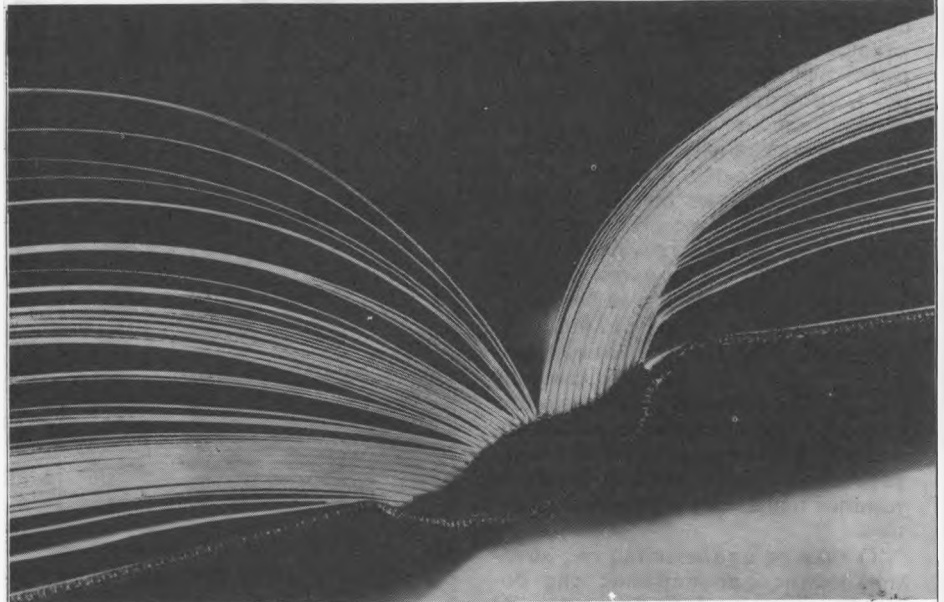
Ο γιαπωνέζικος ανταγωνισμός βασίστηκε στη χαμηλή κοινωνική ανάπτυξη της χώρας αυτής και συνεπώς στη χαμηλή, από πλευράς ανταλλακτικής άξιας, τιμή της εργασίας, που όμως ήταν ιδιαίτερα ύψηλή από πλευράς άξιας χρήσης (γι' αυτούς που την χρησιμοποιούσαν έννοείται). Η κατάκτηση τμήματος της άγοράς από τους Γιαπωνέζους σήμανε αντίστοιχα την άπώλεια του τμήματος αυτού για τις παραδοσιακές βιομηχανικές χώρες, χωρίς από την άλλη να τους προσφέρεται τη δυνατότητα επέκτασης στην σχεδόν άνυπαρκτή ιαπωνική άγορά.

Η άπώλεια αυτή δέν μπορούσε παρά να σημαίνει κρίση, ή όποια θά έπαιρνε μάλιστα πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις, αν την ίδια εποχή δέν σημειωνόταν μία διεύρυνση σέ άλλους τομείς, μία πρωτοφανή ανάπτυξη και ανανέωση των παραγωγικών δυνάμεων, κυρίως στις πληροφορίες και επικοινωνίες, γεγονός που (σέ μία πρώτη τουλάχιστον περίοδο) δημιούργησε νέες παραγωγικές δραστηριότητες πάνω σέ νέα αντικείμενα. Η ιαπωνική πρόκληση συνέπεσε επίσης και μέ τις δύο μεγάλες ενεργειακές κρίσεις της δεκαετίας του '70, και αυτό έκανε πολλούς να συνδέσουν την οικονομική κρίση κυρίως μέ τό ενεργειακό. Άλλά οι επιπτώσεις της ενεργειακής κρίσης ήταν σημαντικότερες ίσως στόν ψυχολογικό παρά στόν οικονομικό τομέα. Η άνοδος της τιμής του πετρελαίου μόνο βραχυχρόνιες οίκο-

νομικές επιπτώσεις μπορούσε να έχει (καί είχε), έως ότου ο πληθωρισμός εξισορροπήσει κάπως τα πράγματα αποκαθιστώντας τις φυσιολογικές σχέσεις μεταξύ των τιμών. Αντίθετα, τα μεγαλύτερα διάρκειας φαινόμενα που παρατηρούνται τα τελευταία δέκα χρόνια και που έχουν περιγραφεί ως δομική κρίση του (από τη μεριά του) ανθούντος καπιταλισμού, κυρίως δέ τό φαινόμενο της δομικής ανεργίας, οφείλεται στον γιαπωνέζικο ανταγωνισμό και στή συνακόλουθη ραγδαία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, κυρίως δέ στον τρόπο με τον οποίο δόθηκε απάντηση στον ανταγωνισμό αυτό.

Ο γιαπωνέζικος ανταγωνισμός βοήθησε σημαντικά την άστική τάξη των δυτικοευρωπαϊκών χωρών στην προσπάθειά της να καθυποτάξει τις όποιεςδήποτε πύο προηγμένες κοινωνίες που είχε απέναντί της. Η ευρωπαϊκή άστική τάξη δέχθηκε τον οικονομικό ανταγωνισμό και τον αντιμετώπισε στό επίπεδο που αυτός όρίζει, δηλαδή στό οικονομικό επίπεδο και όχι με πολιτικά μέσα. Στο οικονομικό, λοιπόν, επίπεδο ή μόνη λύση ήταν να μιμηθούν ως ένα σημείο οι Ευρωπαίοι τους Γιαπωνέζους, να περιορίσουν τις απαιτήσεις τους, να παραιτηθούν από όρι- σμένες κατακτήσεις τους, να αύξη- σουν την παραγωγικότητά τους (άλλά και την απόδοσή τους), να δεχθούν απολύσεις συναδέλφων τους και γενικά να κάνουν ό,τι επιβάλλεται ώστε να διατηρηθούν ανταγωνιστικές (ή λέξη έγινε της μόδας), επομένως να διατηρηθούν εν ζωή, δηλαδή κερδοφόρες, οι οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις. Η μίμη- ση λοιπόν έπρεπε να αντιστραφεί και αφού πρώτοι οι Γιαπωνέζοι μιμήθηκαν τους Δυτικούς στό επίπεδο του προϊ- όντος, τώρα έπρεπε οι Δυτικοί να μι- μηθούν τους Γιαπωνέζους ως προς τή διαδικασία παραγωγής του.

Η ευρωπαϊκή απάντηση δόθηκε, λοιπόν, υπό την ήγεμονία της άστικής ιδεολογίας, ή όποια όχι μόνο θέλησε να πείσει τους Ευρωπαίους να δουλεύουν σάν Γιαπωνέζοι, αλλά και κατά- φερε να αναγάγει τό ιδιωτικό οικονο- μικό συμφέρον, τό όποιο βρισκόταν σέ κίνδυνο, σέ «έθνικό συμφέρον» γιά τήν κάθε ευρωπαϊκή χώρα. Η διαδι- κασία αυτή, από διαφορετική σκοπιά, θά μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: οι ευρωπαϊκές κοινωνίες (άν μπορού- με να θεωρήσουμε μιά τέτοια έννοια έξω από τον τρόπο παραγωγής που κυ- ριάρχει στις κοινωνίες αυτές) δέν μό- ρεσαν να διαφυλάξουν τις κατακτή- σεις τους αναζητώντας άλλους, έξω- οικονομικούς, και επομένως πολιτι- κούς, τρόπους απάντησης στον αντα- γωνισμό. Πολλές ευρωπαϊκές επιχει- ρήσεις κινδύνευαν να χρεοκοπήσουν, επομένως κινδύνευαν και οι αντίστοι- χες θέσεις εργασίας και τουτό τό τε-

λευταίο συνετέλεσε στην αναγωγή του ιδιωτικού συμφέροντος σέ έθνικό. Από τή στιγμή που ή απόκρουση των ια- πωνικών εξαγωγών ούτε καν συζητή- θηκε στις κοινωνίες αυτές ως μέσο αυτοπροστασίας τους (προστασίας των κατακτήσεών τους δηλαδή), από τή στιγμή που δέν προβλήθηκε ένα κοι- νωνικό αίτούμενο απέναντι στή για- πωνέζικη πρόκληση, ως μόνη ρεαλι- στική προοπτική έμενε ή προσαρμογή στό οικονομικό αίτούμενο που ή πρό- κληση αυτή ύπαγόρευε. Η ευθύνη βα- ρύνει βέβαια τήν Άριστερά συνολικά, χωρίς ή διαπίστωση αυτή να σημαίνει ότι παραγνωρίζουμε τό γεγονός πως ή ευρωπαϊκή Άριστερά δέν ήταν ιστορι- κά σέ θέση να δώσει τήν απάντηση που, λογικά, σέ σχέση δηλαδή με τήν ταξική σκοπιά από τήν όποία πολιτεύ- εται, έπρεπε να δώσει.

Μπορεί επομένως να μιλήσει κανείς για ευθύνη, όχι επειδή ή τελευταία δέν επέβαλε τις απαντήσεις της, αλλά επειδή ούτε καν τις πρόέβαλε ούτε ά- γωνίστηκε γι' αυτές. Η προοπτική που ύπαγόρευσε ό καπιταλισμός ήταν κατόπιν αυτού ή μόνη ύπαρκτή, πράγ- μα που τήν καθιστούσε «ρεαλιστική».

ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΑΔΙΞΟΔΟ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Τό επίτευγμα αυτό της άστικής πολι- τικής (και ιδεολογίας) συντελέστηκε από τά τέλη της δεκαετίας του '70 και μετά και αφού κατά τή διάρκεια της δεκαετίας αυτής στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης τή διακυβέρνηση άσκησαν σοσιαλδημοκρατικά, έργα-

τικά ή σοσιαλιστικά κόμματα, κόμ- ματα δηλαδή που έγγράφονται στό ευ- ρύτερο πλαίσιο της Άριστεράς. Οι κομμουνιστές ήδη μετά τό τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, άλλου (στή Βόρεια Ευρώπη) πύο γρήγορα, άλλου με κάποια καθυστέρηση, είχαν πάψει να παίζουν σημαντικό ρόλο στις πολι- τικές εξελίξεις λόγω της «έθνικοποίη- σης» της σοσιαλιστικής προοπτικής που επέφερε ή σταλινική πολιτική άλ- λά και της άπωθητικής δύναμης που άσκούσε πιά τό σοβιετικό μοντέλο. Έτσι, μετά τό τέλος μίας εικοσαε- τούς περιόδου οικονομικής ανασυγκ- ρότησης, τήν όποια έφεραν σέ πέρας συντηρητικές κατά κανόνα πολιτικές δυνάμεις, ή άνοδος της Άριστεράς στά τέλη της δεκαετίας του '60 άφο- ρούσε κυρίως τά σοσιαλδημοκρατικά κατ' άρχήν ή τά ιδιότυπα σοσιαλιστι- κά κόμματα του ευρωπαϊκού Νότου άργότερα.

Τά κόμματα αυτά άφησαν μέν άθι- κτη τήν οικονομική δομή και άσκη- σαν παράλληλα (ή προσπάθησαν να άσκήσουν) μιά πολιτική μερικώς ανα- διανομής του εισοδήματος και γενικό- τερα μιά κοινωνική πολιτική μέσω του κράτους. Τό κράτος χρησιμοποιή- θηκε έδω ως αντίπαλο δέος της οικο- νομίας, που είχε, ποιοτικά τουλάχισ- τον, ολοκληρώσει τήν ανάπτυξη της στήν προηγούμενη εικοσαετία, έγινε δηλαδή μιά προσπάθεια όχι βέβαια να έλεγχθει, ή πολύ περισσότερο να ύπο- ταγει, ή οικονομία στις ανάγκες της κοινωνίας, τουλάχιστον να εξισορρο- πηθούν όρισμένες άρνητικές γιά τήν κοινωνία συνέπειες της καπιταλιστι- κής οικονομίας. Η πολιτική αυτή θά μπορούσε, από τή σκοπιά της κοινωνίας αλλά και της Άριστεράς, να όνο-

μαστει άμυντική — πράγμα πού χαρακτηρίζει άλλωστε τήν πορεία τής ευρωπαϊκής Άριστερας από παλαιότερα—, άφου άναλωνόταν σέ μιās μορφής κοινωνικό συνδικαλισμό χωρίς στή βάση νά άμφισβητεί τό ρόλο του κεφαλαίου. Άλλωστε, ή άσκηση αϋτής τής πολιτικής έγινε δυνατή άκριβώς γιατί οί άνορθωμένες οικονομίες τών ευρωπαϊκών χωρών είχαν άφενός ολοκληρώσει έναν κύκλο ανάπτυξης και ταυτόχρονα δέν ένωσαν νά άπειλούνται από πουθενά. Δέν είναι λοιπόν τυχαίο πού ή πρώτη σοβαρή άμφισβήτηση τής κεϋνσιανής πολιτικής ξεκίνησε στή Μεγάλη Βρετανία, μιá χώρα πού, άρκετά πριν έκδηλωθεί ο γιαπωνέζικος άνταγωνισμός, είχε δει τή βιομηχανία της νά κλονίζεται από τόν άνταγωνισμό τών άλλων ευρωπαϊκών κρατών.

Ό τελικός άπολογισμός τής «άνοκληρώτης» προσπάθειας τής σοσιαλδημοκρατίας ήταν άρνητικός. Ό κεϋνσιανισμός (τόν όποιο άσκούσαν άκόμα και συντηρητικά κόμματα στίς άρχές τής δεκαετίας του '70) έπαψε νά άποτελεί δόκιμη πολιτική μόλις οί άπαιτήσεις του καπιταλισμού έντάθηκαν. Κι αυτό συνέβη μόλις έμφανίστηκαν οί νέοι πρόσ ανάπτυξη άλλα και πρόσ κατάκτηση τομείς τής επικοινωνίας, τών πληροφοριών, τής ηλεκτρονικής, ή προοπτική περαιτέρω άυτοματοποίησης στήν ίδια τήν παραγωγική διαδικασία, πού έδινε βέβαια συγκριτικά πλεονεκτήματα σέ όσους τήν εφάρμοζαν, και ταυτόχρονα ο γιαπωνέζικος άνταγωνισμός, ο όποιος έκδηλώθηκε σέ όλους τούς τομείς, τόσο στους νέους, όσο και στους παραδοσιακούς. Μόλις διαλύθηκε ή άπνοια, διαλύθηκε και ή σύμβαση του έφησυχασμού στίς χώρες όπου κυβερνούσε ή σοσιαλδημοκρατία. Οί νέες άπαιτήσεις του κεφαλαίου σέ θέματα συσώρευσης, σέ θέματα άρσης τών περιορισμών στίς άπολύσεις (είτε για λόγους προσαρμογής στα νέα δυσμενέστερα δεδομένα τής αγοράς, για λόγους «σμπυτσης» δηλαδή, είτε για λόγους εισαγωγής νεοτερισμών και άυτοματοποίησης στήν παραγωγική διαδικασία, συνήθως δέ και για τούς δύο αϋτούς λόγους κατά σειρά), βρήκαν τή σοσιαλδημοκρατία άπροετοίμαστη και χωρίς πολιτική.

Άπό κεί και πέρα, τό τί άκριβώς επακολούθησε στίς διάφορες χώρες είναι περισσότερο θέμα τολικών ιδιομορφιών. Γενική ήταν πάντως ή έκδήλωση τής οικονομικής κρίσης, τής ύφεσης και τής άνεργίας μόνο, πού αϋτή ή τελευταία έξελήφθη (και ίσως για ένα όρισμένο χρονικό διάστημα ήταν) ως άποτέλεσμα τής οικονομικής ύφεσης, ένω άργότερα έγινε δομική συνέπεια τής άνόδου τής παραγωγικότητας. Γενική ήταν επίσης ή άμνηχία τής σοσιαλδημοκρατίας πού έβλεπε τή συνταγή της νά μήν έχει πλέον πέ-

ραση και τόν έαυτό της άναγκασμένο είτε νά ξηλώσει μέ τά ίδια της τά χέρια τούς θεσμούς πού είχε στήσει είτε νά άποχωρήσει από τήν έξουσία, προκειμένου τό έργο αϋτό νά τό αναλάβουν άλλοι.

Ήδη, αϋτοί οί άλλοι πού θά αναλάμβαναν τό ξήλωμα είχαν έμφανιστεί δυναμικά στο προσκήνιο: ο νεοφιλελευθερισμός μέ τό «λιγότερο κράτος» δέν ήταν παρά ή αντίδραση και συνάμα ή άπάντηση στον κεϋνσιανισμό τής σοσιαλδημοκρατίας. Και αϋτό τό «δέν ήταν παρά ή αντίδραση» είναι κυριολεκτικό: είναι ίσως ή πρώτη φορά πού εμφανίζεται μέ αξιώσεις ιδεολογίας ένα σύνολο ιδεών περιορισμένων αϋστηρά στο οικονομικό επίπεδο, και πού άκόμα και εκεί δέν έχει νά πεί τίποτα παραπέρα από τήν άρνηση του ρόλου του κράτους όπως τόν έβλεπε ή σοσιαλδημοκρατία, δέν έχει νά εκφράσει παρά ένα μόνο αίτημα, τό παλιό laissez faire, τό αίτημα δηλαδή νά άπελευθερωθεί τό οικονομικό επίπεδο από τά κάθε λογής δεσμά. Τό αίτημα όμως αϋτό τό έθετε ο καπιταλισμός και ήταν ιστορικά επίκαιρο.

Ή διαδικασία ιδεολογικής και πολιτικής επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού και τών συντηρητικών δυνάμεων σέ όλη σχεδόν τήν Ευρώπη είναι άρκετά σύνθετη. Άλλου, στή Βόρεια Ευρώπη κυρίως, ή οικονομική κρίση και ή άμνηχία στήν αντιμετώπιση της προκάλεσε τή μεταστροφή κάποιων, κυρίως μικροαστικών, στρωμάτων και τήν πτώση τών σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων. Στή Νότια Ευρώπη πάλι (χαρακτηριστική ή περίπτωση τής Ελλάδας), τά ιδιότυπα σοσιαλιστικά κόμματα πού είχαν πιο πρόσφατα άνέλθει στήν έξουσία, παρέμειναν σ' αϋτή, άναγκάστηκαν όμως, άφου άλλωστε και τό consensus του κεϋνσιανισμού είχε πλέον σπάσει και μέσα στήν ίδια τήν ΕΟΚ, νά εφάρ-

μόσουν μιá πολιτική περισσότερο ή λιγότερο προσαρμοσμένη στίς έπιταγές του φιλελευθερισμού. Άλλά οϋτε κι αϋτό γλίτωσε τούς Γάλλους σοσιαλιστές από τήν έκλογική ήττα και τό μέλλον επιφυλάσσει τήν ίδια τύχη και στο δικό μας ΠΑΣΟΚ. Ή διαφορά είναι άπλως ότι στή Βόρεια Ευρώπη ή σοσιαλδημοκρατία, άπομακρυσμένη από τήν έξουσία, μπόρεσε κάπως νά περισώσει τόν πυρήνα τών ιδεολογικοπολιτικών της καταβολών, σέ αντίθεση μέ τά «συγγενή» κόμματα του Νότου πού, άσκώντας από θέσεις έξουσίας μιá πολιτική αντίθετη μέ τές καταβολές αϋτές, κατέστησαν τόν έαυτό τους πολιτικά και ιδεολογικά άφερέγγυο, τή δέ ιδεολογία τους διάτρητη.

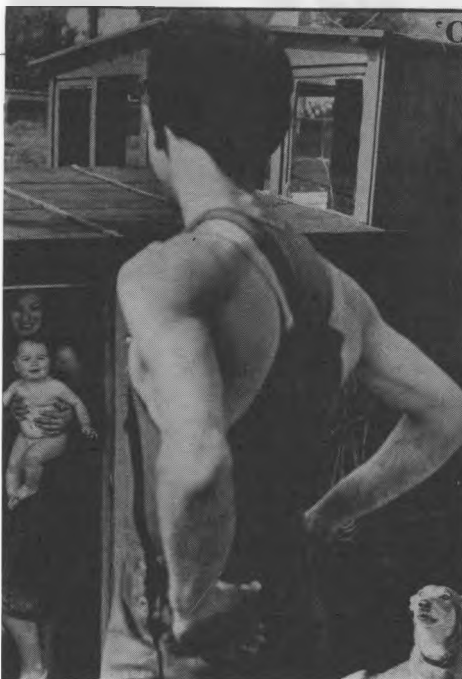
Οϋτως ή άλλως, ή επικράτηση τής άστικής ιδεολογίας είναι πιά ολοκληρωτική, στο δέ κεντρικό πολιτικό επίπεδο έχουν εκλείψει και οί παραμικρές ένστάσεις. Ή μέν σοσιαλδημοκρατία έχει μείνει πιά, άνομολόγητα ίσως, έμφανεστάτα όμως για όλους, χωρίς πολιτική στο επίπεδο αϋτό, ο δέ νεοφιλελευθερισμός διαμορφώνει πλέον θεσμούς και καταστάσεις κομμένες και ραμμένες στα μέτρα του, καταστάσεις δηλαδή πού προδιαγράφουν τό μέλλον, σαρώνοντας ένα ένα τά στηρίγματα πού κάθε άριστερή πολιτική θά είχε ανάγκη. Δέν θά ήταν ύπερβολή αν λέγαμε ότι ο κεϋνσιανισμός σέ όδες του τής παραλλαγές έσπασε κυριολεκτικά τά μούτρα του, άφου ή σοσιαλδημοκρατία δέν ήταν σέ θέση νά άποκρούσει έν τή γενέσει του τόν άνταγωνισμό πού έκδηλώθηκε σέ ένα επίπεδο πού άντιστρατεύόταν τόν ίδιο τόν πυρήνα τής πολιτικής της ή, έστω, τής πολιτικής της διαφοροποίησης ως προς τήν άμιγώς άστική πολιτική. Και δέν ήταν σέ θέση νά τό πράξει γιατί κάτι τέτοιο δέν έμπεριεχόταν στήν ιδεολογία της. Ή δέ κρίση τής Άριστερας, όχι αϋτή για τήν όποία μιλούσαμε παλιότερα, αλλά εκείνη πού σήμερα περιγράφεται πιο εύγλωττα μέσα από τήν ολοκληρωτική επικράτηση μιās άμιγους άστικής ιδεολογίας (και έδω ολοκληρωτική σημαίνει και οικουμενική αλλά και γενική, μέ τήν έννοια ότι δέν περιορίζεται στον τομέα τής οικονομίας, αλλά επεκτείνεται σέ όλους τούς τομείς τών κοινωνικών συμπεριφορών τής όποιες έξατομικεύει, κατακερματίζει αλλά και κατευθύνει στή βάση τών δικών της αξιών), ή ήγεμονία λοιπόν αϋτή καταγράφεται ιστορικά ως άποτέλεσμα τής σοσιαλδημοκρατικής άποτυχίας. Αϋτό δέν λέγεται για νά άποσιωπηθεί ή κρίση τής κομμουνιστικής Άριστερας. Άπλως οί κομμουνιστές και οί άλλες άριστερές δυνάμεις έπιβίωσαν όλα αϋτά τά χρόνια κάτω από τήν όμπρέλα τής σοσιαλδημοκρατίας, ή όποία ήταν και εκείνη πού έδινε τόν τόνο στίς έξελίξεις.

ΚΑΙ Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ;

Αν αυτή είναι σε γενικές γραμμές ή πορεία των τελευταίων χρόνων, υπάρχουν κάποια συμπεράσματα που θα ήταν χρήσιμα για τό μέλλον; Κατ' αρχήν δέν θά ήταν άνευ νοήματος νά επαναλάβουμε έδω όρισμένες διαπιστώσεις που θεωρούνται ήδη κατεκτημένες (χωρίς όμως και τά αντίστοιχα πολιτικά συμπεράσματα νά εξάγονται ώς τήν έσχατη συνέπειά τους).

Η σχετικότητα των οικονομικών μεγεθών και γενικότερα τής ίδιας τής έννοιας τής οικονομικής ανάπτυξης καθιστά τήν έννοια αυτή χωρίς ουσιαστικό νόημα. Πολύ περισσότερο έχει νόημα νά μιλάει κανείς για οικονομική ύπεροχή, ύπεροχή δηλαδή ή όποια εκδηλώνεται σε κάποιο από τά σημεία του κύκλου τής παραγωγικής διαδικασίας που χαρακτηρίζει τόν καπιταλισμό. Η ύπεροχή αυτή μπορεί πολύ γρήγορα νά καταστήσει μιά «άνεπτυγμένη» οικονομία ύπανάπτυκτη, χωρίς τά άπόλυτα μεγέθη τής τελευταίας νά έχουν έξαρχης μειωθεί, ώστε νά δικαιολογείται κάτι τέτοιο, μπορεί νά επιφέρει οικονομικές κρίσεις ακόμα και καταστροφές, και συνεπώς νά άποτελέσει τόν κινητήριο μοχλό για σημαντικές ιστορικές ανακατατάξεις. Από τήν άλλη πλευρά, οι δυνάμεις του σοσιαλισμού δέν έχουν κανένα όπλο στο πεδίο που όριζει ή οικονομική ύπεροχή, αντίθετα αυτό είναι τό πεδίο στο όποιο θέλουν νά παρέμβουν, τό όποιο επιδιώκουν νά ύποτάξουν. Οφείλουν, συνεπώς, νά τό άρνηθούν έμπράκτως και ή έμπρακτη αυτή άρνηση δέν θά είναι άποτελεσματική άν είναι μεμονωμένη, άν δηλαδή δέν άφορά ταυτόχρονα έναν ίκανό αριθμό οικονομικά προηγμένων κρατών. Αλλ' έπ' αυτού θά επανέλθουμε.

Μιά δεύτερη διαπίστωση είναι ότι ή άποτυχία τής σοσιαλδημοκρατικής προσπάθειας νά άναιρεθούν μέσω του κράτους όρισμένες από τίσ συνέπειες τής φιλελεύθερης οικονομίας φέρνει, λογικά, στο προσκήνιο τίσ δυνάμεις εκείνες τής Άριστεράς που μιλούν για τήν άνατροπή του καπιταλισμού, φέρνει δηλαδή στο προσκήνιο τούς κομμουνιστές. Αυτή ή λογική σκέψη και όχι ιστορική διαπίστωση ήχει γελοία σήμερα, σε μιά περίοδο που ή Άριστερά έχει παραδώσει σχεδόν όλα τά μέτωπα στους αντίπαλους της. Όμως, τουλάχιστον στο επίπεδο των ένδοξιστερών διεργασιών (και έπεξεργασιών), μπορεί νά περιμένει κανείς ότι —όχι χωρίς συγκρούσεις και διασπάσεις— θά ύπάρξει ένας προβληματισμός κατά πόσον, ύστερα από τήν ιστορική άποτυχία της, ή λογική τής άμυνας θά πρέπει νά δώσει τή θέση της στη λογική τής επίθεσης. Στο σημείο όμως αυτό και ή ίδια ή κομμουνιστική Άριστερά με τά άπειρα έρωτηματικά

που τής κληροδότησε ή έμπειρία του σοβιετικού μοντέλου είναι περισσότερο άπροετοίμαστη παρά ποτέ. Παρατηρείται έτσι τό φαινόμενο, ολοένα και λιγότεροι άριστεροι νά συγκατανεύουν σήμερα στο ζήτημα τής κατάργησης τής άτομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής, άκριβώς γιατί δέν είναι σύμφωνοι, άλλ' ούτε και σίγουροι, για τό τί θά αντικαταστήσει τήν άτομική ιδιοκτησία.

Κάποτε όμως θά πρέπει νά έπιχειρήσουμε νά ξανασυζητήσουμε αυτά τά ζητήματα και νά ξανατσακωθούμε γι' αυτά, γιατί δέν μπορεί νά νοηθεί ή ύπαρξη μιάς Άριστεράς που δέν τά θέτει. Ας προσπαθήσουμε λοιπόν νά τά θέσουμε με διαφορετικό τρόπο και σ' αυτό, νομίζω, μάς βοηθάει ή διαδρομή που έπιχειρήσαμε προηγουμένως: ή πάλη τής Άριστεράς (σε όλες της τίσ πολιτικές εκδοχές) ήταν και είναι ή πάλη τής κοινωνίας (ή ενός τμήματός της) νά έλέγξει τήν οικονομία, νά επιβληθεί σ' αυτήν. Η προσπάθεια αυτή δέν μπορεί νά περάσει παρά μόνο και μέσα από τό κράτος, τήν κατάκτηση τής έξουσίας δηλαδή, κι αυτό γιατί δέν μπορεί νά νοηθεί άλλο εργαλειό επιβολής πάνω στις άνεξέλεγκτες διαδικασίες τής οικονομίας εκτός από τό (δημοκρατικό) κράτος. Η σοσιαλδημοκρατική άποτυχία νά ύπάρξει ισορροπία άνάμεσα σε μιά καπιταλιστική οικονομία και σε ένα κράτος που δέν έλέγχει τόσο τήν ίδια, όσο προσπαθεί νά άναιρέσει όρισμένες από τίσ κοινωνικά άνεπιθύμητες συνέπειές της, επανεπιβεβαιώνει ότι ή επιβολή τής κοινωνίας στην οικονομία συνεπάγεται τήν κατάργηση του καπιταλισμού. Η πάλη τής μη σοσιαλδημοκρατικής Άριστεράς λοιπόν συντείνει σε έναν στόχο: στην ύπαγωγή τής οικονομίας στην πολιτική και μέσω αυτής στην πολιτική κοινωνία. Σ' αυτό τό επίπεδο, τό πολιτικό, είναι δυνατό νά συ-

ναντηθεί μιά κοινωνία με τίσ —διχασμένες σήμερα— εκφάνσεις του έαυτού της, τή διαδικασία τής παραγωγής από τή μιά και τήν ύπαρξή της ως αγοράς από τή άλλη, σ' αυτό μόνο τό επίπεδο μπορεί, όχι βέβαια νά καταργήσει αλλά νά αντιμετώπισει, νά συνδέσει, τίσ δύο αυτές διχασμένες στιγμές τής ύπόστασής της και συνεπώς νά τίσ έλέγξει.

Γενικεύοντας ακόμα περισσότερο θά λέγαμε ότι για τήν Άριστερά τό ζητούμενο είναι ό «δημοκρατικός» τρόπος παραγωγής. Προς άποφυγήν έννοιολογικών παρεξηγήσεων, θά πρέπει έδω νά διευκρινιστεί ότι ή λέξη «δημοκρατικός» χρησιμοποιείται κατ' αντίδιαστολήν του «κεφαλαιοκρατικός», άκριβώς για νά ύποδείξει τήν αντικατάσταση τής κυριαρχίας του κεφαλαίου από τήν κυριαρχία του δήμου, τής κοινωνίας, στην παραγωγή. Όστόσο, ή έννοια καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δέν είναι παρά τό θεωρητικό και ύπαρκτό βέβαια επαγόμενο κάποιων ύπαρκτων και προύπαρχουσών σχέσεων παραγωγής, οι όποιες και τόν διαμορφώνουν. Ο «δημοκρατικός» τρόπος παραγωγής αντίθετα είναι για τήν ώρα μιά θεωρητική αντίθεση, με ζητούμενες ή και άγνωστες τίσ παραγωγικές σχέσεις που τόν συγκροτούν. Αλλά αυτό που φαινομενικά μοιάζει άντικειμενικό, στην πραγματικότητα είναι άπολύτως συνεπές με τή βασική επιδίωξη τής Άριστεράς που είναι ή άντιστροφή τής σχέσης βάσης — έποικοδομήματος, ή ύπαρξη έπομέως, για τήν περίπτωση στην όποια άναφερόμαστε, όχι παγιωμένων σχέσεων παραγωγής αλλά ό έπικαθαρισμός τους από διαδικασίες που συντελούνται στο έποικοδόμημα. Και για νά μήν άεροβατούμε, άς συγκεκριμενοποιήσουμε σε πίο ρεαλιστική βάση τό ζητούμενο. Με δεδομένες τίσ ύπάρχουσες σχέσεις μισθωτής εργασίας, και με δεδομένες ακόμα τίσ ύπάρχουσες κοινωνικές διαστρωματώσεις μέσα στα ίδια τά στρώματα των μισθωτών, με βάση δηλαδή τήν ύπαρκτή διάταξη και τόν ύπαρκτό καταμερισμό τής μισθωτής εργασίας τόν όποιο έχει διαμορφώσει ή κεφαλαιοκρατία, είναι δυνατόν ή ίδια αυτή κοινωνία νά λειτουργήσει άν κοπεί τό «κεφάλι του ψαριού», άν δηλαδή οι μισθωτοί άποτινάξουν από πάνω τους τήν κυριαρχία του κεφαλαίου; Είναι δηλαδή σε θέση και μέσω ποιού θεσμικού συστήματος νά αυτοκαθοριστούν ως κοινωνία, νά καθορίσουν μέσα από τήν πολιτική (ταξική) πάλη αλλά και τίσ άνάγκες του κοινωνικού συνόλου τόν αναγκαίο καταμερισμό τής εργασίας που σε κάθε χρονική περίοδο θά άντιστοιχεί στις δυνατότητες αλλά και τίσ άνάγκες τής κοινωνίας, νοούμενης έδω ως αγοράς, καθώς και στην ταξική σύγκρουση στο επίπεδο τής παραγωγικής διαδικασίας;

Ἡ ὑποκειμενική ἀνωριμότητα ὡς πρὸς τὴν ἀπάντηση, ἢ ἔστω τὴ διερεύνηση, τοῦ ἐρωτήματος, δὲν σημαίνει ὅτι αὐτὸ δὲν ἐπιδέχεται θεωρητική, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἱστορική, ἀπάντηση οὐτε ὅτι ἡ ἀπάντηση εἶναι τόσο μακρινή γιὰ τὶς σημερινές κοινωνίες, ὅσο μοιάζει στὶς δύσκολες μέρες πού περνᾶμε.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπικράτηση συντηρητικῶν πολιτικῶν δυνάμεων στὶς περισσότερες ἀνεπτυγμένες χώρες κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία, ἔχει φέρει τὸν ἀγῶνα τῆς Ἀριστερᾶς πολὺ πίσω, σὲ βαθμὸ μάλιστα ἀποθαρρυντικῶ. Ἡ κυριαρχία αὐτῆ διαμορφώνει ἓνα πλαίσιο θεσμῶν πού προκαταβολικά ἀκυρώνει κάθε οὐσιαστική προσπάθεια παρέμβασης τῆς Ἀριστερᾶς στὸ κεντρικὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ ἐνοποίηση τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγορᾶς πού ἀποφασίστηκε γιὰ τὸ 1992.

Οἱ ἀστικές πολιτικές δυνάμεις, πού —σ' αὐτὴ τὴν ἱστορική περίοδο— εἶναι ἀντικρατιστικές, ἀκριβῶς γιὰτὶ θεωροῦν πῶς κάθε πολιτική, δηλαδή κοινωνική, ἐξουσία δυνάμει ἀντιστρατεύεται τὴν ἐλευθερία δράσης τοῦ κεφαλαίου, ἐπεδίωξαν καὶ πέτυχαν μίαν ἐνοποίηση στὰ μέτρα τους. Μίαν οἰκονομική ἐνοποίηση, δηλαδή, στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀγορᾶς με ἀνύπαρκτη ταυτόχρονα τὴν ἐνοποιημένη πολιτική ἐξουσία πού θὰ μπορούσε νὰ ἐλέγξει αὐτὴ τὴν ἀγορά.

Στὴν Εὐρώπη αὐτὴ κυριαρχοῦν οἱ νόμοι τῆς ἀγορᾶς, οἱ εὐνοχισμένες ἐθνικές ἐξουσίες εἶναι πιά πολὺ ἀδύναμα ἐργαλεῖα γιὰ νὰ τὶς ἐλέγξουν. Πῶς θὰ μπορούσε —γιὰ νὰ φέρουμε ἓνα παράδειγμα— νὰ σταθεῖ ἓνας περιοριστικὸς νόμος γιὰ τὶς ἀπολύσεις στὴν Ἑλλάδα, ὅταν ἀρκεῖ νὰ ἀπελευθερώσει τὶς ἀπολύσεις ἔστω καὶ μιά συντηρητικὴ κυβέρνηση ἄλλου κράτους γιὰ νὰ διαλυθεῖ κάθε ἰσορροπία μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀγορά καὶ ἡ ἐπικρατήσουν πάλι οἱ νόμοι τοῦ ξέφρενου ἀνταγωνισμού;

Ἀκόμα πῶς ἀποθαρρυντικὸ —καθὸτι καθοριστικὸ— εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀριστερές δυνάμεις (καὶ σχεδὸν οἱ κάθε ἀπόχρωσης) στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη δὲν ἀσχολοῦνται πλέον με τὰ κρίσιμα ζητήματα πού τίθενται στὸ κεντρικὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, κρίσιμα γιὰτὶ αὐτὰ καθορίζουν τὸ μέλλον τῶν εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν. Ἡ σοσιαλδημοκρατία μετὰ τὴ χρεοκοπία τοῦ κεῖνσιανισμού ὡς «πρότασης ζωῆς» γιὰ τὴν κοινωνία, ἔχει ἐγκαταλείψει τὸ κεντρικὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ρίχνοντας τὸ πολιτικὸ τῆς βάρους, ἀλλὰ με μεταφυσικὸ πλέον τρόπο, στὰ ζητήματα εἰρήνης καὶ ἀφοπλισμοῦ (μιά τέτοια ἀπογείωση στοὺς οὐρανούς διακρίνει καὶ τὸ δικὸ μας ΠΑΣΟΚ, πού κατὰ τὰ ἄλλα, κατὰ τὰ ἐγκόσμια, ἐπιδίδεται στὴ γνωστὴ «δεξιὰ στρόφη»). Οἱ οἰκολόγοι θέτουν μὲν τὸ ζήτημα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀλ-

λά κι αὐτοὶ με τρόπο ἂν ὄχι μεταφυσικό, ἢ μᾶλλον χριστιανικό, τουλάχιστον μὴ πολιτικὸ καθὼς ἀρνοῦνται νὰ ἀγγίξουν τὰ ἀντίστοιχα ζητήματα τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Ἄλλες πάλι ομάδες ἀσχολοῦνται με ζητήματα τοπικοῦ ἐπιπέδου καὶ καθημερινότητας, ἄλλες, στὴν ἀπόγνωσή τους, δολοφονοῦν τὸν Ζῶρζ Μπῆς καὶ τοὺς ὁμοίους του σὲ ἄλλες χώρες, ἐπιδιδόμενες στὸν ἐπαναστατικὸ συμβολισμό. Καὶ πολλές ἀπὸ αὐτές τὶς νέες ἐπιδόσεις, θὰ ἦταν ἄκρως συμπαθεῖς ἂν δὲν συνοδεύονταν ἀπὸ μιά θεληματικὴ σχεδὸν ἀπουσία τῆς Ἀριστερᾶς καὶ τῶν ἰδεῶν τῆς ἀπὸ τὸ κεντρικὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ἴσως καὶ κάτι παραπάνω: μιά βιωματικὴ ἀποστροφή πρὸς ὅ,τι σχετίζεται με ἐκείνη τὴν πολιτικὴ πού καθορίζει τὰ πράγματα.

ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΟΜΩΣ ΝΑ ΑΙΣΙΟΔΟΞΟΥΜΕ

Ἴσως ὁμως δικαιούμαστε νὰ εἴμαστε λίγο πῶς αἰσιόδοχοι ἀπὸ τόσο: παρ' ὅτι ἡ Ἀριστερὰ βρίσκεται σὲ πλήρη ὑποχώρηση, ἢ «ἀπελευθερωμένη» ἀστική κοινωνία παράγει ἐκείνες τὶς ἀντιθέσεις πού θὰ ἐπανατροφοδοτήσουν τὸν ἀγῶνα τῆς (ὄρα καὶ τὶς κινητοποιήσεις τῆς νεολαίας στὴ Γαλλία, Ἰσπανία καὶ ἄλλοι, πού δὲν παύουν νὰ ἀποτελοῦν μιά κοινωνική ἀντίσταση στὴν προοπτικὴ πού ὑπαγορεύει στὴ νεολαία ὁ καπιταλισμός).

Ἀλλὰ καὶ στὸ ἐπίπεδο τῶν ἰδεῶν ὑπάρχουν παραδείγματα πού δείχνουν ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ μανδύα τῆς ἀστικῆς ἡγεμονίας, τὸ σπέρμα τῶν ἰδεῶν τῆς Ἀριστερᾶς ὄχι μόνο παραμένει ζων-

τανό, ἀλλὰ καὶ ἐκδηλώνεται πολλές φορές, καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ἀριστεροὺς ἀλλὰ μέσα ἀπὸ τὸ εὐρύτερο κοινωνικὸ σύνολο. Στὴν Ἑλλάδα, λ.χ., ἀσχολούμασταν καθημερινά πρὸ ὀλίγου με σκάνδαλα πού διαπράττουν ὑπεύθυνοι δημόσιων ἐπιχειρήσεων ἰδιοποιούμενοι πόρους πού ἀνήκουν στὸ δημόσιο, δηλαδή σὲ κανέναν καὶ σὲ ὄλους ταυτόχρονα. Τὸ γεγονός θεωρήθηκε σκάνδαλο, ὡς λύση του ὁμως προβλήθηκε ἔντονα ἡ ἰδιωτικοποίηση τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν, ὡστε, προφανῶς, ἡ ἰδιοποίηση νὰ γίνεται πλέον νόμιμα (ἄραγε, τί παραπάνω ἔκαναν οἱ κύριοι αὐτοὶ τῶν δημοσίων ἐπιχειρήσεων ἀπὸ αὐτὸ πού καθημερινά πράττουν οἱ μέτοχοι καὶ διευθυντές τῶν ἰδιωτικῶν); Ἡ λύση πού προβλήθηκε δείχνει βέβαια τὴν ἡγεμονία τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας πού με τὸ (πραγματικὸ) ἐπιχειρήματα τῆς «ὑπεροχῆς» τὸ ἐπιχειρήματα τῆς δυνάμεις δηλαδή, προσπαθεῖ νὰ ἐπιβάλει τὶς λύσεις τῆς. Ταυτόχρονα, ὁμως, ὁ σκανδαλισμὸς τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἰδιοποίησης δείχνει ὅτι ὑπάρχει μιά, ὑποτυπώδης ἔστω καὶ ἀκαλλιέργητη, κοινωνικὴ συνείδηση πού εἶναι καὶ τὸ βασικὸ ὕλικό με τὸ ὁποῖο οικοδομεῖται ἡ Ἀριστερά.

Ἐπὶ πλέον μέσα στὰ ἀνυπερβλήτα σχεδὸν ἐξωτερικὰ ἐμπόδια, παράλληλα, καὶ οἱ «ἐξωτερικές» προϋποθέσεις γιὰ νὰ ὑπάρξει καὶ νὰ ἀσκήσει πολιτικὴ ἡ Ἀριστερά. Τὸ μεγαλύτερο ἴσως ἐμπόδιο εἶναι σήμερα ὁ ἴδιος τῆς ὁ ἑαυτὸς καὶ οἱ δύο τάσεις πού ἐκδηλώνονται στοὺς κόλπους τῆς, μιά «ἀριστερὴ» πού ἀποστρέφεται τὴν πολιτικὴ καὶ μιά δευτέρη πού παραδέρνει στὸ λαβύρινθο τοῦ πολιτικοῦ «ρεαλισμοῦ», ἔχοντας πιά χάσει ὄχι μόνον τὸν προσανατολισμὸ ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποῖα ἐκπορεύεται ἡ ἀριστερὴ πολιτικὴ. Κυρίως ἡ δευτέρη. Γι' αὐτὸ καὶ σήμερα σὲ μιά ἐποχὴ ζυμώσεων ἀλλὰ καὶ τεράστιων κομματικῶν καὶ πολιτικοῖδεολογικῶν ἀνακατατάξεων στὸ πλαίσιο τῆς Ἀριστερᾶς, σήμερα πού πολλὰ ἀκούγονται στὴν Ἑλλάδα γιὰ ὑπερβαση τοῦ ἱστορικοῦ σχίσματος ἀλλὰ καὶ πού οἱ Ἴταλοὶ κομμουνιστές προσπαθοῦν νὰ συζητήσουν ἢ καὶ νὰ συμφωνήσουν με τοὺς Γερμανοὺς σοσιαλδημοκράτες, ἡ διαφύλαξη τῆς σκοπιᾶς καὶ —ὡς ἐκ τούτου— ἡ συζήτηση ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ ἐπὶ τῶν πραγματικῶν προβλημάτων, ὅσο ἀπαραίτητα εἶναι ἀπὸ τὴ μιά, ἄλλο τόσο δὲν εἶναι διόλου αὐτονόητα πράγματα, οὔτε ἔχουν ἐκπληρωθεῖ ὡς προϋποθέσεις, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Κινδυνεύουμε, ὁμως, ἔτσι πῶς πολὺ νὰ υπερβῶμε τοὺς ἑαυτοὺς μας καὶ τὴν ἀριστερὴ μας ἰδιότητα (πρὸς ἀγνωστὴ κατεύθυνση), παρὰ νὰ «υπερβῶμε» τὰ πραγματικὰ προβλήματα πού μᾶς ἔχουν καθηλώσει.

Δαμιανὸς Παπαδημητρίου

'Απεργίες...

Δύσκολοι καιροί για πρίγκηπες στη Γαλλία

Η φαντασία στην εξουσία. Μαθητές του λυκείου και είκοσάχρονοι φοιτητές αναπτύσσουν όλη τη φαντασία που τους δίνει η νιότη τους σ' αυτή τους την πρώτη ανάμετρηση με την κυβέρνηση. Και η φαντασία τους αχαλίνωτη, γιατί ακριβώς είναι απαιδευτοί στην πολιτική κονίστρα. Πολύ νέοι για να έχουν ζήσει το Μάη του '68 και τ'ά δσα ακολούθησαν, με μιά πολύ άχνη ανάμνηση της γιορτής που ακολούθησε την έκλογική νίκη των σοσιαλιστών του 1981, παιδιά της κυβέρνησης της 'Αριστεράς και παιδιά της κρίσης, τό μόνο που διδάχτηκαν είναι τό να είναι πειθήνιοι και «επιτυχημένοι». Αυτοί είναι οί καρποί της τακτικής των άριστερών κομμάτων, αυτό έμαθαν τά παιδιά. Και άπογοητεύτηκαν. Και άπαρνήθηκαν όχι βέβαια την ουσία, αλλά τό επιφανόμενο — την πολιτική γενικά, τους πολιτικούς και τά κόμματα. Και τίς παρατάξεις, που τρέχαν και δέν φτάναν για να διορθώσουν τό κακό. Και τους γονείς τους, που παρακολουθούσαν με δέος τίς εξέλιξεις, χωρίς να καταλαβαίνουν τί γίνεται και άπλώς προσπαθούσαν να προστατέψουν τά σπλάχνα τους κάνοντας άναφορές στά προσωπικά τους βιώματα...

1. ...ΑΛΛΑ ΟΙ ΕΡΓΑΤΕΣ ΕΠΙΜΕΝΟΥΝ...

Άς δοϋμε, λοιπόν, την άλλη όψη του νομίσματος. Οί εργατικές κινητοποιή-

* Για τή σύνταξη αυτού του άρθρου, πολύτιμη ύπηρες ή βοήθεια και συνεργασία του Ντανιέλ Μπονσέρ, άνώτατου στελέχους της CGT, με πολύχρονη συνδικαλιστική πείρα και κυρίως με ανεξάντλητη διαθεσιμότητα. Έντούτοις, οί άπόψεις και οί εκτιμήσεις που παρατίθενται παραμένουν έντελώς προσωπικές και τυχόν λάθη ή παραλείψεις δέν βαρύνουν παρά μόνο τό συντάκτη.

Όπως τό ύποσχεθήκαμε στό προηγούμενο τεϋχος, θά επιδιώξουμε έδω να παρουσιάσουμε τί ακολούθησε τά φοιτητικά γεγονότα του Νοέμβρη και του Δεκέμβρη στη Γαλλία και τίς επίσης έντυπωσιακές κινητοποιήσεις των εργαζομένων του δημοσίου τομέα, και κυρίως των σιδηροδρομικών. Τό πράγμα έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί εκεί που επικρατούσε νηνεμία και πολιτικό βάλτωμα, «αίφνιδίως» τό πολιτικό σκηνικό αλλάζει και, κυρίως, αναδεικνύεται ένα ρωμαλέο και πολύτροπο κοινωνικό κίνημα που άμφισβητεί τή νεοφιλελεύθερη συνταγή.

σεις που συντάραξαν τή Γαλλία πάνω από ένα μήνα, μπορούν να θεωρηθούν ως άλυσιδωτές αντιδράσεις που ακολούθησαν τή σχάση του πυρήνα της επικρατούσας νηνεμίας. Δημοσιογράφοι του κρατικού πρακτορείου ειδήσεων, υπάλληλοι της ηλεκτρικής εταιρείας και των ταχυδρομείων, ναυτικοί, δάσκαλοι, άστυνομικοί και, κυρίως, σιδηροδρομικοί, μπήκαν στόν ξέφρενο χορό των διεκδικήσεων με τρόπο δυναμικό, αν και τά αιτήματά τους αυτά περίμεναν τή λύση τους έδω και χρόνια...

Άσφαλώς δέν είναι τυχαίο ότι ό δημόσιος τομέας πρώτος παίρνει τή σκυτάλη και αρχίζει τόν «ταξικό» άγώνα: επί σοσιαλιστών, οί υπάλληλοι των δημοσίων επιχειρήσεων αισθάνονταν ύποτιμημένοι ακούγοντας την κυβέρνηση να πλέκει τό εγκώμιο της άποδοτικότητας και του όρθολογισμού του ιδιωτικού τομέα, ένω —έξαιτίας της αντιπληθωριστικής

πολιτικής— τά εισοδήματά τους έμεναν στάσιμα από τό 1985, δηλαδή ή άγοραστική τους δύναμη μειωνόταν (μείωση του φόρου στά ύψηλά κλίμακα, κατάργηση του φόρου των μεγάλων περιουσιών, σημαντικά δάνεια στους άγρότες). 4,5 έκατομμύρια υπάλληλοι και 2,2 έκατομμύρια συνταξιούχοι του δημοσίου τομέα αισθάνονται —μέ τό δικιο τους— άδικημένοι. Τά συνδικάτα δραστηριοποιούνται και όλος ό κόσμος, επί ποδός πολέμου, περιμένει να κατατεθεί ό προϋπολογισμός του 1987 και να αρχίσουν οί διαπραγματεύσεις για τή συλλογική σύμβαση εργασίας. Όμως, ή φοιτητική και μαθητική εξέγερση, άπ' τή μιά, και ή ένταση του κλίματος στους σιδηροδρομικούς άπ' τήν άλλη, θά επιταχύνουν τά γεγονότα.

Άπ' όλες τίς κινητοποιήσεις που σημειώθηκαν, ή σημαντικότερη, ως προς τή διάρκεια, την άποφασιστικότητα, την ένταση και την όξυτητα, ήταν άναμφισβήτητα αυτή των «σεμινό» (σιδηροδρομικών), κλάδου με μεγάλη συνδικαλιστική ιστορία και ύψηλό ποσοστό (συνδικαλιστικής) συμμετοχής των 250.000 εργαζομένων που άπασχολεϊ. Άλλά άς πάρουμε τά πράγματα από την αρχή:

Μέσα Αυγούστου, ό Γάλλος ύπουργός Συγκοινωνιών Ντουφιάνκ άνακοινώνει την πρόθεσή του να τροποποιήσει τόν κανονισμό του προσωπικού της εταιρείας σιδηροδρόμων γιατί «δέν βρισκόμαστε πιά στην εποχή των άτμομηχανών με κάρβουνο και διάφορα επιδόματα καπνού και σκόνης δέν έχουν νόημα». Άμεση ήταν ή αντίδραση των συνδικάτων και κυρίως της CGT που είναι ή μαζικότερη δύναμη (47%) στους σιδηροδρομικούς: όχι στην κατάργηση των επιδομάτων γιατί μπορεί να μην πάσχουμε πιά από τόν καπνό και τή σκόνη αλλά πάσχουμε από την έντατικοποίηση και την άυτοματοποίηση της εργασίας. Η γενική γραμμή είναι: έκφράστε τή δυ-

σαρέσκειά σας άμέσως μετά τις διακοπές, μήν περιμένετε τό νέο κανονισμό και τή συλλογική σύμβαση. Στις 21 'Οκτωβρίου οργανώνεται προειδοποιητική άπεργία πού σημειώνει έπιτυχία.

Στό μεταξύ, ό ρυθμός τών γεγονότων έπιταχύνεται: ή διεύθυνση τής έπιχείρησης άποφασίζει τήν κατάργηση ενός έπιδόματος 300 φράγκων (6.000 δρχ. περίπου) πού παίρνουν όσοι ύπάλληλοι άσχολούνται μέ τις κρατήσεις θέσεων και τών όποιών ό μέσος μισθός δέν ύπερβαίνει τά 5.000 φράγκα (έλάχιστα πάνω από τό κατώτατο όριο τών μισθών στη Γαλλία). 'Η άπεργία αυτών τών ύπαλλήλων ξεσπάει άμέσως, αλλά, παρά τό ότι διαρκεί δύο περίπου μήνες, περνάει σχεδόν άπαρατήρητη γιατί ή κοινή γνώμη έχει στραφεί σε ένα άλλο γεγονός πού συμβαίνει παράλληλα: στους μαθητές και τούς φοιτητές πού κατεβαίνουν μαζικά στους δρόμους...

'Ακολουθεί ή κυβερνητική άπόφαση νά περιοριστούν οι αύξήσεις τών μισθών στον δημόσιο τομέα σε 2% για τό 1987. Τά συνδικάτα τό ξέρουν, προετοιμάζουν τόν κόσμο: οι διαπραγματεύσεις θά γίνουν στις άρχές 'Ιανουαρίου και οι εργαζόμενοι θά είναι άνυποχώρητοι. 'Ομως, άλλαί μέν βουλαί συνδικάτων, άλλα δε εργαζόμενοι κελεύουσι: στό σταθμό του Βορρά (Gare du Nord) στό Παρίσι, φτιάχνεται μία έπιτροπή μηχανοδηγών πού κυκλοφορεί ένα κείμενο μέ τό όποιο καλεί σε άπεργία. 'Απάντηση άμεση και θετική. Παρόμοιες έπιτροπές αρχίζουν νά δημιουργούνται και στους άλλους παρισινούς σταθμούς, καθώς και στις μεγάλες γαλλικές πόλεις. Σε λίγες μέρες ή κυκλοφορία τών τρένων θά παραλύσει σε όλη τή Γαλλία. Οι αυτόνομες έπιτροπές εκλέγουν κεντρική συντονιστική έπιτροπή, ενώ τά συνδικάτα προσπαθούν νά ...προλάβουν τό τρένο. 'Η βάση όμως άντιδρά, έπιμένει στον αυτόνομο χαρακτήρα τής κινητοποίησης, άρνούμενη τήν ταμπέλα όποιουδήποτε συνδικάτου, ακόμα και του πιο αντιπροσωπευτικού. Βέβαια, τά δύο μεγαλύτερα συνδικάτα (CGT 47% και CFDT 27%) συμμετέχουν ενεργά, κινητοποιούνται και κινητοποιούν, εγκρίνουν και έπαυξάνουν. Και τό σπουδαίο είναι ότι τά αίτήματα δέν έχουν καμιά σχέση μέ τή μισθοδοσία, δέν είναι «οικονομίστικα»: καλύτερηση τών συνθηκών δουλειάς, μείωση του ώραριου και τών ύπερωριών, προαγωγές μέ βάση τό χρόνο προϋπηρεσίας και όχι μέ άμφίβολα άξιοκρατικά κριτήρια πού θέλει νά έπιβάλει ή διοίκηση. Διοίκηση πού, από τή μεριά της, έχοντας έξαντλήσει όλα τά φτωχά της έπιχειρήματα του είδους «άρχιστε τή δουλειά για νά δεχτούμε διαπραγματεύσεις» και εύρισκόμενη πρό άδιεξόδου, ζητάει εύγε-

νικά από τά ΜΑΤ νά παρέμβουν διακριτικά ώστε «νά σταματήσει ή ταιλαιωρία του έπιβατικού κοινού». Και τά ΜΑΤ βέβαια δέν χάνουν τήν ευκαιρία νά διορθώσουν τήν εικόνα τής —πλήν ορισμένων εξάρσεων μέ τραγικά, δυστυχώς, άποτελέσματα— άμεμπτης διαγωγής πού είχαν έπιδείξει μερικές μέρες πριν άπέναντι στους φοιτητές: μέ κλόμπς και δακρυγόνα εκκενώνουν τούς σταθμούς πού έχουν καταλάβει οι άπεργοί.

Οι εικόνες αυτές θά συνεχιστούν πάνω από μία εβδομάδα. Τό σιδηροδρομικό δίκτυο θά παραλύσει έντελώς, οι άπεργοί θά θέσουν εκτός λειτουργίας μηχανές, όχηματα και γραμμές, ώστε νά έμποδίσουν τούς έλάχιστους μή άπεργούς νά κινήσουν τις άμαξοστοιχίες, τά συνδικάτα, εκόντα-άκοντα, θά επικροτούν αυτές τις ενέργειες, ενώ όλη σχεδόν ή δύναμη τών ΜΑΤ τής Γαλλίας θά μαζευτεί στο Παρίσι, όπου οι διαδηλώσεις άλληλοδιαδέχονται ή μία τήν άλλη σε καθημερινή βάση. Στο μεταξύ, οι όδηγοί τών αστικών συγκοινωνιών (λεωφορειών και μετρό) ...συγκινούνται από τό παράδειγμα τών μηχανοδηγών και μπαίνουν κι αυτοί στο χορό. 'Η κυβέρνηση μοιάζει —επιτέλους— νά ξυπνάει και διατάζει γενική ύποχώρηση σε όλα τά σημεία, πλύν τών μισθολογικών αιτημάτων: ό άγώνας εναντίον του πληθωρισμού τυγχάνει ιερός και ύπέρ πάντων, και ή παραμικρή ύποχώρηση σ' αυτόν τόν τομέα θά ήταν, ως εκ τούτου, μοιραία...

'Η άπεργία στο μεταξύ ρίζωσε και φούντωσε. 'Η CGT άπ' τή μεριά της, προκειμένου νά τή θέσει ύπό τόν έλεγχο της αλλά και νά τήν ίσχυροποιήσει περαιτέρω, προτείνει γενίκευση και σε άλλες δημόσιες έπιχειρήσεις. Μετά τις άστικές συγκοινωνίες έχουν σειρά τά κέντρα διαλογής τών ταχυδρομικών και ή ηλεκτρική εταιρεία. Χρονιάρες μέρες, ό κόσμος μένει χωρίς χριστουγεννιάτικες κάρτες, χωρίς φώς και, τό χειρότερο, άποκλεισμένος στα χιόνια γιατί, νά μήν τό ξεχνάμε, είναι ή περίοδος τών χειμερινών διακοπών: όσοι πρόλαβαν νά φύγουν δέν βρίσκουν τρένο νά γυρίσουν πίσω και όσοι δέν μπόρεσαν νά πάνε διακοπές τρίζουν τά δόντια τους από όργη. 'Η άπεργία κινδυνεύει νά γίνει άντιλαϊκή — τά συνδικάτα τό ξέρουν, γι' αυτό και περιμένουν ήσυχα νά περάσουν οι γιορτές και νά μπει, μέ τό καλό, ό Γενάρης... Στο μεταξύ, οι άπεργοί αρχίζουν νά κουράζονται και ή CGT προτείνει νά λειτουργήσουν τά τρένα —μέ έπιγραφές «έγκριμένο από τούς άπεργούς»— προκειμένου νά έξυπηρετηθούν οι εκδρομείς. Και μόνον αυτοί. 'Η πρόταση αυτή δέν προφταίνει νά γίνει πραγματικότητα, οι γενικές συνελεύσεις τών άπεργών, στον ένα σταθμό μετά τόν άλλο, άποφασίζουν

τή λήξη τής άπεργίας...

Σέ αντίθεση μέ τις φοιτητικές κινητοποιήσεις πού κατέληξαν σε θρίαμβο, οι άπεργίες τών εργαζομένων έληξαν κάπως άμήχανα: σίγουρα όχι μέ περιφανή νίκη, αλλά και χωρίς συντριβή. Τό ώράριο εργασίας μειώθηκε, ό κανονισμός του προσωπικού άποσύρθηκε προς τό παρόν, οι συνθήκες εργασίας θά άποτελέσουν τό αντικείμενο διμερών συσκέψεων, μέχρι και ή αύξηση τών μισθών θά μπορέσει νά ύπερβεί τά προκαθορισμένα επίπεδα, άρκεί βέβαια νά άνέβει ανάλογα και ή παραγωγικότητα. 'Η άπεργία έληξε έπίσημα, μέ τήν παρέμβαση τών συνδικάτων, πριν αρχίσει νά φυλλορροεί και νά εκφυλίζεται. «Πρέπει νά προστατέψουμε τις δυνάμεις μας γιατί οι καιροί πού έρχονται θά είναι χαλεποί και δέν άποκλείεται νά ληφθούν μέτρα τιμωρίας εναντίον τών άπεργών». 'Οπερ και έγένετο: δύο εβδομάδες μετά τή λήξη τής άπεργίας, στη Βρετανία άπεργούν ξανά οι σιδηροδρομικοί, καθώς μερικοί συνάδελφοί τους άπειλούνται μέ άπόλυση...

Σύμφωνα μέ τό πρότυπο τών φοιτητικών κινητοποιήσεων, άπ' τήν άλλη μεριά, ή άπεργία τών σιδηροδρομικών «κατέπληξε κόσμο»: άπρόβλεπτη και αθόρμητη, έτράφη άπ' τήν πηγαία άγανάκτηση και από τήν αντίδραση στην άπραξία, φούντωσε χάρη στο γενικό κλίμα δυσφορίας τών εργαζομένων μετά από τήν άνοδο τής Δεξιάς στην κυβέρνηση, άναπτύχθηκε άγνώντας τά συνδικάτα, θέτοντας δηλαδή σε άμφισβήτηση τήν αντιπροσωπευτικότητά τους, και απέδειξε τό τραγικό λάθος εκείνων τών συνδικαλιστικών ήγετών πού θεωρούν τήν άπεργία «άρχαικό και ξεπερασμένο μέσο αντίδρασης τών εργαζομένων» (δηλώσεις του γενικού γραμματέα τής CFDT 'Ενμόντ Μαίρ τόν περασμένο Σεπτέμβριο). 'Αν οι φοιτητές ήταν τό φυτό, οι «σεμινό» λειτουργήσαν ως προσάναμμα και ταραζόντας τά λιμνάζοντα ύδατα τής γαλλικής κοινωνίας άναστάτωσαν τήν πολιτική ζωή του τόπου.

2. ...ΚΑΙ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΜΠΑΙΝΕΙ ΣΤΟ ΛΟΥΚΙ

'Απέναντι στις εξεγέρσεις, ή γαλλική κυβέρνηση έπέδειξε σπάνια συνέπεια και διακριτικότητα: όπως ακριβώς μέ τούς φοιτητές, έτσι και μέ τούς σιδηροδρομικούς έκανε πώς δέν βλέπει. Μέ τούς φοιτητές χρειάστηκε νά περάσουν δύο εβδομάδες «άδιαλλαξίας» πριν δοθεί τό σημα για έспеυσμένη ύποχώρηση, όταν ήδη ή όργη είχε αρχίσει νά εκδηλώνεται έντονα και οι «μή πολιτικοποιημένοι» φοιτητές και μαθητές ζητούσαν τήν παραίτηση του πρωθυπουργού Σιράκ και

του ύπουρου των Έσωτερικών Πασκουά. Μέ τους σιδηροδρομικούς, η κυβέρνηση έκανε δώδεκα δλόκληρες μέρες να πάρει θέση, όταν ο κόσμος περιμένε μέρες στην ουρά με την έλπίδα να βρει κάποιο τρένο (ή λεωφορείο, γιατί η άδηφάγος ιδιωτική πρωτοβουλία έκανε εκατοντάδες ιδιοκτήτες λεωφορείων να σπεύσουν προς τους σιδηροδρομικούς σταθμούς με τη φιλότιμη συμπεριφορά Έλλήνων ταξιτζήδων...). Αποτέλεσμα: οι σιδηροδρομικοί, που μέχρι τότε αισθάνονταν άδικημένοι, ένωσαν ότι τους έμπαίζουν.

Πρόκειται για άγνοια, για άνικανότητα, για υποτίμηση της κατάστασης ή για μέγιστη πολιτική γκάφα; Ίσως όλα μαζί. Ο Γάλλος πρωθυπουργός Ζάκ Σιράκ βρίσκεται στη δύσκολη θέση να πρέπει να επιδεικνύει σθένος, προκειμένου να εξασφαλίσει την υποστήριξη της άκρας Δεξιάς, πιεζόμενος εξάλλου προς αυτή την κατεύθυνση απ' τους «σκληρούς» της κυβέρνησης του (όρα Πασκουά)· άρα δέν διαπραγματεύεται. Παράλληλα πρέπει να εξασφαλίσει την υποστήριξη των κεντρικών και μετριοπαθών τμημάτων του συνασπισμού του (Μεσενιερί), άρα διαπραγματεύεται. Και ύποχωρεί όταν τό κοινωνικό κόστος της άδιαλλαξίας γίνεται ύπέρμετρο. Η κατάσταση θυμίζει τραγικά τό έργο του Πιραντέλο 'Ο Άρλεκίνος, ύπνρήςτης δύο άφεντικών. Καί, προς τό παρόν, βγάξει γέλιο, παρά τήν τραγικότητα της κατάστασης.

Η κατ' έξοχήν αντίδραση της κυβέρνησης άπέναντι στό κύμα των άπεργιακών κινητοποιήσεων ήταν η προσπάθεια να δυσφημήσει τους άπεργούς, τους όποιους παρουσίασε στην κοινή γνώμη σαν «καλά άμειβόμενους» και «προνομιούχους». Όργάνωσε μάλιστα και μία αντιδιαδήλωση «άγανακτισμένων πολιτών», που συγκέντρωσε μερικές χιλιάδες άτομα, στό Παρίσι. Όμως, δέν έπεισε. Δέν έπεισε ότι οι υπάλληλοι του Δημοσίου είναι «πλούσιοι», όταν οι στατιστικές δείχνουν ότι στόν ιδιωτικό τομέα οι μισθοί είναι αισθητά ύψηλότεροι. Δέν έπεισε ότι οι υπάλληλοι του Δημοσίου είναι προνομιούχοι, μόνο και μόνο επειδή είναι άπαλλαγμένοι —και πάλι, όχι όλοι τους— από τό άγχος να βρεθούν κάποια μέρα άνεργοι. Δέν έπεισε ότι οι διακοπές στην παροχή ηλεκτρικού ρεύματος όφείλονταν στην άπεργία και όχι σε μία έπιλογή της διοίκησης της εταιρείας να προασπιστεί τά συμφέροντα όρισμένων πελατών της, έπιλεκτικά, άδιαφορώντας για τους άλλους, γιατί ποτέ άλλοτε άπεργία δέν είχε ως συνέπεια τέτοιες διακοπές ρεύματος. Δέν έπεισε ότι οι άκριβοτυμένοι διαδηλωτές της 12ης Άνουαρίου και με θερμοκρασία -15° C, που φωνάζανε «Κομμούνια στη δουλειά» και «Κραζουκί στη Βαρσοβία» (ό

Κραζουκί είναι ο γενικός γραμματέας της CGT), χρησιμοποίησαν τό μετρό για να πάνε από τά πλούσια προάστια τους στό κέντρο του Παρισιού και ότι ήταν αυτοί που ύπέφεραν από τήν έλλειψη συγκοινωνιακών μέσων. Δέν έπεισε τους εργαζόμενους, που άκούν εδώ και ένα χρόνο ότι ο πληθωρισμός μειώνεται άσταμάτητα και ότι η οικονομική κατάσταση βελτιώνεται σταθερά, πώς πρέπει αυτοί να έπωμιστούν και άλλα βάρη. Δέν έπεισε, τέλος, ότι η άξιοκρατία και η αύξηση της παραγωγικότητας πρέπει να άποτελέσουν τή γραμμή πλευσης της πολιτικής στόν δημόσιο τομέα, γιατί εκεί η παραγωγικότητα δέν μπορεί να μετρηθεί ούτε με τόν αριθμό των ύποθέσεων που διεκπεραιώνονται ούτε με τήν ποσότητα των καταναλισκόμενων κιλοβατωρών ούτε, δυστυχώς, με τήν αύξηση των συλλήψεων και των κλήσεων εκ μέρους των άστυνομικών όργάνων. Παρά τήν προσπάθεια της κυβέρνησης, η δημοτικότητα της στις τελευταίες δημοσκοπήσεις ύβόστη σβαρή κάμψη και πρώτη πρώτη η δημοτικότητα του πρωθυπουργού, που θέλησε να έμφανιστεί ως ο «κύριος Θάσπερ». Σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, που άκούστηκε από στελέχη της κυβέρνησης για τόν πρωθυπουργό η ίδια σκληρή φράση που είχε χρησιμοποιήσει παλιότερα ο στρατηγός Ντέ Γκώλ για τόν Ζισκάρ ντ' Έστέν: «Τό πρόβλημα του είναι ο λαός».

Άσφαλώς, μία από τις συνέπειες των εργατικών κινητοποιήσεων ήταν τό να μειωθούν οι έλπίδες του Ζάκ Σιράκ να εκλεγεί Πρόεδρος της Δημοκρατίας στις εκλογές του 1988. Στο σημείο αυτό συνέβαλε και η στάση του σημερινού Προέδρου Φρανσουά Μιτεράν, ό όποιος δέν έκρυψε τήν ικανοποίησή του όταν άποσύρθηκε τό νομοσχέδιο του Ντεβακέ, δέχτηκε να συνομιλήσει με έπιτροπή των άπεργών σιδηροδρομικών τήν έποχή που η κυβέρνηση είχε διακόψει κάθε συνδιαλλαγή μαζί τους και έπισκέφθηκε τήν —άραβικής καταγωγής— οικογένεια του φοιτητή που σκοτώθηκε στις 4 Δεκεμβρίου, συνοδευόμενος από τόν Μεγάλο Ραβίνο του Παρισιού και δηλώνοντας «αυτή τή στιγμή εκφράζω όλόκληρο τό έθνος» (ένώ, τήν ίδια στιγμή, ό ύπουργός Έσωτερικών έπισκεπτόταν τους άστυνομικούς που τραυματίστηκαν στό έπεισόδια που κόστισαν τή ζωή στό νεαρό φοιτητή). Κατά τά άλλα, βέβαια, ύποστήριζε και ύποστηρίζει τήν αντιπληθωριστική πολιτική της κυβέρνησης, που —αυτονόητα;— περνάει από τή συμπίεση των μισθών των εργαζόμενων. Άλλα λόγια ν' αγαπίομαστε — ή, από τή στιγμή που ένας άριστέρος» Πρόεδρος και ένας «δεξιός» πρωθυπουργός συγκυβερνούν, τί νόημα έχουν οι πολιτικές αντιθέσεις;

Η φοιτητική έξέγερση και η εργατική που άκολούθησε, έγιναν, τελικά, τήν «κατάλληλη στιγμή»: λίγο καιρό πριν, η κυβέρνηση ιδιωτικοποιούσε τό ένα από τά τρία κανάλια της κρατικής τηλεόρασης και μία μεγάλη βιομηχανία (Saint Gobain) και άνακοίνωνε τήν ιδιωτικοποίηση μιας μεγάλης τράπεζας (Paribas)· τό εκλογικό σύστημα γινόταν από άπλή, ενισχυμένη άναλογική· η άστυνομοκρατία, ιδίως μετά τις τρομοκρατικές εκρήξεις βομβών του καλοκαιριού, έφτανε στό άπόγειό της· ψηφίζόταν ένας νόμος που ποινικοποιεί τή χρήση ναρκωτικών και προβλέπει φυλάκιση για τους τοξικομανείς· αντικαθίσταντο οι ύπεύθυνοι των ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών από ανθρώπους ιδεολογικά προσκείμενους στην πλειοψηφία· εκδηλώνονταν κρούσματα έμπρησμών σε σπίτια όπου έμεναν ξένοι —κυρίως Άραβες και Άφρικοί— ενώ τά ρατσιστικά έγκλήματα πληθαιναν· άπελευθερώνονταν οι τιμές· οι άπολύσεις των εργαζόμενων έναποτίθεντο στη διάθεση των εργοδοτών τους· μειωνόταν τό ποσοστό συμμετοχής της κοινωνικής ασφάλισης στα έξοδα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Έτσι, μόλις παρουσιάστηκε η εύκαιρία αντίδρασης στην κυβερνητική πολιτική, η συσπείρωση ήταν άμεση και συμπεριέλαβε τόσο τους άπό συντεχνιακά κριτήρια κινούμενους —και άμεσα ένδιαφερόμενους— όσο και τους έν γενεί πολιτικοποιημένους και αντίτιθέμενους στην κυβέρνηση: μέλη και όπαίδους πολιτικών κομμάτων και όργάνώσεων, άνεξάρτητους, περιθωριακούς (όπως τους περίφημους «προβοκάτορες» των φοιτητικών διαδηλώσεων, των όποιων τή δράση έσπευσαν να καταγγείλουν οι πάντες — και ιδίως όσοι παρακολουθούσαν τά γεγονότα άπό διηγήσεις ή από τήν τηλεόραση).

Τό πρόβλημα βέβαια παραμένει και άναζητεί τή λύση του: πώς αυτές οι κινητοποιήσεις μπορούν να κλιμακωθούν, πώς μπορούν να σφραγίσουν τό πολιτικό κλίμα μέχρι τις έπερχόμενες προεδρικές εκλογές και ποιά πολιτική δύναμη θά καρπωθεί τις έπιπτώσεις τους. Τελικά, αν είναι περίπου βέβαιο ότι ιδίως οι νέοι που συμμετείχαν σ' αυτές τις κινητοποιήσεις, δέν θά ψηφίσουν ύπέρ της Δεξιάς, δέν είναι καθόλου σίγουρο ότι θά ψηφίσουν Άριστέρα. Η εμφάνιση άνανεωτικής τάσης στό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα και οι διεργασίες που συντελούνται στους κόλπους του, και που πρόσφατα όδήγησαν στην παραίτηση δύο μελών της Κεντρικής του Έπιτροπής, έγγράφονται σ' αυτή τήν άναζήτηση της Άριστέρας: να γίνει ύποκειμενικά και άντικειμενικά έκφραστής των μεγάλων κοινωνικών κινημάτων. Η Ρόδος εύρέθη...

Νίκος Προκόβας

Ἐκλογές στὴ Δυτικὴ Γερμανία.

Ποῦ βρίσκεται ἡ Ἀριστερά;

τοῦ Θόδωρου Παρασκευόπουλου

T

ὁ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν στὴ Δυτικὴ Γερμανία ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ τόσα σχόλια —καί τόσο διαφορετικά—, ποῦ ἀναρωτιέται κανεὶς στὸ τέλος, ποιὸς κέρδισε ἄραγε;

Ὁ δεξιὸς συνασπισμὸς τῶν χριστιανοδημοκρατῶν, τῶν Βαυαρῶν χριστιανοκοινωνιστῶν καὶ τῶν φιλελευθέρων θά συνεχίσει νά κυβερνᾷ ὑπὸ τὸν καγκελάριο Χέλμουτ Κόλ, ἂν καί μὲ μειωμένη πλειοψηφία. Μέχρι τὸ τέλος Φεβρουαρίου ὑπολογίζεται ὅτι θά ἔχουν συμφωνήσει τὰ τρία κόμματα γιὰ τὸ κυβερνητικὸ πρόγραμμα ποῦ θά παρουσιάσουν στὴ Βουλὴ καὶ γιὰ τὸ μοίρασμα τῶν ὑπουργικῶν θέσεων μεταξύ τους. Στὶς διαπραγματεύσεις αὐτές οἱ φιλελεύθεροι πᾶνε μὲ περισσότερα ἀπ' αὐτὸ, μιά καὶ εἶναι τὸ μόνο κόμμα τοῦ συνασπισμοῦ ποῦ κατόρθωσε νά ἀυξήσει τὴ δύναμή του. Εἶναι λοιπὸν ἀπίθανο ὅτι ὁ ἡγέτης τῶν ἀκροδεξιῶν χριστιανοκοινωνιστῶν Στράους θά καταφέρει νά ἀντικαταστήσει τὸν φιλελεύθερο Γκένσερ στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τὸ ὁποῖο κατέχει τὰ τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια. Πολλοὶ σχολιαστὲς εἶχαν συνδέσει τὴν παραμονὴ τοῦ Γκένσερ στὸ ὑπουργεῖο μὲ τὴ συνέχιση τῆς Ὀστιπολιτικῆς, τῆς πολιτικῆς δηλαδὴ τῶν ὀμαλῶν σχέσεων μὲ τίς χώρες τοῦ Συμφῶνου τῆς Βαρσοβίας, καὶ εἶχαν ἀποδώσει στὸν Στράους τὴν πρόθεση νά ἐπανεέλθει λίγο-πολύ στὸν ψυχρὸ πόλεμο. Ἡ κοινοβουλευτικὴ ἄκρα δεξιά ὅμως στὴ Δυτικὴ Γερμανία τίς τελευταῖες δεκαετίες δέν ἦταν καθόλου ψυχροπολεμικὴ, ἀντιθέτως μάλιστα, ὁ Στράους ἦταν ἐκεῖνος ποῦ προώθησε τὴν ἀποτυχημένητελικά προσπάθεια νά ἐπισκεφθεῖ ὁ Ἀνατολικογερμανὸς ἡγέτης Χόνεκερ τὴ Βόννη. Σέ προεκλογικὴ συνέντευξή του ἐξάλλου στὸ *Σπὴγγελ* εἶχε δηλώσει ὅτι δέν θεωρεῖ

ἀκόμη σκόπιμη τὴν προσπάθεια νά ἀναθεωρηθοῦν οἱ συμφωνίες μὲ τὴν Ἀνατολικὴ Γερμανία, τὴν Πολωνία καὶ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση, οἱ λεγόμενες «ἀνατολικές συμφωνίες», ποῦ ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς Ὀστιπολιτικῆς, διαχωρίζοντας ταυτόχρονα μὲ εὐγενικό ἀλλά σαφὴ τρόπο τὴ θέση του ἀπὸ τίς πρόσφατες ἀντισοβιετικὲς δηλώσεις τοῦ Κόλ.

Γιὰ τὴ συνέχιση τῶν ὀμαλῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑυρώπη φαίνεται ὅτι ὑπάρχει εὐρεία συναίνεση ὅλων τῶν κομμάτων τῆς Βουλῆς γιὰ διαφόρους λόγους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἡ ἐξέχουσα θέση τῆς Δυτικῆς Γερμανίας στὸ ἐμπόριο Ἀνατολῆς-Δύσης δέν εἶναι ὁ λιγότερος σημαντικὸς, ὅπως ἄλλωστε σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ ἰδιαιτέρη σχέση τῶν δύο Γερμανιῶν. Παρ' ὅλα αὐτά, ἴσως πολλοὶ ψηφοφόροι θε-

ώρησαν ὅτι τὴ συνέχιση αὐτῆς τῆς πολιτικῆς τὴν ἐγγυᾶται περισσότερο ὁ δοκιμασμένος διαχειριστὴς τῆς παρά ὁ ἐπίδοξος διάδοχός του.

Ἡ σχέση μὲ τίς χώρες τῆς Ἀνατολικῆς Ἑυρώπης ὅμως δέν εἶναι τὸ μοναδικὸ ζήτημα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἀπὸ καιρὸ συζητεῖται ἡ πιὸ ἐνεργὸς παρέμβαση τῆς δυτικογερμανικῆς διπλωματίας στὴ Νότια Ἀφρική καὶ στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ καὶ ἐκεῖ ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφορὲς τοῦ Στράους μὲ τοὺς φιλελεύθερους. Ὁ Βαυαρὸς πολιτικὸς εἰσηγεῖται νά στρατευτεῖ περισσότερο ἢ κυβέρνηση στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀπελευθερωτικῶν καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων καὶ νά χρησιμοποιήσει ἀποφασιστικότερα τὴν οικονομικὴ βοήθεια στις ἀναπτυσσόμενες χώρες, γιὰ νά στηρίξει φιλοδυτικὰ καθεστῶτα καὶ

νά ἐπηρεάσει τὴν πολιτικὴ ἐξέλιξη σὲ χώρες τοῦ Τρίτου Κόσμου. Γιὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο ὑποστηρίζει ὅτι χρειάζεται νά ἐπεκταθεῖ τὸ ἐμπόριο ὀπλων καὶ νά ἀποτελέσει ἐργαλεῖο ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, κι ἀκόμη νά προσαρμοστοῦν οἱ πολιτιστικὲς ἀλλαγές στὴν ἀνάγκη νά προβληθεῖ ἡ Δυτικὴ Γερμανία ὡς μιά ἀπὸ τὶς ἡγέτιδες δυνάμεις τῆς Δύσης. Αὐτὸ πού φαίνεται ὡς τυφλὴ ὑποταγὴ στὴν πολιτικὴ τῶν ΗΠΑ, περιέχει τὴν ἐπιδίωξη νά ἀναδειχθεῖ ἡ Δυτικὴ Γερμανία σὲ χώρα πού ἐπηρεάζει τὴ διεθνή τάξη πραγμάτων, νά πάσει νά εἶναι «οἰκονομικὸς γίγαντας καὶ πολιτικὸς νάνος» κατὰ ἓνα ἀπόφθεγμα τοῦ Στράους. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, αὐτὰ τὰ ζητήματα θά ἀπασχολήσουν τὴν κυβέρνησι τῆς Βόννης, ἀνεξάρτητα μάλιστα καὶ ἀπὸ τὰ κόμματα ἢ τὸ κόμμα πού θά κυβερνᾷ, ἀφοῦ καὶ ἡ προηγουμένη κυβέρνησι ὑπὸ τὸν σοσιαλδημοκράτη Σμίτ προβληματιζόταν σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι δημοκρατικὴ ἐπιτυχία ἡ μείωσι τῆς δυνάμει τῆς ἄκρας δεξιᾶς στὸν κυβερνητικὸ συνασπισμὸ, ἀφοῦ ὁ ἡγέτης τῆς εἶναι ὁ πιὸ καθαρῶτα ἐκπρόσωπος τέτοιων ἀλλαγῶν στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ.

Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ὅμως εἶναι ἓνα ζήτημα πού χρειάζεται μακροπρόθεσμη ἀντιμετώπιση καὶ ἡ κυβέρνησι Κόλ εἶναι πιθανὸ νά βρεθεῖ πολὺ σύντομα μπροστὰ σὲ ἄλλου εἶδους δυσκολίες, πού χρειάζονται ἀμεσες ἀποφάσεις. Ἡ πτώσι τοῦ δολαρίου, τὴν ὁποία τουλάχιστον ἀνέχεται ἡ κυβέρνησι Ρήγκαν, δημιουργεῖ ἤδη σημαντικὰ προβλήματα στὸ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο, τὴν ἀτμομηχανὴ τῆς γερμανικῆς οἰκονομίας. Ἡ ἀμερικανικὴ κυβέρνησι φαίνεται ἀποφασισμένη νά ἐξαλείψει τὸ τεράστιο ἔλλειμμα στὸ ἴσοζυγιο πληρωμῶν καὶ νά περιορίσει τὸν ἰαπωνογερμανικὸ ἀνταγωνισμὸ, πού ἀπειλεῖ τὴ βιομηχανία τῶν ΗΠΑ. Οἱ ὅροι τῆς εἶναι σαφεῖς: Ἡ θά δεχτοῦν οἱ ἀνταγωνιστές τῆς μιά συνεχή πτώσι τοῦ δολαρίου καὶ μείωσι τῶν ἐξαγωγῶν τους, ἢ θά αὐξήσουν τὴν ἐγχώρια ζήτησι μὲ ἀύξηση τῶν κρατικῶν δαπανῶν καὶ θά εὐνοήσουν ἔτσι τὶς εἰσαγωγές ἀπὸ τὶς ΗΠΑ. Τέτοια μέτρα ὅμως, πού ἤδη πῆρε ἡ κυβέρνησι τῆς Ἰαπωνίας, βρίσκονται στὸν ἀντίποδα τῆς νεοφιλελεύθερης πολιτικῆς πού ἐπαγγέλλεται ἡ δυτικογερμανικὴ κυβέρνησι, ἡ ὁποία βρίσκεται σὲ δύσκολη θέσι. Ἄν συνεχίσει νά ἐνδιαφέρεται μονάχα γιὰ τὴν «ἐξυγίανση» τοῦ δημόσιου ταμείου καὶ τὴ μείωσι τοῦ κόστους ἐργασίας στὴν παραγωγὴ, μπορεῖ νά βρεθεῖ γρήγορα ἀντιμέτωπη μὲ οἰκονομικὴ κρίσι, ἐπειδὴ θά καταρρεύσουν οἱ ἐξαγωγές καὶ θά παραμείνει χαμηλὴ ἡ ἐγχώρια ζήτησι. Ἄν ἀκολουθήσει τὶς ἀμερικανικὲς

προτροπές, κινδυνεύει νά ἀντιμετωπίσει, ὅπως στὸ παρελθόν, αὐξημένα δημόσια ἔλλειμματα.

Ἐνῶ ὁ δεξιὸς συνασπισμὸς εἰσέρχεται σὲ μιά περίοδο δύσκολη, πού θά ἐπιδεινωθεῖ ἀπὸ τὶς ἐσωτερικὲς του διαμάχες, ἡ κατάστασι στὸ μεγαλύτερο κόμμα τῆς ἀντιπολίτευσις δέν φαίνεται καλύτερη. Τὸ ἱστορικὸ κόμμα τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας βγαίνει ἠττημένο ἀπὸ τὶς ἐκλογές, χωρὶς πολιτικὴ καὶ χωρὶς ἡγεσία. Στὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Πολίτη*, ὁ Γ. Ριτζούλης παρουσίασε τὸ πρόβλημα ἀξιοπιστίας πού ἀποδυνάμωσε ὀρισμένες πρωτοβουλίες μὲ τὶς ὁποίες τὸ SPD ἔλπισε ὅτι θά προσελκύσει ψηφοφόρους τῶν Πράσιων. Θά μποροῦσε νά ἐπεκτείνει κανεὶς τὸν κατάλογο καὶ στὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ, ὅπου ἡ δεξιὰ συνέχισε — μὲ μεγαλύτερη ὀμότητα — τὴν πολιτικὴ τῆς κυβερνήσις Σμίτ, μὲ περιορισμὸ τοῦ κοινωνικοῦ κράτους προνοίας καὶ συμπίεσι τῶν μισθῶν. Δέν εἶναι ὅμως μόνον τὸ παρελθόν τοῦ κόμματος πού τὸ καθιστᾷ ἀναξιόπιστο. Προεκλογικὰ τὸ SPD ἀπέφυγε ὁποιαδήποτε δέσμευσι γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσι τῶν πυραύλων ἀντιθέτως, τόνισε ὅτι δέν πρέπει νά κλονιστεῖ ἡ ἀξιοπιστία τῆς Δυτικῆς Γερμανίας στὸ ΝΑΤΟ. Στὸ κρατίδιο τοῦ Ἀμβούργου, ὅπου κυβερνοῦν οἱ σοσιαλδημοκράτες, ἔγιναν τὸν τελευταῖο χρόνον οἱ πιὸ βίαιες ἐπιθέσεις τῆς ἀστυνομίας κατὰ διαδηλωτῶν, εἴτε ἀντιπυρηνικῶν εἴτε εἰρηνηστῶν εἴτε ἀντιρατσιστῶν. Τέλος, ἡ περυσινὴ κοινὴ διακήρυξι τοῦ SPD μὲ τὸ κυβερ-

νῶν κόμμα τῆς Ἄν. Γερμανίας γιὰ τὴ δημιουργία ζώνης χωρὶς πυρηνικά στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη συνοδεύτηκε ἀπὸ συμφωνία νά ἐμποδίσουν οἱ ἀνατολικογερμανικὲς ἀρχές πολιτικούς πρόσφυγες — κυρίως ἀπὸ τὴν Τουρκία καὶ χώρες τῆς Ἀσίας — νά μπαίνουν στὸ δυτικογερμανικὸ ἔδαφος. Καὶ ἐνῶ ἡ διακήρυξι ἔχει τὸν —σημαντικὸ— προπαγανδιστικὸ τῆς χαρακτήρα, ἡ συμφωνία τέθηκε ἀμέσως σὲ ἐφαρμογή. Δέν συνέτρεχε λοιπὸν κανέναν λόγον νά θεωρήσει κάποιος τὸ SPD κόμμα τῆς Ἀριστερᾶς καὶ νά τὸ ψηφίσει γι' αὐτὸ, ὥστε νά ἀντισταθμιστοῦν ἔτσι οἱ ἀπώλειες πού εἶχε πρὸς τὰ κόμματα τῆς Δεξιᾶς.

Μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τέθηκε ἐκ τῶν πραγμάτων τὸ πρόβλημα τῆς «εὐρωαριστερᾶς», πού προέβλεψε ὁ Γ. Ριτζούλης, προφανῶς ὄχι γιὰ τὴν ἀριστερὰ κόμματα πρέπει πάντα νά κερδίζουν στὶς ἐκλογές, ἀλλὰ γιὰ τὴν λιγότερο ἀριστεροὶ πού θεωροῦν τὰ σοσιαλδημοκρατικὰ κόμματα ἀριστερὰ καὶ γιὰ τὴν ἴδια δέν φαίνονται νά τὸ ἐπιδιώκουν, τουλάχιστον ὅταν ἀσκοῦν ἐξουσία.

«Εἶναι ἡ κλασικὴ ἀσθένεια τοῦ SPD», λέει ἡ ἐκπρόσωπος τῶν Πράσιων Γιούτα Ντίτφουρτ, «ὅτι πρέπει κανεὶς νά ξεχωρίζει μεταξὺ τῶν ἀποφάσεων τῶν συνεδρίων του καὶ τῆς πρακτικῆς του».

Τὸ SPD δέν κατόρθωσε νά πείσει κυρίως ὅτι ὑπάρχει μιά διαφορετικὴ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ἀπὸ αὐτὴν τῆς Δεξιᾶς, πού νά δίνει ἀπάντησι στὸ πρό-

Τό κλουβί του 'Αμβούργου

Στήν πόλη του 'Αμβούργου, πού είναι μόνη της ένα από τά όμοσπονδα κρατίδια τής Δυτικής Γερμανίας, οί σοσιαλδημοκράτες ήταν μέχρι τίς πρόσφατες τοπικές έκλογές (Νοέμβριος 1986) ιδιαίτερα ισχυροί. Είχαν στήν τοπική Βουλή απόλυτη πλειοψηφία.

Κοντά στό 'Αμβούργο, βρίσκεται, γιά κακή του τύχη, τό πυρηνικό εργοστάσιο του Μπρόκντορφ. Οί έκδηλώσεις διαμαρτυρίας του πληθυσμού είναι συνεχείς.

Στίς 8 'Ιουλίου 1986 έγινε μιά από τίς συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας κατά του εργοστασίου στήν πλατεία 'Αγίου Πνεύματος, στό κέντρο του 'Αμβούργου. Καί ενώ οί διαδηλωτές έτοιμάστηκαν νά βαδίσουν πρós τό πυρηνικό εργοστάσιο, άστυνομικές δυνάμεις μέ έντολή τής τοπικής σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης περικύκλωσαν τήν πλατεία καί μέ τήν άπειλή των κλόμπς κράτησαν εκεί τούς διαδηλωτές άκίνητοποιημένους γιά δεκαπέντε περίπου ώρες!

Κωμικοτραγικές σκηνές παρατηρήθηκαν: Οί άποκλεισμένοι, έκτός από τήν πείνα καί τή δίψα, αναγκάστηκαν νά ούρούν επίτόπου. "Όταν τούς έλευθήρωσαν, κόντευε νά ξημερώσει ή επόμενη ήμέρα καί πολλοί διαδηλωτές είχαν κρουολογήσει ή είχαν πάθει νευρικό σόκ.

Τό περιβόητο «κλουβί του 'Αμβούργου» (ή τό «καζάνι του 'Αμβούργου, όπως επίσης όνομάστηκε, γιατί μέσα σ' αυτόν τόν κλοιό έβρασαν οί διαδηλωτές) προκάλεσε έσωκομματική κρίση στήν τοπική όργάνωση τής SPD καί θύελλα δικαστικών προσφυγών από τούς παθόντες. 'Εκατοντάδες έναγοντες ζητούν σήμερα χρηματικές άποζημιώσεις. Σέ μιά παράξενη δίκη, καί ενώ δυσκολεύονται νά βρουν κατάλληλο χώρο πού νά χωράει δλους τούς έναγοντες, ό τότε ύπουργός 'Εσωτερικών του κρατίδιου καί ή ήγεσία τής άστυνομίας κατηγορούνται σήμερα γιά παραβίαση συνταγματικών διατάξεων, άσκηση άναίτιας βίας καί παρενόχληση νόμιμης συγκέντρωσης.

'Εν τώ μεταξύ —όχι βέβαια μόνο γιά τό λόγο αυτό— οί σοσιαλδημοκράτες έχασαν στό 'Αμβούργο 10% των ψηφοφόρων τους καί ύποσκελίστηκαν από τούς χριστιανοδημοκράτες, άν καί μέ ελάχιστη διαφορά. "Όσο γιά τούς Πράσινους, πήραν γιά πρώτη φορά ποσοστό μέ διψήφιο νόμμενο, κατεβάζοντας μιά λίστα μέ ύποψήφιους μόνο θηλυκού γένους.

"Όσοι λοιπόν ένθουσιάζονται μέ τήν ιδέα τής συνάντησης κομμουνιστών καί σοσιαλδημοκρατών —χωρίς νά προσέχουν τί ποικίλες πραγματικότητες κρύβονται μέσα σέ καθένα άπ' αυτά τά ιστορικά όνόματα σήμερα— δς έχουν τό νού τους: Οί «νευρολογικές κλινικές» άλλα καί τά «κλουβιά» ύπάρχουν ακόμα!

βλημα των πάνω από δύο εκατομμύρια άνέργων καί ταυτόχρονα νά μή θίγει τήν κυριαρχία του κεφαλαίου επί τής παραγωγής. Γιατί, βέβαια, ή επίκληση τής κοινωνικής άλληλεγγύης, ή καταγγελία των κερδοσκοπικών διανομισμένη μέ τίς παλιές κενσιναικές συνταγές καί ή έπιμονή στήν οικονομία τής άγοράς δέν άρκοún.

'Ο άναμφισβήτητα κερδισμένοι των εκλογών είναι τό όχι πιά καί τόσο νεαρό κόμμα των Πράσινων: διπλασίασαν σχεδόν τίς έδρες τους στή Βουλή μετά από έναν προεκλογικό άγώνα στον όποιο δέν έκρυψαν καθόλου τίς έσωκομματικές τους διαφορές, αντίθετως συνέχισαν τήν όξυτάτη δημόσια συζήτησή τους. Είναι άναμφισβήτητο ότι οί οικολογικές καταστροφές του Τσερνομπίλ καί του Ρήνου ένίσχυσαν τά επιχειρήματα των Πράσινων. 'Η έπιβεβαίωση όμως των προβλέψεων τους σχετικά μέ τό περιβάλλον «άνοίγει τά αυτιά» καί γιά τά άλλα ζητήματα πού θέτουν, δηλαδή τή λειτουργία των θεσμών, τά δικαιώματα των πολιτών, τή διαφθορά των «παραδοσιακών» κομμάτων —όπως έγινε γνωστό, ό Φλίκ καί άλλοι μεγαλοεπιχειρηματίες δέν είχαν έξαγοράσει μόνο έναν - δύο πολιτικούς άλλα ήγετικά στελέχη όλων των κομμάτων τής τότε Βουλής. 'Ο οικολογικός προβληματισμός κυριαρχεί στίς άπόψεις τους γιά τήν όργάνωση τής παραγωγής καί στό δίλημμα ανάπτυξη ή περιβάλλον άπαντούν σαφώς περιβάλλον, έρχόμενοι σέ σύγκρουση έκτός από τή βιομηχανία καί μέ τά συνδικάτα. Μέ τήν ίδια άδιαλλαξία όμως θέτουν τά ζητήματα τής ειρήνης καί του άφοπλισμού —είδικά του άφοπλισμού τής χώρας τους — καί ύποστηρίζουν τά άπελευθερωτικά καί επαναστατικά κινήματα. Σέ μιά περίοδο όπου στή Δυτική Γερμανία ανάπτυσσεται ένας νέος έθνικισμός, κυρίως από τά κόμματα τής Δεξιάς, πού συμπαρασύρει καί τό SPD καί έμφανίζεται καί στό διπλασιασμό των ψήφων του νεοφασιστικού κόμματος, οί Πράσινοι θέτουν τό πρόβλημα τής αντιμετώπισης έθνικιστικών καί νεοφασιστικών τάσεων. «Οί Πράσινοι είναι ένα αντιφασιστικό κόμμα», γράφουν στό έκλογικό τους πρόγραμμα: «θεωρούμε καθήκον μας νά διατηρήσουμε ζωντανή τή μνήμη των εγκλημάτων του ναζισμού καί τή σύνδεση μέ τήν αντιφασιστική αντίσταση».

'Αλλά καί τό ίδιο τό ζήτημα του περιβάλλοντος έχει πάψει πρό πολλού νά άφορά μόνο τήν προστασία των δασών, τή μείωση των αυτοκινήτων καί τήν άπαγόρευση των πυρηνικών εργοστασίων, όσο καί άν αυτά αποτελούν σημαντικά σημεία του προγράμματος των Πράσινων. 'Η αντίληψη ότι τό δίλημμα δέν μπορεί νά λυθεί μέ συμβιβασμό καί μέσους όρους, ότι ή άνθρωπότητα πρέπει νά βρει νέους, ρι-

ζικά διαφορετικούς δρόμους γιά νά όργανώσει τήν άναπαραγωγή τής, άποτελεί πιά κοινή θεωρητική βάση όλου του κόμματος. Πάνω σ' αυτή τή κοινή βάση διεξάγεται ή συζήτηση μεταξύ των ρεφορμιστών τής «ρεαλιστικής» τάσης, πού θεωρούν ότι συμμαχικές κυβερνήσεις μέ τό SPD μπορούν νά επιφέρουν άλλαγές καί νά δημιουργήσουν «θέσφατα», καί των ριζοσπαστών τής «θεμελιακής αντιπολίτευσης», πού ύποστηρίζουν ότι ή κυβερνητική συνεργασία μέ τό SPD οδηγεί σέ άποδοχή τής πολιτικής του καί σέ ρήξη μέ τά κοινωνικά κινήματα.

Πάνω σ' αυτή τή βάση αναπτύσσουν τίς άπόψεις τους οί «οικοσοσιαλιστές», πού συμμαχούν σ' αυτή τή φάση μέ τούς ριζοσπάστες καί στρέφουν τήν προσοχή του κόμματος στό ζητήματα τής ιδιοκτησίας καί τής μισθωτής εργασίας.

Αυτή ή κοινή αντίληψη ότι ό τρόπος παραγωγής πού κυριαρχεί παράγει τή ρήξη μέ τό φυσικό περιβάλλον καί οδηγεί σέ παραμορφωμένες άνάγκες, είναι δυνατόν νά συναντηθεί μέ παράλληλες άναζητήσεις τής μαρξιστι-

'Εκλογικά άποτελέσματα στή Δ. Γερμανία μετά τόν πόλεμο

	1976	1980	1983	1987
CDU/CSU	48,6	44,5	48,8	44,3
FDP	7,9	10,6	7,0	9,1
SPD	42,6	42,9	38,2	37,0
ΠΡΑΣΙΝΟΙ	—	1,5	5,6	8,3

κής 'Αριστεράς, όσο καί άν οί άπόψεις των Πράσινων γιά τίς σχέσεις παραγωγής είναι συγκεκριμένες καί άδιαμόρφωτες.

Σέ όλα τά δυτικογερμανικά κόμματα, έπικρατεί αυτό τό χρόνο κρίσιμες διεργασίες. Στή Δεξιά ή μείωση τής δύναμής τής καί οί δυσκολίες στήν αντιμετώπιση των προβλημάτων τής οικονομίας, στους σοσιαλδημοκράτες ή συζήτηση γιά τήν ήττα, οί σχέσεις μέ τούς Πράσινους καί ή έκλογή νέου προέδρου θά άπασχολήσουν γιά πολύ τούς σχολιαστές. Οί Πράσινοι άπέφυγαν, χάρη στό έκλογικό αποτέλεσμα, μιά άπόφαση πού θά έθετε σέ δοκιμασία τήν ένότητά τους, όμως τό έρώτημα τής σχέσης τους μέ τό SPD θά τίθεται συχνά πλέον, μιά καί θά γίνουν στό άμεσο μέλλον διάφορες τοπικές εκλογές. Πρós τό παρόν, θά συγκεντρώσουν στή Βουλή τίς προσπάθειές τους νά σπάσουν τό τείχος των διακρίσεων πού έχει επιβληθεί εναντίον τους, διεκδικώντας θέσεις στό προεδρείο τής Βουλής καί σέ κρίσιμες έπιτροπές, όπως ή έπιτροπή έλέγχου των μυστικών ύπηρεσιών, από όπου τά άλλα κόμματα τούς άποκλείουν.

Ἡ κοινωνία δέν εἶναι κοπάδι προβάτων

Ὁ συγγραφέας Χάνς Μάγκνους Ἐντσενσμπέργκερ μιλά γιά τίς ἐκλογές στη Γερμανία, γιά τήν κρίση τῶν κομμάτων, γιά τά κοινωνικά κινήματα καί τούς διανοούμενους.

Μετάφραση ἀπό τό περιοδικό «*Spiegel*», τεύχος 4/1987

Σπήγκελ: Κύριε Ἐντσενσμπέργκερ, πολλά χρόνια πρὶν, τό 1961, συμμετείχατε σέ προεκλογικό ἀγώνα ὑπέρ τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος.

Ἐντσενσμπέργκερ: Πέντε σελίδες γραμμένες μέ μισή καρδιά, σ' ἓνα βιβλίο τσέπης. Δέν ἦμουν μέλος καμιάς ἐπιτροπῆς ἐκλογικῆς στήριξης.

Σπ.: Ποιά εἶναι ἡ στάση σας σήμερα;

Ἐν.: Δέν συμμετέχω στόν ἐκλογικό ἀγώνα — νά μή γίνει ὁμως σύγχυση μέ ἀποχή ἀπό τίς ἐκλογές.

Σπ.: Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σ' αὐτή τήν ἀναρῆ προεκλογική μάχη, ὅλα ὅσα ἐν-

τοῦ Χάνς Μάγκνους Ἐντσενσμπέργκερ

διαφέρουν ἀληθινά τούς ἀνθρώπους ἀποσιωπήθηκαν; Τό Τσερνομπίλ, ἡ ρύπανση τοῦ Ρήνου, ὁ ἀτομικός τρόμος, οἱ ἐξοπλισμοί;

Ἐν.: Κατά τή γνώμη μου, ἡ προεκλογική περίοδος εἶναι ἡ χειρότερη εὐκαιρία γιά νά ἐκφραστεῖ κανεῖς πολιτικά. Στίς ἐκλογές πρέπει κανεῖς νά τά βγάλει πέρα χρησιμοποιώντας τό λεξιλόγιο ἑνός νηπιαγωγείου καί τή γραμματική ἑνός κομπιούτερ. Εἶναι ἀπογοητευτικό νά βλέπεις πόσο λίγες ἀποχρώσεις μποροῦν νά ἐκφράσουν οἱ Δυτικογερμανοί ψηφοφόροι σ' αὐτή τή χονδροειδή γλώσσα.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἀναρωτιέμαι ἄν μπορεῖ ἀκόμα νά κινητοποιεῖται ἡ κοινωνία μέ ἀφορμή τίς ἐκλογές. Ἴσως ἀπασχολοῦνται μ' αὐτές κατά κύριο λόγο οἱ προκαθήμενοι, ἡ πολιτική τάξη, δηλαδή μιά μειονότητα.

Σπ.: Τό πρόγραμμα γιά τίς ἐκλογές στήν τηλεόραση εἶχε τήν προπροηγούμενη Κυριακή μόνο 3,7 ἑκατομμύρια θεατές. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ συμμετοχή στήν ψηφοφορία εἶναι μεγάλη.

Ἐν.: Ἴσως οἱ ἀνθρωποι βρίσκουν πάντοτε καλύτερο ἓνα ἀδυνατισμένο μουρμούρισμα παρά τήν ὀλοκληρωτική σιωπή.

Σπ.: Ποῦ ἀρθρώνονται λοιπόν οἱ πολιτικές ἀνάγκες; Ἐχει ἀκόμα ἡ κάστα τῶν πολιτικῶν κάποια ἐπαφή μέ τή βάση της;

Ἐν.: Αὐτή εἶναι μιά ἀποφασιστική ἐρώτηση. Πιστεύω ὅτι ἡ ἴδια ἡ σχέση κράτους καί κοινωνίας εἶναι τό ζήτημα. Πολλά ἔχουν ἀλλάξει ριζικά τίς τελευταῖες δεκαετίες σέ ὅ,τι ἔχει σχέση μέ τήν κυβέρνηση καί τήν κοινωνία. Ἡ Ὁμοσπονδιακή Γερμανία εἶναι σχετικά σταθερή καί σχετικά ἐπιτυχημένη ὄχι ἐπειδή, ἀλλά σέ πείσμα τοῦ γεγονότος ὅτι κυβερνᾶται ἀπό τούς ἀνθρώπους αὐτούς πού γελοῦν ἀμήχανα ἀπό τίς ἐκλογικές ἀφίσες. Ἄν καί ὁ ὑπουργός τῶν ταχυδρομείων κάνει ὅτι μπορεῖ γιά νά τά διαλύσει, τά γράμματα ἔρχονται ἀκόμα στό σπίτι μας. Ἄν καί ὁ ὑπεύθυνος καγκελάριος συμπεριφέρεται σάν ταῦρος σέ ὑαλοπωλεῖο, μεγαλώνει τό ἐμ-

πόριο με τις ανατολικές χώρες. Μιά επιχείρηση που θα λειτουργούσε όπως αυτή ή κυβέρνηση, θα είχε χρεοκοπήσει εδώ και πολύ καιρό. Αυτό το παράδοξο επιτρέπει μία μόνο εξήγηση: 'Η Όμοσπονδιακή Γερμανία μπορεί να έχει μία τόσο ακατάλληλη κυβέρνηση, επειδή σε τελευταία ανάλυση δεν εξαρτάται καθόλου από τους ανθρώπους που προκαλούν άντια στις τηλεοπτικές ειδήσεις. Οι πραγματικές διαδικασίες της κοινωνίας εκτυλίσσονται σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητα από το τσίρκο της Βόννης.

Σπ.: Σημαίνει αυτό ότι οι άνθρωποι ενδιαφέρονται μόνον για την τοπική πολιτική, αυτήν που βρίσκεται υπό την άμεση εποπτεία τους, επειδή εδώ υπάρχει πραγματικά κάτι που μπορούν να το αλλάξουν;

Έν.: 'Εδώ υπάρχει σίγουρα κάποια αλήθεια, αλλά δεν εξαντλείται έτσι το θέμα. 'Η όλη δομή της κοινωνίας έχει αλλάξει. 'Η προσφιλής σύγκριση με τη δεκαετία του 1950 έχει και αυτή σχέση με το ίδιο ζήτημα. Κάποτε, ή κοινωνία στεκόταν κατά κάποιο τρόπο προσοχή μπροστά στην κυβέρνηση. Σκεφτείτε μόνο το σεβασμό που απολάμβαναν στον καιρό τους μερικοί κύριοι, απλώς και μόνον επειδή ήταν ύπουργοί: να μη μιλήσουμε καθόλου για πατριάρχες όπως ο Άντενάουερ. 'Ο,τι έρχοταν από επάνω ήταν «ύψηλη πράξη», γι' αυτό κανείς δεν έβγαζε τσιμουδιά.

Σπ.: Και τώρα;

Έν.: Σήμερα, τά άκούει κανείς όλα αυτά και σηκώνει τους ώμους του. Στην παλαιά Ευρώπη, όλα απεικονίζονταν σύμφωνα με τό πρότυπο του ανθρώπινου σώματος. 'Η κυβέρνηση ήταν τό γενικό άρχηγείο, τό κεφάλι. Αυτή ή μεταφορά έχει χάσει όριστικά την ισχύ της. Δεν υπάρχει πιά ένα κέντρο υπεράνω όλων, που καθοδηγεί τά πάντα και άποφασίζει για τό καθετί. 'Ο έγκεφαλος της κοινωνίας δεν έντοπίζεται πιά πουθενά, και πολύ λιγότερο στή Βόννη. 'Η άνανέωση, οί άποφάσεις για τό μέλλον, δεν προέρχονται πιά από την πολιτική τάξη. 'Αντίθετα: όταν μία καινούργια ιδέα γίνεται κοινός τόπος, τά κόμματα και οί κυβερνήσεις χάνουν τό έδαφος κάτω από τά πόδια τους. Οί πραγματικές άποφάσεις παίρνονται άποκεντρωμένα, σ' ένα έντονα διακλαδωμένο σύστημα νεύρων, τό όποιο δεν έλέγχεται από κάποιο συγκεκριμένο σημείο. 'Η πολιτική έγινε διαδικασία στοχαστική, δηλαδή εξαρτάται από τό τυχαίο. Μ' αυτό τον τρόπο, οί κεντρικές πολιτικές άποφάσεις χάνουν σε πραγματική ισχύ και σε βάρος. Τά περιθώρια έλιγμών γίνονται πιά στενά, αλλά και ή επικινδυνότητά τους λιγοστεύει. 'Η κυβέρνηση μεταβάλλεται σε χάρτινη τίγρη.

Σπ.: Αυτή είναι μία πολύ στρουκτουραλιστική περιγραφή της εξουσίας. 'Αλλά ή σύγκριση με τη δεκαετία του 1950 οδηγεί και σε άλλα συμπεράσματα. Σήμερα, όπως και τότε, ή πολιτική μένει στην πραγματικότητα απέξω: σήμερα, όπως και τότε, οί άνθρωποι άναζητούν μία νέα «άθωότητα», δηλαδή την ευτυχία στό ιδιωτικό. Θέλουν να μένουν μακριά από την πολιτική, να την αφήσουν μόνο για τους ανθρώπους της Βόννης. 'Ισως αυτό τό κλίμα να έννοεί τώρα, όπως και τότε, τους χριστιανοδημοκράτες (CDU). 'Ο κόσμος μπορεί να έμπιστευτεί σ' αυτούς την πολιτική επειδή ύπόσχονται να κάνουν όσο γίνεται λιγότερα.

Έν.: Ναι, αυτή την γκρίνια για την άπολιτικοποίηση την άκούει κανείς άπ' όλες τις πλευρές. Στόν φιλελεύθερο τύπο και στην άριστερή πολιτική σκηνή προπάντων, παίρνει κατηγορηματικούς τόνους: ή νεολαία, που έχει στό μυαλό της μόνο την κατανάλωση, αυτοί οί νεαροί επαγγελματίες των πόλεων (γιούπις) που σκέφτονται μόνο την ιδιωτική τους ζωή. 'Ενα ιδιόμορφο κήρυγμα! 'Οπως ένας παπάς που διαπιστώνει ότι ή εκκλησία του μένει άδεια.

Σπ.: Σάν να υπάρχει κάποια ύποχρέωση να ένασχολούμαστε με τά κοινά!

Έν.: Και οί πολιτικοί προσβάλλονται για τό λόγο αυτό, επειδή δηλαδή ό κόσμος άσχολεϊται μ' αυτούς όλο και λιγότερο. Θά ήταν καλύτερα να ρωτούσαν γιατί συμβαίνει αυτό. 'Υποθέτω ότι τά κόμματα έφυσχάζουν με τις αυ-

ταπάτες τους, ότι όρίζουν με λανθασμένο τρόπο την πολιτική. Είμαι άπολιτικός επειδή δεν άσχολούμαι με τά τραυλίσματα του κ. Μόλεμαν ή του κ. Μπάνζεμαν; Δεν βλέπω γιατί αυτό να είναι άποδοκιμαστέο ή έγωιστικό.

Τό πιο άνιαρό τμήμα του Σπύγκελ είναι οί πρώτες είκοσι σελίδες. Οί άηδίες της Βόννης, τά σκάνδαλα της Βόννης. Είναι κωμικό που αφήνετε τό περιοδικό σας να ύπνωτίζεται μ' αυτές τις ιστορίες για μυημένους μόνο. Μου φαίνεται σάν να έρχεται ό ύπάλληλος Μπάνζεμαν τό άπόγευμα από τό γραφείο στό σπίτι και να εξηγεί στή γυναίκα του: 'Ο Α. ραδιουργεί στόν προθάλαμο, ό Β. θέλει να δείρει τον Γ., ό Δ. θέλει να δώσει μία γροθιά στόν Ε. και ό βιβλιοθηκάριος Ζ. πρέπει να άπολυθεί. Για όποιον δεν είναι του καταστήματος, δεν υπάρχει τίποτε πιο άνιαρό.

Σπ.: Και ποιά έννοια της πολιτικής άντιπροτείνετε στό κόμματα;

Έν.: 'Ο πυρήνας της σύγχρονης πολιτικής είναι ή ικανότητα για αυτοοργάνωση. Δεν είναι καθόλου άλήθεια ότι τό μεμονωμένο άτομο στέκεται άντιμέτωπο στο κράτος. Στόν ίδιο βαθμό δεν στέκει και ή άποψη για την έξατομίκευση. Κάθε συμφέρον, άκόμα και τό πιο ιδιωτικό, άρθρώνεται πολιτικά σε οργανωμένα σύνολα. Αυτό άρχίζει από τις πιο καθημερινές ύποθέσεις. Ζητήματα εκπαίδευσης, προβλήματα έννοικιαστών, κυκλοφοριακά προβλήματα.

Σπ.: Σκέφτεστε τις πρωτοβουλίες των πολιτών. 'Υπάρχουν όμως τέτοιες άκόμα;

Έν.: Συγκροτούνται κάθε μέρα και με τον ίδιο τρόπο διαλύονται.

Σπ.: Αυτό είναι έντοπισμός της πολιτικής σε συγκεκριμένους χώρους. 'Εδώ όμως έμπλέκεται ένα άλλο φαινόμενο. Οί καθημερινές δημοσκοπήσεις ύποκαθιστούν τις εκλογές. Τελευταία μάλιστα, στό 'Αμβούργο, τέθηκε ή έξής έρώτηση στόν «Τέντ» (ένα κομπιύτερ δημοσκοπήσεων): Πόσοι άνθρωποι συμφωνούν να ρίχονται άλάτι στους δρόμους για να λιώσουν οί πάγοι και πόσοι διαφωνούν;

Έν.: Μιλάμε όμως και πάλι για πολιτική στην κλίμακα της κοινότητας. Αλλά σκεφτείτε επίσης «πρωτοβουλίες πολιτών» που όνομάζονται Siemens ή Nixdorf ή Hoechst. Πρόκειται πάντοτε για οργανωμένη δύναμη έξω από τό σύστημα των κομμάτων. Σήμερα υπάρχει αυτός ό τρόπος κοινωνικής πίεσης, όχι όμως πιά θεσμοποιημένα προνόμια των κεφαλαιοκρατικών συμφερόντων. Σήμερα, όμάδες όλων των ειδών βρίσκονται άντιμέτωπες με τό κράτος. Μειονότητες κάθε λογής. «Πρωτοβουλίες πολιτών» μ' αυτή την έννοια δεν είναι μόνον οί παραδοσιακοί οργανισμοί όπως τά συν-

δικάτα, οί εκκλησίες, τά μέσα ἐνημέρωσης. Ὑψηλούς βαθμούς ὀργάνωσης ἔχουν σήμερα καί οί φίλαθλοι, οί ὀμοφυλόφιλοι, οί ἔμποροι ὀπλων, οί γιωταχήδες, οί γονεῖς, οί φοροφυγάδες, οί φυσιολάτρες, οί τρομοκράτες κ.λπ. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνα ἀδιαφανές μείγμα. Τό ἀκριβῶς ἀντίθετο ἀπό ἕνα λαό πού συναθροίζεται γύρω ἀπό τό ἀρχηγεῖο του στή Βόννη.

Σπ.: Ἐχετε τή γνώμη ὅτι οί πολιτικοί φοβοῦνται τά μικρά καί ἄμορφα λόμπυ;

Ἐν.: Θά ἤθελα νά δῶ ποιά κυβέρνηση θά τολμοῦσε νά ἀκυρώσει ἕνα παγκόσμιο πρωτάθλημα ἢ νά διαλύσει μιά Ὀλυμπιάδα, ἀκόμα καί ἂν εἶχε τούς πύθιο βásiμους λόγους νά τό κάνει. Ουμνηθεῖτε, ἄλλωστε, πῶς πάγωσαν στά πρόσωπα τῶν κομμάτων τά εἰρωνικά χαμόγελα γιά τήν Γκρήνηπς, μόλις συνέβησαν τά ἀτυχήματα στό Τσερονομπίλ καί στό Ρήνο.

Σπ.: Νομίζετε λοιπόν ὅτι οί πολιτικοί μηχανισμοί στή Βόννη εἶναι πιά μόνον ἕνα εἶδος μεσιτικῶν γραφείων; Ποῦ ἀποδίδετε ὅμως τήν κρίση ἐμπιστοσύνης πού τούς μαστίζει; Μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τό σκάνδαλο Φλίκ ἢ μέ τό σκάνδαλο τῆς «Neue Heimat»;

Ἐν.: Ὅχι μόνο μ' αὐτά. Ἐχει ἀλλάξει ἡ ἴδια ἡ δομή τῶν κομμάτων. Μπορεῖτε νά τό διαπιστώσετε βλέποντας πῶς γίνεται ἡ στρατολόγηση τῆς πολιτικῆς τάξης. Πρὶν λίγες δεκαετίες, συνήθως οί πολιτικοί εἶχαν νά παρουσιάσουν κάποιες προσωπικές τούς ἐμπειρίες ἀπό τή ζωή. Σήμερα κυριαρχεῖ ὁ τύπος τοῦ φιλόδοξου τελειοφοιτοῦ γυμνασίου πού συμμετέχει στήν κομματική μαθητική ὀργάνωση, μετά γίνεται φοιτητής-πολιτικός καί στό τέλος κομματικό στέλεχος. Οἱ ἐμπειρίες τῆς ζωῆς του περιορίζονται στήν ἰκανότητα νά χειρίζεται ἕναν κομματικό μηχανισμό.

Αὐτό ὀδηγεῖ σέ ποικίλα συμπεράσματα. Πρῶτα πρῶτα, ἀπό τέτοιους ἀνθρώπους δέν περιμένει κανεῖς πλέον ἰκανότητες πού θά μπορούσε νά διαθέτει ὁ ὀποιοσδήποτε ἄλλος. Ἐνας πολιτικός εἶναι κάποιος πού δέν ἔχει μάθει τίποτε. Δεύτερον: Εἶναι ἀπολύτως ἐξαρτημένος ἀπό τόν κομματικό μηχανισμό ὡς πρὸς τό ἂν θά γίνει ἐπιτυχημένος ἢ θά καταστραφεῖ ἐπαγγελματικά. Τρίτον: Ἀναπτύσσει μιά προοπτική τοῦ χρόνου πού φτάνει μόνο μέχρι τῆς ἐπόμενης ἐκλογῆς. Καταλήγοντας, ἡ κοινωνική του θέση τόν ὀδηγεῖ σέ μιά εἰδικῶν τύπου ἀπώλεια ἐπαφῆς μέ τήν πραγματικότητα. Ἡ τάξη τῶν πολιτῶν δέν παίρνει εἶδηση γιά τίποτε ἀπό ὅσα συμβαίνουν στήν κοινωνία. Εἶναι ἀπομονωμένη σ' ἕνα εἶδος γυάλινου πύργου.

Σπ.: Ὁ ἴδιος ὁ Βίλλυ Μπράντ μιλάει συχνά γιά «τούς ἀνθρώπους ἔξω στή χώρα».

Ἐν.: Αὐτό εἶναι βέβαια σχῆμα λόγου. Εἶναι ἀλήθεια ὅμως ὅτι οἱ ἀνθρωποὶ τῆς Βόννης εἶναι οἱ ἐγκλειστοί. Μιά διασκεδαστική συνέπεια αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι ὅτι ἡ πολιτικῆ τάξη θεωρεῖ τήν κοινωνία ἡλίθια καί ἀθάδη. Ἡ κοινωνία ἔχει, ἀντίστροφα, τήν ἀκριβῶς ἴδια γνώμη γιά τούς πολιτικούς. Εἶναι σχετικῶς εὐκολο νά βροῦμε ποῖός ἔχει δίκιο. Ἄν μόνο οἱ κομματικοί μηχανισμοί γνωρίζουν πρὸς τά πού βαδίζει ἡ κατάσταση, ἐνῶ ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι εἶναι βλάκες, αὐτή εἶναι πραγματικά σοβιετικῆ ἀντίληψη.

Σπ.: Μιά τέτοια ἀποξένωση πολιτικῶν καί κοινωνίας μήπως συνεπάγεται ὅτι τά πολιτικά σκάνδαλα δέν γίνονται πιά ἀντιληπτά ὡς σκάνδαλα; Γιά ποιούς λόγους φτάσαμε στήν κατάσταση νά δέχεται ἡ κοινωνία σχεδόν παθητικά καί ἀδιάφορα τήν περίπου ἐγκληματικῆ συμπεριφορά τῆς κἀστας τῶν πολιτικῶν;

Ἐν.: Ἡ κοινωνία μας εἶναι πιά ἀδύνατο νά ἐξαπατηθεῖ. Κατάλαβε πολύ γρήγορα, μέ ἐτοιμότητα, τί συμβαίνει στή Βόννη. Ἀλλά καί ὁ τρόπος πού παρουσιάζουν τόν ἑαυτό τους τά κόμματα τροφοδοτεῖ τόν κυνισμό. Οἱ πολιτικοί προσπαθοῦν νά ἐξισοροπήσουν τή μείωση τῆς αὐθεντίας τους, τή διάβρωση τῆς δυνάμης καί τῆς ἀξιοπιστίας τους μέ μιά γιγαντιαία ἐπιχείρηση διαφήμισης. Ἀλλά αὐτή ἡ σπατάλη ὕλικου εἶναι ἀναποτελεσματική. Τά ἐπιχειρήματά τους εἶναι ταυτολογίες. Λένε πάντοτε τά ἴδια, «ἐγὼ εἶμαι ἐγὼ» ἢ «ἐμεῖς εἶμαστε ἐμεῖς». Τό μηδενικό μήνυμα εἶναι τό προτιμώμενο στυλ αὐτοπαρουσίασης. Ἐτσι οἱ ἀνθρωποὶ ἐνθαρρύνονται νά πιστεῦουν ὅ-

τι ἀπό τήν κἀστα τῶν πολιτικῶν δέν εἶναι δυνατό νά περιμένει κανεῖς ἰδέες. Ὁ κόσμος κουνᾷ τό κεφάλι ἀρνητικά καί τό πολύ πολύ παίρνει ὑπόψη τῆς ἐξαγγελίας πού ἀφοροῦν τά στενά του συμφέροντα, ὅπως τά σχετικῶς μέ φόρους, κοινωνικές ὕπηρεσίες καί ἐπιχορηγήσεις. Ὅταν οἱ ἀφίσεις γράφουν «Ἀφορᾷ τή Γερμανία», ὅλοι ξέρουν ὅτι πρόκειται γιά κούφια λόγια. Τό πολύ πολύ νά ἀφορᾷ τελείως ἐπουσιώδη πράγματα.

Σπ.: Γιατί ὅμως ἡ κοινωνία δέν ἀποδοκιμάζει αὐτούς τούς ἀναξιόπιστους πολιτικούς, κάνοντας γιά παράδειγμα ἀποχή ἀπό τῆς ἐκλογῆς, μιά θεαματικῆ ἀποχή; Οἱ Ἀμερικανοί εἶχαν στίς συμπληρωματικές ἐκλογές γιά τό Κογκρέσο συμμετοχή 40%. Στή Γερμανία, ὅμως, ὅταν γίνονται ἐκλογές γιά τήν Ὁμοσπονδιακή Βουλή ὑπάρχει πάντοτε συμμετοχή πάνω ἀπό 60%.

Ἐν.: Εἶμαστε καμένοι. Ἡ συμμετοχή στίς ἐκλογές εἶναι δημοψήφισμα κατὰ τοῦ μονοκομματικοῦ κράτους, κατὰ τῆς δικτατορίας, τήν ὀποία κανεῖς πιά δέν νοσταλγεῖ, οὔτε κάν οἱ πύθιο ἔξαλλοι ἀκροδεξιοί. Πάνω ἀπό 80% τοῦ πληθυσμοῦ δέν θέλουν δικτατορία. Ἐνα ἀνάλογο ποσοστό ψηφοφόρων βλέπει τόν ἑαυτό του σάν ἀποτρεπτικῆ δύναμη κατὰ τοῦ μονοκομματισμοῦ.

Σπ.: Σέ πολλές ἀναλύσεις διαβάζουμε ὅτι οἱ ψηφοφόροι, συνειδητᾶ ἢ ἀσυνειδητᾶ, διορθώνουν κάθε φορά μέ τή βοήθεια τῶν τοπικῶν ἐκλογῶν τό ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας γιά τήν Ὁμοσπονδιακή Βουλή. Δυναμώνουν τά πύθιο μικρά κόμματα, προσπαθοῦν ἴσως νά συντρίψουν τήν ἀλαζονεία τοῦ κόμματος πού κυβερνᾷ.

Ἐν.: Πολύ λογικό. Εἶναι τιμωρητικῆς πράξεις στίς ὀποῖες προβαίνουν ὄσοι ἀλλάζουν προτίμηση. Σ' αὐτό τό σημείο ἴσως ἐκδηλώνεται καί ἡ βαθιά ριζωμένη στή γερμανικῆ ψυχῆ αἴσθησις τῆς χαιρεκακίας. Εἶναι ἀπόλαυση νά βλέπεις τό βράδυ μετά τῆς ἐκλογῆς τί ὄψη ἔχουν οἱ κάθε φορά καμένοι. Τρέμουν ἀπό ὀργή γιά τούς ἡλίθιους πού δέν τούς ψήφισαν, ἀλλά σέ καμιά περίπτωση δέν τολμοῦν νά τό ἐκδηλώσουν ἀνοιχτά.

Σπ.: Εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τό ἀποφύγουν.

Ἐν.: Εἶναι μιά ἀπό τῆς λίγες ἀπολαύσεις πού προσφέρει αὐτή ἡ τελετουργία. Ἀλλά τό οὐσιαστικότερο πολιτικό περιεχόμενο τους εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ ἐκλογές ὑπάρχουν καί ὅτι θέλουμε νά διαφυλάξουμε τό πολίτευμα πού τῆς κατοχυρώνει.

Σπ.: Τά προγνωστικά εἶναι συχνά ἀνακριβῆ. Αὐτοὶ πού κάνουν τῆς δημοσκοπήσεις ἰσχυρίζονται ὅτι αὐτό συμ-

βαίνει επειδή ο Γερμανός ψηφοφόρος ντρέπεται να όμολογήσει ότι δέν θέλει να πάει να ψηφίσει. Δέν θέλει να τό έξομολογηθεί έκ τών προτέρων. Ή μή συμμετοχή στίς έκλογές του φαίνεται ανήθικο πράγμα.

Έν.: Ή άπροθυμία να δώσουν πληροφορίες έχει και άλλες αιτίες. Πολλοί έξαπατούν τίς δημοσκοπήσεις επειδή δέν έχουν διάθεση να μελετήσουν τά έρωτήματα. ΄Ένα 6% είναι άρκετό για να γίνουν τά προγνωστικά άνω-κάτω. Τά ίδια θά συμβούν και στήν άπογραφή του πληθυσμού. ΄Ακόμα και σ' αυτό τό θέμα, βρίσκει κανείς μία άλλη, άστάθμητη πολιτική νοοτροπία.

Σπ.: Για να έπιστρέψουμε στίς τωρινές έκλογές: ΄Από τήν τοπική άναμέτρηση στήν Κάτω Σαξονία (άνοιξη του 1986), είχε γίνει ήδη φανερή ή πτωτική τάση τών Σοσιαλδημοκρατών. Και βαθιά μέσα σε βαθύ λήθαργο, οι διανοούμενοι παρακολουθούν τήν παρακμή του κόμματος.

Έν.: ΄Αλλά αυτή είναι άκριβώς ή γνώμη μου, ότι ένα κόμμα όπως ή SPD, μέ τήν προσκόλλησή του στο κράτος, μέ τό συγκεντρωτισμό του στή λήψη τών αποφάσεων, είναι μοιραίο να άποτύχει. ΄Η θεμελιακή του ιδεολογία είναι όπως και παλιότερα ή έξής: ΄Η κοινωνία πρέπει να καθοδηγείται από ένα όρισμένο σημείο. Σ' αυτό τό αποφασιστικό σημείο-κλειδί στέκεται ένας καλός ποιμένας, πού για χάρη τής κοινωνίας και προπάντων για τούς άδικημένους έχει όλη τήν καλή θέληση και γνωρίζει πολύ καλά πώς πρέπει να ύλοποιήσει αυτή τήν καλή θέληση. Αυτό μάς λένε οι κοινωνιολόγοι του κόμματος, οι σχολές συνδικαλιστών,

οι πολιτικοί του έγκέφαλοι, ή έπιτροπή προγράμματος. ΄Αρκεί κανείς να έπανδρώσει τούς μηχανισμούς έξουσίας μέ τούς κατάλληλους ανθρώπους και τότε θά τεθούν όλα υπό έλεγχο. ΄Αν όμως οι πανύψηλες κορυφές τής έξουσίας είναι μόνο λωφίσκοι;

Σπ.: Βλέπετε λοιπόν τή Σοσιαλδημοκρατία ως συντηρητικό κόμμα;

Έν.: ΄Ως προς τήν αντίληψή της για τό κράτος, σίγουρα ναί. Τό βλέπουμε, για να άναφέρω μόνο ένα παράδειγμα, στή δύσκαμπτη εκπαιδευτική πολιτική τους. Κανένas πειραματισμός, καμιά ιδιαίτερη πρωτοβουλία, τίποτε ζωντανό πού να ξεφεύγει από τίς ύπηρεσιακές όδηγίες. ΄Αλλά ή κοινωνία μας δέν είναι πιά δυνατό να συμπεριφέρεται σαν στρατιωτικό σώμα σε παράταξη. Ούτε καν στή Σοβιετική ΄Ενωσή δέν λειτουργούν σήμερα αυτά. Οι δειλές προτάσεις για μεταρρυθμίσεις σε τέτοια θέματα δέν όφείλονται σε ξαφνικές έξάρσεις άνθρωπισμού, αλλά στήν άπλή παρατήρηση ότι κοινωνίες πού έχουν πιά ξεπεράσει έναν κρίσιμο βαθμό πολυπλοκότητας, ένα συγκεκριμένο επίπεδο οικονομικής άνάπτυξης, δέν μπορούν πιά να καθοδηγούνται κεντρικά. ΄Η SPD, για ιστορικούς λόγους, είναι ιδιαίτερα άσχημα έξοπλισμένη για να τό καταλάβει.

Σπ.: Κατά συνέπεια, οι διανοούμενοι πρέπει να μεταπηδήσουν στους Πράσινους και να βρουν εκεί τήν πολιτική τους στέγη.

Έν.: Οι διανοούμενοι και ή πολιτική τους στέγη μου φαίνονται τά λιγότερο σημαντικά σ' αυτή τήν ιστορία. ΄Αλλά είναι φυσικά σωστό ότι οι Πράσινοι,

παρ' όλη τή σύγχυση, αντιδρούν στα σήματα πού έρχονται από τήν κοινωνία μέ μεγαλύτερη έτοιμότητα και ταχύτητα από τά άλλα κόμματα. ΄Η θλιβερή πολιτική μας τάξη δέν πρόλαβε να τούς ένσωματώσει. Οι περισσότεροι εκπρόσωποι τών Πράσινων διαθέτουν κάποιου είδους πρακτικές κοινωνικές έμπειρίες έξω από κομματικούς μηχανισμούς. ΄Ορισμένοι έχουν γνωρίσει άκόμα και τήν κατάσταση τής φτώχειας, πράγμα άγνωστο στή Βόννη. Ξεφεύγει επίσης από τά συνηθισμένα τό γεγονός ότι ενδιαφέρονται για τό μέλλον. ΄Ακόμα και τά μειονεκτήματά τους είναι νέου τύπου, και όπωσδήποτε πιά ενδιαφέροντα από τόν αútάρεσκο παχυδερμισμό τών κυρίαρχων του Καρτέλ.

Σπ.: Τι να περιμένουμε, λοιπόν, σ' αυτή τήν κατάσταση από τούς διανοούμενους;

Έν.: ΄Αν άληθεύει ή εκτίμησή μου, όσα είπα ισχύουν για όλους, άρα και για τούς διανοούμενους. Δέν είναι εύχάριστο να σκαλίζει κανείς τόν εαυτό του, έχει όμως ενδιαφέρον. Είναι άληθεια ότι βρίσκω μερικές άναλογίες άνάμεσα στους πολιτικούς και τούς διανοούμενους. Στήν παράδοσή μας δέν ύπάρχει μόνο ή ιδέα τής πολιτικής ήγεσίας, αλλά επίσης και μιάς πνευματικής. Πάνω σ' αυτή τήν αίτιολογία οι κληρικοί, και κατά συνέπεια οι διανοούμενοι, θεμελίωσαν στο παρελθόν τήν άπαίτησή τους για μιά κεντρική θέση μέσα στήν κοινωνία. Δέν άπέβλεπαν έντούτοις στήν έξουσία, σίγουρα όμως άπέβλεπαν σε έπιρροή. Πίστευαν ότι κατείχαν τή γνώση, ότι είχαν άναλάβει κατ' άποκλειστικότητα τό φρονιματισμό τής κοινωνίας.

Σπ.: Και τήν ήθική επίσης.

Έν.: Τώρα, σε μιά διάχυτη και άποκεντρωμένη κοινωνία, οι διανοούμενοι θά βρεθούν σε μιά κατάσταση άνάλογη μέ τών πολιτικών. Και ή δική τους άθθεντία σχετικοποιείται, ή προνομιούχος θέση τους γίνεται έπισφαλής.

Σπ.: ΄Υπάρχουν δύο άπόψεις για τό θέμα τών διανοούμενων. Ξεφεύγοντας από τήν κλασική θεωρία «τό πνεύμα πνέει προς τά άριστερά», έχει συγκροτηθεί μέσα στους κόλπους τής διάνοησης μιά αντίθετη θέση, ένα πνεύμα μεταστροφής. Μπορεί κανείς να άναφέρει σαν παραδείγματα όνόματα όπως του Μπόθο Στράους ή του Πέτερ Χάντκε. ΄Η δεύτερη άποψη είναι ή έξής: Πολλά από τά αίτήματα πού έθεταν οι άριστεροί στίς δεκαετίες του 1950 και 1960, ύλοποιήθηκαν από συντηρητικές κυβερνήσεις. Θά έπρεπε λοιπόν να πάψει κανείς να άγωνίζεται. ΄Ο δοκιμογράφος Μίκαελ Ρούτσκου άναφέρει τό ζήτημα αυτό ως μιά από τίς αίτίες τής άνίας πού επικρατεί σ' αυτή τήν έκλογική άναμέτρηση.

Έν.: Και οι δύο απόψεις μου φαίνονται πάρα πολύ ιδεολογικοποιημένες, φυλακισμένες μέσα στο σχήμα που ορίζει το σύστημα των κομμάτων. Προτιμώ να επιμείνω στο δικό μου σχήμα. Όταν δεν είναι δυνατό πιά να εντοπίσουμε τον έγκεφαλο της κοινωνίας σε ένα ορισμένο σημείο, τότε επίσης και η διανοητική παραγωγικότητα δεν είναι δυνατόν πιά να εντοπιστεί σε μία κοινωνική υποομάδα, όπως οι καθηγητές, οι συγγραφείς, οι διανοούμενοι. Ας προσέξουμε μία άκρη αναλογία. Όπως οι πολιτικοί θεωρούν τους ψηφοφόρους ήλίθιους και αντιστρόφως, έτσι και οι διανοούμενοι πιστεύει συνήθως ότι τά ξέρει όλα πολύ καλά, ενώ ο απλοϊκός κόσμος νομίζει ότι ο διανοούμενος είναι τσαρλατάνος. Δεν είμαι καθόλου λαϊκιστής ούτε υποκλινομαι μπροστά στις πλειοψηφίες, αλλά την παρακάτω ερώτηση τη βρίσκω θεμιτή. Αν πράγματι η κοινωνία είναι συχνά πιο έξυπνη από τους πολιτικούς, δεν θα μπορούσε τότε να είναι μερικές φορές πιο έξυπνη από τους διανοούμενους ή, εν πάση περιπτώσει, από τον μεμονωμένο διανοούμενο; Από πού προέρχονται σήμερα οι καινούργιες ιδέες; Πού υπάρχει κινητικότητα; Δεν ξέρω, αλλά αρνούμαι να πιστέψω ότι πρέπει να επαφίεται κανείς σ' ένα μικρό, επιφανή κύκλο καταξιωμένων στοχαστών.

Σπ.: Και τα πανεπιστήμια; Ήταν όντως οι σχολές στελεχών της εξέγερσης του 1968.

Έν.: Μπορεί κανείς κάλλιστα να ισχυριστεί ότι σήμερα τα πανεπιστήμια είναι το βασίλειο της μετριότητας, ένα κατά κάποιον τρόπο χέρσο πολιτιστικά έδαφος. Πολλές φορές, άνθρωποι που προέρχονται από μη πανεπιστημιακές ανώτερες σχολές (Hochschulen), αξιώνουν για λογαριασμό τους έναν κεντρικό ρόλο στο πεδίο της διανοήσης.

Προφανώς υπάρχει ένα σημείο στο οποίο η παρομοίωση ανάμεσα στα κλάν των πολιτικών και των διανοούμενων χωλαίνει. Ενώ η πλευρά των πολιτικών είναι γεμάτη από την αίσθηση της απεριόριστης σπουδαιότητάς της, η πλευρά των διανοούμενων ρέπει προς την αυτοαμφισβήτηση. Άργά αλλά σταθερά, μέσα στους διανοούμενους εξαπλώνεται η διαπίστωση ότι ο παλιός προεξάρχων ρόλος τους έχει εξαντλήσει τη δυναμική του. Πρέπει κανείς να ψάχνει με τό φακό για να ανακαλύψει τον διάσημο συγγραφέα που φαντάζεται ότι είναι ή συνειδηση του έθνους.

Σπ.: Αυτό δεν θα μπορούσε να σημαίνει ότι ένας συγγραφέας, όπως έσείς κ. Έντσενμπέργκερ, θέλει να απωθήσει τον προηγούμενο ρόλο του; Στις νεκρολογίες του Μπέλ άκούστηκε ότι ήταν η τελευταία φιογούρα στη Γερμα-

νία που έγκαλοῦσε πολιτικά και ήθικα. Σκεφτείτε τον Σάρτρ, τον Γκράς.

Έν.: Όλα αυτά τά έχω ζήσει κι εγώ: τό έξυγαντικό καθήκον των διανοούμενων μετά τό τέλος του φασισμού, την απομάκρυνση όλων των ιδεολογικών σκουπιδιών, μία πολύ κουραστική και μακροχρόνια προσπάθεια. Θέλω όμως να επιμείνω και να επιστρέψω στις απόψεις μου. Ένα πρόσωπο όπως ο Χάινριχ Μπέλ δεν ήταν ιστορική σύμπτωση. Ο Μπέλ ήταν ή αντίπαλη φιογούρα στον Άντενάουερ. Η κοινωνία χρειαζόταν τότε τέτοιες παρουσίες και τις παρήγαγε: Αθθεντίες και αντιαυθεντίες.

Αν σήμερα δεν υπάρχουν τέτοιες φιογούρες, δεν σημαίνει όπωσδήποτε ότι μάς λείπουν τά ταλέντα ή ότι κυριαρχεί ή έλλειψη χαρακτήρων. Ίσως είναι αλήθεια ότι αυτές οι φιογούρες έχουν γίνει περιττές, κατά μία ορισμένη έννοια. Πιστεύω ότι συμβαίνει μία κοινωνικοποίηση αυτών των ρόλων. Χάσαμε τον Μπέλ. Άλλά στή θέση του έχουμε τή Διεθνή Άμνηστία και τήν Γκρήνηπς.

Σπ.: Στην αρχή, δεν ξέραμε καν ποιός είναι ο κύριος Γκρήνηπς.

Έν.: Τό ίδιο κάνει. Είναι κάτι ιστορικά νέο. Όλοι άγνωστοι άνθρωποι! Θά 'θελα, μ' αυτή τήν άφορμή, να αποτίσω φόρο τιμής στους άγνωστους τεχνικούς της τηλεόρασης, σ' αυτούς που κατά λάθος ή σκόπιμα έβαλαν λάθος κασέτα (τήν περυσινή!) με τήν πρωτοχρονιάτικη όμιλία του καγκελάριου Κόλ. Δεν πιστεύω στις διάφορες θεωρίες περί συνωμοσίας. Η άληθινή εξήγηση είναι πολύ πιο ένδραφε-ρουσα.

Φανταστείτε έναν στοιχειοθέτη στους Τάιμς του Λονδίνου τήν εποχή της βασίλισσας Βικτωρίας. Αυτός ό άνθρωπος άποκλείεται να έβαζε στην έφημερίδα ένα λανθασμένο λόγο της βασίλισσας. Έντελώς πεισμένος για τή σπουδαιότητα του θέματος, σίγουρα θά στοιχειοθετούσε με πολύ μεγάλο φόβο και προσοχή.

Άντίθετα, τό υποσυνείδητο του τεχνικού μας λειτουργήσε έντελώς διαφορετικά. Ό,τι υπάρχει μέσα σ' αυτή τή χαζοκασέτα είναι άστειο. Μ' αυτή τήν έννοια, ό τεχνικός δεν στέκεται εκεί μόνος του. Συμπεριφέρεται ως εκπρόσωπος μιάς κοινωνίας, ή όποια σκέφτεται με τόν ίδιο τρόπο όπως αυτός.

Σπ.: Έξω από τήν κάστα των πολιτικών, οι διαμαρτυρίες για τό λάθος ήταν σχεδόν άνυπαρκτες.

Έν.: Είδατε τόν τίτλο της έφημερίδας *Süddeutsche Zeitung*; «Ο καγκελάριος Κόλ δεν βλέπει διαφορές απόψεων ως προς τήν έξωτερική πολιτική». Υπονοείται ότι ό Κόλ είναι υπέρ του δικαίωματος της αυτοδιάθεσης. Αυτό είναι έξομολόγηση! Αυτό είναι σημαντικό τίτλος! Τό ιδεώδες μηδενικό μήνυμα. Τις ειδήσεις στην τηλεόραση μπορεί κανείς να τις υποφέρει μόνο αν έχει στά χέρια του τό τηλεκοντρόλ. Μετά από δέκα δευτερόλεπτα ειδήσεις, πρέπει κανείς για πέντε λεπτά να καθαρίζει τά αυτιά του.

Σπ.: Θέλετε να πείτε ότι για σας είναι έντελώς άδιαφορο ποιός θά κυβερνά μετά τις 25 Ιανουαρίου;

Έν.: Δεν θέλω να πω αυτό. Βρίσκω πάντοτε ορισμένες άποχρώσεις ως προς τις όποιες διαφέρουν τά κόμμα-

τα. Άποχρώσεις που δείχνουν πόσο ύγιη είναι.

Σπ.: Τί εναλλακτικές λύσεις υπάρχουν, ώστε να αισθάνεται κανείς λιγότερη έντροπή;

Έν.: Ποσοτικές διαφορές ως προς τη δυσaréσκεια.

Σπ.: Όρισμένες ομάδες νεαρών ψηφοφόρων φαίνεται ότι ενδιαφέρονται μόνον για τό αισθητικό στοιχείο της πολιτικής. Μήπως ή δική σας άποψη βρίσκεται κοντά σέ μιά τέτοια στάση;

Έν.: Η ψηφοφορία είναι μιά κάπως λεπτή, έξαιρετικά τελετουργική και σέ μεγάλο βαθμό συμβολική πολιτική έκφραση. Αυτό δέν σημαίνει ότι ή σημασία της είναι περιορισμένη. Άλλά κάθε συμβολική έκφραση έχει μιά αισθητική και μιά ήθική διάσταση. Μέ τό αίσθημα της δυσaréσκειας, και οι δύο έρχονται στό φώς.

Ένα αντίθετο παράδειγμα μπορείτε νά βρείτε στόν Πρόεδρο της Δημοκρατίας κ. Βεϊζάκερ. Προσπαθεί νά κάνει τήν ήθική και αισθητική κατάσταση της Πολιτείας περισσότερο άνεκτή, στό βαθμό που του τό επιτρέπουν τά όρια του αξιώματός του. Μέ τόν τρόπο αυτό είναι άποτελεσματικός. Οι άνθρωποι τό καταλαβαίνουν. Σ' αυτό τό πεδίο, έχει κερδίσει κάποια αξιοπιστία, πράγμα που τό έχουν χάσει έντελώς άλλοι πολιτικοί.

Σπ.: Άλλά μπορεί νά παίξει τό ρόλο αυτό μόνο μέσα στό πλαίσιο ενός σωτηριού συμβιβασμού, στό περιεχόμενο του οποίου περιλαμβάνεται τό ότι ό κ. Κόλ, από τήν άλλη πλευρά, μπορεί νά συνεχίζει τίς συγκρίσεις του Γκορμπατσόφ μέ τόν Γκαϊμπελς;

Έν.: Δέν βλέπω εδώ ένα προσχεδιασμένο παιχνίδι, αλλά έναν λειτουργικό καταμερισμό. Ό Πρόεδρος, στό βαθμό που δέν υποτάσσεται στή λογική του κομματικού μηχανισμού, μπορεί νά συμπεριφέρεται ως προσωπικότητα, άρα νά διατυπώνει μέ αυτεξούσιο τρόπο τή γνώμη του, νά άποφεύγει τά υπερβολικά ψεύδη, νά διατηρεί ήθικά και αισθητικά χαρακτηριστικά και νά διατηρεί ένεργό μιά όρισμένη περιέργεια για τόν έξω κόσμο. Σέ κάποιον που θέλει νά εισέλθει για πρώτη φορά μέσα στόν πολιτικό μηχανισμό, όλα αυτά είναι άνεπίτρεπτα. Δέν επιτρέπεται νά ενδιαφέρεται στά σοβαρά για προβλήματα έξωτερικά του κομματικού μηχανισμού. Άλλιώς θά βρεθεί υπερφορτωμένος. Σκεφτείτε έναν πολιτικό, υπεύθυνο σέ μιά ύπηρεσία προστασίας του περιβάλλοντος, που έχει ένα παιδί τό οποίο άρρωσταίνει σοβαρά εξαιτίας χημικής ρύπανσης. Ό άνθρωπος αυτός θά γινόταν άφόρητος στόν κομματικό μηχανισμό. Θά γινόταν υπερβολικά πιστός στό καθήκον του.

Ό καθιερωμένος κομματικός πολιτικός επιτρέπεται νά γνωρίζει μόνο έ-

ναν άπλό ύπολογισμό: Βοηθά καθόλου τό κόμμα μου αν πράξω έτσι ή άλλως ή τό ζημιώνει; Για τό λόγο αυτό, μπορεί κανείς νά επιτύχει τό σκοπό του —νά εισέλθει στό μηχανισμό— μόνον αν είναι προετοιμασμένος νά πειστεί για ότιδήποτε. Δέν επιτρέπεται νά ενδιαφέρεται για τά προβλήματα, αλλά μόνον για τίς συνέπειες της λύσης ή της συγκάλυψης του προβλήματος. Τίς συνέπειες που θά ύποστεί τό κέντρο ισχύος στό όποιο συμμετέχει.

Σπ.: Άρα ό ύπουργός Περιβάλλοντος Βάλμαν —όπως εδώ και καιρό ύποπτευόμαστε— δέν μπορεί νά μās βοηθήσει στήν πραγματικότητα. Άκόμα και όταν ισχυρίζεται ότι καμία κοινωνική ομάδα δέν μπορεί νά τόν έμποδίσει νά άπαγορεύσει ό,τι θεωρεί άναγκαίο νά άπαγορευτεί. Άπέναντι στά συσπειρωμένα συμφέροντα της χημικής βιομηχανίας, αυτό είναι μόνο μιά άπλή ρητορική μεγαλοστομία.

Έν.: Ναι, μόνο που αυτή ή κατάσταση πραγμάτων έχει και μιά αντίστροφη πλευρά. Όταν οι πολιτικοί δέν ενδιαφέρονται για τίποτε άλλο παρά μόνον για τά ύπολείμματα της δύναμής τους, όταν δέν είναι για τίποτε πιά βέβαιοι παρά μόνον για τήν άπόλυτη άναγκαιότητά τους, τότε όλα αυτά ισχύουν επίσης και για τή δεξιά πολιτική. Πράγμα που κατά κάποιο τρόπο μās καθησυχάζει. Οι χριστιανοδημοκράτες άναζητούν τρόπο νά έξισορροπήσουν τήν πλήξη των ψηφοφόρων άνεβάζοντας τή δόση της ρητορείας. Γι' αυτό τό λόγο οι όξειξ τόνοι, ή φαινομενικά άσκοπη φασαρία, ή έπίκληση των ύποτιθέμενων μόνιμων ύπο-

λειμμάτων μιάς ύπόκωφης ακροδειξιάς. Άλλά ό κ. Στράους ξέρει πολύ καλά, όπως έσεις και εγώ, ότι ή Όσπολιτική δέν πρόκειται νά διακοπεί, ότι τό πολιτικό άσυλο δέν πρόκειται νά καταργηθεί, ότι τό πυρηνικό έργοστάσιο του Βάκερντορφ θά κατασκευαστεί μέν, αλλά δέν πρόκειται νά τεθεί σέ λειτουργία. Άκόμα και αυτός δέν θά έπιμεινει. Ό ίδιος πολιτικός, ό όποιος στίς άγορεύσεις του κατέχει τό ρεκόρ του άντικομμουνισμού, είναι έτοιμος, όταν του ταιριάζει, νά δανείζει στήν Άνατολική Γερμανία δισεκατομμύρια μάρκα. Αν υπήρχε περίπτωση νά έπωφεληθεί, θά ήταν ό πρώτος που θά έκλεινε όλα τά εργοστάσια πυρηνικής ένέργειας και θά στρεφόταν προς τήν ήλιακή ένέργεια, θά δεχόταν στή Γερμανία άκόμα δύο εκατομμύρια Τούρκους ή θά έκλεινε συμμαχία μέ τή Σοβιετική Ένωση. Θά έπρεπε μόνον νά βγάλει κάποιο κέρδος για τό CSU.

Σπ.: Δέν βλέπετε όμως τόν κίνδυνο ότι ή κυβέρνηση είναι έτοιμη για μιά στροφή, ότι ετοιμάζεται νά καταστρέψει τελείως τήν ιστορική ύπευθυνότητα;

Έν.: Άς υποθέσουμε ότι ή έπιχείρηση αυτή για μιά ιδεολογική όπισθοχώρηση στηρίζεται σέ κάποιο ύπόλογισμό...

Σπ.: Μπίτμπουργκ (κατάθεση στεφανιού στους τάφους των SS από τόν Κόλ και τόν Ρήγκαν), διαμάχες των ιστορικών για τόν Χίτλερ, προτάσεις για μυσεία που θά «ξαναγράψουν» τήν ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου...

Έν.: Δέν μπορεί νά είναι τυχαίο. Νά, λοιπόν, και πάλι οι κορυφαίοι πολιτικοί, αυτοί που είναι βέβαιοι για τήν έ-

ξυπνάδα τους και έπαιρονται για την κορυφαία τους θέση, για τις απόφασεις που παίρνουν, με μία λέξη: γιατί είναι ηγέτες. Και τό αποτέλεσμα; Από τό 1945 δέν πέρασε άλλη χρονιά στην όποία νά γράφτηκαν, νά συζητήθηκαν, νά έγιναν αντικείμενο στοχασμού και διαφωνίας τόσο πολλά πράγματα σχετικά μέ τά εγκλήματα του Γ' Ράιχ, όπως τό 1986. Τό "Αουσβιτς είναι πίο κοντά μας παρά ποτέ.

Οί άνθρωποι που ήθελαν νά θάψουν την ιστορία μας μέσα στό χώμα, έχουν αποδειχθεί ικανοί στό νά την ξεθάβουν.

Σπ.: Είναι κάποιας μορφής διαλεκτική του διαφωτισμού, ή πανουργία του Λόγου.

Έν.: Πάντα ή ίδια ιστορία: Η κοινωνία δέν είναι κοπάδι προβάτων, όπως νομίζουν οί πολιτικοί. "Ο,τι άκόμα στην δεκαετία του 1950 ήταν δυνατό, νά μετατρέπεται ένα πρόβλημα σε ταμπού ή νά αποσιωπάται μία συζήτηση, σήμερα είναι άδύνατο για δομικούς λόγους. Τέτοιες προσπάθειες ποδηγέτησης είναι άναποτελεσματικές και καταλήγουν σε άποτυχίες. "Αν κατά τύχη έρθει ή ιδέα σε μία κυβέρνηση νά προφέρει τή λέξη «Έβραϊός», από εδώ και πέρα δέν θά έπρεπε νά τολμήσει νά τό κάνει, γιατί οί συνέπειες θά ήταν φανερές: "Όλα τά μέσα ενημέρωσης θά άσχολούνταν χωρίς διακοπή μ' αυτό τό θέμα, οί Γερμανοί δέν θά μιλούσαν για τίποτε άλλο. "Ανθρωποι όπως ό κ. Κόλ και οί βοηθοί του προσφέρουν την καλύτερη έγγυση ότι ή συζήτηση για τά εγκλήματα των ναζί δέν θά είναι δυνατό νά τερματιστεί στό όρατό μέλλον. Αυτοί

ανάθερμαναν τό ζήτημα πολύ πίο άποτελεσματικά από τους άριστερούς διαφωτιστές, οί όποιοι προσπαθούν μέ ειλικρίνεια νά ύπενθυμίζουν τά συμβάντα.

Σπ.: Είμαστε κάπως πίο επιφυλακτικοί.

Έν.: Δείτε όμως τον κ. Κόλ. Είναι τό καλύτερο παράδειγμα για όσα ίσχυρίζομαι. Μοιάζει μέ κάποιον που προσπαθεί νά ξεφορτωθεί έναν κουβά γεμάτο κόλλα. Στην προσπάθειά του, όμως, πρέπει νά πιάσει τον κουβά στα χέρια του. Η κόλλα κολλάει επάνω του. Ο άνθρωπος μετά από λίγο λερώνεται, γεμίζει μέ την κόλλα που ήθελε νά άπομακρύνει. Ο κ. Κόλ μπορεί νά πάει όπου θέλει, νά μιλήσει για ό,τι θέλει, αλλά πάντοτε του έρχεται στό νού ό φασισμός. "Όλα του θυμίζουν Χίτλερ, Γκαϊμπελς, τή νεολαία του Χίτλερ. Ο φασισμός είναι τό βασανό του. Η προσήλωσή του στην εποχή των ναζί είναι έκπληκτική. Είναι πολύ ένδιαφέρον. Από ψυχολογική σκοπιά είναι μία καθαρή περίπτωση επistroφής των άποθνημένων. Από ήθική σκοπιά, αυτό λέγεται κατά τή γνώμη μου «ή κατάρα της κακής πράξης».

Σπ.: Έμφανίζετε μέ μία πρωτοφανή αισιοδοξία. Μοιάζει σαν άναπόφευκτη συνέχιση της προόδου, σαν νά ύπάρχει ένα άόρατο προστατευτικό χέρι.

Έν.: Άληθινά τό πιστεύετε; "Όλη μας ή συζήτηση περιστράφηκε σε μεγάλο βαθμό γύρω από τά φαινόμενα μόνον. "Όπως συμβαίνει στον προεκλογικό άγώνα, έτσι και έμεις άγνοήσαμε τους πραγματικούς κινδύνους: τους έξο-

πλισμούς, την έξωτερική πολιτική, την άνεργία, τά οικονομικά προβλήματα. Άντι γι' αυτά, συζητήσαμε για πολιτικούς και διανοούμενους. Είναι σχετικά εύκολο νά έχεις μία εικόνα αυτών που αυτοπαρουσιάζονται. Άλλά πός τά που κινείται αυτό τό "Όλον, αυτό τό μεγάλο, άδύνατο, ευαίσθητο τέρας που όνομάζεται κοινωνία, μέ τον διακλαδωμένο σε μεγάλη έκταση έγκέφαλό του; Είναι τελείως φανερή ή ιδέα ότι καμιά θεμελιωμένη κατάθεση δέν είναι δυνατή για τό ζήτημα αυτό. Μερικές φορές τό "Όλον αυτό άντιδρά έξαιρετικά έξυπνα, γεμάτο φαντασία και ρεαλισμό: μερικές φορές μäs παρουσιάζεται ρωμαλέο, ήλιθιο και κακόηθες. Δέν ξέρω, τέλος, τί έχει στό νού του, και για τό λόγο αυτό πρέπει νά τά βγάλω πέρα χωρίς αισιοδοξία και χωρίς άπαισιοδοξία.

Σπ.: Σας ευχαριστούμε για τή συζήτηση.

Μετάφραση: Γ. Ριζούλης

Ο Χάνς Μάγκνους Έντσενσμπέργκερ, μαζί μέ τον Χάινριχ Μπέλ, τον Γκύντερ Γκράς και τον Μάρτιν Βάλζερ, ήταν ένας από τους κύριους έκφραστες της «Όμάδας 47», που προετοίμασε τό έδαφος στο πεδίο της διάνοησης για την κυβερνητική άλλαγή του 1969 στη Δυτική Γερμανία (όταν για πρώτη φορά στη μεταπολεμική περίοδο άνέλαβαν κυβερνητικές ευθύνες οί σοσιαλδημοκράτες). Ο συγγραφέας και δοκιμιογράφος Έντσενσμπέργκερ ήταν από τους πρώτους που άναμετρήθηκαν μέ τον «ύπαρκτό σοσιαλισμό», και ειδικά μέ τό παράδειγμα της Κούβας. Ως έκδότης του περιοδικού *Kursbuch* ήταν από τό 1965 κριτικός αναλυτής της έξεωκοινοβουλευτικής άντιπολίτευσης. Τό 1980 ίδρυσε κατά τό πρότυπο του *New Yorker* τό περιοδικό *Trans Atlantik*. Ο Έντσενσμπέργκερ σήμερα είναι 57 ετών, ζει στο Μόναχο και στη Βενετία και μαζί μέ τον έκδότη Φράντς Γκρένο, της μικρής νοτιογερμανικής πόλης Νέρντλιγκεν, συνεκδίδουν τά βιβλία της σειράς «Άλλη Βιβλιοθήκη».

Μεταφράσεις βιβλίων του στα ελληνικά:

- 1) *Για μία θεωρία των μέσων επικοινωνίας*, έκδ. «Έπίκουρος», 1981.
2. «Κριτική της πολιτικής οικολογίας», στον συλλογικό τόμο *Περιβάλλον και ποιότητα ζωής*, έκδ. «Έπίκουρος», 1975.
3. *Τό σύντομο καλοκαίρι της άναρχίας*, έκδ. «Όδυσσέας», 1981.

Ποιήματά του έχουν μεταφραστεί στο περιοδικό *Διαγόνιος*, τεύχη 2-3, 1972, Θεσσαλονίκη (μετάφραση Νόρα Πολόρωφ-Προκοπίου, έπιμέλεια Hannelore Ochs) και στα *Νέα Κείμενα*, τόμος 1, έκδ. «Κέδρος» 1971 (μετάφραση Θ.Δ. Φραγκόπουλος).

ΣΤΥΜΙΑΔΙΑ

Η Όλυμπιακή Αεροπορία ένημερώνει:

«Πώς να μην είναι
κανείς τουρίστας»

«Μη χαζέβετε ποτέ προς
στήν αρχιτεκτονική της
σύγχρονης ή της Αρχαίας
Αθήνας όσο συναρπαστική
κι αν είναι. Κάτι τέτοιο θα
σας πρόδινε άμέσως. Τά
ξελιγωμένα βλέμματά σας
νά περιορίζονται στις
γυναικείες καμπύλες. Αυτό
νά τό κάνετε μέ τρόπο
συστηματικό, καρφώνοντας
έπίμονα τό βλέμμα σας σ'
αυτόν τόν στόχο κατά
τρόπο πού ν' απογυμνωθεί
άπό κάθε είδος ρουχισμό,
αδιάφορο πόσο βαρύς ή
ελάχιστος είναι.

Πάντως όμως, κάντε μιά
προσπάθεια νά μή
σαλιαρίζετε.
Γιά τά θήλεα είναι
όπωςδήποτε θεμιτό νά
θαυμάζουν τήν σωματική
διάπλαση του αρρενα, αν
καί αυτό πρέπει νά γίνεται
κατά τρόπο κάπως πίο
συνεσταλμένο. Έν πάση
περιπτώσει δέ, κορίτσια,
άμα δείτε κανένα
έγκυςτικό άνδρα
έπιτρέπεται νά τόν περνάτε
άπό ένα βραδυκίνητο
οπτικό κόσκινο έφόσον
κάθεται μέ τό κορίτσι του.
Αυτό είναι ένα
παραδεγμένο μεσογειακό
έθιμο.

Τό ζήτημα πού πρέπει νά
κάτσει κανείς στήν Αθήνα
γιά νά πιεί τόν καφέ του
(μόνο έλληνικό), νά
διαβάσει τήν έφημερίδα του
ή νά κουβεντιάσει μέ τούς
φίλους του είναι πολύ
σημαντικό.

Οι πολύξεροι Αθηναίοι δέν
κάθονται ποτέ στό
Σύνταγμα μπάς και
θεωρηθεί ότι κατέχονται
άπό δίψα γιά τό έτερον
φύλον (έστω κι αν αυτό
είναι ή περίπτωση).

Αν πρόκειται νά κάτσετε
καί νά ρίχνετε ξελιγωμένα

βλέμματα σέ κάποια
πασαρέλα, αυτό πρέπει νά
τό κάνετε στήν πλατεία
Κολωνακίου.

Όταν κάθεστε εκεί, μπορεί
νά σάς τύχει νά κάτσει στό
τραπέζι σας μιά ύπαρξη
άπό τό παρελθόν πλθθος.
Στήν περίπτωση πού ή
ύπαρξη έντυπωσιαστεί και
δεχτεί νά σάς συνοδεύσει
σέ κάποιο άλλο μέρος,
προσπαθείτε νά
προηγηθείτε λιγάκι στό
βάδισμα ώστε οί άλλοι νά
σχηματίσουν τήν έντύπωση
ότι εκείνη σάς ακολουθεί.

Μήν κάνετε ποτέ
παθιασμένες διακρύξεις
δημόσια ή μπροστά σέ
μάρτυρες, έστω κι αν είναι
ξένοι. Αύτά όλα νά τά
φυλάξετε γιά πολύ
άπόκρυφες στιγμές στενής
επαφής. Σ' αυτές τίς
στιγμές πιά προχωρείστε
άκάθεκτα σάν νά σάς έχει
έρθει ό ούρανόσ σφοντύλι.
Ν' αποφύγετε νά τήν
πάρτε άπ' τό δικό της
σπίτι έκτός εάν πρόκειται
νά προηγηθούν τής έξόδου
σας μερικές άσκήσεις σέ
έσωτερικό στίβο.

Μιά σημείωση γιά τίς
κυρίες: αν πρόκειται νά
περάσετε μιά μέρα ή ένα
βράδυ περιπέτειας μέ
κάποιον ντόπιο, νά
αποφύγετε τό υπερβολικό
μακιγιάζ. Μιά κυρία πού
κυκλοφορεί πολύ βαμμένη
στό κέντρο τής Αθήνας,
διατρέχει τόν κίνδυνο νά
έκληφθή γιά κυρία
νυχτερινού επαγγέλματος ή
άκόμα γιά άμερικάνα
τουρίστρια».

*Όδηγίες και υποδείξεις
άπό τό περιοδικό τής
Όλυμπιακής Αεροπορίας
πού δίνεται σέ κάθε επιβάτη
στις πτήσεις του
έξωτερικού. (Διατηρούμε
φυσικά «άνόθευτη»
όρθογραφία και σύνταξη).
Φαίνεται ότι κατάσταση
μέ τόν τουρισμό είναι
πραγματικά άπελπιστική γιά
νά χρειάζεται νά
έπιστρατεύσουμε και τά
καμάκια! Ούτε μουσειά ούτε
αρχαιολογικοί χώροι ούτε
συναυλίες ούτε θεατρικές
παραστάσεις ούτε τέχνη
ούτε θάλασσες ούτε φαγητό.
Τό μόνο πού μās έμεινε νά
διαφημίσουμε, τό ντόπιο
άντριλίκι!*

Corfu και Κέρκυρα

Πρίν δύο βδομάδες οί
Κερκυραίοι διαδήλωσαν
στήν Αθήνα γιά τά
λήμματα των Ίωαννίνων
πού μολύνουν τα νερά του
νησιού τους και διώχνουν
τόν τουρισμό.

Γιά τό σύγχρονο
Νταχάου, τίς φυλακές τής
Κέρκυρας, δέν έδειξαν
ώστόσο τήν ίδια
ευσαιθησία, ίσως γιατί εκεί
περίπλοκα φίλτρα και
κοινωνικοί καταλύτες
κατακρατούν τήν μόλυνση,
τήν έμποδίζουν νά διαλύσει
πρός τά έξω,
κατευθύνοντάς τήν και πάλι
μέσα στό χώρο των
φυλακών, έτσι ώστε νά
έχουμε τό φαινόμενο τής
ανάδρασης (feed back) πού
λέει και ό πρωθυπουργός
—τουρμπο πού λένε οί
ψηφοφόροι του. Η ίδια ή
πολιτική ήγεςία, άπό τόν
πρώτο κύριο τής
Δημοκρατίας μέχρι τόν
Γενικό Γραμματέα του
Έπουργείου Δικαιοσύνης
έχουν τή δική τους όπτική
σέ σχέση μέ τό θέμα: ό
πρώτος φοβάται μήπως
υπάρξει κάποια τομή στήν
τρισχιλιετή συνέχεια των
σωφρονιστικών ήθων του
έλληνομισού, ό δεύτερος, ό
άνθρωπος πού έποπτεύει τό
σωφρονιστικό σύστημα,
έχει αναθέσει στόν έαυτό
του τό ρόλο του έκφραστή
και προστάτη τής
επαγγελματικής συνοχής
άλλά και τής συνέχειας του
κλάδου των σωφρονιστικών
ύπαλλήλων. Καί όπως έχει
καταγγελθεί άπό τήν
ύπόθεση του Γεντί-Κουλέ,
τό φόβητρο των φυλακών
τής Κέρκυρας είναι
έξαιρετικά χρήσιμο (και
προσοδοφόρο) γιά τά
συμφέροντα του
σωφρονιστικού κλάδου:
κανονίζονται εικονικές
μεταθέσεις κρατουμένων
άλλων φυλακών γιά τό
φόβητρο τής Κέρκυρας κι
ύστερα άκυρώνονται έναντι
κάποιου (σεβαστού) ποσού
πού δίδεται άπό τούς

ένδιαφερόμενους. Η
Κέρκυρα λοιπόν, ό
«σύγχρονος Παρθενώνας»
του σωφρονιστικού
συστήματος, πρέπει νά
παραμείνει ως έχει, γιά
λόγους σωφρονιστικής
κορύφωσης, αλλά όχι μόνο
γι' αυτούς. Ίσως μάλιστα ή
«διαφήμιση» πού έγινε
τελευταία γιά τήν Κέρκυρα
καί γιά τά άλλα ιδρύματα
νά έρχεται γάντι στους
αύστηρούς θιασώτες τής
προληπτικής λειτουργίας
τής ποιηής.

Αν όλοι έμεις οί άλλοι
έχουμε μάθει νά ζούμε μέ
τήν Κέρκυρα και τό
άντέχουμε, όσοι βρίσκονται
έκει μέσα δέν τό άντεξαν:
μέ μανία έκδικήθηκαν ό,τι
βρισκόταν μπροστά τους,
δηλαδή τά ντουβάρια.
Κρίμα μόνο πού ή πολιτική
τους σκέψη δέν είναι τόσο
προχωρημένη και ή
ύπομονή τους έξαντλημένη:
αν περίμεναν λίγους μήνες
και ξεσηκώνονταν στό
φούλ τής τουριστικής
περιόδου, θά είχαν πολύ
περισσότερες πιθανότητες
νά συγκινήσουν τούς
άρμόδιους, νά
ευαισθητοποιήσουν τόν
κόσμο, νά πετύχουν μιά πίο
άνθρώπινη αντιμετώπιση.

Έχει ό Θεός και γιά τούς άθεους

Η Γενική Συνέλευση του
Θεολογικού Τμήματος του
Πανεπιστημίου Αθηνών
θεωρεί έαυτήν
αυτόκεφαλή... ως γνωστόν
οί φοιτητές τής Σχολής
άποτελούν μέρη του
εύρύτερου ποιμνίου τής
Όρθοδόξου ήμών
Έκκλησίας, τής οποίας
παράρτημα άποτελεί, ως
φαίνεται, ή Θεολογική
Σχολή. Οί φοιτητές τής
είναι κάτι στήν
έκκλησιαστική περιουσία.
Έπομένως οί άθεοι δέν
έχουν θέση εδώ, ως πάνε νά
γίνουν χημικοί. Έτσι ή
σχολή διέγραψε άθεο (κατά
δήλωσή του) φοιτητή. Ό
όποιος φυσικά δικαιώθηκε
άπό τό Συμβούλιο τής
Έπικρατείας —αυτό δά
μάς έλειπε— και οί
καθηγητές ύποχωρούνται νά
τόν ξαναδεχτούν. Δέν
γνωρίζουμε πάντως αν ή
άπόφαση είναι τελεσιδική.
Πολύ πιθανόν νά κάνει
έφεση ή Σχολή στό
Πατριαρχείο.

Συντονισμένη δραστηριότητα

Είπαμε, ενημερωμένοι πολίτες, αλλά όχι και ύστερικοί, τρομοκρατημένοι και πανικόβλητοι. Γιατί ό μέν τύπος μπορεί να τό 'χει ανάγκη τό AIDS, ή τηλεόραση όμως, οί άρμόδιοι φορείς, ή κυβέρνηση και τά ύπουργεία καλό είναι νά συγκρατούνται κομμάτι. Τελευταία έχει αναληφθεί φοβερή έκστρατεία, διαλέξεις, ενημέρωση στό στρατό, στά σχολεία, ό ύπουργός και οί γιατροί από τηλεόρασης— γιατί τέλος πάντων τέτοια πρεμούρα δημοσιότητας; Καί γιατί ξαφνικά τώρα, από τό Γενάρι και δώθε; Μιά εξήγηση θά ήταν ότι, έφόσον ή ΕΟΚ κήρυξε τό 1987 έτος καταπολέμησης του καρκίνου και του AIDS, λογικό νά προβλέπονται και κάποια κονδύλια, και εξίσου λογικό είναι νά μοιράζονται σέ όσους έπιδεικνούν δραστηριότητα, και άλλο τόσο λογικό είναι ή δραστηριότητα νά φαίνεται κιόλας ώστε νά μήν τή ξέρεεις μόνο εσύ. Η ερμηνεία άπορρίπτεται ως άπάδουσα στό ύφος ού μήν αλλά και στό ήθος μιάς σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Προπάντων υγεία

Η πρώτη έπαφή του πρωθυπουργού μετά τον άνασχηματισμό ήταν μέ τους νέους επικεφαλής του 'Υπουργείου 'Υγείας και Πρόνοιας. Η είδηση πέρασε στά ψιλά, και εύλόγως. Όχι όμως και γιά τό 'Εθνος. «Έπέμβαση σωτηρίας στό ΕΣΥ» ήταν ό κύριος τίτλος και μέ τόνους δραματικούς περιγράφεται ή «άστραπιαία» πρωτοβουλία του 'Αντρέα, ή έγνοια του γιά τό μπλοκάρισμα, τίς δυσλειτουργίες, και ύπογραμμίεται ότι δέν είναι τυχαίο ότι μέ αυτόν τον τομέα άσχολείται ό

πρωθυπουργός άμέσως μετά τον άνασχηματισμό. Η έφημερίδα έπισημαίνει ότι ό κ. Γεννηματάς δέν προσκλήθηκε στην ενημερωτική αυτή συνάντηση, επικαλείται κυβερνητική πηγή γιά νά άποδώσει τίς ενλόγω δυσλειτουργίες του ΕΣΥ σέ «έσωτερικές τριβές» του ύπουργείου και άναφέρει άκόμα και κάποιες έκθέσεις κυβερνητικών παραγόντων, οί όποιες διεκτραγωδούσαν τήν κατάσταση και είχαν δοθεί και στόν Γεννηματά, χωρίς όμως νά γίνει τίποτα. Εύλογη ή αντίθεση τής αγωνιστικής έφημερίδας πρós τον Γεννηματά λόγω άγάπης πρós τό ΕΣΥ. Εύλογη πιθανόν και ή αντίθεσή της πρós τήν προηγούμενη ήγεςία του ύπουργείου, ή όποία, όπως θά θυμάστε, είχε αντίληφθεί και άποσύρει τή τελευταία στιγμή τροπολογία μέ τήν όποία χαρίζονταν εκείνα τά 700 εκ. δραχμές πού ό εκδότης τής έφημερίδας όφειλε στό Ταμείο Τεχνικών Τύπου. Ένας πολυδιάστατος λοιπόν άνασχηματισμός πού συνδυάζει τήν άνόρθωση του ΕΣΥ μέ τήν έκδίκηση του εγώ.

Αινείτε τον Κύριον εν χορδαίς και όργάνοις

«Έπί τριάντα χρόνια τό Σοβιετικό κατεστημένο μέ έχει σέ καραντίνα (...). Άν ποτέ ξαναπάω στή Μόσχα θά τό κάνω μόνο άν μπορέσω νά καταγγείλω, όνομαστικά άν είναι δυνατόν, όλους αυτούς πού μέ φίμωσαν, γιατί στό έργο μου, στίς ιδέες μου και στό πρόσωπό μου, έβλεπαν έναν αντίπαλό τους, δηλαδή κάποιον πού πίστευε σέ όλα όσα διακηρύσσει σήμερα ή Κ.Ε του ΚΚΣΕ (...). Άλλωστε, όπως ήδη δήλωσαν, άρνούμαι νά πάρω μέρος στό διεθνές φόρουμ τής Μόσχας (14-18 Φεβρουαρίου), γιατί διαπιστώνω ότι μεταξύ των οργανωτών βρίσκονται άκόμα όρισμένοι γνωστοί παράγοντες, άπ' αυτούς πού καταδίκασε μέ δριμύτητα ό Γκορμπατσώφ στήν

όλομέλεια τής Κ.Ε. Γιατί μέ καλούν; Πιστεύω ότι τό κάνουν γιά νά θολώσουν τά νερά, νά κερδίσουν χρόνο. (...). Έκείνο πού θά έμενε στόν Γκορμπατσώφ θά ήταν ή εικόνα τής συνύπαρξής μου μέ αυτούς τούς έκπροσώπους των γραφειοκρατικών καρκινωμάτων πού ό ίδιος καταγγέλει...».

Αυτά και άλλα φοβερά λέει ό Μίκης Θεωράκης σέ πρόσφατη συνέντευξή του στήν Έλευθεροτυπία. Έμείς δέν θά σχολιάσουμε ούτε τήν παλιά συνάντησή του μέ τον Μπρέζνιεφ (γιά τήν έποχή του όποιου ό Μίκης Θεωράκης δέν φείδεται χαρακτηρισμών), ούτε τήν μετέπειτα πορεία του, μέσω Κ.Ε.Α και δημαρχιακής ύποψηφιότητας, πρós τό ΚΚΕ ούτε τό βραβείο Λένιν, ούτε τίς τόσες συναυλίες πού έδωσε (όντας σέ καραντίνα;) στίς διάφορες ΛΑ'ΤΚΕΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ (άραγε στή ΔΔΓΤ δέν έδρασαν τά γραφειοκρατικά «καρκινώματα», ή Δημοκρατία δέν έγινε τύπος, αλλά παρέμεινε ούσια;).

Δέν τον σχολιάζουμε λοιπόν γιατί ό Θεωράκης έχει πιά τοποθετήσει έαυτόν υπεράνω κριτικής. Άλλο είναι πού μäs έρχεται στό νού: σκεφτόμαστε ότι μέ τέτοιο φόβο πού έχει ο Μίκης Θεωράκης νά πάει στή Μόσχα, μέ τέτοια αυτομαστιγωτική (αυτό)κριτική του παρελθόντος πού επιχειρεί, μέ τέτοιο λιβάνισμα στόν Γκορμπατσώφ και παράλληλη άποκήρυξη των προκατόχων του και τής έποχής τους, κάτι θά πρέπει νά συνεχίζει νά μήν μäs πηγαίνει καλά στή (φιλελευθεροποιημένη) πιά Σοβιετική Ένωση. Άλλωστε ό Μίκης Θεωράκης διατείνεται πώς ό ίδιος «στηρίζεται πάνω στή γνώση τής Σοβιετικής κοινωνίας» και τό πιστεύουμε. Γνωρίζει λοιπόν ότι ό κάθε ήγέτης θέλει τό δικό του πολιτικό προσωπικό, τούς «άνθρώπους του». Καί ότι όποιος θέλει νά παίξει αυτό τό ρόλο πρέπει πρώτα νά περάσει από καθαρτήριο. Έστω και φιλελευθεροποιημένο.

και Αιτόφαροι

«Λησμονεί Τιμολέων διότι όστις λησμονεί δέν ένθυμείται πλέον»

«Δέν θά ήθελα νά ήμουν στή θέση του κ. Σαρτζετάκη» δήλωσε ό Λεωνίδας Κύρκος όταν ό πρόεδρος τής Δημοκρατίας, άφήνοντας έμβρόντητο τό πανελλήνιο, άρνήθηκε νά δώσει χάρη στόν άπεργό πείνας Ισοβίτη Χρ. Ρούσσο. Άλλά πολλοί, έπίσης, δέν ήθελαν νά είναι στή θέση του Λεωνίδα Κύρκου τότε πού, μετά τήν «ίστορική» ρήξη τής 9ης Μαρτίου, άνεπιφύλακτα, διακήρυξε στήν 'Ομόνοια: «Τιμούμε τό δημοκράτη δικαστή Χρήστο Σαρτζετάκη».

Και παρέδωσε τό πνεύμα...

«Αύριο ή Αύγή παραδίδει τήν κομματική της ταυτότητα. Όλοκληρώνει τή σχεδόν 35χρονη δράση της σαν όργανο του έπαναστατικού και προοδευτικού κινήματος τής χώρας και μπαίνει σέ μιά νέα φάση. Περνάει στήν άυτονομία μέ άπόφαση του ΚΚΕ έσωτερικού, γιά μιά νέα μοντέρνα πρόταση, μαχητική και πρωτοποριακή στόν τομέα τής έπικοινωνίας» (ΑΥΓΗ 8.2, μιά μέρα πρίν τήν μετενάρκωσή της. Οί ύπογραμμίσεις του συντάκτη της, Γ. Σαββίδη). Έτσι άνοίγει ό δρόμος τής έπικοινωνίας στό σοσιαλισμό. Τό έπαναστατικό και προοδευτικό κίνημα δέν χρειάζεται πιά όργανα. Είναι ξεπερασμένα...

Άς είναι. Όστόσο εύχόμαστε ειλικρινά στή «νεά» ΑΥΓΗ καλή έπιτυχία κι άς τήν σπρώχνουν οί υπεύθυνοί της μακριά άπ' τά 35 χρόνια τής Ιστορίας της, τής Ιστορίας μας.

ΟΙ

ΑΞΙΕΣ ΕΙΝΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ

του Σπύρου Γεωργάτου

Η έννοια της αξίας υπεισέρχεται στις καθημερινές σχέσεις με πολλούς και συχνά αντιφατικούς τρόπους. Πολλές φορές «σχετικά» νοήματα και σημασίες με αξιακό περιεχόμενο, όπως λ.χ. ή χρονική αξία ενός μουσικού φθόγγου, συνυπάρχουν αρμονικά με «απόλυτες» χρησιμοποιήσεις, όπως οι αναφορές σε ήθικες αξίες, ή και με απλούστερες εκφράσεις, όπως ως ποῦμε οι «αξίες χρήσης» διαφόρων αντικειμένων. Αυτή ή πολυσημία του ὄρου γίνεται πιο άμεσα αντιληπτή εάν καταφύγει κανείς (αποδεχόμενος τήν ιστορικότητα τῆς έννοιας) σ' ένα απλό λεξικό.¹

Συνειδητά ή ύποσυνείδητα, ή επεξεργασία εμπειρικών δεδομένων επί τῆ βάσει «αξιακών» στοιχείων χαρακτηρίζει ὅλα τά είδη παραγωγῆς οὐσίας· εἴτε νοήματος εἴτε ὕλικων. Γι' αυτό και οι αξίες αποτελοῦν, τελικά, ἐρμηνευτικές παραμέτρους πού (γιά μηχανιστικούς λόγους) χρησιμοποιοῦνται τόσο στόν ἐν γένει ἐπιστημονικό λόγο, ὅσο και στόν ἰδεολογική ἐπικοινωνία.

Ἄ ἰδιότυπος πολυμορφισμός τῶν αξιῶν δέν εἶ-

1. Ὅποιοδήποτε λεξικό εἶναι ἐξίσου καλό. Ἐδῶ κοιτάξαμε ἀρκετά (σημειῶνω μὴ εἰδικά) καί καλύτερο βρήκαμε τό *Oxford Dictionary of American English* στό λήμμα value.

2. Βλέπε Balinsky, *An introduction to Embryology*, σελ. 8, ἐκδόσεις Saunders, 1970. Ἡ ἀποψη αὐτή δέν στέκει ἐπιστημονικά σήμερα. Εἶναι ὅμως ἕνα χαρακτηρισμένο βιολογικό μοντέλο πού ἐξυπηρετεῖ τῆ συζήτηση.

ναι καθόλου τυχαῖος. Ἀντίθετα, παραπέμπει σέ μιά θεωρητική προϊστορία, ή ὁποία σηματοδοτεῖται ἀπό τῆ «βαθμίδωση» τῶν νοημάτων τῆς ἀπό μιά διαδικασία ἐννοιολογικῆς ἐξέλιξης χωρίς ὅμως (φανερῆ σέ μᾶς) βία ἐπιλογῆς. Ὅπως γιά παράδειγμα κατά τήν κλασική ἀριστοτέλεια ἀποψη² τά ἐμβρυα τῶν ἀνώτερων ζώων παίρνουν κατά τήν ἀνάπτυξη διάφορες μορφές, προσομοιάζοντας διαδοχικά σέ ἄλλους ὀργανισμούς πού βρίσκονται σέ κατώτερες ἐξελικτικές βαθμίδες, ἔτσι καί ή ὄντογένεση τῶν αξιῶν ἀναπαράγει στό λόγο ὅλη τήν προϊστορία τοῦ εἴδους «ἀξία»: Στή γλώσσα, τήν ἱστορία, τήν ήθική, μιά ἀξία κατοχυρώνεται βαθμηδόν πρῶτα ὡς ἕνα «χρήσιμο» ἀντικείμενο, ἔπειτα ὡς μέτρο σύγκρισης χρήσιμων ἀντικειμένων καί τέλος ὡς «ἀπόλυτη», «ἄφθαρτη» καί «οἰκουμενική» έννοια. Μέ μιά τέτοια τομή στόν ἱστορικό χρόνο μποροῦν ἴσως νά ἐξηγηθοῦν καί οι σημασιολογικές ἐτερογένειες πού προαναφέρθηκαν. Διότι ή συνύπαρξη «ἀπόλυτου» καί «σχετικοῦ» σ' ἕνα συγκεκριμένο στιγμιότυπο δέν σημαίνει πιθανότατα τίποτα παρά πάνω ἀπό τό ὅτι τό παρόν πλέγμα αξιῶν ἀποτελεῖται ἀπό στοιχεῖα διαφορετικῶν θεωρητικῶν ήλικιῶν. Αὐτή ή ἐξήγηση δίνει τῆ δυνατότητα νά προχωρήσει κανείς παραπέρα, ἀναζητώντας ἕνα γενικό τρόπο παραγωγῆς αξιακῶν μεγεθῶν. Καί θά ἔλεγα πῶς κάτι τέτοιο διευκολύνεται ἀρκετά ἀπό μιά συγκριτική ἀναδρομή στίς περι ἀξιῶν θεωρίες, πού εἶναι καί τό θέμα τοῦ σημειώματος πού ἀκολουθεῖ.

Οι αξίες ως «γνήσια» ή «σχετικά» άντικείμενα

Είναι γνωστό ότι οι όροι «αξία» και «άπαξία» έλκουν την καταγωγή τους από τους στωικούς, οι οποίοι και τους χρησιμοποίησαν για να περιγράψουν ιδιότητες του υποκειμένου (ποιότητες). Η αντίληψη αυτή κληροδοτήθηκε στους νεότερους και διαχύθηκε σε ολόκληρο το σώμα του υποκειμενικού ιδεαλισμού· άλλοτε ως στοιχείο «ήδονιστικών» θεωριών και άλλοτε ως μέσον και στόχος μιας ανάζητης ήθικης δεοντολογίας (valor valorum = αξία αξιών = ο Θεός).

Δύο χαρακτηριστικά αυτής της θεώρησης είναι: α) το έμφυτο των αξιών και β) η ένσωμάτωσή τους στις «φύσεις» του υποκειμένου. Και τα δύο περιορίζουν το εύρος της έννοιας αποκλειστικά στην ήθικη σφαίρα. Γι' αυτό και δεν είναι παράξενο ότι οι διάφορες διαμάχες για τη φύση των αξιών έλαβαν χώρα σ' αυτό ακριβώς το επίπεδο. Μιά τέτοια έρμηνεία αντιδιαστέλλει την αξία από την «ἀρετή» των κλασικών ή και το ίδιο το «όμολογουμένως τη φύσει ζήν»³ των στωικών: Στή μία περίπτωση έχουμε έμφυτες ιδιότητες ενώ στην άλλη επίκτητες πρακτικές που είναι το αποτέλεσμα συνειδητής προσπάθειας ή «σοφίας».

Οι «έμφυτες» αξίες είναι (έξελικτικά) κατώτερο είδος διανοητικών εργαλείων γιατί αντιστοιχούν και σηματοδοτούν μια στοιχειώδη κοινωνική άρμονία στηριγμένη σε μια προϋπάρχουσα άρμονική δομή, δοσμένη με τελειώς μυστηριακό τρόπο. Έπομένως, η σημασία τους είναι σχεδόν μηδενική σε οποιαδήποτε αναλυτική διαδικασία.

Μέ τον Κάντ (και την επικράτηση ισχυρών ορθολογικών, αντι-ηδονιστικών φιλοσοφικών ρευμάτων), το χάσμα ανάμεσα σε «έμφυτες» ιδιότητες και «ἀρετή» γεφυρώνεται κάπως, αφού τίθεται για πρώτη φορά το ζητούμενο ενός σκοπού με βάση τον οποίο καθορίζονται οι αξίες. Αντικείμενο αυτού του σκοπού είναι η άνευρεση μιας πρακτικής που οδηγεί σε τάξη σχέσεων αντίστοιχη με την αιτιώδη τάξη του φυσικού κόσμου. Αυτή η λογική ολοκληρώνει και τον «ήθικιστικό» κύκλο γύρω από τις αξίες, γεννώντας όμως ταυτόχρονα και τους όρους αναίρεσής του με την εισαγωγή του (άντικειμενικού) αιτιώδους κόσμου. Από κει παραλαμβάνει το θέμα ή «φαινομενολογική» σχολή του Έγκμουτ Χούσερλ ή όποια και εισηγείται την a priori θέση περί αξιών.

Δύο εκπρόσωποι αυτής της σχολής, ο Νικολάι Χάρτμαν και ο Μάξ Σέλλερ θά υποστηρίξουν, όπως περιγράφει γλαφυρότατα εις τα καθ' ήμας ο Ε.Π. Παπανούτσος,⁴ πως οι αξίες δεν είναι έμφυτες ιδιότητες προσώπων ή πραγμάτων, αλλά, αντίθετα, γνήσια αντικείμενα μη προερχόμενα από κάποια νοητική έπεξεργασία.

Σύμφωνα με τους φαινομενολόγους, οι αξίες είναι αυθύπαρκτες οντότητες ενός μη υλικού μέν, αλλά αντικειμενικού κόσμου, μεγέθη άφ' έαυτών φανερά, όπως λ.χ. οι προτάσεις των μαθηματικών.⁵ Ο Μάξ Σέλλερ, έρευνώντας τη θεωρητική ιστορία των αξιών, αποδίδει τό γεγονός ότι μια τέτοια έρμηνεία διέφυγε από τον Πλάτωνα και τους μαθητές του στή διάκριση που έκαναν οι τελευταίοι ανάμεσα σε «αισθήματα» και «νόηση»:

«... Έπειδή οι ήθικες και όλες γενικά οι αξίες έχουν τουτό τό κοινό με τις ευθείες και τά τρίγωνα, ότι δεν βρίσκονται στή σφαίρα του αισθήματος, γι' αυτό θά 'πρεπε νά 'ναι σημασίες που ο Λόγος μπορεί νά συλλάβει... Έπομένως, μέσα στή σφαίρα των καθαρών σημασιών, τά ήθικά γεγονότα είναι γεγονότα της έποπτείας, ένσω βέβαια με τον όρο έποπτεία έννοούμε όχι κατ' ανάγκην τήν παραστατικότητα του περιεχομένου αλλά τον άμεσο τρόπο με τον όποιο μάς προσφέρεται ένα αντικείμενο...»⁶

Οι φαινομενολόγοι διαφωνούν φυσικά με τον Κάντ διότι φρονούν πως ο ορθολογισμός του τον έκανε νά βλέπει πίσω από κάθε a priori αρχή ένα πλάσμα του Λόγου. Γι' αυτό επιμένουν στην κατοχύρωση μιας 'Αξιολογίας που νά είναι παράλληλη μέν, ανεξάρτητη δέ από τό οικοδόμημα μιας καθαρής Λογικής. Ο Κάντ είχε κάνει σαφές⁷ ότι:

«... Η φιλοσοφία έχει ανάγκη μιας Έπιστήμης που νά καθορίζει τή δυνατότητα, τις αρχές και τήν έκταση όλων των a priori γνώσεων...», παρόλου που:

«... όταν βρίσκεται κανένας πέρα από τον κύκλο της έμπειρίας, έχει τή βεβαιότητα ότι δεν πρόκειται νά συναντήσει αντίλογο». Κάτι τέτοιο, που ένοποιεί όπως είπαμε προηγουμένως ή και έντάσει τήν 'Αξιολογία στην Λογική, δεν ίκανο-

3. Βλέπε Γ. Κορδάτου, 'Ιστορία της Αρχαίας Έλληνικής Φιλοσοφίας, σελ. 400, εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα 1972.

4. Βλέπε Ε.Π. Παπανούτσος, 'Ηθική σελ. 290, εκδόσεις «Ίκαρος», Αθήνα 1970.

5. *ibid*, σελ. 300, όπου συγκεκριμένα γράφεται:

«... Υπάρχουν λοιπόν ιδεατά αντικείμενα της γνώσης που είναι εξίσου ανεξάρτητα από τό υποκείμενο που τά γνωρίζει, όπως τά πραγματικά, δηλαδή υπάρχει ιδεατή αυθυπαρξία... Η γνωρίζουσα συνείδηση έχει τή βεβαιότητα ότι τά λογικά και μαθηματικά πλάσματα είναι κάτι ανεξάρτητο από αυτήν. Ότι τό α° δεν παύει νά είναι = 1, όταν κανείς δεν τό σκέπτεται και δεν τό γνωρίζει, αλλά πάντα και σε όλες τις περιπτώσεις «είναι» = 1...».

6. *ibid*, αποδίδεται στό σύγγραμμα *Des Formalismus in der Ethik*, σελ. 166 και 202, του Max Scheler.

7. Βλέπε I. Kant, *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, σελ. 77 και 79, μτφρ. Α. Γιανναρά, εκδόσεις Παπαζήση 1977.

Οι έμφυτες αξίες είναι κατώτερο είδος διανοητικών εργαλείων γιατί αντιστοιχούν και σηματοδοτούν μια στοιχειώδη κοινωνική άρμονία στηριγμένη σε μια προϋπάρχουσα άρμονική δομή.

**Ποιός θά
άποφασίσει τό
άποτέλεσμα μιās
σύγκρισης ενός
άντικειμένου μέ
έτερώνυμες
προϋπάρχουσες
άξιες, τό ίδιο τό
υποκείμενο ή ή
άντικειμενικότητα
ένός καθαρού
λόγου;**

ποιεί τούς πουριτανούς υποστηρικτές του άπριορισμού.

Βαθαίνοντας τόν όρισμό της «γνήσιας» άξίας, ό Χάρτμαν προτείνει κιόλας ένα μοντέλο άναπαρωγής άξιων. Για νά τά καταφέρει παρομοιάζει τίς άξιες μέ τίς πλατωνικές «ιδέες». Οί άξιες, ισχυρίζεται, όπως και οί «ιδέες» υπάρχουν καθ' έαυτές ανεξάρτητα από τά αντικείμενα του υλικού κόσμου. "Όπως τά πράγματα, μέ τή μέθεξή τους σέ ιδέες, αποκτούν σημασία, έτσι και τά αξιόλογα αντικείμενα άναγνωρίζονται σάν τέτοια επειδή συσχετίζονται σέ κάποιο σημείο μέ μιάν άλλη αρχή ή αντικείμενο πού φέρει άξία. Είναι τό δεύτερο αυτό αντικείμενο «οὐ ένεκα» άναπαράγεται ή άξία.

Είναι σημαντικό νά παρατηρήσει κανείς τή νοηματική «βαθμίδωση» πού φανερώνεται μέ τούς φαινομενολόγους. 'Από τίς άξιες ως ιδιότητες τών πραγμάτων, μετά στίς ιδιότητες προβεβλημένες όμως και άναφερόμενες σ' έναν «άλλο», έξωυποκειμενικό κόσμο μέ ανεξάρτητη τάξη, και τώρα στό επόμενο σκαλοπάτι της αυθύπαρκτης, αντικειμενικής, ιδεατής σφαίρας! Βέβαια, ή a priori θέση δέν φτάνει ποτέ ως τόν υλικό, αντικειμενικό κόσμο και έξακολουθεϊ νά δεσμεύει τίς άξιες στην ήθική σφαίρα. Τό υποκείμενο, αντί ένδοβολής, καλεϊται τώρα νά επιχειρήσει μιάν προβολή στό χῶρο τών 'Ιδεών για νά καρπωθεϊ τήν άρμονία πού συνεπάγεται ή γνώση και χρήση τών άξιακῶν αντικειμένων, ολοκληρώνοντας τελικά τή Λογική του. Μετά, ή όρμη

των φαινομενολόγων νά έμπεδώσουν τίς περι «αυθύπαρκτων, έφ έαυτῶν φανερωῶν» αντικειμένων απόφεις τούς τούς ὠθεϊ στην άνάγκη νά εξαφανίσουν τά υποκείμενα. 'Η αντίφαση όμως καρδοκεϊ: Ποιός θά άποφασίσει τό άποτέλεσμα μιās σύγκρισης ενός αντικειμένου μέ έτερώνυμες προϋπάρχουσες άξιες, τό ίδιο τό υποκείμενο (πού δέν τίς παρήγαγε και δέν υπάρχει) ή ή αντικειμενικότητα ενός καθαρού Λόγου (πού είναι ξένο στοιχείο σ' αυτή τή διαδικασία); 'Η μόνη άπάντηση πού χωρεϊ είναι ή έφεύρεση κάποιας «αυτοματίας», ενός μηχανισμού αυτορύθμισης της ίδιας της άναπαρωγής άξιων. "Ενας από μηχανής δηλαδή θεός πού φανερώνει τήν ανεπάρκεια του συστήματος νά εξηγήσει τόν έαυτό του. 'Ο μόνος ρόλος πού άποδίδεται στό υποκείμενο (τό όποιο άσκει έποπτεία) είναι εκείνος της άναγνωρίσης. "Όσο κι αν αυτό τό τελευταίο δέν λέγεται καθαρά, είναι άναμφισβήτητα τό μόνο συμπέρασμα στό όποιο οδηγείται κανείς αν προσθέσει κοινωνικές και ιστορικές διαστάσεις στά πορίσματα των φαινομενολόγων. 'Εάν όμως τό «έμφυτο» των άξιων άκυρώνεται μέ τίς a priori θέσεις, ποιός μάς προστατεύει από τόν άνορθολογισμό της μεταφυσικής των άπριοριστῶν και τή φετιχοποιημένη 'Αξιολογία τους πού αιώρεϊται στό κενό;

* * *

'Η παράλληλη ιστορία της «σχετικιστικής» θεώρησης των άξιων αρχίζει μέ τούς σοφιστές. 'Εκείνοι πρώτοι υποστήριξαν πώς οί άξιες άντλοῦν τό κύρος τους από τό «νόμο» κι όχι από τή «φύση». Κάτι τέτοιο δέν είναι ίσως άσχετο προς τίς ήρακλειτικές καταβολές των περισσοτέρων, τό γνωσιολογικό σχετικισμό τους και τό πρωταγόρειο «Μέτρον χρημάτων άνθρωπος»⁸ πού δίνει τό γενικότερο στίγμα τους.

"Ηδη απ' αυτό τό σημείο αρχίζει μιάν άνάλογη προς τήν προηγούμενης άναφερθείσα «βαθμίδωση». 'Η εξέλιξη έδῶ αρχίζει από τήν πιό πάνω θέση μέ μιάν *συσχέτιση*, κέντρο βάρους της οποίας είναι τό υποκείμενο. 'Η θέση αυτή θά δώσει έδαφος στόν Νίτσε νά υποστηρίξει τήν άποψη ότι οί άξιες προσδιορίζονται από τίς *συνθήκες* (ιστορικές, ψυχολογικές, φυσιολογικές κ.λπ.). Δηλαδή μιάν «γενικότερη» *συσχέτιση*. Τέλος, στόν αιώνα μας ή «σχετικιστική» σχολή θά φτάσει ως τά άκρα: 'Ο Ρ. Πέρρυ (R.B. Perry) θά πει ότι «...άξια έχει what interest us = εκείνο πού μάς ενδιαφέρει...»,⁹ ενώ ό Λαιρντ (J. Laird) θά άποπειραθεϊ νά διαστείλει τό νόημα της άξίας ως τά όρια μιās *έκλεκτικής συγγένειας* άνάμεσα σέ αντικείμενα όπως ό σίδηρος και ό μαγνήτης!

"Ας ακούσουμε πώς θέτει τό θέμα στα έλληνικά ό Ε.Π. Παπανουτσος:

«...Πάντα ξεχωρίζουμε τ' άγαθά πού έχουν

8. Βλέπε όπως στό 3, σελ. 198-228.

9. Βλέπε όπως στό 4, σελ. 334.

έντελως υποκειμενική για μās σπουδαιότητα (άνταποκρίνονται δηλαδή σ' ένα αυθαίρετο γούστο μας) από κείνα που έχουν και για τους άλλους, δηλαδή πραγματική αισθητή αξία. Μιά κάποια αντικειμενικότητα χαρακτηρίζει και απ' αυτή τήν πλευρά (τής αξιολογούσας δηλαδή συνείδησης) τις αξίες. Είναι όμως αυτά τά γνωρίσματα αρκετά για νά στηρίξουν τήν υπόθεση ότι οί αξίες είναι αυθύπαρκες ποιότητες; Έκείνο που δηλώνουν είναι τούτο τό πάρα πολύ απλό: ό-τι οί αξίες ούτε μέσα στά πράγματα ως πράγματα βρίσκονται, ούτε δημιουργούνται ελεύθερα από τή συνείδηση, αλλά εκφράζουν μιά σχέση: τή σχέση ενός εγώ, ενός υποκειμένου προς ένα αντικείμενο...».¹⁰

Η άποψη αυτή έχει μεγάλο ενδιαφέρον. Πρώτον γιατί συνοψίζει και κωδικοποιεί μέ πολύ απλό τρόπο αρκετές παρεμφερείς αντιλήψεις. Δεύτερον επειδή ως προσέγγιση όχι μόνο όρίζει μιά σχέση ως τήν ουσία τής αξίας αλλά και αποκαλύπτει ένα νέο δομικό χαρακτηριστικό της που θά δούμε και παρακάτω: τήν *πολιότητα*. Λέει ό ίδιος συγγραφέας:

«...Μπορούμε νά φαντασθούμε ότι όπως ένας καρπός έχει αξία για μένα, έτσι έχω και εγώ αξία ή άπαξία για τόν καρπό;».¹¹

Σημειώστε εδώ: α) Τό ξεπέρασμα κάθε «δοντολογικής» ή «ντετερμινιστικής» έρμηνείας, β) τό ξεπέρασμα του «ήθικού» πεδίου όρισμού, και γ) τήν «πολιότητα» ανάμεσα στό υποκείμενο και τό αντικείμενο.

Χαρακτήρες τής αξίας στό «Κεφάλαιο»

Οί μορφές τής αξίας (ως αξίας έμπορευμάτων) εκφράζονται μέ τέσσερις τρόπους στό *Κεφάλαιο* του Κ. Μάρξ.

Μέ τόν στοιχειώδη τύπο, τόν συνολικό ή ανεπτυγμένο τύπο, τόν γενικό τύπο και τόν τύπο του χρήματος. Έπειδή εδώ μās ενδιαφέρει νά διερευνήσουμε κατ' άρχήν όρισμένες γενικές πλευρές τής μαρξιστικής αντίληψης για τήν αξία, θά σταθούμε σχεδόν αποκλειστικά στον πρώτο τύπο.

Από τήν άρχή του *Κεφαλαίου* γίνεται σαφές ότι (ακόμα και για τίς «ύλικότερες» τών αξιών) ισχύει τό πώς ή ουσία τους είναι ακριβώς τό αντίθετο από τά άδρά συστατικά τών έμπορευμάτων, ότι «...ούτε ένα άτομο ύλης δέν ύπεισέρχεται στή σύνθεσή τους...».¹² Τό μυστήριο, ή καλύτερα λοιπόν τό μυστικιστικό στοιχείο στις έμπορευματικές αξίες, βρίσκεται έγχαραγμένο στον πιο στοιχειώδη τύπο ίσοδυναμίας:

α ποσότητα έμπορεύματος A = β ποσότητα έμπορεύματος B ή πιο παραστατικά, 20 πήχες λινοϋ = 1 παλτό, που ρυθμίζει τά τής ανταλλαγής τους.

Γί μās λέει ό τύπος αυτός; Μās λέει, πρώτον, ότι τά δύο σκέλη τής εξίσωσης παίζουν δύο διαφορετικούς ρόλους: τό λινό εκφράζει τήν αξία του στο παλτό. Τό παλτό, πάλι, αποτελεί τό ύλικό πάνω στό όποιο εκφράζεται ή αξία του λινοϋ. Τό πρώτο έχει έναν ένεργητικό, τό δεύτερο έναν παθητικό ρόλο. Η αξία του λινοϋ παρουσιάζεται ως *σχετική αξία* και τό παλτό είναι τό *ίσοδύναμό* της. Παρόλο που μπορεί κανείς νά διαβάσει τή φόρμουλα «ανάποδα», δηλαδή 1 παλτό = 20 πήχες λινό, τά μεγέθη «παλτό» και «λινό» δέν είναι ταυτόσημα και ή δεύτερη αυτή σχέση δέν είναι ή ίδια μέ τήν πρώτη. Από εδώ προκύπτει και ή *πολιότητά* της. Τό ίδιο έμπορεύμα δέν μπορεί νά πάρει ταυτόχρονα και τή μορφή τής σχετικής αξίας και τή μορφή του ίσοδύναμου μέσα στην ίδια σχέση.

Ό Κάρλ Μάρξ ύποστηρίζει ότι απ' τήν ίδια στοιχειώδη σχέση προκύπτει ότι τό παλτό είναι ό συγκεκριμένος «τρόπος ύπαρξης» τής αξίας, αξία ένσωματωμένη, γιατί μόνο έτσι ίσοδυναμεί μέ τό λινό. Άς έπισημανθεί (όπως τονίζεται και σ' ένα γράμμα του Ένγκελς) ότι ή αξία εδώ δέν είναι *σχέση συντελεστών* (20 πήχες προς 1), αλλά τό σύνολο (τό γινόμενο) συντελεστών και ύλικου (20 πήχες λινό = παλτό). Για νά εξηγήσει δέ κανείς αυτή τήν ίσοδυναμία, πρέπει νά ύποθέσει τήν ύπαρξη κάποιου κοινου παρονομαστή που έξομοιώνει τίς μονάδες στα δύο σκέλη τής εξίσωσης. Και βέβαια ξερούμε ότι ό Μάρξ βλέπει ως

Τό ίδιο έμπορεύμα δέν μπορεί νά πάρει ταυτόχρονα και τή μορφή τής σχετικής αξίας και τή μορφή του ίσοδύναμου μέσα στην ίδια σχέση.

10. *ibid*, σελ. 335.

11. *ibid*, σελ. 337.

12. Βλέπε Κ. Marx, *Capital*, τόμος I, σελ. 54, έκδόσεις International Publishers, Νέα Ύόρκη, 1967.

τέτοιο κοινό όρο τήν ανθρώπινη εργασία.

Ἡ διατύπωση τοῦ πῶς γίνεται μέ θαυμαστή κομφόρτητα καί ἀκριβεία: «Ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία στήν κίνησή της δημιουργεῖ ἀξία ἀλλά δέν εἶναι ἡ ἴδια ἀξία». ¹³ Δηλαδή, ἀξία δημιουργεῖται ἀπό τήν ἐνσωμάτωση ἐργασίας (ἄς ποῦμε ἐργου γενικότερα) σ' ἕνα ἀντικείμενο. Καί βάσει τῶν προηγουμένων, ἡ ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος ἐκφράζεται (δέν εἶναι) μέ τήν ἀξία «χρήσης» ἐνός ἄλλου. Ἡ σχετική ἀξία μπορεῖ (ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν παραγωγῆς) νά μεταβάλλεται χωρίς ἡ ἀξία νά ἀλλάζει. Καί ἀντιστρόφως. Ἡ ἰσοδυναμία παλτοῦ — λινοῦ δέν βασιζέται σέ κάποια ὁμοιότητα τῶν φυσικῶν τους ἰδιοτήτων. Τό ἀντίθετο. Ἀναπαριστᾷ μιά καθαρά κοινωνική σχέση: τήν ἀξία τους! Ὁ Μάρξ παραθέτει μάλιστα σ' αὐτό τό σημείο τίς λεγόμενες «ἀνακλαστικές κατηγορίες» (reflex categories) τοῦ Χέγκελ. Γιά παράδειγμα, «...ἐνας ἄνθρωπος εἶναι βασιλιάς μόνον ἐπειδή ἄλλοι ἄνθρωποι στέκονται μπροστά του ὡς ὑπῆκοοι. Ἐκεῖνοι, ἀντίθετα, φαντάζονται τούς ἑαυτούς τους ὑπηκόους ἐπειδή ἐκεῖνοι εἶναι βασιλιάς...». ¹⁴

Οἱ ἀξίες εἶναι ἀποκρυσταλλωμένες σχέσεις πού ἐξελλίσσονται ἀφήνοντας πίσω τους τά «ὑπολείμματα» τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἐλεύθερα νά συνυπάρξουν ὡς ὑπολείμματα ξεπερασμένων τρόπων παραγωγῆς.

Ἄν κάποιος ἐδῶ λοιπόν ἀναδιατάξει τούς ὅρους αὐτῶν τῶν συλλογισμῶν, μπορεῖ νά πεῖ ἀλλιῶς ὅτι οἱ ἀξίες εἶναι σχέσεις. Καί μάλιστα σχέσεις (μονοσήμαντης) ἰσοδυναμίας ἀνάμεσα σέ ἀνόμοια μεγέθη πού μόνο ἡ διαδικασία παραγωγῆς τους περιέχει μιά κοινή συστατική οὐσία: τήν οὐσία τῆς κοινωνικῆς σχέσης πού δημιουργεῖται ἀπό τίς συνθηκῆς παραγωγῆς, τή χρήση καί τήν ἐνσωμάτωση ἀνθρώπινης ἐργασίας (ἐργου) σέ ἀντικείμενα. Ὅπως πολύ σωστά παρατηρεῖ ὁ Λ. Ἀλτουσέρ, ¹⁵ στόν πρῶτο τόμο τοῦ *Κεφαλαίου* ὁ Μάρξ μιλάει ταυτόχρονα δύο γλῶσσες: ἐκείνη τῆς κοινωνικῆς χρησιμότητας τῶν προϊόντων κι ἐκείνη τῆς ἀξίας ἀνταλλαγῆς τους μέ ὄρους πού ἔχουν μόνο ἕνα κοινό μεταξύ τους: τή λέξη ἀξία. Δέν εἶναι, θά λέγαμε, τυχαῖο ὅπου καί νά ὀφείλεται. Διότι ἀκριβῶς οἱ ἀξίες εἶναι ἕνα σημείο συνάρθρωσης δύο διαφορετικῶν κόσμων: τοῦ ἀντικειμενικοῦ ὕλικου κόσμου (ἀντικειμένων) κι ἐκείνου τῆς συνειδητῆς, προσανατολισμένης καί συστηματικῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας, ἡ ὁποία συγκροτεῖται μέ τή γνώση καί τήν ἐκμετάλλευση τῆς «αἰτιώδους δομῆς τῆς φύσης». Τό «κλίνειν πέντε ἀντί οἰκίας» τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ παραθέτει, ¹⁶ δέν εἶναι σχέση μεταξύ δύο ἀντικειμένων, εἶναι σχέση πού παίρνει νόημα μόνο μέσα στήν κοινωνία γιατί μόνο ἐκεῖ ἔχει νόημα νά συγκρίνονται τά δύο ἀνόργανα ἀντικείμενα.

13. *ibid*, σελ. 57.

14. *ibid*, σελ. 63, ὑπόσημ.

15. Βλέπε L. Althusser, *Lenin and Philosophy*, σελ. 94, ἐκδόσεις Monthly Review Press, Νέα Ὑόρκη καί Λονδίνο, 1971.

16. Βλέπε ὅπως στό 12, σελ. 65.

Ἄς μεταφράσουμε τίς ἀξίες

Ἡ μαρξιστική θεώρηση τῆς ἀξίας (καί δέν τό λέμε ἀπό ἰδεολογική σκοπιά, ἀλλά ἀπό αὐστηρά ἐπιστημονική) ἔχει σπουδαιότερες συνέπειες στόν τρόπο πού ἀξιολογοῦνται δεδομένα, ὄχι στενά στήν οἰκονομία, ἀλλά σέ κάθε εἶδος παραγωγῆς οὐσίας, ὅπως εἶπαμε στήν ἀρχή. Πρῶτον, διότι ἐξηγεῖ τήν ἑτερογένεια τοῦ ὄρου, ἄν λάβει κανεῖς ὑπόψη τή δυναμική φύση καί τήν ἱστορική «ἠλικία» τῶν ἀξιῶν-σχέσεων. Δεύτερον, γιατί ἀπομυθοποιεῖ καί γενικεύει μιά θεώρηση διαλύοντας τούς «μαγικούς» χαρακτήρες πού προσπαθήσαμε νά περιγράψουμε πῶς πάνω. Τρίτον, διότι ἡ ἐφαρμογή της στό ἐπίπεδο ἐνός συστήματος ἀξιῶν «ἀπόλυτων», μέ θεσμικό χαρακτήρα στίς πολιτικές σχέσεις, μᾶς κάνει ἀμέσως νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ «ἀφθαρσία» τους εἶναι τό ἀνώτατο στάδιο μιᾶς ἰδεολογικῆς αὐταπάτης στηριγμένης στή λανθασμένη ἐντύπωση ἀκινήσιας τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. Μιᾶς ἐμπεδωμένης ἀντιληψῆς πῶς οἱ «οἰκουμενικές» ἀξίες, ὅπως εἰπώθηκε στόν πρόλογο, δέν ἐξελλίσσονται, δέν ἐπιλέγονται, γιατί διαμεσολαβοῦν, ἐκφράζουν, ἐξυπηρετοῦν, ἐκπροσωποῦν, ἀνακλοῦν, ἕνα δεδομένο σύστημα (κοινωνικῶν) σχέσεων. Ἡ κυριαρχία τοῦ τελευταίου ὑπαγορεύει καί τή μυθοποίηση τῶν στοιχείων πού ἐξυπηρετοῦν τήν ἀναπαραγωγή του.

Οἱ ἀξίες, μποροῦμε νά ποῦμε, εἶναι ἀποκρυσταλλωμένες σχέσεις πού ἐξελλίσσονται ἀφήνοντας πίσω τους τά «ὑπολείμματα» τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἐλεύθερα νά συνυπάρξουν ὡς «ὑπολείμματα» ξεπερασμένων τρόπων παραγωγῆς. Γι' αὐτό καί μπορεῖ νά ἀποτελοῦν τό ὑπόστρωμα κοινωνικῶν ὑπερ-συγκροτημάτων (ὅπως λ.χ. τό Κράτος), θεσμῶν ἢ καί ἱστορικῶν παραδόσεων, πού δείχνουν πολλές φορές τήν ἴδια «ὑστέρηση φάσεως».

Ἄς δοκιμάσουμε αὐτή τή φορά μέ μιά καινούργια γλωσσική-ψυχολογική ἄσκηση. Ἄς προφέρουμε μερικές ἠθικές, ἀκαδημαϊκές, ἐθνικές, πολιτιστικές ἀξίες ἔχοντας στό μυαλό μας τό ἐλάχιστο προϊόν αὐτῆς τῆς συζήτησης: «οἱ ἀξίες εἶναι σχέσεις!».

Μπορεῖ καί νά αἰσθανθοῦμε «ἀλλιῶς».

Ὑστερόγραφο: Ὁφείλω νά ὁμολογήσω τή μεγάλη χαρά πού ἔνωσα ξαναδιαβάζοντας μετά ἀπό ἕνδεκα χρόνια τά γραπτά τοῦ Ε.Π. Παπανούτσου, στόν ὁποῖο ἀνήκει καί ὁ φορμαλισμός «οἱ ἀξίες εἶναι σχέσεις». Βεβαίως, καί μεταφυσικός ὑπῆρξεν ὁ ἄνθρωπος καί μάρτυρας κατηγορίας ἐκεῖ πού δέν ἔπρεπε καί συντηρητικῆ ἐκπαιδευτικῆ πολιτικῆ ἔκαμε. Τί νά γίνει ὅμως! Εἶναι ἡ ροή, ἡ σαφήνεια καί τό λιτό τοῦ λόγου του πού τόν σώζουν διά παντός ἀπό τούς σύγχρονους βαρβαρισμούς καί πού δίνουν τήν εὐκαιρία ἀντιλόγου. Θεός σχωρέσ' τον!

Σπύρος Δ. Γεωργιάτος

Οἱ δοῦλοι στήν κλασική ἀρχαιότητα

τοῦ Δημήτρη Κυριτάτα

Οἱ δοῦλοι ὡς νομική κατηγορία

Ο ἀρχαῖος ἑλληνικός καί ρωμαϊκός κόσμος πού ὀνομάζεται «κλασική ἀρχαιότητα» εἶχε συνείδηση ἑνός σαφούς καί ἀπόλυτου διαχωρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων σέ ἐλεύθερους καί δούλους. Ἀπό τόν ἕκτο τουλάχιστον αἰῶνα π.Χ. (γιατί οἱ μαρτυρίες γιά παλαιότερες ἐποχές εἶναι ἀμφισβητούμενες), ὁ διαχωρισμός αὐτός ἦταν γιά τούς Ἕλληνες συγγραφεῖς μιά αὐτονόητη πραγματικότητα. Εἶναι γνωστή ἡ διατύπωση τοῦ Ἡράκλειτου, «Πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστὶ, πάντων βασιλεύς, καί τούς μὲν θεοὺς ἔδειξε τούς δὲ ἀνθρώπους, τούς μὲν δούλους ἐποίησε τούς δὲ ἐλεύθερους» (ἀπ. 53). Οἱ αἰχμάλωτοι πολέμου γίνονταν κατὰ κανόνα ἀνδράποδα (κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ τετράποδα), δηλαδή ἀνθρώποι ἀντικείμενα, πού μπορούσαν νά ἀποτελέσουν μέρος τῆς περιουσίας ἄλλων ἀνθρώπων. Ἀναφερόμενος στά ἀνδράποδα πού προέκυψαν ἀπὸ μιά μάχη, ὁ Θουκυδίδης τὰ διέκρινε σέ ἐλεύθερα καί δοῦλα, ὑπονοώντας προφανῶς τὸ διαχωρισμό πού ἴσχυε πρὶν ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσία (8.28.4). Ὁ Ἀριστοτέλης, γιά νά ὀρίσει τίς σχέσεις ἐξουσίας, στά *Πολιτικά* του ἄρχισε τὴν ἀνάλυσή του λέγοντας ὅτι «πρῶτα δὲ καί ἐλάχιστα μέρη οἰκίας δεσπότης καί δοῦλος» (1253b 6). Οἱ Ρωμαῖοι νομικοί, μὲ τὴν ἐμμονή τους στοὺς καθαρούς ὀρισμούς, ἀποφαίνονταν πῶς σύμφωνα μὲ τὸ νόμο οἱ ἀνθρώποι διακρίνονται κατ' ἀρχὴν σέ ἐλεύθερους καί δούλους (*Inst.* I 9). Ἡ νομικὴ αὐτὴ διατύπωση υἱοθετήθηκε καί ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ κόσμο. Ἀλλά καί στό χωρὸ τοῦ θεάματος ἡ διάκριση καί ἡ σχέση δούλου-δεσπότη, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὴν κλασικὴ κωμῶδία καί τραγωδία, τυποποιήθηκε χαρακτηριστικὰ κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα τόσο στὴν Ἀνατολή ὅσο καί στὴ Δύση.

Τόσο ἀπόλυτος καί γενικά παραδεκτός εἶναι στίς ἀρχαῖες πηγές ὁ διαχωρισμός τῶν ἀνθρώπων σέ δούλους καί ἐλεύθερους (ἢ, κατὰ περίπτωσιν, σέ δούλους καί δεσπότες), ὥστε δύσκολα θά μπορούσαν νά μελετηθοῦν οἱ ἑλληνικές καί ρωμαϊκές κοινωνίες χωρὶς νά ἐντοπιστεῖ ἡ θεμελιακὴ αὐτὴ ἀνθρώπινη ἀνισότητα. Ὡστόσο, παρόλο πού οἱ πηγές ὀδηγοῦν τὸ μελετητὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, δέν τοῦ ἐπιβάλλουν ἀπὸ μόνες μιά συγκεκριμένη ἀξιολόγηση. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ σύγχρονος μελετητὴς θά προσπαθῆσει νά κατανοήσῃ τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίς δικές του φιλοσοφικές ἐπιλογές καί τὰ θεωρητικὰ του ἐφόδια. Ὁ θεσμός τῆς δουλείας

ἄρχισε νά γίνεται ἀντικείμενο στοχασμοῦ τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση κυρίως τοῦ ἀγῶνα γιά τὴν κατάργησή του στίς εὐρωπαϊκές ἀποικίες (καί πρῶν ἀποικίες) στὴν ἀμερικανικὴ ἤπειρο. Εἶναι φυσικὸ λοιπὸν ὅτι οἱ πρῶτες συστηματικὲς ἐρευνες ἦταν ἐπιηρεασμένες ἀπὸ τὰ ἠθικὰ διλήμματα πού δημιουργοῦσε σέ διαμορφωμένα ἀπὸ τὸ διαφωτισμὸ πνεύματα ἡ νομικὴ κατοχύρωση τῆς ἀνισότητος μεταξύ ἀνθρώπων. Ὁ θαυμασμός τῶν στοχαστῶν τοῦ 18ου καί τοῦ 19ου αἰῶνα γιά τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα σκόνταψε στὴν ἀντιανθρωπιστικὴ ὑποβάθμιση τοῦ ἀνθρώπου σέ *ἐμψυχον ὄργανον*. Ἡ συζήτηση αὐτὴ δέν ἦταν δυνατόν νά μὴ συμπεριλάβῃ τὴ στάση τῶν πρώτων χριστιανῶν. Τὸ ὅτι ὁ πρῶτος χριστιανισμός καταδίκαιζε τὴ δουλεία φαινόταν στοὺς περισσότερους μελετητὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα τόσο αὐτονόητο, ὥστε ἡ παντελής ἔλλειψη ὁποιασδήποτε σχετικῆς διακήρυξης ἐμφανίζοταν ὡς ἀκατανόητο παράδοξο.

Μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ περασμένου αἰῶνα ἡ νομικὴ καί ἡ ἠθικὴ διάσταση τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ἦταν κυρίαρχες στίς σχετικὲς μελέτες. Γιά τὴν κοινωνιολογικὴ σκέψη ὅμως, πού ἄρχισε τότε νά ὀριμιάζει, τὸ πραγματικὸ πρόβλημα ἦταν νά ξεπεραστοῦν καί ἡ νομικὴ διάσταση, πού ἐπέβαλαν οἱ πιὸ προσιτές γιά τέτοιες ἐρευνες ἀρχαῖες πηγές, καί ἡ ἠθικὴ διάσταση, πού ἀνέδειξαν οἱ μελετητὲς τοῦ 18ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα ἔπρεπε νά ξεκινήσῃ ἀπὸ τὴν ἰδιαιτερότητα μιᾶς κοινωνίας καί τίς παραγωγικὲς τῆς συνθηκῆς. Ὁ Theodor Mommsen στὸ μεγάλο του ἔργο γιά τὴ ρωμαϊκὴ ἱστορία, πού ἐκδόθηκε τὸ 1854-56, ὁ Ἔνγκελς στὸ *Ἀντι-Ντύρινγκ* καί τὴν *Καταγωγὴ τῆς οἰκογένειας* λίγο ἀργότερα, καί ὁ Μάξ Βέμπερ στίς πρῶτες του μελέτες πού ἔγραφε τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ περασμένου αἰῶνα, μὲ τὸν τρόπο τους ὁ καθένας ἄρχισαν νά ἐπισημαίνουν τὸ ἰδιαιτερο βᾶρος τῆς δουλείας στά παραγωγικὰ καί κοινωνικὰ συστήματα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Οἱ μελετητὲς αὐτοὶ εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση ὅτι ὅλοι οἱ δούλοι δέν ἦταν παραγωγικοί. Οἱ ἀρχαῖες πηγές εἶναι τόσο εὐγλωττες γιά τὴν ὕπαρξη πολυἀριθμῶν δούλων ἀξιοποιοῦμενων ὡς «ὑπηρετικὸ προσωπικό», ὥστε, αὐστηρὰ μιλώντας, ὁ θεσμός τῆς δουλείας θά ἔπρεπε νά χαρακτηρίζῃ ἕναν τύπο κοινωνίας μᾶλλον, παρά ἕναν τρόπο παραγωγῆς. Μορφές δουλείας ὑπῆρχαν πολὺ πρὶν τὴν ἐμφάνιση μιᾶς δουλοκτητικῆς οἰκονομίας, καί ὅταν ἡ οἰκονομία αὐτὴ παρήκμασε,

ή δουλεία κάθε άλλο παρά εξαφανίστηκε. Όστόσο, ούτε ο Ένγκελς ούτε ο Βέμπερ ούτε ο Κάουτςκι ούτε άλλοι ιστορικοί-κοινωνιολόγοι του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου ανέδειξαν περισσότερο αυτές τις επιπτώσεις. Η δουλεία (τουλάχιστον της κλασικής εποχής) εξισώθηκε σιωπηρά με τη δουλοκτητική οικονομία του Μόμσεν και του Μάρξ, και οι δούλοι θεωρήθηκαν ως οι κατ'έξοχήν άμεσοι παραγωγοί. Για τους μεταγενέστερους μαρξιστές ιστορικούς, ο άρχαιος ελληνικός και ρωμαϊκός κόσμος δεν ήταν άπλως δουλοκτητικός αλλά κυριαρχούμενος από έναν δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής. Το πρόβλημα που θά έπρεπε να μελετηθεί ήταν οι ιδιαίτερότητες αυτού του τρόπου παραγωγής και η συνάρθρωσή του με άλλους δευτερεύοντες τρόπους παραγωγής. Για τους μαρξιστές, κατά συνέπεια, οι δούλοι έπαιναν να είναι μιά νομική κατηγορία καθώς αναδεικνύονταν ως ή μιά από τις δύο βασικές κοινωνικές τάξεις της αρχαιότητας.

2. Οι δούλοι ως άκρεια βαθμίδα ενός κοινωνικού φάσματος

Η αντιμετώπιση όλοκληρου σχεδόν του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου ως δουλοκτητικού (μέ την έννοια της κυριαρχίας ενός δουλοκτητικού τρόπου παραγωγής) δεν έγινε γενικότερα αποδεκτή από τους ιστορικούς. Πέρα από την άπροθυμία πολλών ιστορικών του 20ου αιώνα να δεχτούν τις θεωρητικές γενικεύσεις των μαρξιστών (άλλά και του Βέμπερ), μεγάλα προβλήματα δημιουργήθηκαν και από την προσεκτική ανάλυση των πηγών. Διαπιστώθηκε έτσι ότι ενώ ή φιλοσοφική και νομική σκέψη της αρχαιότητας διαχωρίζει πάντα απόλυτα τους δούλους από τους ελεύθερους, ή ίδια ή κοινωνική πραγματικότητα, συμπεριλαμβανομένου του παραγωγικού τομέα, ήταν πάντα πολύ πιό σύνθετη. Πρώτον, οι αρχαίες κοινωνίες, τόσο οι προκλασικές όσο και οι κλασικές, εκτός από τη δουλεία γνώριζαν και άλλες μορφές καταναγκαστικής εξάρτησης άμεσων παραγωγών. Στη Σπάρτη υπήρχαν οι είλωτες, στη Θεσσαλία οι πενέσται, στό Άργος οι γυμνήτες, στη Σικυώνα οι κορυνηφόροι, στην Ήράκλεια του Πόντου οι Μαριανδουνοί, στίς Συρακούσες οι κυλλυριοί, στην Κρήτη οι κλαρώται, οι περιόικοι, οι μνῶται, οι άμφαμιῶται (και άλλου άλλοι μέ διάφορα όνόματα). Για τους περισσότερους άπ' αυτούς ελάχιστα είναι γνωστά, γίνεται ώστόσο συνήθως αποδεκτό ότι αποτελούσαν κατακτημένους λαούς, υποχρεωμένους σε καταναγκαστική προσφορά άγροτικής εργασίας. Άν και στερημένοι την ελευθερία τους, οι παραγωγοί αυτοί διέφεραν από τους τυπικούς δούλους καθώς τους αναγνωρίζονταν όρισμένα βασικά (νομικά) δικαιώματα, όπως του γάμου, της ιδιοκτησίας (άν και όχι της ιδιοκτησίας γής) κ.ά. Επίσης οι είλωτες, οι πενέσται, οι Μαριανδουνοί και κατά πάσαν πιθανότητα οι υπόλοιποι, για τους όποιους όμως δεν υπάρχουν πληροφορίες, δεν έπιτρεπόταν να πουληθούν έξω από τη χώρα τους. Δεύτερον, ακόμα και ή σε μαζική κλίμακα παρουσία δούλων στίς αρχαίες κοινωνίες δεν αποδεικνύει ότι ή συμμετοχή τους στην παραγωγή ήταν καθοριστική. Άπειναντίας, όπως γίνεται σήμερα γενικότερα αποδεκτό, ο κύριος όγκος της παραγωγής προερχόταν κατά κανόνα από την εργασία ελεύθερων ανθρώπων. Και τρίτον, οι δούλοι αποτελού-

σαν *ένιαία* κοινωνική ομάδα μόνο ως προς τη νομοθεσία (και ίσως την κοινωνική συνείδηση της εποχής). Στην καθημερινή ζωή υπήρχαν πάντα μεγάλες ανισότητες μεταξύ τους. Δούλος ήταν ένας γεωργός που εργαζόταν υπό την άπειλή μαστιγίου, δούλος ήταν και ο έπιστάτης του άγροκτήματος που είχε συχνά δική του οικογένεια και κρατούσε τό μαστίγιο. Την εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας υπήρχαν δούλοι του αυτοκράτορα που έφταναν σε πολύ ύψηλά διοικητικά αξιώματα, ενώ σε όρισμένες περιπτώσεις δούλοι ήταν ιδιοκτήτες άλλων δούλων.

Η προσεκτική μελέτη των αρχαίων πηγών έδειξε λοιπόν ότι ή ύπαρξη δούλων δεν έπαρχει για να χαρακτηριστεί συλλήβδην μιά κοινωνία δουλοκτητική και ο κυρίαρχος τρόπος παραγωγής της δουλοκτητικός. Άκόμα περισσότερο, έδειξε ότι ή νομική κατηγορία «δούλος» συγκαλύπτει τό γεγονός ότι πολλοί δούλοι διέφεραν μεταξύ τους πολύ περισσότερο από ό,τι όρισμένοι άπ' αυτούς διέφεραν από όρισμένους ελεύθερους. Αυτού του είδους οι παρατηρήσεις οδήγησαν τον Φίνλεϊ να υποστηρίξει ότι στίς αρχαίες κοινωνίες δεν υπήρχαν δύο ή τρεις βασικές κοινωνικές τάξεις, αλλά ένα εύρύ φάσμα κοινωνικών βαθμίδων ή θέσεων (status). Ο Φίνλεϊ συνέβαλε όσο λίγοι άλλοι μελετητές της αρχαιότητας στην ανανέωση των ιστορικών σπουδών. Σε μιά εποχή που οι μη μαρξιστές ιστορικοί ήταν καχύποπτοι ή έντελως άρνητικοί σε κάθε προσπάθεια θεωρητικών γενικεύσεων, αυτός επανέφερε στην επικαιρότητα πολλές από τις έννοιες των μεγάλων κοινωνιολόγων και κυρίως του Βέμπερ. Άλλά ή έννοια του φάσματος που πρότεινε σε όρισμένα σχετικά πρώιμα άρθρα του για τη μελέτη της αρχαιότητας, σε τελευταία ανάλυση καταργεί κάθε γενίκευση. Η ιδέα του φάσματος φιλοδοξεί να άποκαλύψει όλες τις διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στα διάφορα είδη μη ελεύθερων ανθρώπων — αλλά στην άκρεια της λογική ή ιδέα αυτή καταλήγει στό να μελετά έμπειρικά υποκειμένα, άφου πάντα υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους. Έτσι όμως δεν καταργούνται μόνο οι τάξεις, αλλά και οι ομάδες, οι κοινωνικές κατηγορίες καθώς και κάθε θεωρητικοποίηση. Όλες οι κοινωνίες άλλωστε αποτελούνται από ένα φάσμα στό ένα άκρο του όποιου βρίσκονται οι απόλυτα ελεύθεροι και στό άλλο οι απόλυτα δούλοι (έστω και άν σε πολλές κοινωνίες τά δύο απόλυτα άκρα άπουσιάζουν). Και ώστόσο, όπως έχει έπιτυχημένα έπισημάνει ο Σέντ Κρουά, τό να άρνούμαστε να τραβήξουμε σαφείς διαχωριστικές γραμμές μέσα στό «φάσμα» είναι τό ίδιο παράλογο μέ τό να άρνούμαστε να κατονομάζουμε τά διάφορα χρώματα έπειδή κάθε άκριβής διάκριση στό χρωματικό φάσμα είναι σε κάποιο βαθμό αυθαίρετη. Ο ίδιος ο Φίνλεϊ σε μεταγενέστερες μελέτες του, έγκατέλειψε την έννοια του φάσματος. Τό ότι θά πρέπει σε κάποια σημεία να τραβηχτούν διαχωριστικές γραμμές τό αποδέχονται σήμερα, ρητά ή σιωπηρά, όλοι σχεδόν οι μελετητές. Τό πρόβλημα είναι τί είδους κατηγορίες ή ομάδες θά περιληφθούν μεταξύ των γραμμών αυτών.

3. Οι δούλοι ως κοινωνική θέση

Τό έρώτημα που δεν μπορούν να άποφύγουν οι μελετητές της κοινωνικής δομής του αρχαίου κόσμου είναι κατά πόσον οι

δοῦλοι ἀποτελοῦσαν μιά κοινωνική τάξη. Γιά νά ἀπαντηθεῖ τό ἐρώτημα αὐτό, πρέπει πρῖν ἀπ' ὅλα νά ἀποσαφηνιστεῖ ἡ ἔννοια τῆς κοινωνικῆς τάξης. Ὁ Μάρξ δέν ἦταν βέβαια ὁ πρῶτος πού τή χρησιμοποίησε οὔτε ὁ τελευταῖος πού προσπάθησε νά τή ἀναδείξει θεωρητικά. Σημαντικό ρόλο παίζουν οἱ κοινωνικές τάξεις καί στίς ἀναλύσεις τοῦ Βέμπερ καί ὅσων τόν ἀκολουθοῦν. Ἀλλά, σύμφωνα μέ τό βεμπεριανό ἐρμηνευτικό σχῆμα, ἐκτός ἀπό τίς κοινωνικές τάξεις υπάρχουν καί οἱ κοινωνικές βαθμίδες ἢ θέσεις (Stand), καθῶς καί ἄλλες ὁμαδοποιήσεις. Μιά κοινωνία μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ταξική ἢ κοινωνία βαθμίδων ἀνάλογα μέ τόν κυρίαρχο τύπο διαστρωμάτωσης. Κατά τόν Φίνλεϊ, πού ἀξιοποίησε καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον τήν προσέγγιση αὐτή, οἱ ἀρχαῖες κοινωνίες ἀπέκτισαν ταξικά χαρακτηριστικά μόνο στίς σύντομες σχετικά περιόδους τῆς ἐλληνικῆς καί ρωμαϊκῆς ἱστορίας πού, αὐστηρά μιλώντας, ὀνομάζουμε κλασικές. Πρῖν τόν ἕκτο αἰῶνα π.Χ. καί μετά τήν παρακμή τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ἀρχαῖες κοινωνίες δέν ἀποτελοῦνταν ἀπό διακριτές τάξεις ἀλλά ἀπό ἓνα συνεχές φάσμα βαθμίδων. Ἀλλά καί γιά τίς κλασικές περιόδους ὁ Φίνλεϊ προτιμᾷ νά χρησιμοποιεῖ εἰδικά γιά τούς δούλους τή βεμπεριανή ἔννοια τῆς κοινωνικῆς θέσης. Γιά νά κατανοήσουμε καλύτερα τή σύνθετη πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς, ὅπου οἱ δούλοι διέφεραν συχνά τόσο πολύ μεταξύ τους, θά πρέπει νά συνυπολογίσουμε τήν ὑπαρξη ἢ ἀπουσία μιᾶς ὀλόκληρης σειρᾶς δικαιωμάτων, ὅπως ἡ ἰδιοκτησία, ἡ ἐξουσία πάνω στό προϊόν τῆς ἐργασίας, ἡ δυνατότητα μετακίνησης, ὁ τύπος τῶν ἐπιβαλλόμενων ποινῶν, ἡ νομική προστασία, ἡ ὑπαρξη οἰκογένειας, ἡ κοινωνική κινητικότητα, τά θρησκευτικά προνόμια κ.ἄ.

Κάθε μελετητής ἔχει βέβαια τό δικαίωμα νά ἐπιλέγει μόνος του τόν τύπο ἀνάλυσης καί τίς ἔννοιες πού θά χρησιμοποιήσει γιά νά κατανοήσει μιά κοινωνία. Γιά νά ἔχουν κάποια ἀξία ὥστόσο οἱ ἐπιλογές αὐτές πρέπει ἀφ' ἑνός μὲν νά εἶναι ἐφαρμόσιμες, ἀφ' ἑτέρου δέ νά ἐπιτρέπουν τή μετάβαση ἀπό τήν ἐμπειρική περιγραφή στή θεωρητική ἀφαίρεση. Οἱ δούλοι ὡς κοινωνική θέση δέν ἐκπληρώνουν καμιά ἀπό τίς προϋποθέ-

σεις αὐτές. Πρῶτον, τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα δέν ἐπιτρέπουν σχεδόν ποτέ τόν ἀκριβή προσδιορισμό τῶν δικαιωμάτων πού εἶχαν ἢ στεροῦνταν κατά περίπτωση διάφοροι δούλοι· καί δεύτερον, ἀκόμα κι ἂν ὑπῆρχαν αὐτά τά στοιχεῖα, τό πιθανότερο, εἶναι ὅτι θά καταλήγαμε σέ ἓναν ἀτέρμονα κατάλογο διαφορετικῶν «θέσεων» ὡς πρὸς τό ἓνα ἢ τό ἄλλο δικαίωμα, πού σημαίνει ὅτι ἀπλῶς θά εἶχαμε περιγράψει τά ὅσα γνωρίζουμε γιά τούς συγκεκριμένους δούλους πού ἀναφέρονται στήν ἱστορία.

Πολλοί μελετητές ἔχουν ἀπασχοληθεῖ μέ τό ἐρώτημα κατά πόσον οἱ δούλοι ἀποτελοῦσαν μιά κοινωνική τάξη μέ τή μαρξιστική σημασία τοῦ ὅρου. Σύμφωνα μέ μιάν ἀντίληψη πού εἶχε ὑποστηρίξει μέ ἀρκετή ἐπιτυχία ὁ Νίκος Πουλαντζᾶς, μιά κοινωνική τάξη ὀρίζεται ὡς σημεῖο συναρμογῆς διαφόρων δομικῶν ἐπιπέδων. Ἡ θέση πού κατέχει μιά τάξη στήν παραγωγική διαδικασία ἀποτελεῖ τό ἓνα μόνο ἐπίπεδο· ἐξίσου σημαντική εἶναι ἡ συνείδηση τῶν κοινῶν συμφερόντων τῶν ἀτόμων πού τήν ἀποτελοῦν, καθῶς καί ἡ διεκδίκηση τῶν κοινῶν συμφερόντων στό πολιτικό πεδίο. Ἄν προσπαθήσουμε τώρα νά ἐντάξουμε τούς δούλους σέ μιά κοινωνική τάξη σύμφωνα μέ τόν παραπάνω ὀρισμό, θά δοῦμε ὅτι ὑπάρχουν ἀνυπερβλήτες δυσκολίες. Ὅπως ἔχουν ἐπισημάνει ὁ Βερνάν, ὁ Βιντάλ-Νακέ καί ἄλλοι μελετητές, οἱ δούλοι τῶν ἀρχαϊκῶν καί κλασικῶν χρόνων δέν ἀνέπτυξαν ποτέ μιά κοινή συνείδηση συμφερόντων πού νά τούς ἐνώνει ὅλους σέ ἀντίθεση πρὸς τίς ὑπόλοιπες τάξεις. Ἀλλωστε, οὔτε καί στίς συχνά βίαιες πολιτικές συγκρούσεις τῆς ἐποχῆς συμμετεῖχαν οἱ δούλοι. Χωρίς ταξική συνείδηση καί συμμετοχή στό πολιτικό ἐπίπεδο, οἱ δούλοι τῆς ἀρχαιότητος δέν θά ἔπρεπε λοιπόν νά χαρακτηριστοῦν κοινωνική τάξη. Μάλιστα, θά μπορούσε ἀκόμα νά προσθέσει κανεῖς, μαζί μέ τόν Βερνάν, οἱ δούλοι δέν ἦταν μόνο ἔξω ἀπό τάξεις, ἀλλά ἔξω καί ἀπό τήν κοινωνία γενικά.

4. Οἱ δούλοι ὡς κοινωνική τάξη

Τό συμπέρασμα αὐτό ὥστόσο εἶναι ἀπατηλό. Πρῶτα ἀπ' ὅλα,

πώς είναι δυνατόν να μην αποτελούν οι δούλοι τάξη σύμφωνα με την αντίληψη του Μάρξ και του Ένγκελς τη στιγμή που οι ίδιοι τους επικαλούνταν συνεχώς ως παράδειγμα κοινωνικής τάξης. Για να μην πάμε μακριά, ως θυμηθούμε τό Κομμουνιστικό μανιφέστο: «Η ιστορία όλων των ως τὰ τώρα κοινωνικών είναι ιστορία ταξικών αγώνων. Έλεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος...». «Όπως έχει δείξει ο Σέντ Κρουά, οι κοινωνικές τάξεις είναι για τόν Μάρξ πρωταρχικά σχέσεις έκμετάλλευσης. «Τὰ άτομα που συναποτελούν μία δεδομένη τάξη ἐνδέχεται να έχουν αλλά και να μην έχουν συνολικά ή μερικά συνείδηση της ταυτότητάς τους και των κοινών τους συμφερόντων ως τάξης...» (Πολίτης, 69-70, σ. 47). Ταξική σύγκρουση είναι κατ' αρχήν ή ιδιοποίηση (και ή αντίσταση στην ιδιοποίηση) μέρους του πλεονάσματος των άμεσων παραγωγών. Η ταξική συνείδηση και ή πολιτική παρέμβαση είναι σημαντικά αλλά δευτερεύοντα στοιχεία στη συγκρότηση των τάξεων. Έφ' όσον λοιπόν στην κλασική αρχαιότητα οι δούλοι που άπασχολούνταν στην παραγωγή αποτελούσαν αντικείμενο μεγάλης οικονομικής έκμετάλλευσης δέν θά έπρεπε να έχουμε καμιά δυσκολία να τους χαρακτηρίσουμε τάξη με ή μαρξιστική σημασία του όρου. «Άλλωστε, τό άν είχαν ή όχι συνείδηση της θέσης τους και των συμφερόντων τους, δέν είναι κάτι που μπορεί να άπαντηθεί από τίς υπάρχουσες πηγές που είναι άπελπιστικά μονομερείς. Στο πολιτικό παιχνίδι των δημοκρατικών πόλεων είναι φανερό ότι οι δούλοι δέν συμμετείχαν, αλλά ούτε και οι μέτοικοι συμμετείχαν. Σέ όλιγαρχικές μάλιστα πόλεις δέν συμμετείχαν στην πολιτική ούτε καν όλοι οι έλεύθεροι πολίτες (όπως στίς στρατιωτικές δικτατορίες δέν συμμετέχει στην πολιτική τό μεγαλύτερο μέρος των πολιτών). Τό ουσιαστικό έρώτημα είναι όμως άν τό πολιτικό παιχνίδι των δημοκρατικών και των όλιγαρχικών πόλεων καθίστατο δυνατό άκριβώς χάρη στην έκμετάλλευση μεγάλων ομάδων του πληθυσμού ανάμεσα

στους όποιους σημαντική θέση είχαν οι δούλοι. Η συνείδητή διεκδίκηση μίας άλλου τύπου κοινωνίας (με νόμιμα ή έπαναστατικά μέσα) προϋποθέτει μία κοινωνία που να επιδέχεται μετασχηματισμού με πολιτική πάλη. Οι άρχαίες κοινωνίες δέν ήταν τέτοιες και όταν τελικά μετασχηματίστηκαν στην αλλαγή που έπήλθε δέν έπαιξαν σημαντικό ρόλο ούτε καν οι κοινωνικές τάξεις με πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

Οι αντίρρήσεις όμως του Φίνλεϊ και όσων έπισημαίνουν την έλλειψη όμοιογένειας στο έσωτερικό της ομάδας που ή νομοθεσία χαρακτήριζε δούλους πηγαινούν πιο πέρα. Γιατί ακόμα και άν θεωρήσουμε ή σχέση οικονομικής έκμετάλλευσης ως πρωταρχική στόν καθορισμό των τάξεων, πάλι έχουμε να άντιμετωπίσουμε τό πρόβλημα της ύπαρξης δούλων που δέν ήταν παραγωγικοί ή που κατείχαν σχετικά προνομιούχους θέσεις μέσα στίς κοινωνίες τους. Αύστηρά μιλώντας βέβαια τό ίδιο πρόβλημα έμφανίζεται για όλες τίς τάξεις· ακόμα και στην περίπτωση της έργατικής τάξης θά μπορούσαμε να έντοπίσουμε άνθρώπους που τὰ συμφερόντά τους κάθε άλλο παρά άλληλέγγυους τους κάνουν με την τάξη τους. Η κοινωνική τάξη είναι μία έννοια που αναφέρεται σε μία έμπειρική πραγματικότητα αλλά δέν ταυτίζεται με αυτήν. Η έμπειρική πραγματικότητα είναι πάντα πολύ πιο σύνθετη και πολύπλοκη από κάθε θεωρητική γενίκευση. Αυτό πρέπει να τό άποδεχτεί όποιοσδήποτε θέλει να κινηθεί έστω και στοιχειωδώς στό χώρο των κοινωνικών θεωριών. Έκείνο που μπορεί να κάνει για να προσεγγίζει καλύτερα την έμπειρική πραγματικότητα είναι να έμπλουτίσει ή θεωρία του με έννοιες όπως «έργατική άριστοκρατία» κ.λπ., χωρίς όμως ποτέ να έκμηδενίζει την άπόσταση των έννοιών από τὰ πράγματα που περιγράφουν.

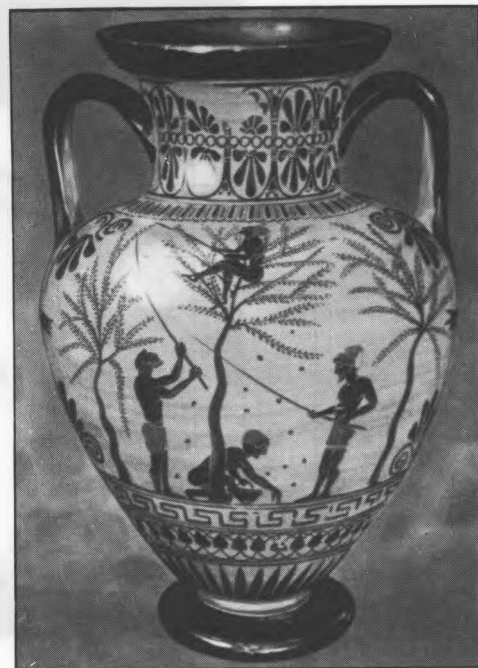
Προσπερνώντας λοιπόν αυτό του είδους τίς αντίρρήσεις θά πρέπει να άποδεχτούμε ότι οι δούλοι της αρχαιότητας άποτελούσαν τάξη με ή μαρξιστική έννοια του όρου. Από κεί και πέρα στόχος είναι ή έπεξεργασία της έννοιας ώστε να χρησιμοποιεί καλύτερα στην ανάλυση των αρχαίων κοινωνιών. Γιατί άν στό επίπεδο ενός γενικού όρισμού ή σχέση έκμετάλλευσης είναι άρκετή για να συμπεριλάβει όλους τους δούλους ως μέλη μίας τάξης (παρά τίς διαφοροποιήσεις όρισμένων ομάδων στό έσωτερικό της) στό επίπεδο της ανάλυσης των τρόπων παραγωγής είναι ανάγκη να γίνουν όρισμένες σαφείς διακρίσεις μεταξύ τους. Κατ' αρχήν φαίνεται αναγκαίο να διαχωριστούν οι παραγωγικοί από τους μη παραγωγικούς δούλους. Οι άγρότες δούλοι στίς μεγάλες γαιοκτησίες της ρωμαϊκής Ιταλίας όρίζουν σαφώς έναν κυρίαρχο τρόπο παραγωγής. Οι οικιακοί δούλοι στα μεγάλα άρχοντικά της Άλεξάνδρειας ή της Κωνσταντινούπολης δέν όρίζουν έναν κυρίαρχο τρόπο παραγωγής άγαθών.

Πιο σημαντικός ώστόσο από τόν παραπάνω είναι ό διαχωρισμός μεταξύ δούλων που παρήγαγαν έμπορεύσιμα άγαθά και δούλων που ή δέν παρήγαγαν (άμεσα) καθόλου ή παρήγαγαν άγαθά καταναλώσιμα από τόν όικο. Οι διακρίσεις αυτού του είδους, όπως είναι φανερό, δέν αναφέρονται στίς συνθήκες διαβίωσης ή στα νομικά δικαιώματα που είχαν ή δέν είχαν όρισμένοι δούλοι. Η καθημερινή ζωή τους, ή συμπεριφορά των κυρίων τους άπέναντί τους, οι θρησκευτικές ή πολιτιστικές τους πεποιθήσεις θά μπορούσαν να είναι αντικείμενο άλλης μελέτης. Στην προκειμένη περίπτωση, εκείνο που μάς ένδιαφέρει είναι ό προσδιορισμός του τρόπου παραγωγής στόν

ὁποῖο συμμετεῖχαν (ἢ δέν συμμετεῖχαν) οἱ διάφορες τάξεις δούλων.

Ἡ διερεύνηση αὐτή ἔχει διπλή ἀξία. Πρῶτον μᾶς βοηθᾷ νά κατανοήσουμε καλύτερα τόν τύπο μιᾶ συγκεκριμένης κοινωνίας. Στήν κλασική Ἀθήνα, γιά παράδειγμα, συνυπῆρχαν ταυτόχρονα πολλοί τρόποι παραγωγῆς. Εἶναι μάλιστα δύσκολο νά βρεθεῖ παραγωγική δραστηριότητα στήν ὁποία νά μή συμμετεῖχαν καί δούλοι καί ἐλεύθεροι. Στήν ἀγροτική παραγωγή τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν, ὑπῆρχαν κατά κανόνα λίγοι δούλοι πού ἐπικουροῦσαν τήν ἐργασία τῆς οἰκογένειας. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ συμβολή τῶν δούλων δέν προσδιόριζε τόν κυρίαρχο τύπο οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Ἐάν μέ κάποιο τρόπο ἐλευθερώνονταν ἢ ἐξαφανίζονταν οἱ δούλοι τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν σχεδόν τίποτα δέν θά ἄλλαζε στόν πολιτισμό, τό πολίτευμα ἢ τήν οἰκονομική ζωή τῆς πόλης. Ὑπῆρχαν ὅμως καί δούλοι πού δούλευαν στά μεταλλεῖα, τή βιοτεχνία ἢ καλλιεργοῦσαν τά μεγάλα ἀγροκτήματα τῶν πλούσιων Ἀθηναίων. Τό προϊόν τῆς ἐργασίας τους ξεπερνοῦσε κατά πολύ τίς καταναλωτικές ἀνάγκες τῶν ἰδιοκτητῶν τους. Ὁ μέγας ὄγκος αὐτῆς τῆς παραγωγῆς γινόταν ἐμπόρευμα πού μέ τή σειρά του τροφοδοτοῦσε τή χρηματιστική οἰκονομία τῆς ἐποχῆς. Δέν χρειάζεται νά τονίσουμε ἐδῶ τή σημασία τοῦ ἐκχρηματισμοῦ (καί γενικότερα τῆς ἐμπορευματοποίησης) τῆς ἀθηναϊκῆς οἰκονομίας. Ἀρκεῖ νά θυμίσουμε ὅτι χάρη στόν ἐκχρηματισμό καί τήν ἐμπορευματοποίηση ἦταν δυνατή καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἴδιου τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος. Γιατί τό βασικό χαρακτηριστικό τῶν δούλων τῆς Ἀθήνας (σέ σύγκριση μέ τούς εἰλωτες τῆς Σπάρτης) ἦταν ὅτι εἰσάγονταν ὡς ἐμπόρευμα καί πωλοῦνταν ὡς ἐμπόρευμα. Αὐτή ἡ δυνατότητα ἐπέκτασης τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἔδινε στήν κλασική Ἀθήνα τή δυναμικότητά της. Χάρη σ' αὐτήν ἀναπτύχθηκαν μεγάλες περιουσίες πού ἀντιτάχθηκαν στήν παραδοσιακή ἀριστοκρατία κ.λπ. Ἐάν ἀφαιρούσαμε αὐτούς τούς δούλους ἀπό τήν ἀθηναϊκή κοινωνία, εἶναι φανερό ὅτι τίποτα δέν θά παρέμενε ὅμοιο — καί πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ τάξη τῶν γαιοκτημόνων (καί ἐμπόρων) θά συρρικνωνόταν καί θά μετασχηματιζόταν ριζικά.

Οἱ διαφοροποιήσεις μεταξύ τῶν δούλων, ἀνάλογα μέ τόν τρόπο παραγωγῆς στόν ὁποῖο συμμετεῖχαν πού προτείνονται ἐδῶ, εἶναι χρήσιμες καί ἀπό μίαν ἄλλη, διαχρονική αὐτή τή φορά, πλευρά. Ὅπως κάθε τρόπος παραγωγῆς, ἔτσι κι αὐτοί πού βασίζονται στή δουλεία ἔχουν μιᾶ ἐξέλιξη. Ἐκεῖνο πού δέν ἔχει ἀκόμα γίνει συστηματικά εἶναι ἡ περιοδολόγηση αὐτῶν τῶν συγκεκριμένων τρόπων παραγωγῆς. Μιά τέτοια περιοδολόγηση, ὅμως, προϋποθέτει σαφή διάκριση μεταξύ τῶν διαφόρων τρόπων παραγωγῆς πού βασίζονται ἢ χρησιμοποιοῦν τή δουλεία. Ἡ αὐτοκαταναλωτική παραγωγή ἔχει πολύ πῖο ἀργούς ρυθμούς ἀπ' ὅ,τι ἡ ἐμπορευματική. Ὅταν ἀναφερόμαστε στήν κρίση καί τήν παρακμή τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος εἶναι πιά γνωστό ὅτι δέν ἐννοοῦμε καθόλου τήν παρακμή τῆς δουλείας γενικά. Ἡ δουλεία γιά οἰκιακές ἐργασίες καί ὡς βοηθητική σέ ὅλα σχεδόν τά ἀγροτικά νοικοκυριά ἐξακολούθησε νά ὑπάρχει αἰῶνες μετά τή σχεδόν ὀριστική κατάργησή της στίς μεγάλες καλλιέργειες πού παρήγαγαν γιά τό ἐμπόριο. Ὅπως θά ἔδειχνε μιᾶ σχετική ἀνάλυση, ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου παρακολούθησε σέ μεγάλο βαθμό τίς ἐξελίξεις τῆς δουλοκτητικῆς παραγωγῆς πού τροφο-

δοτοῦσε τό μέγας κλίμακας ἐμπόριο, ἐνῶ πολύ λίγο ἐπηρεάστηκε ἀπό τίς διακυμάνσεις στή χρήση οἰκιακῶν δούλων.

Τό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τίς παραπάνω παρατηρήσεις εἶναι ὅτι ἐνῶ γενικά μιλώντας θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε τούς δούλους τῆς ἀρχαιότητος κοινωνική τάξη, προσεγγίζοντας τό ἀντικείμενο αὐτό πῖο αὐστηρά θά ἔπρεπε νά κάνουμε διακρίσεις ἀνάλογα μέ τή θέση πού κατεῖχαν ἢ δέν κατεῖχαν στούς διάφορους τρόπους παραγωγῆς. Στίς μεγάλες γαιοκτησίες, στά μεταλλεῖα καί πολύ συχνά στή βιοτεχνία, οἱ δούλοι ἀποτελοῦσαν τή βασική τάξη ἄμεσων παραγωγῶν καί ὡς τέτοιοι ὄριζαν ἕναν κυρίαρχο τρόπο παραγωγῆς. Στά μικρά νοικοκυριά χρησιμοποιοῦνταν δούλοι ὡς βοηθητική ἐργατική δύναμη καί ἡ θέση τους στήν παραγωγή δέν διέφερε πολύ ἀπό τή θέση τῶν ἐλεύθερων μικροκαλλιεργητῶν. Κάποια ἄλλοι δούλοι, ἰδιαίτερα στά πολύ πλούσια ἀρχοντικά, δέν ἔκαναν καμιά παραγωγική ἐργασία, κι αὐτούς εἶναι καλύτερα νά τούς ἐννοήσουμε ὡς κοινωνική κατηγορία. Καθεμιᾶ ἀπ' αὐτές τίς ομάδες συμμετεῖχε μέ διαφορετικό τρόπο καί διαφορετικό βᾶρος στήν κοινωνική ὀργάνωση καί ἐξέλιξη τῶν ἀρχαίων πόλεων. Ὑπ' αὐτήν τήν ἔννοια, ἡ ἐμμονή τῶν ἀρχαίων στή νομική διάσταση τοῦ ζητήματος, ἡ ἐμμονή πολλῶν σύγχρονων μελετητῶν στήν ἠθική του διάσταση, ἀλλά καί ὁ χαρακτηρισμός συλλήβδην ὅλων τῶν δούλων ὡς ἐνιαίας ομάδας, τάξης ἢ κατηγορίας περισσότερο συσκοτίζει παρά φωτίζει τίς ἀρχαίες κοινωνίες.

*Οἱ παρατηρήσεις πού διατυπώνονται στό κείμενο αὐτό ἀποτελοῦν μέρος μιᾶς συνολικότερης ἐργασίας γιά τούς δούλους καί τή δουλεία στήν ἀρχαιότητα.

'Από

τό έργο στό Κείμενο

του Ρολλάν Μπάρτ

μετάφραση: Μπάμπη Κολώνια
Μιχάλη Δημόπουλου

Είναι γεγονός ότι εδώ και μερικά χρόνια έχει επιτελεστεί (ή επιτελείται) κάποια αλλαγή στην έννοια που δίνουμε στη γλώσσα και κατά συνέπεια στό (λογοτεχνικό) έργο, που χρωστάει σ' αυτήν άκριβως τή γλώσσα τουλάχιστον τή φαινομενική του ύπαρξη. Αυτή ή αλλαγή συνδέεται προφανώς μέ τή σημερινή ανάπτυξη (ανάμεσα σέ άλλους κλάδους) τής γλωσσολογίας, τής ανθρωπολογίας, του μαρξισμού, τής ψυχανάλυσης (εδώ ή λέξη «σύνδεση» χρησιμοποιείται μέ τόνο θεληματικά ουδέτερο: δέν αποφασίζουμε για έναν καθορισμό, ακόμα και άν είναι πολλαπλός και διαλεκτικός). Τό νέο στοιχείο που υπεισέρχεται στην έννοια έργο δέν προέρχεται αναγκαστικά από τήν έσωτερική ανανέωση αυτών των κλάδων, αλλά μάλλον από τό γεγονός ότι συναντώνται στό επίπεδο ενός αντικειμένου τό όποιο δέν ανήκει κατά παράδοση σέ κα-

νέναν από αυτούς. Πράγματι, θά λέγαμε ότι τό διεπιστημονικό (l' interdisciplinaire),¹ που θεωρείται σήμερα σημαντική αξία για τήν έρευνα, δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεί μέ τήν άπλή αντιπαράθεση ειδικών γνώσεων. Τό διεπιστημονικό δέν είναι άσφαλές. Αρχίζει πραγματικά (και όχι ως άπλή έκφραση εύσεβους πόθου) όταν ή άλληλεγγύη που υπήρχε ανάμεσα στους παλαιότερους κλάδους διαλύεται, ίσως μέ κάπως βίαιο τρόπο μέσα από τίς δονήσεις τής μόδας, δίνοντας τή θέση της σέ ένα νέο αντικείμενο, σέ μιά νέα γλώσσα που ούτε τό ένα ούτε τό άλλο ανήκουν στό πεδίο των έπιστημών τίς όποίες άρχούμασταν νά αντιπαραθέτουμε ήρεμα. Αυτή άκριβως ή δυσχέρεια για ταξινόμηση έπιτρέπει τή διάγνωση κάποιας μεταλλαγής. Όμως ή μεταλλαγή τήν όποία φαίνεται νά υφίσταται ή έννοια έργο δέν πρέπει νά υπερεκτιμάται· μετέχει μάλλον σέ μιά

επιστημολογική διολίσθηση παρά σε μία πραγματική τομή. Η τομή, όπως πολλές φορές έχει είπωθεί, πρέπει να συνέβη τον περασμένο αιώνα με την εμφάνιση του μαρξισμού και του φροϋδισμού. Καμιά νέα τομή δεν πρέπει να επήλθε από τότε και μπορούμε να πούμε ότι, κατά κάποιον τρόπο, εδώ και εκατό χρόνια βρισκόμαστε σε μία διαδικασία επανάληψης. Τό μόνο που μας επιτρέπει σήμερα ή 'Ιστορία, ή 'Ιστορία μας, είναι η διολίσθηση, ή διαφοροποίηση, τό ξεπέραςμα, ή απάρνηση. "Όπως ή επιστήμη του 'Αιστάιν επιβάλλει τήν εισαγωγή τής σχετικότητας του συστήματος συντεταγμένων στό υπό μελέτη αντικείμενο, έτσι και ή συνδυασμένη δράση του μαρξισμού, του φροϋδισμού και του στρουκτουραλισμού επιβάλλει στή λογοτεχνία τή σχετικοποίηση των σχέσεων του γράφοντος (scripteur), του αναγνώστη και του παρατηρητή (του κριτικού). 'Απέναντι στό έργο, έννοια παραδοσιακή που τήν καταλαβαίναμε για πολύ καιρό και τήν καταλαβαίνουμε άκόμα σήμερα με έναν τρόπο, άν μπορούμε να τό πούμε έτσι, ευτώνειο, προβάλλει ή άπαιτήση για ένα νέο αντικείμενο που επιτυγχάνεται με τή διολίσθηση ή τήν αναστροφή των παλαιότερων κατηγοριών. Αυτό τό αντικεί-

μενο είναι τό *Κείμενο*. Ξέρω ότι αυτή ή λέξη είναι τής μόδας (έγώ ό ίδιος παρασύρομαι και τήν χρησιμοποιώ συχνά) και έπομένως για μερικούς είναι ύποπτη. 'Αλλά άκριβώς γι' αυτό θά ήθελα να ξαναφέρω κατά κάποιον τρόπο στό μυαλό μου τίς κυριότερες προτάσεις που βλέπω ότι διασταυρώνονται στήν έννοια *Κείμενο*: ή λέξη «πρόταση» πρέπει να νοηθεί εδώ περισσότερο με τή γραμματική έννοια παρά με τή λογική: πρόκειται για έκφωνήσεις (énonciations)² και όχι για επιχειρήματα, για «άγγίγματα», άν θέλετε, για προσεγγίσεις που δέχονται να μείνουν μεταφορικές. Νά αυτές οι προτάσεις: άφορουν τή μέθοδο, τά γένη, τό σημείο (signe), τό πληθυντικό (pluriel), τή γενεαλογία, τήν άνάγνωση, τήν απόλαυση.

* *

1. Τό *Κείμενο* δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αντικείμενο που μπορεί να καθοριστεί άυστηρά. Θά ήταν μάταιο να προσπαθήσουμε να διαχωρίσουμε με ύλικό τρόπο τά έργα από τά κείμενα. 'Ιδιαίτερα πρέπει να άποφύγουμε να πούμε ότι τό έργο είναι κλασικό, τό κείμενο είναι πρωτοποριακό.

1. Η έννοια του «διεπιστημονικού», που σήμερα θυμίζει άμεσα όρισμένες έμπειρίες που δοκιμάστηκαν στή γαλλική εκπαίδευση μετά τον Μάη του 1968, αναθεωρείται ήδη από τήν Τζούλια Κρίστεβα σε ένα άρθρο της άφιερωμένο στον Μπάρτ:

«...Παρακολουθούμε τον κατακερματισμό του λογοτεχνικού σώματος σε «επιστημονικούς κλάδους» [«disciplines»] που προσκολλώνται στή λογοτεχνική πρακτική σαν παράσιτα (ιστορία, κοινωνιολογία, αλλά άκόμα, με τρόπο πιο σύγχρονο και πιο έμμεσο, οι διάφοροι φορμαλισμοί, γλωσσολογικοί και μή, ό ρωσικός ή ό φορμαλισμός τής νέας κριτικής): ή λογοτεχνία επιβεβαιώνει όλες τίς ύποθέσεις όλων των άνθρωπιστικών επιστημών, δίνει τήν υπεραξία της τόσο στό γλωσσολόγο όσο και στον ιστορικό, υπό τον όρο να μένει στα παρασκήνια τής γνώσης, παθητική, ποτέ δραστήρια: αυτό σημαίνει ότι καθώς δεν έχει ιδιαιτεροποιηθεί ως συγκεκριμένο αντικείμενο, δεν έχει όροθετηθεί στήν ολότητα της από μία θεωρία αυτόνομη και μολιασμένη (με ξένα στοιχεία) που θά έρευνοϋσε τήν αλήθεια του, ή λογοτεχνία δεν αφήνει περιθώρια για μία ειδική γνώση, αλλά μόνο για εφαρμογές θεωριών, εφαρμογές που είναι ιδεολογικές ασκήσεις δεδομένου ότι είναι έμπειρικές και άποσπασματικές». (J. Kristeva: «Comment parler à la littérature», στό *Polylogue*, Seuil, coll. «Tel Quel», 1977, σελ. 26).

Τό ίδιο λέει τελικά και ό Μπάρτ σε ένα πολύ πρόσφατο άρθρο του:

«Τό διεπιστημονικό, για τό όποιο γίνεται εύρύς λό-

γος, δεν συνίσταται στήν αντιπαράθεση κλάδων ήδη συγχροτημένων (άπό τους οποίους κανένας δεν δέχεται να *έγκαταλειφθεί*). Για να δημιουργήσουμε διεπιστημονική έρευνα [l'interdisciplinaire], δεν άρχει να πάρουμε ένα «αντικείμενο» [«sujet»] (ένα θέμα [thème]) και να προκαλέσουμε γύρω άπ' αυτό δύο ή τρεις επιστήμες. Τό διεπιστημονικό συνίσταται στή δημιουργία ενός καινούργιου αντικείμενου που δεν άνήκει σε κανέναν. Νομίζω ότι τό *Κείμενο* είναι ένα άπό αυτά τά αντικείμενα. (Roland Barthes, «Jeunes chercheurs», στό *Le bruissement de la langue*, Seuil, 1984, σελ. 100).

2. «Η έκφώνηση [énonciation] είναι αυτή ή λειτουργία τής γλώσσας μέσω ενός άτομικού χρηστικού ενεργήματος. [...] Πρέπει να προσέξουμε τήν ιδιόμορφη κατάσταση τής έκφώνησης: τό αντικείμενό μας είναι άκριβώς τό ενεργήμα μέσω του οποίου παράγεται ένα έκφώνημα [énoncé], και όχι τό κείμενο του έκφώνηματος. Αυτό τό ενεργήμα είναι τό επίτευγμα του όμιλητή, ό όποιος κινητοποιεί τή γλώσσα [langue] για λογαριασμό του. Η σχέση του όμιλητή με τή γλώσσα καθορίζει τά γλωσσολογικά χαρακτηριστικά τής έκφώνησης. Πρέπει να τήν αντιμετώπισουμε ως τό επίτευγμα του όμιλητή —ό όποιος έκλαμβάνει τή γλώσσα ως όργανο— και διαμέσου των γλωσσολογικών χαρακτηριστικών που τονίζουν αυτήν τή σχέση». (Émile Benveniste, «L'appareil formel de l'énonciation», στό *Problèmes de linguistique générale*, τόμ. 2, Gallimard, 1980, coll. Tel, σελ. 80.

Όλες οι σημειώσεις και έπεξηγήσεις είναι των μεταφραστών

**Τό Κείμενο απαιτεί
νά προσπαθήσουμε
νά καταργήσουμε
τήν απόσταση
ανάμεσα στη γραφή
καί τήν ανάγνωση,
όχι έπετείνοντας
τήν προβολή του
αναγνώστη μέσα
στό έργο, αλλά
συνδέοντας και
τους δύο στην ίδια
σημαίνουσα
πρακτική.**

Τό ζήτημα δέν είναι νά συστήσουμε, έν όνόματι του σύγχρονου, έναν χονδροειδή κατάλογο και νά αποφασίσουμε νά συμπεριλάβουμε ή όχι όρισμένα λογοτεχνικά προϊόντα, ανάλογα μέ τή χρονολογία τους. Μπορεί νά υπάρχει «κείμενο» σέ ένα πολύ παλαιό έργο, ένω, πολλά προϊόντα τής σύγχρονης λογοτεχνίας δέν είναι καθόλου κείμενα. Ή διαφορά είναι ή παρακάτω: τό έργο είναι ένα συστατικό απόσπασμα, καταλαμβάνει ένα ποσοστό στό χώρο των βιβλίων (π.χ. σέ μία βιβλιοθήκη). Τό Κείμενο από τήν άλλη είναι ένα μεθοδολογικό πεδίο. Ή αντίθεση μπορεί νά θυμίζει (άλλά χωρίς καθόλου νά αναπαράγει στην κυριολεξία) τή διάκριση που είχε προτείνει ό Λακάν: ή «πραγματικότητα» δείχνεται, τό «πραγματικό» αποδεικνύεται. Όμοίως τό έργο βλέπεται (στά βιβλιοπωλεία, στά εύρετήρια, στά προγράμματα εξέτασεων), τό κείμενο αποδεικνύεται, όμιλείται σύμφωνα μέ όρισμένους κανόνες (ή ένάντια σέ όρισμένους κανόνες). Τό έργο κρατιέται στό χέρι, τό κείμενο στηρίζεται στή γλώσσα: δέν υπάρχει παρά μόνο ένταγμένο μέσα σέ ένα λόγο (ή μάλλον είναι Κείμενο επειδή άκριβώς τό ξέρει). Τό Κείμενο δέν είναι ή άποσύνθεση του έργου· τό έργο αποτελεί τή φανταστική ούρά του Κειμένου. "Ή ακόμα: τό Κείμενο δέν επιβεβαιώνεται παρά μόνο σέ μία εργασία, σέ μία παραγωγή. Κατά συνέπεια τό Κείμενο δέν μπορεί νά άκίνητοποιηθεί (π.χ. σέ ένα ράφι βιβλιοθήκης). Ή συστατική του κίνηση είναι ή διαπόρευση (μπορεί κυρίως νά περάσει διαμέσου του έργου, διαμέσου πολλών έργων).

* *

2. Όμοίως τό Κείμενο δέν άκίνητοποιείται στην (καλή) λογοτεχνία. Δέν μπορεί νά ένταχθεί σέ ιεραρχία, ούτε καν σέ άπλό διαχωρισμό κατά γένη. Αυτό που τό συγκροτεί είναι αντίθετα (ή άκριβώς) ή δύναμή του για άνατροπή των παλαιών κατατάξεων. Πώς νά κατατάξουμε τόν Ζώρζ Μπατάιγ; Αυτός ό συγγραφέας είναι μυθιστοριογράφος, ποιητής, δοκιμιογράφος, οικονομολόγος, φιλόσοφος, μυστικιστής; Ή άπάντηση είναι τόσο δυσχερής ώστε γενικά πολλοί προτιμούν νά ξεχνούν τόν Μπατάιγ στα έγχειρίδια λογοτεχνίας· στην πραγματικότητα ό Μπατάιγ έγραφε κείμενα, ή —ένδεχομένως— διαρκώς ένα και μόνο κείμενο. "Αν τό Κείμενο θέτει προβλήματα ταξινόμησης (που είναι άλλωστε και μία από τις «κοινωνικές» λειτουργίες του) είναι επειδή ένέχει πάντα μία κάποια έμπειρία του όριου (για νά έπαναλάβουμε μία έκφραση του Φιλίπ Σολλέρς). "Ήδη ό Τιμπωντέ μιλούσε (άλλά πολύ περιορισμένα) για όριακά έργα (όπως ή *Vie de Rancé* του Σατωμπριάν, που πράγματι σήμερα μάς φαίνεται σαν «κείμενο»): τό Κείμενο είναι αυτό που άνάγεται στό όριο των κανόνων έκφώνησης (ή όρθολογικότητας, τό εύανάγνωστον

κ.λπ.). Αυτή ή ιδέα δέν είναι ρητορική, δέν γίνεται άναφορά σέ αυτήν από «ήρωισμό»: τό Κείμενο επιχειρεί νά τοποθετηθεί άκριβέστατα πίσω από τό όριο τής δόξας³ (μήπως ή τρέχουσα γνώμη, που άποτελεί συστατικό των δημοκρατικών κοινωνιών μας και βοηθείται ισχυρά από τά μέσα μαζικής επικοινωνίας, δέν όρίζεται από τά όρια της, τήν άποκλειστική της ένέργεια, τή λογοκρισία της;). Παίρνοντας τή λέξη δόξα κατά γράμμα θά μπορούσαμε νά πούμε ότι τό Κείμενο είναι παράδοξο.

* *

3. Τό Κείμενο προσεγγίζεται, δοκιμάζεται, σέ σχέση μέ τό σημείο. Τό έργο κλείνεται σέ ένα σημαίνόμενο. Σ' αυτό τό σημαίνόμενο μπορούν νά άποδοθούν δύο σημασίες: είτε τό θεωρούμε έμφανές, όπότε τό έργο είναι αντικείμενο μιας έπιστήμης του γράμματος, δηλαδή τής φιλολογίας· είτε τό αντιμετωπίζουμε ως άπόκρυφο, έσχατο, κάτι που πρέπει νά άναζητηθεί, και τότε τό έργο υπάγεται σέ μία έρμηνευτική, σέ μία έρμηνεία (μαρξιστική, ψυχαναλυτική, θεματική κ.λπ.). Τελικά τό έργο λειτουργεί καθ' έαυτό ως γενικό σημείο και είναι φυσικό νά άπεικονίζει μία θεσμική κατηγορία του πολιτισμού του Σημείου. Αντίθετα, τό Κείμενο άσκει τήν άεναη άνάσχεση του σημαυνομένου, τό κείμενο είναι άνασταλτικό· τό πεδίο του είναι τό πεδίο του σημαίνοντος. Δέν πρέπει νά φανταζόμαστε τό σημαίνον ως «τό πρώτο μέρος του νοήματος», τόν ύλικό του προθάλαμο, αλλά αντίθετα ως τό έκ των ύστέρων του. Όμοίως, τό άπειρον του σημαίνοντος δέν παραέμπει σέ κάποια ιδέα του άφατου (του άκατονόμαστου σημαυνομένου), αλλά στην ιδέα του παινιδιοϋ. Ή γέννηση του άέναου σημαίνοντος (όπως τό ήμερολόγιο των έπακτων ήμερών) στό πεδίο του κειμένου (ή μάλλον: τό κείμενό του είναι τό πεδίο) δέν γίνεται σύμφωνα μέ μία οργανική διαδικασία ώρίμανσης ή σύμφωνα μέ μία έρμηνευτική διαδικασία έμβάθυνσης, αλλά μάλλον σύμφωνα μέ μία σειριακή κίνηση άποσπάσεων, υπερθέσεων, παραλλαγών. Ή λογική που διέπει τό Κείμενο δέν στηρίζεται στην κατανόηση (νά προσδιορίσει «τί θέλει νά πει» τό έργο) αλλά στην μετωνυμία. Ή εργασία των συνειρμών, των συναφειών, των μεταγραφών συμπίπτει μέ μία άπελευθέρωση τής συμβολικής ένέργειας (που χωρίς αυτήν ό άνθρωπος θά πέθαινε). Τό έργο (στην καλύτερη περίπτωση) είναι μετριώς συμβολικό (ή συμβολική του βραχυκυκλώνεται, δηλαδή άκίνητοποιείται). Τό Κείμενο είναι ριζικά συμβολι-

3. Δόξα: ελληνικά στό κείμενο, άρα πρέπει νά νοηθεί μέ τήν έτυμολογική της έννοια (έκ του δοκω).

κό: ἕνα ἔργο τοῦ ὁποῖου συλλαμβάνουμε, διακρίνουμε καί δεχόμαστε τήν ολοκληρωτικά συμβολική φύση του εἶναι κείμενο. Τό Κείμενο μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀποδίδεται πάλι στή γλώσσα. "Ὅπως καί ἡ γλώσσα, τό κείμενο εἶναι δομημένο ἀλλά ἀποκεντρωμένο, χωρίς περίφραξη (ἄς σημειώσουμε, γιά νά ἀπαντήσουμε στήν περιφρονητική ὑπόψια γιά «μόδα» πού προσάπτουν καμιά φορά στό στρουκτουραλισμό, ὅτι τό ἐπιστημονικό προνόμιο πού ἔχει ἀναγνωριστῆ πρόσφατα στή γλώσσα, ὀφείλεται ἀκριβῶς στό ὅτι σ' αὐτήν ἔχουμε ἀνακαλύψει μιὰ παράδοξη ἰδέα τῆς δομῆς: ἕνα σύστημα χωρίς τέλος καί χωρίς κέντρο).

* *

4. Τό κείμενο εἶναι πληθυντικό (plurier). Αὐτό δέν σημαίνει μόνο ὅτι ἔχει πολλά νοήματα, ἀλλά καί ὅτι ἐπιτελεῖ τό πληθυντικό καθ' ἑαυτοῦ τοῦ νοήματος: ἕνα πληθυντικό μὴ ἀναγώγιμο (καί ὄχι μόνο παραδεκτό). Τό Κείμενο δέν εἶναι συνύπαρξη νοημάτων, ἀλλά πέρασμα, διαπόρευση· δέν μπορεῖ λοιπόν νά προκύψει ἀπό μιὰ ἐρμηνεία, ἔστω καί φιλελεύθερη, ἀλλά ἀπό μιὰ ἔκρηξη, μιὰ διασπορά. Πραγματικά, τό πληθυντικό τοῦ Κειμένου δέν ὀφείλεται στό διαφορούμενο τῶν περιεχομένων του, ἀλλά σ' αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε *στερεογραφική πολλαπλότητα* τῶν σημειωμάτων πού τό ὑφαινοῦν (ἔτυμολογικά τό κείμενο εἶναι ὕφασμα).⁴ Τόν ἀναγνώστη τοῦ Κειμένου θά μπορούσαμε νά τόν παραβάσουμε μέ ἕνα ἀργόσχολο ὑποκείμενο (πού θά εἶχε ἐκδιπλώσει μέσα του ὅλο τό φαντασιακό): αὐτό τό ἀρκούντως ἄδειο ὑποκείμενο περιφέρεται (πράγμα πού συνέβη στό συγγραφέα αὐτῶν τῶν γραμμῶν, καί ἔτσι πῆρε μιὰ ζωντανή ἰδέα τοῦ Κειμένου) στήν πλαγιά μιᾶς κοιλάδας πού στό βάθος της κυλάει ἕνα oued⁵ (μπῆκε ἐδῶ ἡ λέξη oued γιά νά ὑποδηλώσει κάποια ἀποξένωση). Αὐτό πού πέφτει στήν ἀντίληψή του εἶναι πολυσύνθετο, μὴ ἀναγώγιμο, προερχόμενο ἀπό ἕτερογενεῖς καί ἀποσπασμένες ὑποστάσεις καί ἐπίπεδα: φῶτα, χρώματα, βλάβση, θερμότητα, ἀέρας, ἀσθενεῖς ἐκρήξεις θορύβων, λεπτές φωνές πουλιῶν, φωνές παιδιῶν ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τῆς κοιλάδας, περάσματα, χειρονομίες, ροῦχα κατοίκων πολύ κοντά μας ἢ πολύ μακριά. "Ὅλα αὐτά τά συμβαίνοντα εἶναι μισοπροσδιορίσιμα: προέρχονται ἀπό γνωστούς κώδικες, ἀλλά ὁ συνδυασμός τους εἶναι μοναδικός, συγκροτεῖ τόν περίπατο ὡς διαφορά πού δέν θά μπορούσε νά ἐπαναληφθεῖ παρά μόνο ὡς διαφορά. Αὐτό συμβαίνει καί μέ τό Κείμενο: δέν μπορεῖ νά εἶναι ὅ,τι εἶναι παρά

μόνο μέσω τῆς διαφορᾶς του (πράγμα πού δέν σημαίνει: μέσω τῆς ἀτομικότητάς του), ἡ ἀνάγνωσή του γίνεται ἄπαξ (πράγμα πού κάνει χιμαίρική κάθε παραγωγική-ἐπαγωγική ἐπιστήμη τῶν κειμένων: δέν ὑπάρχει «γραμματική» τοῦ κειμένου), καί ἐντούτοις εἶναι ολοκληρωτικά ὑφασμένη μέ παραθέματα, ἀναφορές, ἀντηχήσεις: γλώσσες πολιτισμικές (καί ποιά γλώσσα δέν εἶναι τέτοια) παλαιότερες ἢ σύγχρονες, πού τό διασχίζουν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη σέ μιὰ εὐρεία στερεοφωνία. Τό διακειμενικό (intertextuel),⁶ στό ὁποῖο ἀνήκει κάθε κείμενο, δέν πρέπει νά συγγέεται μέ κάποια ἀπαρχή τοῦ κειμένου, ἐφόσον τό ἴδιο εἶναι δια-κείμενο (entre-texte)⁶ ἐνός ἄλλου κειμένου: τό νά φάχνει κανεῖς τίς «πηγές», τίς «ἐπιδράσεις»

Πρὶν ἀπό τήν Ἱστορία, τό Κείμενο ἀπεργάζεται ἂν ὄχι τή διαφάνεια τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τουλάχιστον τή διαφάνεια τῶν γλωσσικῶν σχέσεων.

6. Τήν ἔννοια τῆς διακειμενικότητας τήν εἰσήγαγε στή θεωρία τῆς λογοτεχνίας ἡ Τζούλια Κρίστεβα:

«Ὀνομάζουμε *διακειμενικότητα* [intertextualité] αὐτή τήν κειμενική ἀλληλεπίδραση πού δημιουργεῖται στήν ἐνδοχώρα ἐνός κειμένου. Γιά τό γνώστη, ἡ διακειμενικότητα εἶναι μιὰ ἔννοια πού ἀποτελεῖ ἔνδειξη τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο τό κείμενο διαβάζει τήν ἱστορία καί ἐντάσσεται σ' αὐτήν». (Julia Kristeva, «Problèmes de la structuration du texte», στόν συλλογικό τόμο *Théorie d'ensemble*, Seuil, 1968, σελ. 298).

Γιά τήν ἴδια ἔννοια ὁ Φίλιπ Σολλέρς ἔγραψε:

«...Αὐτή ἡ ἔννοια προσδιορίζει ἕνα πολύ μεγάλο ἀριθμό ἐνεργειῶν, ἐφόσον τό κείμενο, ἀφοῦ ἔχει ἀρχίσει νά λειτουργεῖ, προσφέρεται —πέρα ἀπό τή δημιουργία μιᾶς ἔντονης σκηναϊκής, ρυθμικῆς καί γλωσσικῆς ὑπέρβασης— σάν οὐσιαστική ἐργασία ξεπεράσματος τῆς συνηθισμένης τάξης τοῦ λόγου. Σ' αὐτό τό ἐπίπεδο ἡ ἰδεολογία καί, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν κατάλληλη λέξη, ἡ πολιτική τοῦ κειμένου, ἀρχίζει νά ἐγγράφεται στίς σχέσεις πού ἡ οἰκονομία τῆς γραφῆς του ἀνακαλύπτει καί διατηρεῖ μέ ἄλλα κείμενα. Αὐτό σημαίνει κυρίως ὅτι ἕνα *κείμενο* γράφεται μέ *κείμενα* καί ὄχι μόνο μέ φράσεις ἢ λέξεις [...]. Λίγα κείμενα μποροῦν πάντως νά εἶναι πιό ὑποδειγματικά γιά μᾶς ἀπό τό κείμενο τῆς *Θείας Κωμωδίας*, στό βαθμό ἀκριβῶς πού κατορθώνει νά διαμορφώσει μιὰ σκηνογραφία πού διασταυρώνει καί ἐπαυξάνει ἕναν σημαντικό ἀριθμό κειμενικῶν δεδομένων. "Ἐνα τέτοιο κείμενο δέν «ἐμπνέεται» ἀπό ἄλλα κείμενα, δέν ἔχει «πηγές»: τά ξαναδιαβάζει, τά ξαναγράφει, τά ἀναδιανέμει στό χῶρο του· ἀνακαλύπτει τίς λειτουργίες τους, τά μορφικά καί ἰδεολογικά τους ὑπόβαθρα καί τά ὑποχρεώνει νά ἐξυπηρετήσουν τή δική του παράσταση. "Ἡ διακειμενική ἐργασία ἀφορᾶ τόσο τή φωνητική πλευρά ὅσο καί τή σύνταξη καί τήν ἐγγενή λογική τῶν χρησιμοποιούμενων κειμένων, τή συσχέτιση ὀλόκληρων κειμενικῶν ἐπιπέδων. Γι' αὐτή τήν ἐργασία δέν ὑπάρχουν κλειστά ἔργα-φετίχ πού ἔχουν συσταθεῖ μία καί μοναδική φορά. "Ἐνεργοποιεῖ ἐκ νέου τό δίκτυο τῶν βιβλίων, προκαλεῖ τήν ἀλληλοδιατομή τους καί τά ὠθεῖ νά ἐγγραφοῦν πέρα ἀπό τά ὄριά τους σέ ἕνα κείμενο γενικευμένο». (Philippe Sollers, «Niveaux sémantiques d'un texte moderne», στό *Théorie d'ensemble*, Seuil, 1968, σελ. 324).

4. *Texte* (= κείμενο): ἀπό τό λατινικό *textus* = ὕφασμα, ἔξου τό «ξετύλιγμα μιᾶς ἀφήγησης».

5. *Oued*: ἀραβική λέξη πού σημαίνει γενικά ποτάμι, ρέμα...

ένός έργου είναι σάν νά παραδέχεται τό μύθο τῆς γενεαλογίας. Τά παραθέματα ἀπό τά ὅποια φτιάχεται ἓνα κείμενο εἶναι ἀνώνυμα, ἀνεξιχνίαστα, καί ὅμως ἤδη διαβασμένα: εἶναι παραθέματα χωρίς εἰσαγωγικά. Καμιά μονιστική φιλοσοφία δέν ἐνοχλεῖται ἀπό τό ἔργο (ὅπως ξέρομε ὑπάρχουν τέτοιες ἀνταγωνιστικές φιλοσοφίες). Γι' αὐτήν τή φιλοσοφία, τό πληθυντικό (le pluriel) εἶναι τό Κακό. Ἔτσι τό κείμενο θά μπορούσε νά πάρει ὡς ἔμβλημα του ἀπέναντι στό ἔργο τή φράση τοῦ ἀνθρώπου πού εἶναι ἔρμαιο τῶν δαιμόνων (Κατά Μάρκον 5, 9) «Λεγεών ὄνομά μοι, ὅτι πολλοί ἐσμέν». Ἡ πληθυντική ἢ δαιμονιακή ὕφανση (texture) πού ἀντιπαραθέτει τό κείμενο στό ἔργο μπορεῖ νά ἐπιφέρει βαθιές ἀναθεωρήσεις στήν ἀνάγνωση, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ὁ μονολογισμός φαίνεται νά εἶναι ὁ Νόμος: μερικά ἀπό τά «κείμενα» τῆς Ἁγίας Γραφῆς πού κατὰ παράδοση τά ἰδιοποιεῖται ὁ θεολογικός μονισμός (ἱστορικός ἢ ἀναγωγικός) θά ἐπιδεχθοῦν ἴσως μιά διάθλαση νοημάτων (δηλαδή τελικά μιά ὑλιστική

ἀνάγνωση), ἐνῶ ἡ μαρξιστική ἐρμηνεία τοῦ ἔργου, ὡς τώρα ἀποφασιστικά μονιστική, θά μπορέσει νά γίνει περισσότερο ὑλιστική μέ τό νά γίνει πιό πληθυντική (ἂν βέβαια τό ἐπιτρέψουν οἱ μαρξιστικοί «θεσμοί»)

* *

5. Τό ἔργο ἐντάσσεται σέ μιά γενεαλογική διαδικασία. Διακηρύσσεται ὅτι ὁ κόσμος (ἡ φυλή, ἔπειτα ἡ Ἱστορία) προσδιορίζει τό ἔργο, ὅτι ὑπάρχει μιά ἀλληλουχία τῶν ἔργων μεταξύ τους καί μιά ἰδιοποίηση τοῦ ἔργου ἀπό τό δημιουργό του. Ὁ συγγραφέας ἀναγνωρίζεται πατέρας καί ἰδιοκτήτης τοῦ ἔργου του. Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογοτεχνίας διδάσκει λοιπόν τό σεβασμό τοῦ χειρογράφου καί τῶν δηλωμένων προθέσεων τοῦ συγγραφέα, καί ἡ κοινωνία νομιμοποιεῖ τή σχέση τοῦ δημιουργοῦ μέ τό ἔργο του («νόμος περί συγγραφικῶν δικαιωμάτων», ἐδῶ πού τά λέμε πρόσφατος, μιά καί ἰσχύει ἀληθινά μόνο ἀπό τήν ἐποχή τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης). Τό Κείμενο ἀντίθετα διαβάζεται χωρίς τήν ἐπιγραφή τοῦ Πατρός. Ἡ μεταφορά τοῦ Κειμένου ἐδῶ ἀποδεσμεύεται ἀκόμη κι ἀπό τή μεταφορά τοῦ ἔργου. Τό ἔργο παραπέμπει στήν εἰκόνα ἐνός ὀργανισμοῦ πού αὐξάνει λόγω ζωικής ἐπέκτασης, «ἀνάπτυξης» (καί ἔχει σημασία τό ὅτι αὐτή ἡ λέξη εἶναι διφορούμενη, ἔχει δηλαδή καί βιολογική καί ρητορική ἔννοια)· ἡ μεταφορά τοῦ Κειμένου εἶναι ἡ μεταφορά τοῦ δικτύου. Ἄν τό Κείμενο ἐπεκτείνεται, αὐτό συμβαίνει ὑπό τήν ἐπίδραση μιᾶς συνδυαστικῆς, μιᾶς συστηματικῆς (εἰκόνα πού ἄλλωστε εἶναι πολύ κοντά στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ σημερινή βιολογία βλέπει τά ζῶντα ὄντα). Δέν ὀφειλομε ἐπομένως κανένα ζωικό «σεβασμό» στό Κείμενο: μπορούμε νά τό σπάσουμε (ἄλλωστε αὐτό ἔκανε ὁ Μεσαίωνας μέ δύο κείμενα πού ἐντούτοις λειτουργοῦν ὡς αὐθεντία: τήν Ἁγία Γραφή καί τόν Ἀριστοτέλη). Τό Κείμενο μπορεῖ νά διαβαστεῖ χωρίς τήν ἐγγύηση τοῦ πατρός του. Ἡ ἀνασύσταση τοῦ δια-κειμένου παραδόξως καταργεῖ τήν κληρονομιά. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὁ Συγγραφέας δέν μπορεῖ νά «ἐπανεέλθει» στό Κείμενο, στό κείμενό του, ἀλλά τότε ἔρχεται, ἂν μπορούμε νά τό ποῦμε ἔτσι, ὡς προσκεκλημένος. Ἄν εἶναι μυθιστοριογράφος ἐγγράφεται στό κείμενό του σάν ἓνας ἀπό τούς ἥρωές του, ζωγραφιά πάνω στό χαλί.⁷ Ἡ ἐγγράφη του δέν εἶναι πιά προνομιακή, πατρική, ἀληθής, ἀλλά σχέση παιχνιδιοῦ: γίνεται, ἂν μπορούμε νά τό ποῦμε, συγ-

7. Ἐναφορά στό ἔργο τοῦ Henry James: *Figure in the carpet*.

γραφέας ἀπό χαρτί. Ἡ ζωή του δέν εἶναι πιά ἡ πηγὴ τῶν μύθων του, ἀλλὰ ἓνας μύθος πού ἀνταγωνίζεται τό ἔργο του. Τό ἔργο εἶναι πού χύνεται μέσα στή ζωή (καί ὄχι πιά τό ἀντίθετο). Τό ἔργο τοῦ Προύστ ἢ τοῦ Ζενέ ἐπιτρέπει νά διαβάσουμε τή ζωή τους ὡς κείμενο: ἡ λέξη «βιο-γραφία» ἀνακτᾷ ἓνα δυνατό, ἐτυμολογικό νόημα. Καί ταυτόχρονα ἡ εἰλικρίνεια τῆς ἐκφώνησης (ἐπονεία), ἀληθινός «σταυρός» τῆς λογοτεχνικῆς ἠθικῆς, γίνεται ψευδο-πρόβλημα: τό *πρῶτο πρόσωπο* (je) πού γράφει τό κείμενο εἶναι πάντοτε κι αὐτό ἓνα *πρῶτο πρόσωπο* (je) ἀπό χαρτί.

* *

6. Τό ἔργο εἶναι συνήθως ἀντικείμενο καταναλώσεως. Δέν κάνω ἐδῶ καθόλου δημαγωγία ὅταν ἀναφέρομαι στή λεγόμενη καταναλωτική κουλτούρα, ἀλλά πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι σήμερα αὐτό πού μπορεῖ νά διαφοροποιήσῃ τά βιβλία εἶναι ἡ «ποιότητα» τοῦ ἔργου (πράγμα πού τελικά προϋποθέτει μιὰ ἐκτίμηση τοῦ «γούστου») καί ὄχι ἡ ἴδια ἡ πράξη τῆς ἀνάγνωσης: ἡ «καλλιεργημένη» ἀνάγνωση δέν διαφέρει δομικά ἀπό τήν ἀνάγνωση τοῦ συρμοῦ (μέσα στά τρένα). Τό Κείμενο (ἔστω καί μόνο ἐπειδή συχνά εἶναι «δυσανάγνωστο») ἀπαλλάσσει τό ἔργο (ἂν αὐτό τό ἐπιτρέπει) ἀπό τήν κατανάλωσή του καί τό περισυλλέγει σάν παιχνίδι, ἐργασία, παραγωγή, πρακτική. Αὐτό σημαίνει ὅτι τό Κείμενο ἀπαιτεῖ νά προσπαθήσουμε νά καταργήσουμε (ἢ τουλάχιστον νά μειώσουμε) τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στή γραφή καί τήν ἀνάγνωση, ὄχι ἐπιτείνοντας τήν προβολή τοῦ ἀναγνώστη μέσα στό ἔργο, ἀλλά συνδέοντας καί τούς δύο στήν ἴδια σημαίνουσα πρακτική. Ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τήν ἀνάγνωση ἀπό τή γραφή εἶναι ἱστορική. Τήν ἐποχή τῆς πιό ἔντονης κοινωνικῆς διαίρεσης (πρὶν ἀπό τήν ἐγκαθίδρυση τῶν δημοκρατικῶν πολιτισμῶν), ἡ γραφή καί ἡ ἀνάγνωση ἦταν ἐξίσου ταξικά προνόμια: ἡ Ρητορική, μέγας λογοτεχνικός κώδικας αὐτῶν τῶν ἐποχῶν, δίδασκε τή *γραφή* (ἔστω κι ἂν αὐτό πού συνήθως παραγόταν τότε ἦταν λόγιοι καί ὄχι κείμενα). Ἔχει σίγουρα σημασία τό ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῆς δημοκρατίας ἀνέτρεψε τό σύνθημα: τώρα τό καύχημα τοῦ (δευτεροβάθμιου) Σχολείου εἶναι νά διδάσκει (καλή) ἀνάγνωση καί ὄχι πιά γραφή (σήμερα γίνεται πάλι τῆς μόδας ἡ αἴσθησις αὐτῆς τῆς ἀνεπάρκειας: ἀπαιτοῦν ἀπό τό δάσκαλο νά μαθαίνει στό μαθητὴ νά «ἐκφράζεται», πράγμα πού εἶναι κάπως σάν νά ἀντικαθιστοῦμε μιὰ λογοκρισία μέ μιὰ παρανόηση). Στήν πραγματικότητα ἀνάγνωση, μέ τήν ἔννοια τῆς κατανάλωσης, δέν εἶναι *παίξιμο* μέ τό κείμενο. Τό «παίξιμο» πρέπει ἐδῶ νά νοηθεῖ σέ ὅλη τήν πολυσημία τοῦ ὄρου: τό ἴδιο τό κείμενο *παίζει* (σάν μιὰ πόρτα ἢ σάν ἓνα μηχανήμα στό

ὄποιο κάτι «παίζει»). Καί ὁ ἀναγνώστης *παίζει*, αὐτός δύο φορές: *παίζει* μέ τό Κείμενο (μέ τήν ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ), ἀναζητᾷ μιὰ πρακτική πού τό ἀναπαράγει. Ἄλλά γιὰ νά μήν περιορίζεται αὐτή ἡ πρακτική σέ παθητική, ἐσωτερική *μίμηση*⁸ (τό Κείμενο ἀκριβῶς ἀνθίσταται σέ αὐτόν τόν περιορισμό), αὐτός *παίζει* τό Κείμενο: δέν πρέπει νά ξεχνᾷμε ὅτι τό «παίζω» εἶναι καί μουσικός ὄρος· ἄλλωστε ἡ ἱστορία τῆς μουσικῆς (ὡς πρακτική καί ὄχι ὡς «τέχνη») εἶναι ἀρκετά παράλληλη μέ τήν ἱστορία τοῦ Κειμένου· ὑπῆρξε ἐποχή ὅπου, ἐπειδή ἐκεῖνοι πού ἀσχολοῦνταν ἐνεργητικά μέ τή μουσική ἦταν πολλοί (τουλάχιστον μέσα σέ μιὰ ὀρισμένη τάξη), τό «παίξιμο» καί τό «ἄκουσμα» συνιστοῦσαν παραπλήσια δραστηριότητα· κατόπιν ἐμφανίστηκαν διαδοχικά δύο ρόλοι: κατ' ἀρχήν ὁ ρόλος τοῦ *ἐρμηνευτῆ* στόν ὄποιο τό ἀστικό κοινό

8. *Μίμησις*: ἑλληνικά στό κείμενο.

(αν και ήξερε ακόμα κάπως να παίζει και τό ίδιο: βλ. όλη τήν ιστορία του πιάνου) έχωροϋσε τό παιξιμό του, και έπειτα ό ρόλος του (παθητικού) φιλόμουσου, πού ακούει μουσική χωρίς να μπορεί να παίζει (στήν πράξη τό πιάνο τό διαδέχτηκε ό δίσκος). Ξέρουμε ότι σήμερα ή μετα-σειριακή μουσική έχει ανατρέψει τό ρόλο του «έρμηνευτή», από τόν όποϊον ζητιέται να είναι κατά κάποιον τρόπο συν-δημιουργός τής παρτιτούρας, τήν όποία συμπληρώνει μάλλον παρά «έκφράζει». Τό Κείμενο είναι περίπου μιά παρτιτούρα αυτού του νέου είδους: άπαιτεί από τόν αναγνώστη μιά πρακτική συνεργασία. Μεγάλη καινοτομία, γιατί τό έργο ποιός τό έκτελει; (ό Μαλαρμέ είχε άναρωτηθεί ως προς αυτό: ήθελε τό άχροατήριο να παραγάγει τό βιβλίο). Σήμερα μόνο ό κριτικός έκτελει τό έργο (άποδέχομαι έδω τό λογοπαίγνιο). 'Η άναγωγή τής άνάγνωσης σε κατανάλωση είναι προφανώς υπεύθυνη για τήν «άνία» πού νιώθουν πολλοί μπροστά στό σύγχρονο («δυσανάγνωστο») κείμενο, τό πρωτοποριακό φίλμ ή ζωγραφικό πίνακα: πλήττω σημαίνει δέν μπορώ να παραγάγω τό κείμενο, να τό παίζω, να τό άποσυνθέσω, να τό βάλω μπρός.

7. Τά προηγούμενα μάς οδηγούν στό να θέσουμε (να προτείνουμε) μιά τελευταία προσέγγιση του Κειμένου: από τή σκοπιά τής άπόλαυσης. Δέν ξέρω αν υπήρξε ποτέ ήδονιστική αισθητική (άκόμα και οι εϋδαιμονιστικές φιλοσοφίες είναι σπάνιες). Βέβαια υπάρχει μιά άπόλαυση του έργου (όρισμένων έργων), μπορεί να γοητεύομαι διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας Προύστ, Φλωμπέρ, Μπαλζάκ, και άκόμα, γιατί όχι, 'Αλέξανδρο Δουμά. 'Αλλά αυτή ή άπόλαυση, όσο έντονη κι αν είναι, άκόμα και όταν είναι άπαλλαγμένη από κάθε προκατάληψη, παραμένει εν μέρει (έκτός από τήν περίπτωση εξαιρετικής κριτικής προσπάθειας) μιά καταναλωτική άπόλαυση: (γιατί αν και μπορώ να διαβάζω αυτούς τούς συγγραφείς, ξέρω επίσης ότι δέν μπορώ να τούς ξαναγράψω (ότι δέν μπορεί κανένας σήμερα να γράφει «έτσι»). Αυτή ή άρκετά θλιβερή γνώση άρχει για να με άποσυνδέσει από τήν παραγωγή αυτών των έργων, ενω συνάμα ή άπόσταση πού μάς χωρίζει θεμελιώνει τή νεωτερικότητά μου (τό να είσαι νεωτερικός δέν είναι τό να γνωρίζεις άληθινά τί δέν μπορεί να επαναληφθεί;). Τό Κείμενο από τή μεριά του, συνδέεται με τήν ήδονή, δηλαδή με τήν άπόλαυση χωρίς άποχωρισμό. "Οντας τής τάξεως του σημαίνοντος, τό Κείμενο συμμετέχει με τόν τρόπο του σε μιά κοινωνική οϋτοπία. Πριν από τήν 'Ιστορία (αν υποθέσουμε ότι αυτή δέν θα διαλέξει τή βαρβαρότητα), τό Κείμενο άπεργάζεται αν όχι τή διαφάνεια των κοινωνικών σχέσεων, τουλάχιστον τή διαφάνεια των γλωσσικών σχέσεων: είναι ό χώρος όπου καμία γλώσσα δέν έμποδίζει κάποιον άλλη, όπου οι γλώσσες κυκλοφορούν (κρατώντας τήν έννοια του κυκλικού πού έχει ή λέξη).

* *

Αυτές οι λίγες προτάσεις δέν άρθρώνουν άναγκαστικά μιά Θεωρία του Κειμένου. Αυτό δέν οφείλεται μόνο στις άνεπάρκειες του υποφαινομένου (ό όποϊος άλλωστε σε πολλά σημεία δέν έκανε άλλο από τό να επαναλάβει έρευνες πού γίνονται γύρω του). 'Οφείλεται και στό ότι μιά Θεωρία του Κειμένου δέν μπορεί να καλυφθεί από μιά έκθεση μεταγλωσσολογική: ή καταστροφή τής μεταγλώσσας ή τουλάχιστον ή άμφισβήτησή της (γιατί ίσως χρειαστεί να ανατρέξουμε σ' αυτήν προσωρινά) υπάγεται στην ίδια τή θεωρία: ό λόγος για τό Κείμενο θα πρέπει να είναι κι αυτός κείμενο, έρευνα, εργασία κειμένου, εφόσον τό Κείμενο είναι αυτός ό κοινωνικός χώρος πού όποιαδήποτε γλώσσα τήν αφήνει έκθετη, έξω, και δέν επιτρέπει σε όποιοδήποτε υποκείμενο τής διατύπωσης να πάρει θέση δικαστή, δασκάλου, ψυχαναλυτή, έξομολόγου, άποκρυπτογράφου: ή θεωρία του Κειμένου δέν μπορεί παρά να συμπίπτει με μιά πρακτική τής γραφής.

Ὁ θάνατος τοῦ συγγραφέα καί ἡ διασπορά τοῦ νοήματος

τοῦ Σάββα Πατσαλίδη

1. Μπροστά σιά ἐρωτήματα

Δύο πρόσφατες πρωτοποριακές θεατρικές παραστάσεις στή Νέα Ὑόρκη, συγκεκριμένα τό *LSD* (βασισμένο σέ μεγάλο μέρος του στό κείμενο τοῦ Ἄρθουρ Μίλλερ *Crucible*) καί τό *Endgame* (τοῦ Σάμουελ Μπέκετ), προκάλεσαν τέτοιες συζητήσεις πού ἀνάγκασαν, γιά πρώτη φορά, πολιτικά καί νομικά ἔντυπα νά καλύψουν μέ σειρά ἄρθρων τά ἐπιμέρους στοιχεῖα τῆς διαμάχης, σέ μιά προσπάθεια νά βρεθεῖ μιά κάποια λύση σέ ἕνα θέμα τόσο παλιό ὅσο καί ἡ ἱστορία τοῦ ἴδιου τοῦ θεάτρου: τίς σχέσεις τοῦ συγγραφέα μέ τήν παράσταση τοῦ ἔργου του. «Ποιός θά ἀποφανθεῖ πότε ἀδικεῖται ἕνας θεατρικός συγγραφέας;» ρωτοῦν οἱ νεοϋορκέζικοι *Times*. «Τίνος τέλος πάντων εἶναι τό ἔργο;» διερωτᾶται τό νομικό ἔντυπο *New York Law Journal*. Ἀπαντήσεις φυσικά δόθηκαν πολλές, ὄχι ὅμως ἀρκετές γιά νά κλείσουν τό τεράστιο αὐτό θέμα πού ταλανίζει ἐπί δεκαετίες τόσο τόν εὐρωπαϊκό καί τόν ἀμερικανικό θεατρικό χῶρο ὅσο καί τόν ἑλληνικό, ὅπου τώρα τελευταῖα εἶχε πάρει ἐπικίνδυνες διαστάσεις, χωρίς ὅμως τήν παραμικρή γιά τήν ὥρα ἐλπίδα ἐξεύρεσης μιᾶς ἔστω καί ἀνεκτῆς λύσης. Ἀπό τή μιά ἔχουμε τούς ποικιλομόρφως καί ποικιλοτρόπως «ἀκάλυπτους» συγγραφείς πού διεκδικοῦν τά δικαιώματά τους καί μαζί ἕναν πιό ρυθμιστικό λόγο ὡς πρός τήν παραστασιολογική τύχη τῶν δημιουργημάτων τους καί ἀπό τήν ἄλλη τούς κατασκευαστές τοῦ θεάματος πού ὑπερασπίζονται μέ τό ἴδιο πάθος τά δικά τους κεκτημένα (ἂν καί διόλου κατοχυρωμένα νομικά) δικαιώματα πού τούς προσφέρει ἡ δημιουργική τους θέση. Ποιός τελικά ἔχει δίκιο; Σέ ποιούς ὤμους πέφτει τό βᾶρος τῆς ρύθμισης τῶν πεπραγμένων; Στό δημιουργό ἢ στόν ἐρμηνευτή/κατασκευαστή τοῦ δημιουργήματος; Καί σέ περίπτωση πού ὁ δημιουργός δέν βρίσκεται στή ζωῆ, ποιός τελικά θά ἀποφανθεῖ γιά τό πῶς πρέπει νά διατηρηθοῦν οἱ σχέσεις τῶν δύο ἐπιπέδων (κειμένου καί παράστα-

σης); Ποιός ἐν ὀλίγοις θά γίνει ὁ συνήγορος ὑπερασπίσεως τοῦ ἀπόντος δημιουργοῦ: αὐτός πού ὑποστηρίζει ὅτι οἱ ἐπεμβάσεις τῶν κατασκευαστῶν/ἀνασκευαστῶν τοῦ θεάματος ἀλλοιώνουν τίς ἀρχικές προθέσεις τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἢ αὐτός πού δηλώνει ὅτι τέτοιου εἶδους χειρονομίες δικαιώνουν τή φυσιολογία καί τό πνεῦμα τοῦ κειμένου; Μ' ἄλλα λόγια, ποιός δικαιώνεται ἱστορικά: αὐτός πού τάσσεται ὑπέρ τῆς «κλειστῆς ἀνάγνωσης», ὑποστηρίζοντας τόν πάγιο χαρακτήρα τῶν προθέσεων τοῦ δημιουργοῦ (μέ τό σκεπτικό ὅτι ἔτσι διαφυλάσσει καί τά «δικαιώματά του»), ἢ αὐτός πού ὑποστηρίζει τή διαδικασία τῆς «ἀνοιχτῆς ἀνάγνωσης», ὅπου ἡ «θεατρικότητα» (*théâtralité*) δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τό «θέατρο χωρίς κείμενο»; ἕνα «*érasseur de signes et de sensations*», ὅπως λέει καί ὁ Γάλλος θεωρητικός Ρολάν Μπάρτ, «*qui s'édifie sur la scène à partir de l'argument écrit...*», πού σημαίνει ὅτι ναι μέν ἡ θεατρικότητα «*doit être présent dès le premier germe écrit d'une oeuvre*», ταυτόχρονα ὅμως εἶναι «*une donnée de création, non de réalisation*». Δηλαδή τό κείμενο μπορεῖ νά παράγει μέσα ἀπό τά σχήματά του τή θεατρικότητα (ὅπως καί ἡ λογοτεχνία τή «λογοτεχνικότητα»), πλὴν ὅμως δέν τήν ἐλέγχει, μιά καί ἡ τελευταία δέν εἶναι ἀπλῶς μιά δουλική ἀναπαράσταση (*réalisation*) τῶν συγγραφικῶν σημείων ἀλλά μιά δημιουργία (*création*) πού ἐπιβάλλει τούς νόμους τοῦ δικοῦ της παιχνιδιοῦ, οἱ ὅποιοι ἀνανεώνονται ἢ ἐπανατοποθετοῦνται σέ κάθε νέα παράσταση ὅπως καί σέ κάθε νέα ἐποχή ἢ τόπο, δημιουργώντας ἔτσι τίς προϋποθέσεις πολλαπλῶν ἀναγνώσεων καί ἐρμηνειῶν.¹

Ὅπως δὴποτε, ἡ ἀπάντηση δέν εἶναι καθόλου εὐκόλλη, παρόλο πού ἡ κριτική σκέψη, βεβιασμένη θέλω νά πιστεῦω, ἀνάλωσε ὅλο της τό χρόνο προασπίζοντας τά

1. Roland Barthes, *Essais Critiques* (Παρίσι, Seuil, 1964), σελ. 41, 42.

συγγραφικά δικαιώματα εις βάρος των δικαιωμάτων άλλων συντελεστών της παράστασης, με αποτέλεσμα σήμερα να έχουμε μία επαρκέστατη ιστορία του θεάτρου στο επίπεδο του συγγραφέα και του συγγραμμάτος του, αλλά ανεπαρκέστατη στο επίπεδο των ρυθμιστικών παραγόντων που επηρεάζουν την τελική όντοποίηση της θεατρικής τέχνης.

Μέ αφετηρία λοιπόν τις σκέψεις αυτές, θά επιχειρήσω, στίς σελίδες που ακολουθούν, να προσεγγίσω κι εγώ με τή σειρά μου τό θέμα που έθεσαν τά αμερικανικά έντυπα. Μόνο πού όφειλω να τονίσω έδω ότι δέν θά μέ άπασχολήσει ή νομική διάσταση πού παρουσιάζει τό θέμα των «συγγραφικών δικαιωμάτων», άφ' ενός γιατί δέν είμαι άρμόδιος να συζητήσω κάτι τέτοιο και άφ' έτέρου γιατί ή νομική ύπόσταση του συγγραφέα παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα και από περίοδο σε περίοδο, πράγμα πού καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη τήν αποκωδικοποίησή του. Αυτό πού μέ ενδιαφέρει άμεσα, και πού νομίζω ενδιαφέρει τόσο τούς συγγραφείς όσο και τούς αποδέκτες των έργων τους (κριτικούς και κοινό), είναι ή έννοια των «δικαιωμάτων» στο επίπεδο της έρμηνείας του έργου: κατά πόσον δηλαδή ή ιδιότητα του συγγραφέα ως νόμιμου «ιδιοκτήτη» του έργου του εξασφαλίζει και τό δικαίωμα να έλέγχει (τουλάχιστον όσο βρίσκεται έν ζωή) τόν τρόπο έρμηνείας του έργου του. Είναι πράγματι ό δημιουργός «ιδιοκτήτης» και του νοήματος ή μήπως είναι άπλως μία άφετηρία (κι αυτή, όπως θά δείξω λίγο παρακάτω, πολλές φορές άβέβαιη ως προς τήν αυθεντικότητά της); Κι αν όντως ισχύει ή δεύτερη υπόθεση, μήπως θά 'πρεπε, για τήν έγκυρότερη μελέτη του χώρου, να αναζητή-

σουμε τόν «ιδιοκτήτη» πέρα από τό κείμενο, εκεί πού άρνήθηκε να εισχωρήσει ή κριτική έρευνα μέχρι σήμερα, δηλαδή στον κόσμο του αποδέκτη και σε όλες εκείνες τις δυνάμεις πού αν και τις αποκρύπτει (έντεχνα όμολογώ) ή επιφάνεια του κειμένου και ό φλοιός των νοημάτων του, δέν μπορούν να άγνοηθούν άπλως και μόνο γιατί αποτελούν τά ρυθμιστικά πλαίσια πού έννοηματοώνουν τις λογοτεχνικές έπεξεργασίες;

Η αλήθεια είναι πως οι δύο νεοϋορκέζικες παραστάσεις ήταν άπλως ή άφορμή για να γραφεί τό κείμενο πού ακολουθεί. Όχι όμως και ή άφετηρία του παραπάνω προβληματισμού. Και αυτό γιατί στην Ελλάδα (με τις δύο και πλέον χιλιετίες θεατρικής παράδοσης) είμαστε τόσο έξοικειωμένοι με τά έρωτήματα των αμερικανικών έντύπων όσο οι Άγγλοι με τόν Σαίξπηρ. Δέν περνά μέρα πού να μή διαβάσουμε σε κάποιο έντυπο (λογοτεχνικό ή μή) κάτι παρασκηνακό από κάποια διαμάχη ενός συγγραφέα με κάποιο θεατρικό σχήμα ή ενός κριτικού με κάποια άναβίωση του αρχαίου δράματος. Είναι πιά κοινός τόπος να βομβαρδιζόμαστε, εκ δεξιών και εκ ευωνύμων, με άφορισμούς, με άναθεματισμούς, προσωπικές ύβρεις (άκόμη και από σκηνης) ή λογικών λογικών εύκαιριακούς στοχασμούς του τύπου «κοίταξε», «πρόσεξε», «φυλάξου», «ντροπή», «αίσχος», «ιεροσυλία» κι όλα αυτά σε μία απέλπιδα (λένε) προσπάθεια διάσωσης (υποτίθεται) των κληροδοτημένων και των κεκτημένων. Άλλά φευ! Πολύ φοβάμαι πως όλα γίνονται στη σκηνή αυτού του κόσμου (όπως θά 'λεγε και ό Σαίξπηρ) όχι για τήν ουσία αλλά για τήν επιφάνεια.

Ήλιου φαινότερον ότι κάτι δέν πάει καλά στα θεατρικά μας πράγματα και είναι καιρός να αναζητήσουμε τό «γιατί», ποιοί πραγματικά φταίνε. Δέν άρκει να τά φορτώσουμε όλα σ' εκείνους πού αποτολμούν να άρθρώσουν ένα λόγο άνοίκειο στιγματίζοντας τους για τή χρεοκοπία της σκηνηκής μας τέχνης. Αυτοί οι άνθρωποι, όπως θά δείξω παρακάτω, καλά κάνουν, άκόμη κι αν αυτό πού κάνουν προκαλεί ρήγματα στα κεκτημένα δικαιώματα συγγραφέων, σύγχρονων και παλαιότερων. Η έστία του κακού θαρρώ βρίσκεται άλλοι, ίσως στην ίδια τήν αδυναμία μας να δούμε τήν τέχνη ως σώμα συμβατικό, άρα πρωτεύικό με ρευστές έννοιες και σχήματα.

Πρίν όμως προχωρήσουμε, άς δούμε εκ του σύνεγγυς τό ιστορικό των δύο παραστάσεων της Νέας Υόρκης άφου, όπως είπα, ήταν και ή άφορμή για τήν καταγραφή των σκέψεων πού θ' ακολουθήσουν.

2. Ο συγγραφέας ή ό σκηνοθέτης;

Όλα άρχισαν σε μία θεατρική περίοδο κατά τήν όποια ή αμερικανική σκηνή πήγαινε από τό κακό στο χειρότερο. Στη φυλλοξήρα, λοιπόν, της εποχής δύο γνωστά θεατρικά σχήματα, τό *Wooster Group* και τό *American Repertory Theatre* ανέβασαν (Νοέμβριο και Δεκέμ-

βριο τοῦ 1984) δύο τολμηρές θά λέγαμε ἐρμηνεῖες τῶν κλασικῶν, πλέον, κειμένων τοῦ Μίλλερ καί τοῦ Μπέκετ μέ ἀποτέλεσμα νά ἐξοργίσουν τούς συγγραφεῖς οἱ ὅποιοι σέ δηλώσεις τους ὑποστήριξαν ὅτι τά ἔργα καί οἱ προθέσεις τους διαστρεβλώθηκαν ἀπό τίς σκηνικές «ἀναγνώσεις» ἐνῶ οἱ ἴδιοι, ὡς δημιουργοί, ἀγνοήθηκαν παντελῶς ἀπό τούς ρυθμιστές τῶν παραστάσεων λές καί δέν εἶχαν καμιά σχέση μέ τά τεκταινόμενα. «Τό θέμα ἐδῶ εἶναι πολὺ ἀπλό», θά πεῖ μετά τή δοκιμαστική παράσταση τοῦ ἔργου του ὁ Μίλλερ: «Δέν θέλω νά ἀνεβαίνει τό ἔργο μου ἐκτός εἰάν (ἡ σκηνική ἐρμηνεία) συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τόν τρόπο πού τό ἔγραφα...» (*Village Voice*, 27 Δεκεμβρίου 1983). Καί ἐπικαλούμενος τά δικαιώματα πού τοῦ κατοχυρώνει ὁ νόμος, θά τονίσει στούς *New York Times* ἀκριβῶς μετά τήν ἐπίσημη πρεμιέρα: «Ἐνόσω βρίζομαι ἐν ζωῇ, ἔχω δικαίωμα νά ἐκφράσω τίς ἀπόψεις μου γιά τόν τρόπο ὑλοποίησης τοῦ ἔργου μου» (28 Νοεμβρίου 1984). Σκέψεις πού ἐπανειλημμένα διατύπωνε καί στό παρελθόν ὁ Μίλλερ, θέλοντας νά τονίσει μέ αὐτόν τόν τρόπο τήν πίστη του γιά τήν αὐτοτέλεια τοῦ κειμένου του. Ὅπως εἶπε καί ὁ σκηνοθέτης κριτικός Χάρολντ Κλέρμαν (ὁ ὅποιος συνεργάστηκε στό παρελθόν μέ τό συγγραφέα γιά τό ἀνέβασμα τοῦ ἔργου του *Incident at Vichy*), ὁ Μίλλερ ἀπό τή στιγμή πού ἐμπιστεύεται ἕνα κείμενο στά χέρια ἑνός σκηνοθέτη δέν δέχεται καμιά ἀλλαγὴ ἢ τροποποίηση χωρὶς τήν ἔγκρισή του, δεδομένου ὅτι κατὰ τήν ἀποψή του τό κείμενο μπορεῖ νά λειτουργήσει χωρὶς πλασματικά ἀγκωνάρια. Εἶναι δηλαδή «κλειστό», ὅπως θά τό ὀνόμαζε ὁ σημειολόγος Οὐμπέρτο Ἔκο, μέ στόχους σαφῶς χαραγμένους ἀπό τόν ἴδιο τόν δημιουργό του. Εἶναι ἕνα προκατασκευασμένο ὁδοιπορικό ὅπου ὁ οἶκτος ἢ ὁ φόβος, ἡ χαρά ἢ ἡ λύπη γενιοῦνται, ἀνδρώνονται καί πεθαίνουν στό σωστό σημεῖο καί τήν κατάλληλη στιγμή. Τίποτα δέν ἀφήνεται στήν τύχη. Ὅλα ἔχουν μιά ξεκάθαρη ἀποστολή, μιά κρυστάλλινη θεατρική λογική πού ἀποκλείει τίς αὐθαίρετες προσθήκες.² Φυσικά ὁ θίασος Γουόστερ, γνωστός γιά τούς πειραματισμούς του, κάθε ἄλλο παρά «σεβάστηκε» τή γνωστή «γραμμὴ Μίλλερ»: ἀντίθετα, ἀκολουθώντας ἕνα ἀνοικεῖο δρομολόγιο καθ' ὅλα «ἀνοικτό», ὀδήγησε τό κείμενο μακριά ἀπό τίς προθέσεις τοῦ συγγραφέα καί τήν «ποιητική τῆς ἀναγκαιότητας» σέ ἕνα χώρο διαφορετικό, μέ νέες δυνατότητες γιά νέες ἀναλογίες καί ἀντιστοιχίες. Ἀπώτερο μέλημά του ἦταν νά φορέσει σέ ἕνα κείμενο γραμμένο πρὶν ἀπό τριάντα περίπου χρόνια τήν ἀρματωσιά τοῦ σύγχρονου Λόγου, ἔστω καί μέ τόν κίνδυνο νά ἐξοργίσει τόσο τό δημιουργό του ὅσο καί ἕνα μέρος τοῦ θεατρόφιλου κοινοῦ.

Τώρα, ἀναφορικά μέ τήν ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα διαμάχη Μπέκετ/Ἀμερικαν Ρεπέρτορ, τό ἱστορικό ἐξελίχθηκε ὡς ἑξῆς: ἡ γνωστή (ἀπό τή γενιά τοῦ '60 καί τή συνεργασία της μέ τόν πειραματικό θίασο *Mabou Mines*) Τζόαν Ἀκαλαίτις ἀνέβασε τό ἔργο τοῦ Μπέκετ *Τό τέλος τοῦ παιχνιδιοῦ (Endgame)*, δείχνοντας ἀπόλυτο σεβασμό στό σῶμα τοῦ κειμένου. Διατήρησε

(πλήν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων) τή λεκτική του φυσιογνωμία, ἀλλοίωσε ὅμως τή γεωγραφία του. Ἀγνόησε δηλαδή τίς λακωνικές ὁδηγίες τοῦ συγγραφέα πού ἤθελαν μιά «γυμνή σκηνή», «δύο παράθυρα καί μιά πόρτα» κι ἀποφάσισε νά τοποθετήσει τή δράση τοῦ ἔργου σέ ἕνα ἔρημο κομμάτι τοῦ Μετρό κατάμεστο ἀπό σκελετούς αὐτοκινήτων καί σκουπίδια (σύμβολα τοῦ τεχνολογικοῦ μας πολιτισμοῦ), πιστεύοντας πῶς ἔτσι ἔδινε μιά τέλεια (σύγχρονη) ἀναλογία στήν παράλογη παγίδευση τῶν Χάμ καί Κλόβ μέσα στό ἀσφυκτικά ἐρμητικό δωμάτιό τους. Ὅπως λοιπόν καί τό *Γουόστερ*, ἔτσι καί τό *Ἀμερικαν Ρεπέρτορ* διάλεξε τό δρόμο τῆς «ἀνοικτῆς» ἐρμηνείας, ἐξοργίζοντας μ' αὐτόν τόν τρόπο τόν Μπέκετ, ὁ ὅποιος σέ δηλώσεις του εἶπε ὅτι τέτοιου εἶδους «ἀναγνώσεις» εἶναι ἀπλῶς καί μόνο μιά «παρωδία τοῦ ἔργου ὅπως τό ἔχω συλλάβει... Ὅποιος νοιά-

2. Εἶναι φυσικά ἀπορίας ἄξιον τό γεγονός ὅτι ὁ Μίλλερ ἐνῶ φαίνεται τόσο ἀπόλυτος στίς θέσεις του, ὁ ἴδιος, ὅταν τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά σκηνοθετηθεῖ τά δικά του ἔργα (*The Crucible* καί τό *Πάνω ἀπό τή γέφυρα*), δέν δίστασε νά ξαναγράψει ὀλόκληρες σκηνές μετά τήν πρώτη τους παράσταση, ἀφοῦ εἶδε ὅτι ἡ ὑποτιθέμενη ἀριότητα τῆς τυπωμένης σελίδας ἦταν σκηνικά διάτρητη καί χλωμή. Ὅπως καί δέν δίστασε νά δώσει τή δική του ἐκδοχή στό ἔργο τοῦ Ἴψεν Ὁ ἔχθρος τοῦ λαοῦ, ὅπου διέγραψε ὅλη τήν ἀμφισβησία ἀπό τό χαρακτήρα τοῦ Στόκμαν μέ σκοπό νά τόν κάνει πιο συμπαθητικό. Κάτι τέτοιο ὁπωσδήποτε ξενίζει, ταυτόχρονα ὅμως δείχνει κατά τρόπο σαφέστατο πῶς πολλοί συγγραφεῖς ἀγνοοῦν τίς εἰδικές ἐρμηνευτικές διαδικασίες πού ἀπαιτεῖ ὁ σκηνικός χώρος, μέ ἀποτέλεσμα νά παρεξηγοῦν τή σκηνοθετική λειτουργία. Ὅπως ἐπίσης δείχνει πῶς πολλοί συγγραφεῖς, ἐνῶ οἱ ἴδιοι δέν σέβονται τό λόγο ἑνός ἄλλου συγγραφέα, ἀπαιτοῦν ἀπό τούς ἄλλους νά σεβαστοῦν τόν δικό τους.

ζεται για τὸ ἔργο, σίγουρα θὰ νιώσει ἀηδία». Τὸ παράδοξο ἐδῶ εἶναι ὅτι ὁ Μπέκετ δὲν ἦταν παρῶν στὴν παράσταση (βρισκόταν τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη στὴν Εὐρώπη). Ἄπλως τοῦ τὴν περιέγραφαν φίλοι καὶ συνεργάτες του. Τὸ γεγονός ὅτι ἐξεμάνη, ἐρμηνεύτηκε ἀπὸ πολλοὺς ὡς δείγμα τῆς ἀπεριόριστης ἀγάπης πού τρέφει εἰδικὰ γιὰ τὸ *Τέλος τοῦ παιχνιδιοῦ* γιὰ τὸ ὅποιο ὁ ἴδιος ἐπανειλημμένα τόνισε ὅτι ἀποτελεῖ τὸ πλεόν ἀγαπημένο καὶ ὀλοκληρωμένο δημιούργημά του — αἰσθήματα πού ὀπωσδήποτε τὸν κάνουν ἰδιαίτερα εὐαίσθητο, αὐστηρό καὶ ἐπιλεκτικὸ στὸν τρόπο ἀνεβάσματος του. Ἄλλωστε, ἡ σκηνὴ μὲ τὸν Ἀκαλάιτς δὲν εἶναι κάτι καινούργιο. Εἶχε προηγηθεῖ μιὰ ἄλλη (πανομοιότυπη), τὸ 1973, ὅταν ὁ Ἀντρέ Γκρέγκορ πῆρε μετὰ ἀπὸ μεγάλη προσπάθεια τὰ δικαιώματα ἀνεβάσματος τοῦ ἔργου στὴ Νέα Ὑόρκη. Πάλι ὁ Μπέκετ βρισκόταν στὴν Εὐρώπη καὶ πληροφορήθηκε γιὰ τὶς καινοτομίες τοῦ σκηνοθέτη ἀπὸ τὸ συνεργάτη του Μπάρνεϋ Ρόσσοτ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ξεσπάσει μιὰ ἐντονη διαμάχη μέσω τοῦ Τύπου. Ὁ Μπέκετ ἔκρινε ἀπαράδεκτη τὴν περιβαλλοντικὴ (environmental) διακανόνιση τοῦ δραματικοῦ τόπου καὶ τὸν ἐγκλεισμοῦ τῶν θεατῶν σὲ κλουβιά στυλ κοτετσιῶν. Ὅπως ἐνοχλήθηκε καὶ ἀπὸ τὴ σκηνοθετικὴ σύλληψη στοῦ σύνολο τῆς, τονίζοντας ὅτι τὸ ἔργο «σφαγιάστηκε» ἀπὸ τὶς «καταχρήσεις τῆς σκηνοθετικῆς λειτουργίας».

Φυσικὰ προσπάθησε (ὅπως καὶ ὁ Μίλλερ στὴ δική του περίπτωση) νὰ σταματήσει τὶς παραστάσεις στὴ Νέα Ὑόρκη χωρὶς ὅμως ἐπιτυχία (δεδομένου ὅτι τὸν δέσμευε τὸ συμβόλαιο πού εἶχε ὑπογράψει). Μεριμνήσε ὅμως νὰ ἀπαγορευτεῖ ὅποιαδήποτε νέα παράσταση ἐκτὸς Νέας Ὑόρκης καὶ ὅποιαδήποτε νέο ἀνέβασμα ἔργου του ἀπὸ τὸν Ἀντρέ Γκρέγκορ. Καὶ ὅλα αὐτὰ γιατί, ὅπως κατέστησε σαφές ὁ ἴδιος, τὸ ἐπίτευγμα τοῦ ἔργου του δὲν ἀναβλύζει ἀπὸ τὰ ὅποιαδήποτε σκηνογραφικὰ εὐρήματα ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γλώσσα του, ἡ ὁποία κερδίζει μὲ τὴν καθαρότητά της. Τὸ «σφάλμα» δηλαδή πού διέπραξαν τελικὰ οἱ δύο σκηνοθέτες τοῦ Μπέκετ εἶναι τὸ ὅτι «φίμωσαν» μὲ τὴ «γεωγραφία» τους τὸ Λόγο τοῦ ἔργου, τοῦ «ἔκλεψαν» κάτι ἀπὸ τὴν «ποιητικὴ του γύμνια». Τὸ ξανάγραψαν μὲ πρόθεση νὰ τὸ ἐπαναδραστηριοποιήσουν.³

Ποιὸς ὅμως ἔχει δίκιο; Ὁ συγγραφέας ἢ ὁ κατασκευαστής; Ὁ πρῶτος γράφας ἢ ὁ (μετα)γράφας; Νομίζω πῶς κάθε συζήτηση στοῦ θέματος αὐτοῦ ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίζει ὀρισμένες ἀφετηρίες πού δὲν εἶναι ἄλλες ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν *Ποιητικὴ* του.

3. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ πῶς ὁ ἴδιος ὁ Μπέκετ (ὅπως καὶ ὁ Μίλλερ) κάθε φορὰ πού σκηνοθετοῦσε τὰ δικά του ἔργα ἀλλάζε σημαντικὰ μέρος τοῦ λόγου τοῦ κειμένου ὅσο καὶ τῶν «διδασκαλιῶν» του, πράγμα πού ἀποδεικνύει τὴν ἐκ μέρους του ντεφάκτο ἀναγνώριση τῆς ἐρμηνευτικῆς λειτουργίας τοῦ σκηνοθέτη. Βλ. Ruby Cohn, *Just Play: Beckett's Theatre*.

4. Βλ. Στάθης Δρομάζος, *Ἀριστοτέλους Ποιητικὴ* (Ἀθήνα, Κέδρος, 1982), σελ. 186.

3. Ἐν ἀρχῇ ὁ Ἀριστοτέλης

α: Ὁ Ἕλληνας φιλόσοφος εἶναι ὁ πρῶτος διδάξας, ὁ πρῶτος πού ἐπιχείρησε ὄχι μόνο νὰ ἀποδελτιώσει τοὺς εἰδολογικοὺς κώδικες καὶ τὰ σημεῖα τοῦ θεατρικοῦ οἰκοδομήματος ἀλλὰ καὶ νὰ θέσει ἐπὶ τάπητος τὸ θέμα τῶν σχέσεων κειμένου καὶ παράστασης, συγγραφέα/σκηνοθέτη/κοινοῦ, νοήματος καὶ ἐρμηνείας του. Πιὸ συγκεκριμένα, μιλώντας στὴν *Ποιητικὴ* του γιὰ τὶς σχέσεις πῆσης καὶ ὄψεως ὁ Ἀριστοτέλης δράττεται τῆς εὐκαιρίας νὰ προβάλλει τὴν προτίμησή του γιὰ τὸ πρῶτο σκέλος, τονίζοντας ὅτι στὰ ποιητικὰ τοιχώματα εἶναι σφρηλατημένα ὅλα ἐκεῖνα τὰ «ἀναγκαῖα» καὶ «εἰκότα» συστατικά πού βοηθοῦν τὴν ἄρτια σκηνικὴ πραγμάτωση τῆς τραγικῆς ἐμπειρίας (1450b-1453b, I). Τὸ κείμενο, γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι μιὰ αὐτοτελής, συμπαγὴς ὄντοτητα ἡ ὁποία ἐμπεριέχει ὅλα τὰ ἐπιμέρους μόρια τῆς παράστασης. Ὅπως ἀναφέρει καὶ στὴν *Ποιητικὴ* του, τὸ στοιχεῖο τοῦ Μύθου δὲν μπορεῖ νὰ τὸ διορθώσει ἢ παράσταση (ἄρα οὔτε νὰ τὸ ἀλλοιώσει) γιατί ὁ «μῦθος» πρέπει νὰ εἶναι ἔτσι μπλεγμένος, ὥστε «ἐκεῖνος πού ἀκούει ὅσα γίνονται, χωρὶς νὰ τὰ βλέπει, νὰ αἰσθάνεται φρίκη καὶ οἶκτο γι' αὐτὰ» (14, 53b, I κ.έ.). Ἐν ὀλίγοις, φαντάζεται τὴ δυνατότητα ὑπαρξης τοῦ θεατρικοῦ κειμένου χωρὶς τὸν θεαματικὸ τοῦ ἐαυτοῦ: «ἡ γὰρ τῆς τραγωδίας δύναμις καὶ ἄνευ ἀγῶνος καὶ ἄνευ ὑποκριτῶν ἐστίν» (50b, 15 κ.έ.). Τὸ θέμα φυσικὰ θὰ εἶχε κλείσει ἐδῶ ἐάν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μεριμνοῦσε νὰ συμπεριλάβει στὸν ὄρισμό του περὶ τραγωδίας καὶ τὴ σκέψη ὅτι ἡ τραγωδία εἶναι μίμηση πού γίνεται μὲ τὴ δράση προσώπων («δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας» (6, 49b 26), δηλαδή ὅτι ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἔχουμε καὶ παράσταση, δράση. «Ἐπειδὴ δὲ πράττοντες ποιοῦνται τὴν μίμῃσιν», εἶναι πασιφανές ὅτι μέρος τοῦ συνόλου θὰ κατέχει κι ὁ σκηνικὸς διάκοσμος (6, 49b, 32). Ἔτσι, νὰ μὲν βλέπει τὴν «ὄψιν» ὡς μόριον «ἀτεχνότερον», ἕναν στίβο ὅπου ἀγωνίζονται νὰ διακριθοῦν οἱ παραγωγοί, οἱ κριτικοί, οἱ θεωρητικοί, οἱ ἠθοποιοί (δηλαδή οἱ σκευοποιοί, οἱ μὴ-ποιητές), πλὴν ὅμως δὲν παύει νὰ παραδέχεται ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα. Ἄλλωστε αὐτὸ φαίνεται καὶ στοῦ Κεφ. 26 τῆς *Ποιητικῆς* ὅπου συγκρίνοντας τὴν τραγωδίαν καὶ τὴν ἐποποιίαν λέει ὅτι ἀνάμεσα στὰ πλεονεκτήματα τῆς πρώτης εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀφ' ἑνός ἔχει «μέλος» καὶ «ὄψεις» καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἔχει ἐνάργεια «καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων» (62a, 15). Φυσικὰ εἶναι ἀπορίας ἄξιον γιατί ἀφοῦ παραδέχεται τὴ σημασία τῆς παράστασης τὴν ἀφορίζει ταυτόχρονα. Ὅπως ὀρθὰ ὑποθέτει καὶ ὁ Στάθης Δρομάζος, ὁ ἀριστοτελικὸς ἀφορισμὸς τῆς παράστασης πολὺ πιθανόν νὰ ὀφειλόταν καὶ σὲ μιὰ ἀντίδραση τοῦ Ἕλληνα φιλοσόφου στὴν κατάχρηση πού γινότανε τῶν ὄψεων, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ διαστολὴ τῆς δύναμης τῆς τραγωδίας ἀπὸ ἕνα στοιχεῖο πού νὰ μὲν εἶχε ψυχαγωγικὴ φυσιογνωμία, πλὴν ὅμως δὲν ἔπαυε νὰ εἶναι «ἀτεχνότερον», δηλαδή ὑποδεέστερο τῆς ἀξίας καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ Μύθου.⁴ Ἦταν, θὰ μπορούσαμε νὰ

ποῦμε ἐν κατακλείδι, μιά περιφρούρηση τοῦ κύρους τοῦ συγγραφέα πού γιά τόν Ἀριστοτέλη ἦταν ὄχι ἀπλῶς ἕνας μυθοπλαστής ἀλλά καί μορφοποιός τοῦ δημοσίου ἦθους. Αὐτός κρατοῦσε τήν ἐξουσία τῆς γλώσσας. Καί δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ἡ γλώσσα στήν ἀρχαιότητα ἦταν μορφή δράσης. Αὐτός πού τή χειριζόταν μποροῦσε νά ἀσκήσει δυναστική ἐπιρροή στό κοινό. "Ἄλλωστε δέν εἶναι τυχαῖος καί ὁ ὀρισμός τῆς τραγωδίας πού προϋποθέτει τή μέθεξη τοῦ δέκτη. "Ὅπως δέν εἶναι καί τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὁ Πλάτων στήν ἰδεατή του Πολιτεία ἐκδιώκει τούς ποιητές, τούς χρήστες δηλαδή τῆς ρητορικῆς. Γι' αὐτόν ὅπως καί γιά τόν Ἀριστοτέλη ἡ Λογοτεχνία δέν ἐξετάζεται ἀπό τή σκοπιά τοῦ νοήματος ἀλλά ἀπό τά ἀποτελέσματά της πάνω στό δέκτη. "Ὡς ἐκ τούτου, ἔπρεπε μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο νά εἶναι ἐλεγχόμενη. Ὁ Πλάτων τήν ἐκδιώκει. Ὁ Ἀριστοτέλης τή φυλακίζει εἰδολογικά, πρῶτα μέσα στό κείμενο καί κατόπιν μέσα σέ συγκεκριμένους δραματικούς κανόνες.

β: Μέ ἀφετηρία λοιπόν τίς σκέψεις τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ κατοπινῆ κριτικῆ σκέψη, ἀπό τόν Σκάλιγκερ στόν Καστελβέρτο καί ἀπ' αὐτόν στόν Σίντνεϋ καί λίγο ἀργότερα στόν Ντράντεν καί τούς νεοκλασικούς, στήν προσπάθειά της νά βρεῖ καί νά καθιερώσει ἕναν Λόγο δόκιμο, κοινῶς ἀποδεκτό καί πάνω ἀπ' ὅλα ὀρθό (ὅπως αὐτή τουλάχιστον ἀντιλαμβάνονταν τή σημαντικῆ τοῦ ὄρου) ἀγκυροβολεῖ στίς ἀναζητήσεις της στό στεγανά τῆς κλασικῆς γραμματείας. Μιμεῖται. Ἀποσπθίζει. Παραφράζει. Οἰκειοποιεῖται. Θέλει κι αὐτή μέ τή σειρά της νά ἀντιμετωπίσει τά μεγάλα ἐρωτήματα πού ἔθεσε μέ τήν Ποιητικῆ του ὁ Ἀριστοτέλης. Τί εἶναι θέατρο; Ποιά ἡ σχέση τῆς τέχνης καί τοῦ ἀποδέκτη της κ.λπ. Ἔτσι προχωρεῖ νά συντάξει τούς δικούς της συνεκτικούς κώδικες. Ἀναγνωρίζει τή δύναμη τοῦ Λόγου, γι' αὐτό τήν ἐνδιαφέρει ἄμεσα ὁ ἔλεγχος τόσο τῆς παραγωγῆς ὅσο καί τῆς λήψης. Τό θέατρο (ἐλλείψει ἄλλου δημοσίου θεάματος) ἀποτελεῖ μοναδικό ἰδεολογικό ὄπλο γιά τή μορφοποίηση τῶν συνειδήσεων. Ἐπηρεάζει. Ἐξουσιάζει. Ἔτσι ὁ πλούσιος πελάτης, ὁ ἄρχοντας, ὁ καρδινάλιος ἢ ὁ βασιλιάς ἔχουν κάθε λόγο νά ἐνδιαφέρονται ἄμεσα γιά τή φυσιογνωμία του. Ὅποιαδήποτε ἀνεπιθύμητη διασπορά τῶν σημείων του θέτει σέ κίνδυνο τά παραδεδομένα συμβόλαια, τή «φυσιολογικοποιημένη» εἰκόνα τοῦ κόσμου. Γι' αὐτό (ὅπως θά δεῖξω καί λίγο παρακάτω) δέν διστάζουν νά ἐπέμβουν ἀλλοιώνοντας ἢ παραποιώντας τό κείμενο τοῦ δημιουργοῦ, ἐφόσον κρίνουν ὅτι κάτι τέτοιο ἀπαιτεῖται γιά νά μὴν κλυδωνιστεῖ ἡ κατεστημένη μονοκρατία, ἡ μονοσημία τῶν ἰδεολογημάτων. Μοιραῖα λοιπόν τό θέατρο, ἄλλοτε μέ τή βοήθεια «στρατευμένων» κριτικῶν ἢ δημιουργῶν καί ἄλλοτε μέ τήν ὠμή ἐπιβολή τῶν ἀποφάσεων τῆς ἡγεμονεύουσας νομενκλατούρας, μετατρέπεται σταδιακά σέ ἕνα εἶδος «τσελεμεντέ» μέ ὀδηγίες «ἐπιτυχίας» ἢ «ἀποτυχίας». Ἐνδύεται (ἢ ἀναγκάζεται νά ἐνδυθεῖ) τόν χιτώνα τοῦ διδακτισμοῦ, ἑνός διδακτισμοῦ βασιζομένου στό ἰδεολογικά, αἰσθητικά, ἠθικά ἢ

ἄλλα σημεία τῆς κυρίαρχης τάξης. Ὁ θεατῆς καλεῖται νά ἀσπαστεῖ ἢ νά ταυτιστεῖ μέ τά προβαλλόμενα σχήματα, ἀνεξάρτητα ἐάν αὐτά δέν ἔχουν ἄμεση σχέση μέ τόν κόσμο του ὅπως αὐτός τόν ἀντιλαμβάνεται καί τόν ζεῖ. Οὕτως ἢ ἄλλως, δέν ἔχει ἄλλη ἐπιλογή. Ἡ ὅποια-δήποτε ἀπόκλιση ἐγκυμονεῖ κινδύνους.

γ: Μέ τό ρομαντισμό καί λίγο ἀργότερα μέ τόν αἰσθητικό φορμαλισμό, ἡ κριτικῆ σκέψη ἀπομακρύνεται ἀπό τό ἀντικείμενο μελέτης τῶν κλασικῶν καί τῶν ἀναγεννησιακῶν (κείμενο-ἀναγνώστης) καί ἐπικεντρώνεται στή μελέτη τοῦ συγγραφέα καί τοῦ νοήματος τοῦ συγγράμματος. Ἀποσπᾶται τό κείμενο ἀπό τά καθ' ἡμέραν δρώμενα καί κλείνεται στόν χρυσελεφάντινο πύργο του. Μαζί του φυλακίζεται καί τό νόημα. Κυριαρχεῖ πλέον ἡ ἔμφαση στή δημιουργικότητα τοῦ συγγραφέα. Ὁ ἀναγνώστης/δέκτης ἀποκλείεται. Ὁ ρόλος του εἶναι ἀπλῶς καί μόνο παθητικά καταναλωτικός. Στό θέατρο προβάλλεται ἡ κεντρομόλος ἀνάγνωση. Περιθωριοποιεῖται δηλαδή ὁ ρόλος τῆς παράστασης ἢ οἰοποιή-ποτε ἄλλου θεατρικοῦ παράγοντα καί ὑμνεῖται τό τυπωμένο κείμενο ὡς ἡ μόνη σταθερά καί ἀμετάλλακτη πορεία ἔρευνας καί μελέτης τοῦ θεάτρου. Μέ βάση, λοιπόν, αὐτές τίς παραμέτρους, συντάσσονται καί οἱ πρῶτες ἱστορίες τοῦ θεάτρου. Γνωστοί μελετητές ἀναλώνουν τό χρόνο τους ἀναζητώντας τήν «ἀρχαιολογία τῶν θεατρικῶν μορφῶν» καί πῶς αὐτές χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐξυπηρετήσουν τίς σκηνικές ἀνάγκες τοῦ κειμένου.⁵ Γι' αὐτούς, ὅλη ἡ ἱστορία τοῦ θεάτρου ἐντοπίζεται στό ἴδιο τό κείμενο καί στό νοήματα πού ἐμπερικλείει. Ἡ παράσταση ἀντιμετωπίζεται ὡς εἶδος παραδουλεύτρας. Μέ τή θεωρία, λοιπόν, τῆς «ἀντικειμενικότητας», ὅλα ἐγκλωβίζονται σέ φιλολογικῆς κατασκευές πού γίνονται ἢ αἰτία ὄχι μόνο νά παραχαραχθεῖ ἡ πραγματικῆ φυσιογνωμία τῆς ἱστορίας τοῦ θεάτρου ἀλλά καί νά περιθωριοποιηθεῖ τό εἶδος στους χώρους τῆς ἐκπαίδευσης. Ἄλλωστε, δέν εἶναι διόλου συμπτωματικό τό γεγονός ὅτι τό ἀρχαιότερο καί λαμπρότερο εἶδος (πού εἶναι τό θέατρο) καθιερώνεται στό πρόγραμμα τῶν πανεπιστημίων τοῦ ἐξωτερικοῦ (ὡς ἀνεξάρτητο τμήμα) μόλις πρόσφατα ἐνῶ στήν κοιτίδα του, τήν ἴδια τήν Ἑλλάδα, παίζει ἀκόμη τό ρόλο τοῦ ὑπηρετή, τή στιγμή πού σαφῶς νεότερα καί ποιοτικά ὄχι τόσο καταξιωμένα εἶδη (ὅπως τό μυθιστόρημα λ.χ.) λυμαίνονται τό χώρο.

Εἶναι κι αὐτή μιά «φυσιολογική» θά ἴλεγα κατακλείδα μιᾶς τεθλασμένης πού ἄρχισε χρόνια πρίν. Πῶς εἶναι δυνατόν νά δικαιωθεῖ ἕνα πολυσύστημα, ὅπως εἶναι τό θέατρο, ὅταν ἡ τύχη του βρίσκεται ἀκόμη στό χέρι ἀνείδικευτων φιλόλογων πού πολύ πιθανόν νά μὴν πάτησαν ποτέ τους στό θέατρο καί πού μόνο μέλημα τους εἶναι ἡ ἀνάλυση (οὔτε καν ἐρμηνεία) τῶν «θαυμαστικῶν» (!) καί τῶν ἄλλων σημείων στίξης

5. Γιά περισσότερα στό σημείο αὐτό βλ. Vesna Pistochnik, "Towards a Redefinition of Dramatic Genre and Stage History", *Modern Drama*, 28,4 (Δεκ. 1985), 677-687.

(σκόπιμη φυσικά ή υπερβολή μου έδω) του κειμένου, χωρίς κανένα σεβασμό στην πραγματική φυσιογνωμία του πού, είτε μās άρέσει είτε όχι, δέν είναι (καί θά 'λεγα εύτυχώς) τόσο «φιλολογική»; Πώς είναι δυνατόν νά διδαχθεί ή νά συνταχθεί όρθά ή Ιστορία του θεάτρου όταν παρακάμπτονται όλοι εκείνοι οί παράγοντες πού (συν)τελούν στην τελική ειδολογική άρθρωση του πού είναι, όπως θά τό 'λεγε καί ό Ζενέτ, ή «σκηνική μακροπρόταση».⁶ Καταλαβαίνω τό σεβασμό τους για τόν 'Αριστοτέλη, τόν αναγεννησιακό ούμανισμό ή τόν σύγχρονο φορμαλισμό. Δέν καταλαβαίνω όμως τήν άδυναμία τους νά δούν ότι ένα έργο (άκόμα καί τό ίδιο τό τυπωμένο κείμενο) δέν είναι άπλως τό αποτέλεσμα άπόλυτα ελεύθερων συγγραφικών επιλογών. Τό νά δοξολογούμε τή δημιουργικότητα καί τήν έκφραστικότητα της αυθεντίας του δημιουργού κάθε άλλο παρά μās βοηθάει στην καλύτερη (ή σφαιρικότερη, άν θέλετε) άποδελτίωση του θεατρικού σώματος. 'Ο δημιουργός είναι κι αυτός έκφραστής ενός συστήματος έννοιών καί κωδίκων πού τό φυλακίζουν (είτε τό θέλει είτε όχι). Δέν είναι δυνατόν νά προσεγγίζουμε τό έργο του άγνωστας τίς θεατρικές συμβάσεις της έποχής, τή διαθεσιμότητα των υλικών παραγόντων, τή λογοκρισία (έμμεση ή άμεση), τήν αρχιτεκτονική του χώρου, τήν τοποθεσία του θεάτρου, τήν τιμή του εισιτηρίου κ.λπ. 'Αλλιώς θά κατέθετε λ.χ. ό Αίσχύλος τίς ιδέες του εάν είχε στη διάθεσή του τήν ηλεκτρική λάμπα κι άλλιώς πάλι εάν δέν είχε τόν άρχοντα νά τόν χρηματοδοτεί (διάβαζε πατρονάρεϊ).

Θέλω έν ολίγους νά καταλήξω στό εξής: οί σχέσεις μεταξύ συγγραφέα/κειμένου καί κατασκευαστή/παραστασης, όπως καί οί σχέσεις όλων αυτών μέ τά ιστορικά κρατούμενα, δέν μπορούν νά είναι σχέσεις μάρου-άσπρου, ούτε σταθερές καί αυστηρά όροθετημένες. Είναι άφελές φέρ' ειπείν νά μιλάμε για θέατρο (ιδίως σήμερα μέ τήν έμπορευματοποίηση του θεάματος) καί νά παρακάμπουμε κάτι πολύ βασικό: ότι τό θέατρο είναι καί *έπιχείρηση* (κερδοσκοπική ή μή) πού (υπό)κειται στους ίδιους νόμους προσφοράς καί ζήτησης πού έννοικούν στην καταναλωτική κοινωνία. Καί άφού είναι μιά *έπιχείρηση*, έπεται ότι μεταθέτει συνεχώς τά στοιχεία του μηχανισμού της ούτως ώστε νά άποκομίζει όφέλη (όποιασδήποτε μορφής). Σέβεται ή άσεβεί ανάλογα μέ τό σφυγμό της άγοράς.

Τό καταλαβαίνω πώς ή δοξολογία (ή ό άναθεματισμός) του συγγραφέα καί του συγγράμματός του είναι τό εύκολότερο καί συντομότερο πέρασμα για τή σύντα-

ξη συνεκτικών κωδίκων. 'Από τή στιγμή πού τό κείμενο έμπεριέχει όλα τά «άναγκαία» καί «πρέποντα» υλικά, τί άλλο άπομένει έξόν από τήν αναζήτηση του νοήματος! Είναι χωρίς άμφιβολία μιά σίγουρη μεθολογική τροχιοδρόμηση της *μιας άνάγνωσης, της μιας αναλυτικής διαδικασίας*. Είναι πάλι κάτι αντίστοιχο μέ τόν σελεμεντέ πού προαναφέραμε. Καθορίζει ευδιάκριτες διαχωριστικές λωρίδες άνάμεσα στό «άποδεκτό» καί τό «άπαράδεκτο», τό «συμβατικό» καί τό «αίρετικό», τό θεατρικά δόκιμο καί τό θεατρικά άδόκιμο. Πολύ φοβάμαι, όμως, πώς μιά τέτοια, αυθαίρετη στην ουσία της (κι άς αυτοαποκαλείται «άντικειμενική») συνταγή είναι μιά επικίνδυνη απλούστευση ενός ιδιαίτερα πολύπλοκου συστήματος πού είναι τό θέατρο.

Κατ' αρχήν, ποιός μās λέει ότι ή μόνη σταθερά sé όλη αυτή τή διαδικασία είναι ό δημιουργός καί τό έργο του; Καί τί γίνεται στίς περιπτώσεις εκείνες πού λείπει κι ό δημιουργός καί τό έργο του (όπως λ.χ. στά χάπενινγκ ή στά έργα του *Bread and Puppet Theatre*); Δέν τίς μελετάμε; 'Η τί γίνεται sé περιπτώσεις όπως των Γουίλσον καί Φόρεμαν, όπου έχουμε χρήση συστατικών ξένων προς τόν έγγενή μηχανισμό του θεάτρου; 'Η πώς αντιμετωπίζουμε τόν Μπέκετ sé έργα όπως τό *Acts Without Works* (I, II, 1956), όπου άπουσιάζουν, έκτός από τίς σκηνοθετικές οδηγίες, τά βασικά συστατικά πού από άρχαιοτάτων χρόνων έκρίνοντο ως ή ραχοκοκαλιά του θεατρικού είδους (Μύθος, Λόγος);

Τόν περιθωριοποιούμε κι αυτό επειδή δέν συμπεριλαμβάνεται στον σελεμεντέ μας; Πιστεύω πώς για νά ξεπεράσουμε τά ζιζάνια, πού, ήθηλεμένα ή άθελα, έσπειραν οί κριτικοί του αιώνα μας, είναι έπιτακτική πλέον άνάγκη νά άμφισβητήσουμε μέρος των έννοιών πού κληρονομήσαμε, ούτως ώστε νά τίς διευρύνουμε για νά χωράνε καί τά σημεία των καιρών μας. 'Επίσης ώρίμασε ό καιρός για νά επαναδιαπραγματευτούμε τήν έγκυρότητα των εργαλείων μελέτης καί για νά μπορούμε νά δούμε κάπως πιό σφαιρικά καί εις βάθος τό θεατρικό οικοδόμημα. Καλό είναι τό κείμενο καί ή μελέτη του. 'Αλλά τό κείμενο δέν είναι πάντα ένα δοκίμιο-τεκμήριο για τήν όρθή άνάλυση καί σύνταξη της θεατρικής ιστορίας. Τό κείμενο είναι, όπως θά τό 'λεγε κι ό Ουμπέρτο 'Εχο, ή «τελική συνδήλωση μετά από μιά σειρά συνδηλώσεων».⁷ Δέν λειτουργεί από μόνο του ούτε μακριά από τό οικολογικό σύστημα. Αυτό πού μέ τόσο δέος άποκαλούμε «αυθόρμητο υπερχείλισμα των αισθημάτων του ποιητή» δέν είναι καί τόσο «αυθόρμητο» ή «άθωο», άν θέλετε. 'Ο δημιουργός πολύ πριν άρθρώσει, έχει ήδη άρθρωθεί από τό «γενο-κείμενο» πού λειτουργεί πέρα καί γύρω άπ' αυτόν.⁸ Αυτό τόν όρίζει sé ένα μεγάλο βαθμό κι αυτό πολλές φορές τόν περιορίζει. Χωρίς τή μελέτη του «γενο-κειμένου» (των κοινωνικο-ιδεολογικών καί άλλων έξω- ή παρα-λογοτεχνικών παραγόντων) θά είναι άδύνατο λ.χ. νά μελετήσουμε σωστά τήν Ιστορία του άμερικανικού μουσικού θεάτρου ή του «καλοφτιαγμένου έργου» του Scribe ή, για νά έρθουμε στά έν οίκω, των (δυστυχώς) δημοφιλέστατων

6. Gerard Genette, *Figures III* (Παρίσι, Seuil, 1972), σελ. 75.

7. Umberto Eco, *La structure absente* (Παρίσι, 1972), σελ. 163.

8. Για τό «γενο-κείμενο» (geno-texte) ή Τζούλια Κρίστεβα λέει ότι περιγράφει τόσο τά σημειωτικά συμβάντα πού λειτουργούν «στο επίπεδο του άτομου, όσο καί τά οικολογικά καί κοινωνικά συστήματα πού περιβάλλουν τόν οργανισμό». Βλ. *La revolution du langage poétique: l' avant garde à la fin du XIX siècle—Lautréamont et Mallarmé* (Παρίσι, 1974), σελ. 83-85.

ἐπιθεωρήσεων πού ἔχει «νομιμοποιήσει» ἢ Ἁγία Τριάς τῶν ἀθηναϊκῶν θεάτρων — Λαζόπουλος-Ξανθούλης-Κλύν. Κι αὐτό γιατί τά ὑπο-εἶδη αὐτά εἶναι ἐκφραστὲς μιᾶς ἰδεολογικοκοινωνικῆς πραγματικότητας ἢ ὅποια, εἴτε ἔμμεσα εἴτε ἄμεσα, τοὺς δίνει ἐγκυρότητα. Αὐτὴ (ἐπι)θέτει τὴ γλώσσα τῆς στό Λόγο τους, ἀκόμα κι ὅταν ὁ λόγος τοῦ δημιουργοῦ φέρεται νά στιγματίζει τὴν τάξη τῶν πραγμάτων (ὅπως λ.χ. βλέπουμε νά γίνεται στό τελευταῖο τερατούργημα τοῦ Κλύν Σ' ὄλο τόν κόσμο εἶναι ἢ ἴδια, στήν Ἑλλάδα σπάει καρῦδια).

Τό εὐρύτερο κοινωνικό σύστημα, μέ ὅλες τίς συμβάσεις καί τά σχήματά του, καθορίζει πολύ πρὶν ἀρχίσει ἢ παράστασι τὸ εἶδος καί τὴ μορφή τοῦ διαλόγου ἀνάμεσα στόν πομπό καί τὸ δέκτη. Αὐτό τελικά ὀρίζει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο μιᾶ πράξη ἔχει νόημα, γίνεται δηλαδή ἀναγνώσιμη. Θά 'ταν θαρρῶ ἀπώλεια πολῦτιμου χρόνου νά ἀναζητήσουμε μέ ἐιρή εὐλάβεια τὸ νόημα τοῦ ἔργου, ὅποιασδήποτε ποιητικῆς στάθμης ἢ εἰδολογικῆς ταυτότητας, ἀποκλειστικά στό ἴδιο τὸ ἔργο (ὅπως θά ἔκαναν οἱ νεοκριτικοί λ.χ.). Αὐτό πού θά δοῦμε στή σκηνή τοῦ Μπροντγουαίη, γιὰ παράδειγμα, εἶναι ἀπλῶς τὸ τελικό ἀποτέλεσμα μιᾶς παραγωγικῆς διαδικασίας πού κάθε ἄλλο παρά «ἀθῶα» καί «αὐθόρμητη» εἶναι. Ὁ χώρος ἐπιβάλλει, πολύ πρὶν ὀλοκληρώσει τὸ κείμενο ὁ συγγραφέας, τὸ δικό του νόημα. Τό ὅτι τὸ ἔργο θά ἀνέβει σ' αὐτό τὸ συγκεκριμένο χωρὸ σημαίνει μιᾶ τεράστια ἐπένδυση γιὰ τόν παραγωγό. Αὐτός μέ τὴ σειρά του, γιὰ νά ἐξασφαλιστεῖ οἰκονομικά, θά ἀναζητήσει τά μεγάλα ὀνόματα γιὰ νά προσελκύσει κόσμο. Τά μεγάλα ὀνόματα φυσιολογικά θά ἔχουν καί μεγάλες οἰκονομικὲς ἀπαιτήσεις. Καί αὐτό θά ἀναγκάσει τόν παραγωγό νά ἀνεβάσει τὴν τιμὴ τοῦ εἰσιτηρίου. Ἀλλά γνωρίζει πῶς τὸ ἀκριβὸ εἰσιτήριο ἀνταποκρίνεται στό βαλάντιο μιᾶς συγκεκριμένης τάξης μέ μιᾶ κάποια οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια καί, τὸ πιθανότερο, μέ μιᾶ ὁμοιογενῆ ἰδεολογικὴ ἀπόχρωση. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ ἔργο πού θά ἐπιλέξει (ἢ θά «παραγγεῖλει») θά πρέπει νά ἀνταποκρίνεται λίγο-πολύ στὰ ζητούμενα καί τά κρατούμενα τῆς τάξης αὐτῆς· νά λειτουργεῖ δηλαδή ὡς καθρέφτης τῶν ἀξιών καί τῶν ὀραμάτων τῆς καί ὄχι ὡς καταλύτης. Ἀλλιῶς τινα ἀντιμετωπίζει τόν κίνδυνο οἰκονομικοῦ ἀφανισμοῦ. Ὁ Τένεσι Οὐίλιαμς, λ.χ., πολύ θά ἤθελε νά γράφει πιὸ ὠμά ἔργα γιὰ τὴν ἀνοικία ἐρωτικῆ τοῦ φιλοσοφία. Πλὴν ὅμως, τὸ ὄνειρό του γιὰ ἐπιτυχία τόν ἀνάγκασε νά συμβιβαστεῖ παράγοντας τά νοήματα καί τά σχήματα ἐκεῖνα πού τοῦ ἐπέβαλλε ὁ περίγυρος καί πιὸ συγκεκριμένα ἢ ἰδεολογία τοῦ ἐμπορικοῦ θεάτρου. Ἀντίθετα, ἢ γενιά τοῦ '60 ἀρνήθηκε νά συμβιβαστεῖ (σέ μεγάλο ποσοστὸ τῆς), μέ ἀποτέλεσμα νά καταδικαστεῖ στό περιθώριο (Off-Off Broadway) καί σταδιακά νά ἐξαφανιστεῖ ἢ νά γίνει μιᾶ ἀνώδυνη τουριστικὴ ἀτραξιόν.

Δ: Αὐτό πού θέλω νά τονίσω ἐδῶ εἶναι πῶς δεχόμαστε χωρὶς περίσκεψη πολλές φορές τὴν ἰδέα ὅτι ὁ συγγραφέας εἶναι ὁ ὀργανωτής, ὁ παραγωγός, ὁ ἀπόλυτος ἄρχοντας τοῦ νοήματος σέ ἓνα ἔργο πού φέρει τὴν ὑπογρα-

φή του, ἀγνωόντας παντελῶς τὸ γεγονός ὅτι ὁ δημιουργός (πού ἐδῶ μπορεῖ νά σημαίνει καί τὸ σκηνοθέτη ἀλλὰ καί τόν κριτικό) εἶναι πολλές φορές ἐξάρτημα διαφόρων παραγόντων (καλλιτεχνικῶν ἢ μὴ) πού ἐπεμβαίνουν (ἔμμεσα ἢ ἄμεσα) στή διαδικασία παραγωγῆς τοῦ νοήματος μέ ἀπώτερο σκοπὸ νά καθορίσουν τοὺς ὄρους χρήσης του καί νά ἐπιβάλουν ἔτσι ἓναν ἀριθμὸ ἐρμηνευτικῶν κανόνων πού σέ τελευταία ἀνάλυση μπορεῖ καί νά μὴ διαφέρουν καθόλου ἀπὸ τοὺς νόμους μιᾶς στιγμῆς ἀστυνόμευσης τοῦ συλλογισμοῦ. Καί δέν χρειάζεται θαρρῶ καί μεγάλος κόπος γιὰ τὴν τεκμηρίωση τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἱστορία τῆς Τέχνης βρῖθαι ἀπὸ πάτρωνες εἴτε αὐτοὶ φέρουν τὸ ὄνομα ἑνός Ρισελιέ ἢ ἑνός Ζντάνωφ εἴτε μιᾶς ἀνώνυμης ἐταιρείας ἢ ἑνός συνδικάτου. Παντοῦ βλέπουμε τὴν ὄλη τελετουργία καθορισμοῦ τῶν προσόντων πού ὀφείλουν νά ἔχουν οἱ χρήστες τοῦ Λόγου γιὰ ν' ἀκουστοῦν, νά γίνουν ἀποδεκτοὶ ἢ, ἐπὶ τὸ συγχρονικότερον, νά γίνουν «ἐμπορικοὶ». Ἡ παρουσία τους στό χωρὸ τῆς τέχνης (καί ἰδίως τοῦ θεάτρου) ὑποδηλώνει σαφέστατα πῶς ἢ ἐξουσία τίς περισσότερες φορές κρύβεται πίσω ἀπὸ μιᾶ παραπλανητικὴ λογοφιλία ἀκριβῶς γιατί φοβάται τόν πλοῦτο τοῦ λόγου, τὴν πιθανὴ ἀταξία τῶν νοημάτων του, τὴ διασπορά του. Ἔτσι, μέ τίς ἀγορεύσεις καί τίς ἀπαγορεύσεις ὀργανώνει σχήματα πού συρρικνώνουν τίς πιθανότητες τοῦ ἀνεξέλεγκτου παιγνιδιοῦ τῶν σημαίνοντων, τοῦ ἐπεισοδιακοῦ τους χαρακτήρα.

Λογοφοβία, λοιπόν, καί ὄχι λογοφιλία εἶναι τὸ ἴδιον τῆς ἐξουσίας, μιᾶς ἐξουσίας πού μπορεῖ νά ζητᾶ ἀπὸ τὸ δημιουργό (κατοχυρώνοντάς του ὀρισμένα νομικὰ δικαιώματα) νά ἀρθρώσει πάνω στήν προσωπικὴ του ζωὴ, νά γίνει φορέας τῶν κρυμμένων νοημάτων τοῦ κειμένου του, στήν οὐσία ὅμως καί μέ τὴ βοήθεια ποικίλων μηχανισμῶν (ἄλλοτε τῆς οἰκονομικῆς ἢ κομματικῆς ὑποστήριξης, ἄλλοτε τοῦ ἐκφοβισμοῦ κ.λπ.) ἀρθρώνει μέσα ἀπ' αὐτόν.

Ἀπώτερος σκοπός μου λοιπόν μέ αὐτές τίς ἀναφορὲς δέν εἶναι νά γκρεμίσω τὸ μεγαλεῖο ἑνός Κορνέιγ φέρ' εἰπεῖν (πράγμα ὅπωςδήποτε ἄστοχο) ἀλλὰ νά τονίσω τὴ μεγάλη σημασία πού ἔχει, γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Λόγου, ἢ παρερμηνεῖα τῶν φαινομένων σημασίας, τόσο στό ἐπίπεδο τοῦ δημιουργοῦ (ὡς δείκτη ἀλήθειας καί ὑπεύθυνου τῆς ἐνότητας τοῦ ἔργου), ὅσο καί στό ἐπίπεδο τοῦ δέκτη/ἀναγνώστη. Ἡ παρερμηνεῖα εἶναι σημαντικὴ ἀκριβῶς γιατί διακηρύσσει τὴ ρευστότητα τῶν νοημάτων. Ὅπως λέει καί ὁ Ricoeur, ἐάν πράγματι θέλουμε νά δοῦμε τά πράγματα ὅπως εἶναι, πρέπει νά εἴμαστε σέ θέση νά δοῦμε ὅτι δέν εἶναι πραγματικὰ ἔτσι χωρὶς διαμεσολάβηση. Τό δοτὸ σημεῖο δέν εἶναι τὸ πράγμα ἀλλὰ ἢ μεταμόρφωση ἢ οἱ μεταμορφώσεις του μέσα στή γλώσσα ἢ στήν κοινωνία γενικότερα. Ἡ κριτικὴ μας καλεῖται νά ἀσκηθεῖ στήν ὑπόψια, ἢ ὅποια ἀρχίζει μέ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου.⁹ Δηλαδή καλεῖται ὄχι νά ἐπεξηγήσει μέ τὸ

9. Paul Ricoeur, *Freud and Philosophy*, μτφ. D. Savage (New Haven, Conn.: Yale U.P., 1970), σελ. 30.

γνωστό φιλολογικό της στυλ τό αντικείμενο αλλά νά τό ξεγυμνώσει από τά μασκαρέματά του γιά νά φτάσει στήν ουσία του πού δέν είναι, όπως είπα και πιό πρίν, πάντοτε θεατρική (ή λογοτεχνική γενικότερα).

“Αν δέν επιχειρηθεί αυτό θά συνεχίσουμε νά τρεφόμεστε και νά τρέφουμε τίς έπερχόμενες γενεές μέ σημεία και τέρατα χωρίς καμιά ιστορικοκοινωνική κάλυψη. Θά συνεχίσουμε νά κόβουμε και νά ράβουμε βουλευτικά τίς ύποιες θεατρικές περιόδους χωρίς αιδώ, όπως λ.χ. κάνουμε μέ τή Γαλλία του 17ου και 18ου αιώνα, όπου έχουμε άγνοήσει όλες τίς βασικές συνισταμένες πού έδωσαν μορφή στό θέατρο της γιά τό χατίρι τής αυθεντίας του δημιουργού, μιās αυθεντίας ύποταγμένης ιδεολογικά και αισθητικά στίς βουλήσεις των διαφόρων πατρώνων, οι όποιοι χρησιμοποιούσαν τή σκηνή γιά νά προβληθούν πρός τά έξω και νά εδραιώσουν τήν κυριαρχία τους. Κανένα θεατρικό έργο δέν μπορούσε νά έχει αξία ή «έγκυρότητα»¹⁰ εάν δέν είχε πρώτα τήν έγκριση του τάδε εύγενους ή άριστοκράτη. “Όταν ο Λουδοβίκος XIII, λ.χ., αναλάμβανε νά προστατεύσει μέ ειδικό νόμο, γνωστό ως *Πράξη του Απριλίου 1641*, τό status των ήθοποιών, λέγοντας ότι τά έργα τους δέν είναι ανήθικα ή επιβλαβή γιά τό δημόσιο ήθος, σφράγιζε μέ αυτόν τόν τρόπο όχι μόνο τό ήθικό πλαίσιο τής θεατρικής πράξης αλλά και τή θέση του ήθοποιού στήν κοινωνία.¹¹

Μέ τό νά προστατεύει τό θέατρο ο βασιλιάς παρουσίαζε πρός τά έξω μιá συμβολική εικόνα τής δύναμής του. Τό ίδιο και ο Ρισελιέ, ο όποιος όχι μόνο έπόπτευε (διάβαζε άστυνόμευε) τήν όλη διαδικασία παραγωγής αλλά και ήλεγχε τούς συγγραφείς (τούς όριζε δηλαδή επίπεδα

10. Έδώ μεταφράζω ελεύθερα τό γαλλικό όρο «legitimation» πού επί λέξει σημαίνει «νομιμότητα». Στά γαλλικά ο όρος έχει δύο έννοιες: μέ τή νομική του έννοια ύποδηλώνει τή «reconnnaissance des rouvoirs» (d' un souverain, d' un envoy), τήν αναγνώριση των δυνάμεων ενός άρχοντα ή άπεσταλμένου (Λεξικό *Robert 4:228*). Μέ τό παράδειγμα πού παρατίθεται στό κείμενο θέλω νά δείξω άφ' ενός πώς μιá κοινωνία συντάσσει τούς δικούς της όμοιογενοποιητικούς κώδικες λόγου, πράξης, εξουσίας κ.λπ., μέ σκοπό νά επιβάλει τρόπους συμπεριφοράς και σκέψης άπέναντι στό ίσχυον σύστημα, και άφ' έτέρου νά τονίσω τή σημασία τής «νομιμότητας» στό χώρο τής λογοτεχνίας, όπου και πάλι ή έμμεση ή άμεση επίβολή νόμων και αξιών άποσκοπεί στήν καθιέρωση ενός «κοινώς άποδεκτού» έντεχνου λόγου. Δηλαδή μέ τή λογοτεχνική σημασία του ο όρος αυτός καταδηλώνει τόν τρόπο καθορισμού μάλλον παρά αναγνώρισης τής δύναμης και του κοινωνικού ρόλου τής τέχνης. Ύπήρξαν έποχές, όπως αυτή του Ρισελιέ, όπου οι δύο έννοιες του όρου «νομιμότητα» (ή νομική και ή αισθητική/λογοτεχνική) συνέκλιναν επικίνδυνα. Άρκοϋσε δηλαδή ή έγκριση ενός ύψηλά ιστάμενου προσώπου γιά νά άποκτήσει τό κείμενο «έγκυρη ύπόσταση» και ο συγγραφέας του τήν έτικέτα τής «αυθεντίας», του «έκφραστη του καλού γούστου» κ.λπ. Η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά τιμωρούταν ως «παράνομη», «βέβηλη», «αίρετική», «άποσταθεροποιητική» κλπ.

11. Francois Parfaict, *Histoire du théatre francois* (Παρίσι, Lemermercier et Saillant, 1747), τομ. 6, σελ. 132.

12. Βλ. Pierre Corneille, *Théâtre complet* (Παρίσι, Edition Garnier), σσ. 717-718.

13. “Ο.π., σελ. 718.

(παρ)ερμηνείας). Πολλές φορές δέ έγραφε κι ο ίδιος σκηνές γιά τό εκάστοτε έργο. Καθόριζε συμβάσεις και έρμηνευτικούς κώδικες μέ άπώτερο σκοπό νά προβάλει τήν εικόνα του. “Όταν ή *Academie francaise* λ.χ. ζήτησε από τόν Κορνέιγ νά αλλάξει όρισμένα σημεία από τό έργο του *Le Cid*, αυτός δέχτηκε νά τό κάνει μόνον όταν άκουσε πώς ή επιθυμία αυτή ήταν του Ρισελιέ και όχι τής *Ακαδημίας*. Κι αυτό γιατί ήξερε πώς τό έργο του θά άποκτούσε καλλιτεχνική έγκυρότητα μόνο αν γινόταν δεκτό από τήν Αϋλή.¹² Σέ μιá διαμάχη του δέ μέ τόν Scudery, πάλι γιά τό ίδιο έργο, ο Κορνέιγ δράττεται τής ευκαιρίας νά πει ότι ειδαν τίς παραστάσεις του και ο βασιλιάς και ο Ρισελιέ. Και όταν κατηγορήθηκε ότι πλαστογράφησε τό ισπανικό έργο *Las mocedades del Cid* του Guillen de Castro (1618), ύποστήριξε ότι άπλώς έπηρεάστηκε από τό έργο, δέν τό εκλεψε. Και κάνοντας άναφορά στον Ρισελιέ θά πει: «Ακόμη προσκόμισα τό πρωτότυπο ισπανικό κείμενο στήν Αϋτού Έξοχότητα, τόν καρδινάλιο, τό άφεντικό μου και τό δικό σας».¹³ Και έφόσον ο καρδινάλιος τό ένεκρινε, αυτό ήταν άπόδειξη τής «αυθεντικότητας» του έργου. Δηλαδή όποιοι και νά 'τανε οι νόμοι και οι κώδικες του θεάτρου, από τή στιγμή πού ο πάτρωνας έπικροτούσε ένα

ἔργο ὅλα μποροῦσαν νά ἀνατραποῦν. Ἀκόμη καί τό στίγμα τῆς κλοπῆς.

Ὁ Ρισελιέ γιά νά προβάλει τόν ἑαυτό του ἀλλά καί γιά νά διαφυλάξει τήν παραγωγή τοῦ Λόγου, ἐπιστρατεύσε τούς μεγαλύτερους συγγραφείς τῆς ἐποχῆς του (Ροτρώ, Λ' Ἐστόιλ, Κορνέιγ, Μπυϊστρομπέρ, Κολετέ), τούς ὁποίους ἤλεγχε καί ἄλλοτε τούς ὑπαγόρευε νά γράφουν.¹⁴ Τό κάθε κείμενο ὑπάκουε στή διαδικασία μιᾶς κάποιας τελετουργίας, πού φυσικά ἀντανάκλωσε τόν κόσμο τοῦ προστάτη καί ὄχι τοῦ προστατευομένου. Ἦταν ἕνας καθρέφτης τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ἴδιος ὁ Ρισελιέ κατά τή διάρκεια τῆς ζωῆς του ἔγινε μέσα ἀπ' αὐτό τό σύστημα ὑποδούλωσης ἕνα ἔγκυρο μοντέλο μίμησης. Ὅπως μᾶς λέει καί ὁ Κορνέιγ, στήν ἐπιστολή πού ἀφιερώνει στόν Ρισελιέ στήν εἰσαγωγή τοῦ ἔργου του Ὁράτιος, ἡ παρουσία τοῦ Ρισελιέ τόν ἐνέπνευσε γιά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου καί πῶς ὅλοι πρέπει νά παραδεχθοῦν ὅτι τό γαλλικό θέατρο χρωστᾷ στόν καρδινάλιο τόν ἐξευγενισμό καί τή βελτίωσή του. Ἐπίσης δέν χρειάζεται οἱ συγγραφεῖς νά διαβάζουν ἀδιάκοπα. Ἀπλῶς εἶναι ἀρκετό νά κοιτοῦν τόν Ρισελιέ τή στιγμή πού τούς κάνει τήν τιμῆ νά διαβάζει τά ἔργα τους. Ὁ

ἐνθουσιασμός ἢ ἡ δυσφορία πού καταγράφονται στό πρόσωπό του εἶναι ἀδιαφιλονίκητοι ἐνδείκτες τῆς ποιότητος τοῦ ἔργου τους. Τούς ὑποδεικνύει μέ αὐτόν τόν τρόπο τί πρέπει νά ἀλλάξουν. Ἡ, καλύτερα, τούς ὑποδεικνύει τά ὄρια καί τίς δυνατότητες τῆς δημιουργίας. «Αὐτό ἀκριβῶς πού θά μοῦ μάθαιναν τά βιβλία σέ δέκα χρόνια, τό ἔμαθα σέ δύο ὥρες», θά μᾶς πεῖ ὁ μέγας νεοκλασικός δημιουργός, πράγμα πού δείχνει τόν καθοριστικό ρόλο τοῦ Ρισελιέ σέ ὅλη αὐτή τήν παραγωγική διαδικασία.¹⁵

Οἱ ἀρχές τοῦ δράματος, οἱ νόμοι καί οἱ θεσμοί πού τό διέπουν, δέν ἔχουν καί ἰδιαίτερη ἀξία. Τά ἀποτελέσματα του, ὅπως αὐτά καταγράφονται στό πρόσωπο τοῦ ἐπίσημου ἀποδέκτη (sur son visage) σέ διάστημα δύο ὥρων, εἶναι σαφῶς πιό σεβαστά καί ἱκανοποιητικά ἀπ' ὅ,τι ὅποιες ἄλλες δραματικές συμβάσεις. Ἔτσι ὁ Ρισελιέ ἐμφανίζεται ὡς ἡ περιεκτικότερη εἰκόνα τῶν «*gégles infaillibles*» τοῦ θεάτρου, ὁ ρυθμιστής τοῦ εἴδους τόσο στό κειμενικό ἐπίπεδο ὅσο καί στό παραστασιολογικό. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Ρισελιέ δέν ἐπιδιώκει μόνο νά «κειμενοποιηθεῖ», νά γίνῃ δηλαδή ἕνα ἀθάνατο μοντέλο θεατρικῆς μίμησης (πράγμα ἄλλωστε πού τό κατορθώνει ἐπιστρατεύοντας ὅλα τά ταλέντα τῆς ἐποχῆς του) ἀλλά μεριμνᾷ οὕτως ὥστε ἡ σκηNIKῆ προβολή τοῦ πορτρέτου του νά εἶναι ἐξίσου ἀποκαλυπτική καί δυναμική. Γι' αὐτό καί φτιάχνει εἰδική θεατρική αἴθουσα στό Παλάτι του (Palais Cardinal) ὅπου φιλοξενεῖ πομπώδη καί πλούσια θεάματα πού τονίζουν τήν ἐξουσία του ἀπ' ἑνός καί τά ἐπίπεδα «λήψης» καί «ἐγκυρότητας» ἀπ' ἑτέρου. Οἱ πληροφορίες πού ἔχουμε γιά τά οἰκονομικά τῆς *Salle de la Comedie* μᾶς λένε ὅτι ὁ καρδινάλιος ἐπένδυε τεράστια ποσά γιά νά δεῖ τό «πορτρέτο» του στή σκηνή. Ὅπως γράφει καί ὁ Σεμπάστιαν Σέρλιο στό ἔργο του *The First Booke of Architecture*, «ὅσο περισσότερο κοστίζουν αὐτά τά πράγματα, τόσο πιό πολύ ἐκτιμῶνται γιατί εἶναι πράγματα πού μόνο ἡγέτες κρατῶν καί ὑψηλά ἱστάμενα πρόσωπα κάνουν, πρόσωπα πού ἀπεχθάνονται τή μιζέρια» (κεφ. 3, φύλιο 26). Μέσα σ' αὐτή τή χλιδή, λοιπόν, ὁ καρδινάλιος δοξολογοῦσε τόν ἑαυτό του μέ τήν ἀμέριστη συμπαράσταση τῶν συγγραφέων.

ε: Καί δέν εἶναι μόνο ἡ Γαλλία τοῦ Ρισελιέ πού ὑπέστη τά πάνδεινα ἀπό τούς μελετητές της. Ὅλες σχεδόν οἱ «ιερές» περίοδοι τοῦ θεάτρου ἔχουν παραποιηθεῖ, μέ ἀποτέλεσμα νά βρισκόμαστε σήμερα μπροστά σέ μιᾶ εἰκόνα τῶν πραγμάτων καθ' ὅλα ἀνεπαρκή, στήν καλύτερη περίπτωση. Κραυγάζουν, λ.χ., οἱ κριτικοί ὅταν ἕνας θίασος τολμήσει νά ἀνεβάσει μέ τρόπο ἀνοίκειο ἕνα ἔργο τοῦ Σαίξπηρ ἢ τοῦ Τζόνσον, τονίζοντας ὅτι ἔτσι «βιάζεται» τό πρωτότυπο, ἀλλοιώνονται τά νοήματα

14. Antoine Adam, *Histoire de la litterature francaise au XVII siecle* (Παρίσι, Editions Domat-Montchrestien), τομ. I, σελ. 467.

15. Ὁ.π., σμ. 12, σελ. 825-826.

καί η ἀλήθεια τοῦ ἔγρου. Γιά ποιό «πρωτότυπο» ἢ «ἀλήθεια» ἄραγε μιλάνε; Γιά ποιά «αὐθεντικότητα», ὅταν τό ἴδιο τό πρωτότυπο πολλές φορές πλαστογραφεῖ ἄλλες φόρμες καί μοντέλα;¹⁶ Καί ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλά τό πρωτότυπο πού ἐπικαλοῦνται μπορεῖ (τό πιθανότερο) νά εἶναι ἓνα ἀλλοιωμένο κατασκευάσμα τῶν ἠθοποιῶν ἢ ἄλλων «σκευοποιῶν» πού τό «ἐπιμελήθηκαν» γιά τίς ἀνάγκες τῆς παράστασης καί κατόπιν τό δημοσίευσαν μέ τό ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ του. Ξεχνοῦν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ὅτι οἱ μεγάλοι ἐλισαβετιανοί πέρασαν κι αὐτοί ἀπό τίς συμπληγάδες τῆς λογοκρισίας καί τῆς παραγωγῆς.

Φαίνεται ὅτι δέν ἔχουν ὑπόψη τους ὅτι οἱ ἠθοποιοί δέν δεσμεύονταν ἀπό ὁποιοδήποτε περιοριστικό πλαίσιο μποροῦσε νά ἐπιβάλλει ἡ θέση ἢ ἡ πατρότητα τοῦ κειμένου. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας δέν σεβόταν τό λόγο κάποιου ἄλλου, ἔτσι κι αὐτοί δέν ἔβλεπαν τίποτε ἱερό στό δικό του (μετα)λόγο. Γι' αὐτούς τό κείμενο δέν ἦταν παρά ἓνα ἀγαθό. Αὐτό πού τούς ἐνδιέφερε ἦταν τό θεατρικό προϊόν, τό τελικό ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης διαδικασίας «ἀναδόμησής» του καί ἡ ὀριστική ἐρμηνεία του μέσα ἀπό τή σκηνική χειρονομία καί φωνή. Τό κείμενο ἦταν ἀπλῶς ἡ ζύμη πού ἔπρεπε νά μεταλλαχθεῖ σέ κάτι ἄλλο γιά νά προσφέρει στό κοινό χαρά καί ἀπόλαυση.¹⁷ Δέν ὑπῆρχε δηλαδή θέμα πιστότητας στίς προθέσεις τοῦ δημιουργοῦ, πού οὕτως ἢ ἄλλως ἐκρίνοντο ὡς διάτρητες, ἢ ἓνα εἶδος (μετα)γραφῆς ἀρκετά ἀπομακρυσμένης ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τῆς σκηνικῆς γραφῆς (prompt book). Μέσα σ' αὐτό τό πνεῦμα τῆς ἀμφισβήτησης λοιπόν ἀνδρώνεται καί καθίσταται φυσιολογική ἡ ἐλεύθερη ἐρμηνεία. Οἱ λέξεις πού τό πάλαι ποτέ ἐκρίνοντο ὡς κάτι ἱερό, μέ δοτῆ ἐννοιολογική ἀρματωσιά, χάνουν κάτι ἀπό τό τελεσιδικό σαρκίό τους καί ἐνδύονται τό χιτώνα τῆς ἀβεβαιότητας.¹⁸ Καί ἀφοῦ οἱ λέξεις, τό ὄπλο τοῦ δημιουργοῦ, κλυδωνίζονται, ἦταν καθ' ὅλα λογικό νά κλυδωνιστεῖ καί τό στάτους τοῦ δημιουργοῦ καί νά νομιμοποιηθεῖ ἡ τακτική τῆς πλαστογράφησης, μιᾶς πλαστογράφησης πού ὁ θίασος ὄχι μόνο δέν τήν ἀπέκρυπτε ἀλλά τή διαφήμιζε γιά νά προσελκύσει κόσμο. Ἡ ὑπόσχεση τῆς νέας ἐκδοχῆς λειτουργοῦσε ὡς δέλεαρ. Ὑποσχόταν νέες ἀπολαύσεις μέ ἓνα ἤδη οἰκεῖο κείμενο.¹⁹ Αὐτή εἶναι μιᾶ σημαντική πρακτική πού οἱ σημερινοί ἐρευνητές ἀρκοῦνται νά τήν ἐρευνήσουν. Ἀρκοῦνται μόνο στήν ἀντιμετώπιση τοῦ θεατρικοῦ εἶδους σάν κάτι ἀπόλυτο, μέ δεδομένες ἐγγενεῖς παραμέτρους. Γι' αὐτούς τό ἀναγεννησιακό ἔργο εἶναι ἓνα ποιητικό σῶμα πού μᾶς προσφέρει ἓνα περιορισμένο καί καλοστημένο μοντέλο ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ ἀμφισβημία τοῦ θεατρικοῦ θεάματος καί ἡ παραχάραξη τῆς παραγωγῆς του περιθωριοποιοῦνται γιά τό χατίρι μιᾶς διαφανοῦς κριτικῆς παρουσίας. Ἡ ἐλεύθερη ἀνταλλαγῆ, ἡ κειμενική ἀστάθεια καί ἡ διασπορά συστέλλονται ἀπό τήν ἀσυμβίβαστη τάση τοῦ κριτικοῦ νά πλάσει κειμενικά μνημεῖα ἀπό τά ἔργα καί πριγκιπικούς ποιητές ἀπό τούς συγγραφεῖς, πολλοί τῶν ὁποίων προτιμοῦσαν τόν τίτλο τοῦ ἠθοποιοῦ ἀντί τοῦ συγγρα-

φέα. Εἶναι καί αὐτό φυσικά μέρος τῆς προσπάθειάς τους νά δρομολογήσουν τή μονοσήμαντη ἀνάγνωση, ἡ ὁποία καί ἀντιθεατρική εἶναι καί ἀντιιστορική, ἀφοῦ μασκαρεῖ ἀντί νά ἀποκαλύπτει τά σημεῖα τῆς θεατρικότητας καί τῆ λειτουργία τους.

Γι' αὐτό πιστεύω πῶς οἱ μελετητές τοῦ θεάτρου ὀφείλουν νά ἀναζητήσουν μέρος τῆς «αὐθεντίας» τῶν ἱερῶν τεράτων τῆς θεατρικῆς ἱστορίας καί σέ ἐξωθεατρικούς παράγοντες γιά νά ἔχουν μιᾶ ὀλοκληρωμένη καί καθ' ὅλα ἔγκυρη εἰκόνα τῶν ἀρχικῶν ἐρωτήσεων, τῶν ζωτικῶν προβληματισμῶν καί τῶν δυσκολιῶν πού ἀντιμετώπιζαν. Δέν ἀρκεῖ, δηλαδή, μόνο τό ὄνομα ἑνός Κορνέιγ ἢ ἑνός Σαίξπηρ γιά τή σύνταξη κάποιων συνεκτικῶν ἀρχῶν σχετικά μέ τό εἶναι καί τό γίγνεσθαι τῶν θεατρικῶν πραγμάτων. Τά ὀνόματα προσφέρουν μιᾶ ἐλάχιστη ἐγγύηση ἀξιολόγησης τῆς τέχνης καί αὐτό νομίζω ὀφείλουμε νά ἔχουμε ὡς ἀφετηρία σέ ὁποιαδήποτε προσπάθεια κάνουμε γιά τή μελέτη τοῦ εἶδους.

16. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ δραματικοί συγγραφεῖς τῶν χρόνων αὐτῶν γνώριζαν πολύ καλά τόσο τά δραματικά μοντέλα τῆς παράδοσης, ὅσο καί τούς πλέον δημοφιλεῖς μύθους. Αὐτή ἡ γνωριμία τους, λοιπόν, μέ τά κληροδοτημένα, τούς βοηθοῦσε νά οἰκοδομήσουν τούς «δικούς» τους μύθους, ἄλλοτε μιμούμενοι κι ἄλλοτε παπαγαλιζοντας ἢ καλύπτοντας ἔντεχνα τίς πηγές τους. Ἀκόμη καί συγγραφεῖς τοῦ μεγέθους ἑνός Μπέν Τζόνσον ὄχι μόνο δέν κατέκριναν αὐτή τήν τακτική τῆς «ἐνδοκειμενικῆς διασπορᾶς» ἀλλά ὑποστήριζαν ὅτι εἶναι ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς τέχνης τοῦ δημιουργοῦ. Εἶναι καθήκον τοῦ τελευταίου, ἔλεγε χαρακτηριστικά ὁ Τζόνσον, νά μιμεῖται ἀλλά ταυτόχρονα καί νά συγκαλύπτει μέ ἔξυπνο τρόπο τίς πηγές ἀπ' ὅπου ἔλκει τίς ἀφετηρίες του τό ὄλιγό του. Βλ. Ben Jonson, *Timber: or, Discoveries in Ben Jonson*, C.H. Herford et al (eds), (Ὁξφόρδη, 1925-52), τομ. VIII, σελ. 639.

17. Βλ. H.S. Bennett, *English Books and Readers 1603-1640* (Καίμπριτζ, 1970), σελ. 45-47.

18. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι βρισκόμαστε στήν ἐποχή τοῦ σκεπτικισμοῦ, τοῦ ἐρχομοῦ τῶν Μονταίν, Μπέκκον, Ράμους, Χόμπς κ.ἄ. καί τῆς ἀμφισβήτησης τῆς πίστης τόσο στήν ἀνθρώπινη κατανόηση ὅσο καί στήν «ἀλήθεια» καί τήν «ἐγκυρότητα» τῶν κληροδοτημένων ἐνοιῶν. Ὁ συγγραφέας, ὡς μορφοποιός τῆς «ἀλήθειας», δέν ἀντιμετωπίζεται πιά ὡς κυρίαρχη μορφή τῶν νοημάτων.

19. Γιά τήν ἱστορία, εἶναι ἐνδιαφέρον νά τονίσουμε ἐδῶ πῶς τό ἔργο *Mucedorus and Amadine* τυπώθηκε καί ἀνέβηκε σέ 17 διαφορετικές ἐκδοχές καί κάθε ἐκδοχή ἀναγνώριζε τήν προηγούμενη. Ἦταν πολύ σημαντικό γιά τήν ἐμπορική ἐπιτυχία τῆς παράστασης νά διαφημίζονται οἱ νεοτερισμοί τῆς. Ἀκόμη καί ἔργα τά ὁποῖα δέν ἦταν ἀλλοιωμένα ἀπό ξένες ἐπεμβάσεις, διαφημίζονταν ὅτι ἦταν γιά νά προσελκύσουν κόσμο. Βλ. W.W. Greg, *A Bibliography of the English Printed Drama to the Restoration* (Λονδίνο 1939), cat. 151, I, 247. Ἐπίσης βλ. Gerald Eades Bentley, *The Profession of the Dramatist in Shakespeare's Time 1590-1642* (Princeton, 1971), σελ. 46.

Ἡ συνέχεια στό ἐπόμενο τεῦχος

Ντίτερ Μαζούρ

«...Μιά ζωγραφική πού σέ κάνει νά σκεφτεῖς τόν ἔρωτα ἀκόμα καί σέ ἔργα βασανιστηρίων...».

Μιά συνέντευξη
τῆς Ἄννας Καφέτση
μέ τόν Βερολινέζο ζωγράφο

Τό μήνα πού πέρασε, στό χῶρο τῆς τέχνης «Εὐμαρος» παρουσιάστηκαν ἔργα τοῦ σημαντικοῦ Βερολινέζου ζωγράφου Ντίτερ Μαζούρ. Τά ἔργα αὐτά, ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς δουλειᾶς τοῦ ζωγράφου, χωρίζονται σέ δύο ἐνότητες: ἡ πρώτη ἀφορᾷ τή Νικαράγουα, ὅπου ἔζησε καί δούλεψε, πρὶν καί μετά τήν ἐπανάσταση τῶν Σαντινίστας. Ἐδῶ ἀναμειγνύονται δημιουργικά ὁ πολιτικός συμβολισμός καί ἡ λατινοαμερικάνικη παράδοση. Στή δεύτερη ἐνότητα ἀπεικονίζεται ὁ ἔρωτας. Ἀλλά γιά τόν Μαζούρ οἱ δύο ἐνότητες συνδέονται ἄρρηκτα.

Ἄννα Καφέτση: Ἡ πολιτική διάσταση εἶναι ἓνα χτυπητό στοιχεῖο τῆς ζωγραφικῆς σας. Τήν βλέπει κανεῖς στήν ἀπεικόνιση θεμάτων ἀπό τή λαϊκή ἐπανάσταση τῶν Σαντινίστας στή Νικαράγουα ἤ τούς ἀγῶνες τῶν μαύρων στή Νότια Ἀφρική. Πῶς ἀντιλαμβάνεστε τή συμμετοχή ἐνός καλλιτέχνη σήμερα στήν πολιτική καί ποιᾷ μπορεῖ νά εἶναι ἡ σχέση της μέ τήν ἴδια τήν τέχνη;

Ντίτερ Μαζούρ: Συχνά ὁ κόσμος σκέφτεται τήν τέχνη σάν κάτι ξεχωριστό ἀπό τήν πολιτική. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχει τέχνη χωρίς πολιτική σημασία. Ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς αὐτοσυνείδησης μιᾶς κοινωνίας. Ὁ καλλιτέχνης μπορεῖ νά

ἐργάζεται σέ συμφωνία μέ τίς τρέχουσες ἀντιλήψεις τοῦ καιροῦ του, τῆς κοινωνίας του, μπορεῖ ἐπίσης νά δουλεύει σέ καθαρή ἀντίθεση μ' αὐτήν ἀλλά ποτέ δέν μπορεῖ νά δραπετεύει. Ὅτιδήποτε καί ἂν κάνει, αὐτό ἀποτελεῖ τελικά μιᾷ πολιτική δήλωση. Τά καταξιωμένα ἔργα τέχνης τείνουν ὥστόσο νά εἶναι διακόσμηση ἀποδεκτῶν συμπεριφορῶν, ἐνῶ ὁ ἐπαναστατημένος καλλιτέχνης συχνά προσφέρει μιᾷ βαθύτερη ἐνόραση γιά τήν ἐσωτερική δομή τῆς κοινωνίας. Πολλά ἔργα, τά ὁποῖα φαίνεται νά βρίσκονται στήν κορυφή τῆς σύγχρονης καλλιτεχνικῆς ἐξέλιξης γίνονται συχνά ἐπιπόλαια μετά ἀπό λίγο χρόνο, διότι μόνο φαινομενικά ἦταν ἔκφραση τῶν ἐσώτερων τῆς κοινωνίας.

ΤΕΧΝΗ

Έγώ προσωπικά κινοῦμαι ἀπό διαφορετικά ἐναύσματα γιὰ νά ἀρχίσω κάποιο ἔργο. Μπορεῖ νά εἶναι τό ζωντανό τοπίο, τό πρόσωπο ἑνός ἀνθρώπου ἢ ἓνα πολιτικό γεγονός. Διαλέγω αὐτό πού θά εἶναι τό θέμα τοῦ πίνακά μου χωρίς νά ἀποκλειώ ἓνα ἄσπρο ἀνοιξιιάτικο λουλούδι ἢ τήν ἐκτέλεση πολιτικῶν κρατουμένων. Τό κομβικό σημεῖο εἶναι ἡ μετατροπή τῆς πραγματικότητας σέ τέχνη, μέσα ἀπό ὅποιοσδήποτε μεταφορές.

Υπάρχουν βέβαια ἔργα τέχνης χωρίς εἰδική σημασία, ἀλλά δέν ὑπάρχει ἔργο τέχνης τό ὅποιο νά εἶναι καλό μόνο λόγω τοῦ περιεχομένου του. Αὐτό τό τελευταῖο ἦταν ἄλλωστε καί τό μεγαλύτερο λάθος τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ καί ἀνάλογων κινήματων. Ἡ τέχνη, καί εἰδικά ἡ τέχνη μέ σύμφυτα πολιτικά μηνύματα, πρέπει νά συμπεριλαμβάνει τό θεατή μέσα στήν ἴδια τή διαδικασία παραγωγῆς, νά τόν ἀνάγει σέ μέρος τῆς κοινωνικῆς ἔκφρασης. Ἡ ἐποχή ὅπου ἡ τέχνη ἀποτελοῦσε διακόσμηση τῶν πριγκιπικῶν παλατιῶν θά ἔπρεπε νά ἔχει παρέλθει ὀριστικά. Ὡς παράδειγμα θά ἔθελα νά σταθῶ στή σειρά «Ἀριθμοί» πού ζωγράφισα τό 1980-81. Πρόκειται γιὰ δέκα πίνακες πού ἀπεικονίζουν τούς ἀριθμούς 0-9 ὡς ἐργαλεῖα βασανισμοῦ. Δέν ἀντιπροσωπεύουν ἀπλῶς καί μόνο μεθόδους βασανισμοῦ πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό τούς Νοτιοαμερικανούς δικτάτορες, ἀλλά ἀναφέρονται ἐπίσης στά ραφιναρισμένα κυβερνητικά συστήματα τῶν μοντέρνων κοινωνιῶν, πού βάζουν «τάξη» στήν καθημερινή ζωή μέσω τοῦ χρήματος, τῆς γραφειοκρατίας, τῆς ἀρίθμησης.

Τά φωτεινά χρώματα τίθενται ἀντίθετα πρὸς

τά κοινά τους σημασιόμενα (δηλαδή κόκκινο = αἷμα, κίτρινο = φθόνος, πρασινοκίτρινο = νεκρός κ.λπ.), μέ σκοπό νά ἐρεθίσουν τό θεατή καί νά δώσουν διέξοδο στοὺς δικούς του συνειρμούς. Ὅταν στά δύο τελευταῖα χρόνια ζωγράφισα κυρίως τήν ἀγάπη καί τόν ἔρωτα, αὐτό δέν εἶναι ἀντιθετικό σέ μένα οὔτε σέ ὅσα εἶπα πῶς πρίν.

Ὅσο ἡ ἀγάπη σημαίνει ἐπιθετικότητα ἢ πορνογραφία ἢ προβλήματα γάμου ἢ διαφήμισης, τό νά μιλάμε γι' αὐτήν ἔχει γίνει ἀκριβῶς τόσο πολιτικά ἀναγκαῖο ὅσο τό νά μιλάμε γιὰ τό ρατσιστικό καθεστῶς τοῦ ἀπαρτχάντ στή Νότια Ἀφρική.

Ἄννα Καφέτση: Ἐκτός ἀπό τά θέματα, πολλά μορφικά στοιχεῖα, ὅπως ἡ ὀργάνωση τοῦ χώρου, ἡ μνημειακότητα, τό ἀφηγηματικό στοιχεῖο κ.ἄ. ἀναφέρονται στίς καλλιτεχνικές παραδόσεις τῆς Κεντρικῆς Ἀμερικῆς καί σέ Μεξικανούς ζωγράφους, ὅπως ὁ Ὁρόθκο ἢ ὁ Ὀλβείρα. Τί πιστεύετε σχετικά μέ αὐτό;

Ντίτερ Μαζούρ: Ἄν καί θαυμάζω τούς μεγάλους Μεξικανούς τοιογράφους, δέν αἰσθάνομαι νά ἔχω ἐπηρεαστεῖ πολύ ἀπό τή δουλειά τους. Μέσα στό κλίμα τῆς ὑπάρχουσας εὐρωπαϊκῆς τέχνης δέν ὑπάρχουν τοῖχοι γιὰ νά τούς ζωγραφίσουμε, δέν ὑπάρχει ἀνάλογο ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ οὔτε χρήματα νά πληρωθοῦν γιὰ ἔργα πού μποροῦν νά βασίζονται στίς ἰδέες τους.

Ἄννα Καφέτση: Ἡ παρουσία τῶν ζώων εἶναι συχνή στοὺς σύγχρονους Γερμανούς ζωγράφους, τούς λεγόμενους νέους-ἄγριους. Στά ἔργα σας, θέματα ὅπως ὁ κόκορας, τό πουλί κ.ἄ. ἀντλοῦν ἀραγε τή σημασία τους καί ἀπό τή συμβολιστική τῆς Κεντρικῆς Ἀμερικῆς;

Ντίτερ Μαζούρ: Ὅπως καί παραπάνω ἀνεφέρα, τό βασικό πρόβλημα τῆς ἀπεικόνισης τῆς πραγματικότητας εἶναι πῶς νά μετατρέπεται σέ τέχνη, εἴτε αὐτό γίνεται μέσω τῆς ἀφαίρεσης εἴτε μέ τή χρήση μεταφορῶν. Τά ζῶα ὑπῆρξαν μία προτιμητέα μεταφορά στήν τέχνη σέ ὅλη τήν ἱστορία. Ζωγραφίζω ζῶα ὡς μεταφορές ἀπό πάντοτε, ὅσο μπορῶ νά θυμᾶμαι τή δουλειά μου. Ἰδιαίτερα ὁ κόκορας ὑπῆρξε ἡ προτιμητέα εἰκόνα πού εἶχα γιὰ τή φιλαρέσκεια, τόν ὀπορτουνισμό, τήν ἠλίθια ἐξυπνάδα, καί αὐτό βέβαια μπορεῖ νά μὴ εἶναι σωστό γιὰ τόν καημένο τόν κόκορα, ἀλλά ἐξυπηρετεῖ τό σκοπὸ στή ζωγραφική. Στήν Κεντρική Ἀμερική, ἀλλά καί παντοῦ στόν κόσμο, μερικά ζῶα ἀντιπροσωπεύουν συγκεκριμένους ἀνθρώπινους χαρακτήρες. Οἱ νικαραγουανές μάσκες, ἀνθρώπινες ἢ ζωϊκές, χρησιμοποιήθηκαν συχνά ἀπό τούς μαχητές γιὰ νά κρυφτοῦν ἀπό τή φρουρά τοῦ Σομόζα τόν καιρὸ τῆς ἐξέγερσης. Ἔτσι, ἤμουν προετοιμασμένος νά χρησιμοποιήσω στή ζωγραφική μου τέτοιες εἰκόνες γιὰ νά ἀπο-

δώσω τή συγκεκριμένη κατάσταση τής Νικαράγουας.

Άννα Καφέτση: Ποιός είναι ο ρόλος τής γιαπωνέζικης ζωγραφικής και καλλιγραφίας στο έργο σας;

Ντίτερ Μαζούρ: Είμαι ιδιαίτερα ευτυχής πού παρατηρήσατε τήν προτίμησή μου για τήν ανατολικοασιατική καλλιγραφία. Ή δουλειά μου είναι πράγματι βαθιά επηρεασμένη από τήν κινεζική και ιαπωνική τέχνη. Ή ανατολική καλλιγραφία έχει αναπτύξει τήν τέλεια άτελή γραμμή για νά συμπεριλάβει σύνθετες (πολύπλοκες) ιδέες. Τέτοιες γραμμές είναι σχεδόν αδύνατο νά πραγματοποιούν από εύρωπαϊκά χέρια. Σέ όλη μου τή δουλειά προσπαθώ νά εκφράσω τίς ιδέες μου μειώνοντας όσο τό δυνατόν τά μέσα, μέ εξαίρεση, φυσικά, τό χρώμα. Τό χρώμα νομίζω ότι είναι ένα από τά πλουσιότερα και πιό εξαιρετικά κατορθώματα τής εύρωπαϊκής παιδείας. Τό νά δώσω μεγαλύτερη έμφαση στό χρώμα είναι ένα από τά κύρια ένδιαφέροντά μου.

Άννα Καφέτση: Ή μεγάλη συχνότητα του σκελετού στα έργα σας μου θυμίζει τή γερμανική παράδοση τής σταύρωσης και του πάθους, ιδιαίτερα μέ τόν Γκρύνεβαλντ, αλλά και τή λατρεία του θανάτου στους Μεξικανούς. Τί αντιπροσωπεύει αυτό τό μοτίβο για σάς;

Ντίτερ Μαζούρ: Σέ αντίθεση μέ όσα είπα πριν, αυτοί οι σκελετοί όφειλονται άμεσα σέ έναν Μεξικανό ζωγράφο, τόν Ποσάντα, και στή μεξικανική λαϊκή παράδοση. Πρωτοχρησιμοποίησα έναν σκελετό ως αναφορά στον Ποσάντα όταν τό 1978 ήθελα νά βασίσω σέ λαϊκές εικόνες μία σειρά από αφίσες ενάντια στην κυβέρνηση του Σομόζα. Ωστόσο, ήταν μία ενέργεια λανθασμένη διότι ο σκελετός στην Νικαράγουα εμφανίζεται σπάνια στην λαϊκή παράδοση, αλλά όσον αφορά τή δουλειά μου αυτό μου έδωσε θετικά αποτελέσματα. Σέ πολλά από τά έργα μου κάνω αναφορές σέ παραδοσιακές εικόνες από τή χριστιανική εικονογραφία ή τούς μεσαιωνικούς χορούς του θανάτου, μετατρέποντάς τες σέ σχόλια για τόν δικό μας καιρό.

Άννα Καφέτση: Στίς εικόνες των βασανιστηρίων, ιδιαίτερα στην σειρά των αριθμών, μπορούμε νά διαπιστώσουμε μία άμφισημία. Έννοώ ότι από τή μία μεριά εκφράζεται ο πόνος και ο θάνατος αλλά από τήν άλλη και ένας μαζοχιστικός έρωτισμός. Τί πιστεύετε για αυτό;

Ντίτερ Μαζούρ: Τί νά κάνουμε; Ο ζωγράφος πού έχει επιδοθεί άποφασιστικά σέ μία αισιόδοξη και μαχητική αναπαράσταση τής πραγματικότητας, θέλει νά εφεύρει μία μεταφορά για τούς βασανισμούς στην σύγχρονη κοινωνία.

“Όποιος θέλει νά δουλέψει έντατικά για τό συμφέρον τής ανθρωπότητας, βρίσκει ξαφνικά τόν έαυτό του στό ρόλο του άπάνθρωπου βασανιστή, έφευρίσκει κυριολεκτικά όλο και πιό ραφιναρισμένες μεθόδους στραγγαλισμού σέ κάθε άριθμόζωγραφία. Ήνωσα αυτήν τήν αντίθεση οδυνηρά όταν δούλευα. Δέν μπορούμε λοιπόν νά έκπλησώμαστε όταν οι αντιδράσεις των θεατών ήταν τόσο άπρόσμενες: Στην Τζαμάικα ένα χορευτικό συγκρότημα θέλησε νά συνθέσει μία χορογραφία όταν είδε αυτές τίς ζωγραφίες, ενώ στην Νικαράγουα οι ίδιες έρμηνεύτηκαν ως ο άγώνας του ανθρώπου ενάντια στην καταπίεση.

Άννα Καφέτση: Ή αισθαντικότητα φαίνεται νά κυριαρχεί στό έργο σας, είτε αφορά τά θέματα είτε τόν τρόπο πού ζωγραφίζετε, μέ δύναμη, στιβαρότητα, σχεδόν βεβαιότητα. Πρόκειται, κατά τή γνώμη σας, για μία έμμεση σχέση των νέων-άγριων μέ έξπρεσιονιστές όπως ο Βάν Γκόγκ ή ο Γκωγκέν, στους οποίους και αναφέρεστε στην ζωγραφική σας;

Ντίτερ Μαζούρ: Ποτέ δέν σκέφτηκα πολύ νά ακολουθήσω ρεύματα ή μόδες. Αυτό φυσικά δέν σημαίνει ότι δέν θά 'πρεπε νά επηρεαστώ από τίς σκέψεις παλαιών δασκάλων ή συγχρόνων μου συναδέλφων. Τό χρώμα του Γκωγκέν συνεχίζει νά μέ γοητεύει, ή δύναμη τής προσπάθειας του Κόονινγκ μέ κάνει νά τά αρχίζω όλα από τήν αρχή, ή τολμηρότητα του Μπάζελιτς μέ διδάσκει λιγότερη κομψότητα αλλά στό τέλος τό έργο καταλήγει νά είναι μία τρυφερή ζωγραφία του Μαζούρ πού σέ κάνει νά σκεφτείς τόν έρωτα, ακόμα και στα έργα των βασανιστηρίων.

ΚΕΡΜΑΤΑ

Διορθώσεις κατόπιν πειστηρίου

Κακά τὰ ψέματα. Μπορεί οί περισσότερες λινοτυπικές και μονοτυπικές μηχανές νά σκουριάζουν σέ κάποιες αποθηκές ή νά παίρνουν, μισοτιμής, τό δρόμο γιά τήν έπαρχία, νικημένες από τούς υπερεξειλιγμένους έγχεφάλους τής φωτοσύνθεσης, όμως αρκετά από τά έκδιδόμενα βιβλία έχουν τό στίγμα τής χειροτεχνίας. Όχι στοιχειοθεσία μέ τό χέρι βέβαια, αλλά *διόρθωση μέ τό χέρι επί τού τελειωμένου βιβλίου*, δέκα λεπτά πριν παραδοθεί στον αναγνώστη. Κατόπιν πειστηρίου, κατόπιν έορτής. Λές και πρόκειται γιά έφημερίδα ή, έστω, περιοδικό, όπου οί τέτοιες έπεμβάσεις θεωρούνται συγχωρητές.

Πάγιο τό πρόβλημα τών λαθών πού κάνοντας τά χατίρια τού δαίμονος κατορθώνουν νά παρεισπρήσουν στις τυπωμένες σελίδες, δημιουργώντας έμπλοκή σ' όσους διαθέτουν κάπως ορθογραφική μνήμη. Εύκολο τό «τυπωθήτω» από πολλούς έκδοτες πού βολεύουν τά οικονομικά τους μέ πρόχειρες διορθώσεις από εύκαιριακούς διορθωτές. Καί φυσικά, νά μή μιλήσουμε γιά έπιμέλεια κειμένων, *κι όχι μονάχα τών μεταφράσεων*.

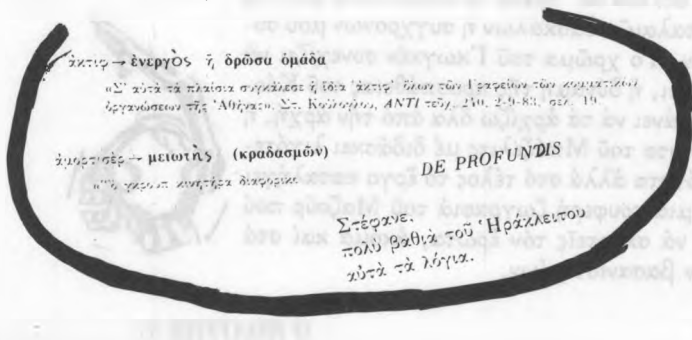
Τό αποτέλεσμα; Νά μένεις ίκανοποιημένος αν τά λάθη δέν υπερβαίνουν τά πέντε ανά σελίδα. Γιατί στήν απώλεια

νοήματος συμβάλλουν ισοπόσως και οί ορθογραφικές και οί τυπογραφικές και οί συντακτικές άστοχίες. Κι είναι τουλάχιστον τραγελαφικό νά έκδίδονται όλο και συχνότερα βιβλία-προϊόντα σκληρού αίσθητισμού, μέ γυαλιστερά διπλά-τριπλά έξώφυλλα, μέ χρώματα μέσα και μέ στολίδια πολλά, πού αὐτοῦπονομεύονται μέ τίς άλλεπάλληλες παραχωρήσεις τους στις ορέξεις τού δαιμονος. Τάφοι κεκονιαμένοι...

Όταν μάλιστα πρόκειται γιά πέμπτη ή έκτη ή δέκατη έκδοση, στήν όποία διατηρούνται επιμόνως *τά ίδια λάθη*, τότε ή απόσταση από τήν κοροϊδία παραγίνεται μικρή. Τό κέρδος είναι εύκολο, άλλως δέν ύπάρχει.

Καί μένουμε μέ ένα μικρό χαμόγελο βλέποντας διορθώσεις μετά τήν τελευταία στιγμή, μέ *μαρκαδοράκι* και *διορθωτικό*, πάνω στό ηδη τυπωμένο βιβλίο, όπως οί, τυχαίες, παρατιθέμενες από τέσσερα βιβλία. Ή μία μάλιστα τής *Άκαδημίας Αθηνών* και ή άλλη αποσπασμένη από *«δευτέρα έκδοση βελτιωμένη»* (!), όπου όμως ό σοφός εκείνος Πιττακός ό Μυτιληναίος, ό εϊς τών έπτά, εξακολουθεί νά φέρεται ως *Μιλήσιος*. Γιατί τό άρπα — κόλλα δέν τά βολεύει όλα.

Ε.Ω.ΣΦΟΡΟΣ

«Νεοελληνικά Γράμματα και παμπάλαια δράματα

Όυτε λίγο ουτε πολύ, «τά *Νεοελληνικά Γράμματα*» πιστεύουν ότι θά αποτελέσουν τό μεγαλύτερο πνευματικό γεγονός τής μετακατοχικής *Έλλάδας*. Έτσι σεμνύνονται τά ίδια στό πρώτο τους τεύχος (Ιανουάριος '87), εξαντλώντας τίς σχέσεις τους μέ τή σεμνότητα στις ήχητικές αναλογίες.

Τά *Νεοελληνικά Γράμματα* είχαν πρωτοέκδοθει τό 1935, από τόν Κ. Έλευθερουδάκη, ως «έβδομαδιαία φιλολογική, καλλιτεχνική και επιστημονική έφημερίδα». Μέ τήν είσοδο τών Γερμανών, τό 1941, διέκοψαν τήν έκδοσή τους. Ή άπόπειρα επανέκδοσής τους τό 1967 σκόνταψε στή χούντα. Τώρα, στή «δευτέρα περίοδο» τους, αυτοορίζονται ως «δεκαπενθήμερη έφημερίδα πνευματικού προβληματισμού και άγώνα», έχουν έκδοτή-διευθυντή τόν Γιάννη Γουδέλη και «κατευθύνονται από συντακτική» (και ενίοτε συντακτική) έπιτροπή.

Από τά δύο πρώτα φύλλα, πάντως, μάλλον εύκολα συμπεραίνεται ότι υπεύθυνος διαφώτισης τυγχάνει ό και τού ΚΚΕ και τού *Ριζοσπάστη* Βάσος Γεωργίου. Ό όποιος και άρθρογραφεί επί παντός τό έπισητού. Πιστός στή γραμμή τού ΚΚΕ γιά τόν Χρόνη Μίσσιο, γραμμή πού συμπυκνώνεται στή φράση «...καλά, έσύ κουράστηκες νωρίς», τόν έξαποστέλλει στό πύρ τό έξώτερον καρφώνοντάς του στό μέτωπο τήν καταδικη: *«άγωνιστής πού κατάντησε ό έαυτούλης του»*, *«μίζερος, συμβιβασμένος μικροαστός»* πού *«δέ ζυμώθηκε και δέ ζημιώθηκε* (δηλαδή;) *μέ τούς άγώνες τής εργατιάς»*. «Είναι προοδευτικό τό βιβλίο», άναρωτιέται ό Βάσος Γεωργίου. Καί άφού μετρήσει και ζυγίσει, καταλήγει στήν έξόστως μαρξιστολενιστική φράση: «Τό λαϊκό κίνημα είναι μεγάλο και θαυμαστό πράμα». Έρμη Ζιάνοφ κι άκόμα πιό έρμη Μάρξ. Λίγες σελίδες παρακάτω, ό ίδιος ιδιοκτήτης τής άλλθειας κατατροπώνει και τόν Θόδωρο Άγγελόπουλο. Συλ-

λογισμός τέλειος: «Μόνον οί πεθαμένοι δέν έχουν ιδανικά», κι άφού ό Άγγελόπουλος δέν μάς πείθει γιά τά δικά του, άρα: θάνατος, συμβολικός έστω.

Όμως, τά *Νεοελληνικά Γράμματα* δέν κατέχουν μονάχα τήν τών τεχνών άλλθεια. Διακηρύσσουν μέ τίτλους-συνθήματα (έρήμην δηλαδή τής μελέτης, τής ανάλυσης και, κυρίως, τής άμφιβολίας) ότι «*έχουν γνώση τών πάντων*». Αυτόπροσφέρονται, λοιπόν, σάν λύσари γιά κάθε πρόβλημα, σάν μπουσουλές γενικής χρήσεως. Ίδου: «*Άθλησμός ναι, άλλητισμός όχι*». «*Αοιδοί ναι! Άηδίες όχι!*». «*Όχι στις άμουσες μουσίτσες*». «*Ναι στό γέλιο τής αισιοδοξίας πού δημιουργεί αξίες*». «*Όχι στό γελοίο πού εκτρέφει* (δηλαδή δεύτερο;) *και καυιστρέφει*». (Μέ κάτι τέτοια, πού νά βρει κανείς τήν άντοχή νά άσχοληθεί μέ τίς λιβιδινικές έπιδόσεις τού δαίμονος σέ τίτλους σάν και τούτον — σέ κείμενο τού δεύτερου τεύχους περί τού βιβλίου στήν Ευρόπη: *«Προτίμηση γιά τήν τέχνη, γιά τούς κλασικούς και γιά τά παιδιά»*).

Φαίνεται πώς ό νέος εκρωτισμός τού ΚΚΕ και τού χώρου του και ή σύμπλευσή του με τά «ανανεωτικά» δόγματα τού Μιχαήλ Γκορμπατσόφ συναντοῦν αντίστάσεις. Οί παπικότεροι τού πάπα και οί άλλθινότεροι τής άλλθειας ποτέ δέν λείπουν. Ίσως γι' αυτό και ό *Ριζοσπάστης* και ή *Πρώτη* άρκέστηκαν νά χαρακτηρίσουν τό νέο περιοδικό μέ ένα (τό ίδιο: ώ τής συμπτώσεως) επίθετο, από κείνα πού χωράνε ένα σωρό έννοιες άκριβώς γιά νά καταντήσουν ά-νόητα: «*Άγωνιστικό ξεκίνημα*» βρήκε ό πρώτος, «*άγωνιστική κατεύθυνση*» ή δεύτερη.

Ή δική μας άγωνία, πάντως, γιά τά νεοελληνικά γράμματα και πράγματα παραμένει, ή άμετανόητη, έχθρος τών παναρχαίων κλισέ, έχθρος τού καθενός Μεσοσία.

Σπύρος Έθαγγελίου

«...Τό

ποδόσφαιρο σάν τίσ γυναϊκες»

Τό ποδόσφαιρο είναι άθλημα άρσενικό. Τό πιστοποιούν οί τίτλοι των έφημερίδων, έτσι όπως άντιγράφουν μέ πυκνό συμβολισμό τίσ τελετουργικές κινήσεις των παικτών: «τρύπησε τήν άμυνα», «έξσκισε τά δίχτυα».

Τό δείχνουν έμφατικά οί κινήσεις των ποδοσφαιριστών μόλις πετύχουν γκόλ: άρσις τής δεξιάς μετά ταυτοχρόνου κάμψως του άγκωνος ή επιδεικτική σύλληψις των γεννητικών όργάνων.

Τό πολλαπλασιάζουν τά συνθήματα των οπαδών: «Έτσι γαμάει ό Πειραιάς ή ή Τουρκία ή ή Βουλγαρία» κ.ο.κ. Τό εκμεταλλεύονται οί ιδιοκτήτες των κινηματογράφων ταινιών σέξ πού κάθε Δευτέρα γεμίζουν τίσ άθλητικές έφημερίδες μέ διαφημίσεις των νέων τσοντοπαραγωγών.

Η εκτόνωση είναι κοινωνικά νόμιμη όταν είναι γένους

άρσενικό — στό πορνείο, στή διαδήλωση άκόμα, στό γήπεδο, στή γυναϊκα, στά παιδιά. Άλλιώς θεωρείται ύβρις κατά των φυσικών και ύπονόμηση κατακριτέα των θεσφάτων.

Πρό καιρού, στή Θεσσαλονίκη, μιά άφισα τής τοπικής Οικολογικής Κίνησης, πού προέτρεπε τίσ γυναϊκες «νά μήν αγοράζουν γούνες άν θέλουν νά έμποδίσουν νά σκοτώνονται άδικα χιλιάδες ζώα και νά μήν είναι τά θύματα άπάνθρωπων και καταναλωτικών προτύπων», δέχτηκε τά πυρά των φεμινιστικών ομάδων. Κι αυτό γιατί τά λόγια (χρειάζονται τουλάχιστον 40 ζώα για νά φτιαχτεί μιά γούνα... αλλά μόνο ένα για νά τή φορέσει) αλλά και ή φωτογραφία (μισή γυναϊκα, από τή μέση και κάτω, τυπικό δείγμα τής γυναικείας εικόνας πού καταναλώνουμε άπαξάπαντες ώρες κρυ-

φές και ένοχες: ψιλό τακούνι, μίνι φούστα, έρεθίζουσες κάλτσες), θεωρήθηκαν «κουλουριατικός φαλλοκρατισμός» και «έπικίνδυνη πολιτική κατεύθυνση». Στόν πολιτισμό τής εικόνας, άκόμα και ή ιδεολογία, όσο δουλεμένη, ύποχωρεί μπροστά στίς άπαιτήσεις τής «άποτελεσματικότητας» του μηνύματος. Η: ή ύποταγή στους κοινούς τόπους δέν άποτελεί ποιστήριο έναλλακτικότητας.

Τόν ίδιο καιρό, στά γήπεδα, οί Σύνδεσμοι φιλάθλων μοιράζουν μιάν άφισοπροκήρυξη έμφορτη νοημάτων. Ένα μάλλον θλιβερό σκίτσo ήμίγυμνης γυναϊκας μέ τό κορμί διάστικτο από συνθήματα: «Τό ποδόσφαιρο δέν θέλει νεκρούς και βία. Είναι μαεγία. Είναι άπόλαυση. Είναι θέαμα και γκόλ».

Η προτροπή, δίκην λεζάντας, σαφώς φαλλική: «Άνθρωποι, άνθρωποι, δείτε και νιώστε τό ποδόσφαιρο σάν τίσ γυναϊκες. Είναι θέαμα, είναι ά-

πόλαυση, μήν τό... πυροβολείτε».

Δύσκολο, πολύ δύσκολο νά «ύπονομευτεί» ό κόσμος του θεάματος, νά «έκτραπεί σέ εναλλακτικές εκδοχές». Η φυλή του ποδοσφαιρου άρέσκει στο Φίλαθλο και στο Φώς κι όχι στόν Ντεμπόρ, π.χ., ή τόν Έκο.

Έτσι (μόνον έτσι), μπορούμε νά βολευόμαστε κι έμείς οί «κριτικοί-διανοούμενοι-φιλάθλοι» (πού εσχάτως φορώσαμε τίσ ένοχές μας στίς πλατές του Λούκατς, ποδοσφαιριστή του Διαγόρα Ρόδου και συνεπώνυμου του γνωστού εκείνου Γκέοργκ) έπιβεβαιώνοντας ανά Κυριακή τή «διαφορά» μας — ιδίως στό, σχετικά ψύχραμο, δεκάλεπτο ήμίχρονο. Καί μάλλον, τώρα πιά, ό «βασιλιάς των σπόρ» χρειάζεται περισσότερο τέτοιου είδους φιλάθλους, ως νομιμοποιητές, παρά τους χουλιγκάνους κάθε ηλικίας και τάξης.

Θοδωράκης Μαντζάβελος

Η «Έλευθεροτυπία» μακιγιέρ

Τήν ξύπνησε ό χτύπος τής καρδιάς τής, μισή ώρα πρίν τό ξυπνητήρι. Η άγωνία τής είχε σακατέψει τά όνειρα. Σήμερα ήταν τό —πέμπτο; έκτο;— ραντεβού μέ τόν επί των προσλήψεων. Μιά δουλειά, ένα στήριγμα, τά παιδιά, μιά βδομάδα διακοπές, στό χωριό έστω, ό λογαριασμός, οί διαδηλώσεις, «αυτοκτόνησε άεργος», βέβαια, «άεργος», ποτέ άνεργος, τό τυγχίο, κι ένα άερόθερμο μέ τέτοιο χειμώνα, «κι άν μου ριχτεί ό ύπεύθυνος όπως εκείνος ό άλλος ένα μήνα πρίν;», — κουβάρι και νά περισεύει και κάτι: ό βρόχος.

Πετάχτηκε άλαφιασμένη. Έβαλε τόν καφέ νά ψήνεται και πήγε νά πλυθεί. Σκυμμένο τό κεφάλι. Ντρεπόταν τόν καθρέφτη. Τό παιδεύε στό μυαλό τής. «Μά άφού τό γράφει κι ή Έλευθεροτυπία: “Μέ σωστό μακιγιάζ κατά τής άνεργίας!””. Δέν είναι δά Ρομάντσο ή Άπογευματινή. Τό λέει καθαρά: “Οί μακιγιαρισμένες γυναϊκες έχουν διπλάσιες πιθανότητες νά προσληφθοΰν από τίσ άμακιγιάριστες”». Σάν έμετός τής ήρθε και σάν νά τρεμε. «Σκατά», μονολόγησε. «Τόσα χρόνια στό συνδικάτο, τόσα στό κόμμα, τόσα στήν όργάνωση

μέ τίσ γυναϊκες, ίσον μακιγιάζ; Έ, όχι». Καί κοίταξε, έπιτέλους, τόν καθρέφτη. Χωρίς νά κοιταχτεί.

Πρώτο τσιγάρο και τσουνό ό διάλογος νά τής τριβελίζει τό μυαλό: «Οί μακιγιαρισμένες δέχονται και κάπου 12% περισσότερο χρήματα σάν άρχικό μισθό από τίσ άμακιγιάριστες». Ξανά ό έμετός. «Νά τά βράσω», έφτυσε τίσ λέξεις. «Τάχα μου έπιστήμη και στατιστική και τάχα μου έλέγχουμε τήν έξουσία».

Άνέβηκε μέ τά πόδια Καλλιθέα — Σύνταγμα. Πρωί ήταν, πολύ πρωί. Κι είχε νά σκεφτεί. Έριξε μιά κλεφτή ματιά στήν έφημερίδα: «Τό καφέ και τό γκρί χρώμα έμπνέουν περισσότερη έμπιστοσύνη για τήν επαγγελματική παρουσία». Σάν ένοχη τρύπωνε στά δημόσια ούρητήρια. «Τουλάχιστον νά βαφώ σέ ζένον καθρέφτη, νά μή μέ βλέπω». Καφέ — γκρί. Καφέ — γκρί. Μισή ώρα γυρόφερνε στά γραφεία τής εταιρίας.

«Τώρα μάλιστα. Ποιό μακιγιάζ;». Τά δάκρυα τή λυτρώναν και τήν καθарίζαν. Άνοιξε τήν έφημερίδα, 19 του Γενάρη, στή σελίδα 19, και τήν πέταξε σ' ένα δοχείο άπορριμάτων. Τηλεφώνησε στήν Έ-

λευθεροτυπία: «17 Νοέμβρη έδώ. Υπάρχει μιά προκήρυξη για σās στό καλάθι Κολοκωτρώνη και Βουλής».

Και βουλής... Νά μήν τήν ξαναγοράσει, σκεφτόταν. Κι

όχι για τίσ σαράντα ψωροδραχμές τους. «Έμ νά μή δουλεύουμε. Νά μάς δουλεύουν κι από πάνω;».

Παντελής Μπουκάλας

Ποιός "Οργουελ;»

“Ο Κίμ Ίλ Σούνγκ, ό Μεγάλος Άρχηγός τής Βόρειας Κορέας, βολεύεται μ' ένα 99,98%. “Ο Ρομάνος Νικολάε Τσαουσέσκου, ό “Δούναβης τής σκέψης” κατά τους επαγγελματίες σοσιαλρεαλιστές λιβανιστάδες του, άρκεΐται στό 99,99%. Μ' αυτό τόν ποσοστό τόν τίμησαν τόν περασμένο Νοέμβριο οί ύπήκοοί του, ψηφίζοντας άνοιχτά και όνομαστικά σέ «δημοψήφισμα» πού άφορούσε τίσ στρατιωτικές δαπάνες. Δημοκρατίαν έννεπε, Μούσα, μονότροπον, μονόδρομον και μονόψηφον...

Στή γειτονική Άλβανία δέν τηροΰνται ούτε καν τά προσήματα — πολυτέλειες, φαίνεται, μικροαστικές ή σοσιαλμπεριαλιστικές. Τίσ προάλλες έγιναν γενικές βουλευτικές εκλογές. Από τους 1.830.653 Άλβανούς πού προσήλθαν στίς κάλπες, οί 1.830.652 υπερψήφισαν τους κομματικούς ύποψηφίους. Δηλαδή 100% παρά

ένα άκυρο ψηφοδέλτιο. Ένα άκυρο πού άκόμα κι άν όφείλει τήν άκυρότητά του σέ λόγους άυστηρώς τεχνικούς κι όχι πολιτικούς, διασώζει έντοΰτως ό,τι θά μπορούσε νά θυμίζει τόν αυτοσεβασμό, τήν άμφιβολία, τήν αντίσταση, τήν άξιόπρέπεια. Γιατί τό πιθανότερο, είναι ότι τό συντριπτικό 100% δέν άποτελεί προϊόν νοθείας. Άλλά βίας· βίας ιδεολογικής, καθημερινής, ύπουλης και άνθρωποβόρου.

Άκόμα, πάντως, δέν έπαληθεύτηκαν οί φήμες ότι ό πολιτικοί-όκιουροι αυτοκτόνησε τήν άλλη μέρα στήν κεντρική πλατεία των Τιράνων, άνήμπορος νά σηκώσει στις πλατές του τά παράνομα όνεια ένοός ολόκληρου λαού. Άρνούμενος νά νομιμοποιήσει τόν τρόπο και νά διευκολύνει τίσ 1.830.652 ταυτίσεις δωμάτων μέ τήν έγκυρότερη των ψήφων: τήν άκυρη. Π.Α.Μ.

ΒΙΒΛΙΟ

1 ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ

«Ίστορία της "Όλγας», από τη συλλογή διηγημάτων *Όμόκεντρα Διηγήματα*, Έκδόσεις Άγρα 1986.

Η «Ίστορία της "Όλγας» της Ρέας Γαλανάκη, από το βιβλίο της *Όμόκεντρα Διηγήματα* (έκδόσεις Άγρα, 1986) είναι ένα αφηγηματικό ποίημα, στο οποίο συνυπάρχουν αρμονικά τα στοιχεία τόσο του ποιητικού όσο και του πεζού λόγου, με κύριους συνδετικούς κρίκους τους αφ' ενός τόν ποιητικό ρυθμό (τόν οποίο ακολουθεί ή διήγηση) και αφ' ετέρου τη χρησιμοποίηση μίας συμβολικής γλώσσας (που είναι απαραίτητη για να φτάσει κανείς στην ποιητική μυθοπλασία). Πρόκειται δηλαδή για τη γνωστή τεχνική της μπαλάντας όπου αναπτύσσονται με επάρκεια τα πάντα επίπεδα του ποιητικού δράματος: ή πλοκή, ή σύγκρουση των χαρακτήρων, ή λέξη, ο ρυθμός και ή αποκάλυψη του νοήματος.¹

Με την ίδια ακριβώς τεχνική και πάνω στους άργους ρυθμούς της μπαλάντας κυλάει άβιαστα ή ιστορία της "Όλγας, μοκονόντι κι εδω συγκρούονται έντονα έρωτικά πάθη, οξύτατες κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις, άμετακίνητες σχεδόν αντιλήψεις των ανθρώπων στις αρχές του αιώνα.

Επιπλέον, ο μύθος δέν άκολουθεί ή χρονική πορεία της διήγησης. Τά στοιχεία δηλαδή που θά χαρακτηρίζαν την "Όλγα ως είδος καθαρά διηγηματικό (ή χρονική άλληλουχία των γεγονότων, ή λογική συρραφή τους και ό τόπος) δίνονται σχεδόν πάντα παρεμπιπτόντως, σάν νά έπρόκειτο για στοιχεία δευτερεύουσας σημασίας, και περνούν σέ δεύτερο πλάνο, ενώ αντίθετα προβάλλονται και φωτίζονται οι λεπτομέρειες ως βασικά πλέον πλέον νοηματικά σύνολα.² Λόγου χάρη, θά περίμενε κανείς —μέ βάση τά δεδομένα του διηγηματικού λόγου—

νά αρχίζει ή αφήγηση για την "Όλγα από τό γεγονός που καταγράφεται στή σ. 19: «Έιχε έρθει άπ' τή Λευκάδα κ.λπ...» ή άκόμα από εκείνο περίπου τής σ. 21: «Αυτός κάποτε άνέφερε την "Όλγα τυχαία και μου διηγήθηκε μέ δυό λέξεις την ιστορία...». Έπίσης, στή σ. 35 πληροφορείται ό άναγνώστης την καταδίκη της "Όλγας, άφου έπτά σελίδες πριν όλες οι λεπτομέρειες και οι άναφορές συγκλίνουν προς αυτή τή βεβαιότητα, χωρίς νά αφήνουν άμφιβολίες. Έτσι, ή αφήγηση παρουσιάζεται διασπασμένη και ό φυσικός χρόνος, που συνεχώς άνατρέπεται και διολισθαίνει ως τό τέλος άσας, παραχωρεί τή θέση του στο μή-χρονο τής ποιήσης. Αυτή ή τεχνική έξυπνερει άριστα την άφηγηματική ποιήση, τή συμπυκνωμένη και έλλειπτική, που επικεντρώνεται σέ έντυπωσιακές, κυρίως, λεπτομέρειες και άφήνει τόν άναγνώστη νά κάνει μόνος του τις διασυνδέσεις και νά βγάλεϊ τά συμπεράσματά του.³

Άξίζει νά δοϋμε τήν έφαρμογή αυτής τής τεχνικής μέ μερικά παραδείγματα από τό κείμενο. Στή σ. 20: «Έγνώριζε... πώς δέν ήξερε τί νά κάνει, αλλά και νά ήξερε —έκοψε ένα ξερό φύλλο από τό κλαδάκι— δέν είχε άλλη οικογένεια νά την υποστηρίξει ή νά τή δεχτεί».

Η λεπτομέρεια τής κίνησης είναι καιρία στην ούσία της, γιατί σηματοδοτεί την όδυνήρή θέση στην όποία βρίσκεται ή "Όλγα.

Άνοίγουμε εδω μία παρένθεση για νά τονίσουμε τόν άπροσδόκητο και δραματικό αυτό συμβολισμό από άποψη γλωσσική: ή ύποκοριστική κατάληξη -ακι παραχωρήθηκε στή λέξη «κλαδί» από τό «φύλλο» που μένει έτσι, ως λέξη, έντελώς γυμνή μέ τόν δραστικό προσ-

διορισμό της από τό επίθετο «ξερό».

Περισσότερο έναργής γίνεται ό ύπαινετικός λόγος των λεπτομερειών στο άσπασμα τής σ. 27, όπου άναδύεται τό μυστήριο του έρωτα μέσα από τις άνθρώπινες μορφές, που όμως είναι άνυπαρκτες στην ούσία: ύπολανθάνουν, τις ύποψιάζονται, είναι σκιές, φεύγουν πριν τις δοϋν και στή θέση τους μένει ό ήχος, ή μυρωδιά του σώματός τους, τά ίχνη άπ' τό πέρασμά τους.

«Κάποιοι στο χωριό βεβαίωvαν πώς έβλεπαν στον άπέναντι λόφο, εκεί που τό χείμωνα κατεβαίνει τό ποτάμι, νά σειώνται οι λυγαριές κι οι πικροδάφνες χωρίς καθόλου νά φυσά, και πώς άκουγαν τό νερό νά τρέχει, ενώ τό ποτάμι ήταν πιά ξερό. Πώς άστραφτε καμιά φορά ένα άσπρο γυμνό σωμα μέσα στο σκούρο πράσινο, αλλά ήταν μακριά για νά τό άναγνωρίσουν, σκέφτηκαν μόνο πώς άνήκε σέ ύπαρκτη ή σέ άνυπαρκτη γυναίκα. Άλλοτε, πώς άκουγαν κάποιο θόρυβο και κατεβαίνανε στο στάβλο· τά ζώα τους κοιτούσαν σάν μόλις νά τό είχε σκάσει ό διάβολος, έστρεφαν μάλιστα τά μυτερά αυτιά τους προς τόν ήχο που έσβηνε και που άνθρώπινο αυτί δέν μπορούσε νά πιάσει: τραγούδια τής όδυνήρης άγάπης μέ όμποτε κι αυλό».

Τό πραγματικά σημαντικό —ό έρωτας— σηματοδοτείται μόνον από τό περιγραμμά της μορφής, ή θέση από την άρνησή της και ή γλώσσα από τις λέξεις που τελικά δέν λέγονται, σάν νά έπρόκειτο για κάποιο σχήμα, άς πούμε, γλωσσικής άντιμεταχώρησης.

Ένα επίσης χαρακτηριστικό γνώρισμα τής αφήγηματικής ποιήσης είναι ότι άπευθύνεται στον άναγνώστη από μία προοπτική έξω από τή δράση και επιχειρεί νά σχολιάσει, για λογαριασμό του, τά πρόσωπα και τις καταστάσεις που παρουσιάζονται, ώστε ό ίδιος ό άναγνώστης τελικά νά ύποθέσει, σέ μεγάλο βαθμό, τις ένεργειες των ήρώων, τά πάθη τους,

τά αποτελέσματά τους.⁴ Η φόρμουλα που συντελεί αποτελεσματικά στο να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, είναι η γλώσσα των συμβόλων γιατί καταφέρει 1) να αναιρέσει τον κοινό καθημερινό κόσμο της διήγησης και 2) να υποβάλει τις ιδέες τή στιγμή ακριβώς που οι αισθήσεις έρχονται σε επαφή με τήν εικόνα-σύμβολο.⁵

Θέλω λοιπόν να επιμείνω περισσότερο στο συμβολισμό που υπάρχει στην Όλγα, επιλέγοντας λίγα μόνον από τό πληθος των ετερόκλητων στοιχείων τά οποία έχει καταφέρει να συζευξει ή συγγραφέας.

Οι άφηγητές στην «Ιστορία της Όλγας» είναι πολλοί. Η συγγραφέας τους φέρνει στη σκηνή σαν ένα κυκλικό βάθρο, απ' όπου αυτοί οι σύγχρονοι με τήν ήρωίδα μάρτυρες, αψήκοοι ή και άλλοι που έφτασαν ως αυτούς πληροφορίες από τρίτους, προσθέτουν ο καθένας τους τή δική του μαρτυρία, τή δική του λεπτομέρεια και τό σχόλιο, για να ολοκληρωθεί τελικά ή ιστορία της Όλγας. Τά ποικίλα πρόσωπα ξευφαίνουν τό μύθο της Όλγας που αναγκαστικά γίνεται ένα λαϊκό παραμύθι, αφού έχουν παρεισφρήσει εντός του λαϊκές δοξασίες, διαφορετικές όπτικές, προσωπικές άποψεις και κρίσεις των άφηγητών, όπως γίνεται ακριβώς με κάθε είδος λαϊκής σύνθεσης. Δέν είναι άλλωστε καθόλου τυχαία ή συγκεκριμένη μνεία της Αρετούσας, πρόσωπο του μύθου δηλαδή, που ή Ρέα Γαλανάκη ανασύρει από τό κρητικό έπος και τό συνδέει με τή δική της ήρωίδα. (Κανείς από τους ήρωές της δέν μπορεί, αντίθέτως, να παραπέμψει στον Έρωτόκριτο, γι' αυτό και δέν γίνεται καμία αναφορά σ' αυτόν).

Η βασική ιδέα του «κύκλου» —πέραν των έναλλασσόμενων άφηγητών— δίνεται και με τήν ίδια τή δομή της διήγησης: αρχίζει με τήν περιγραφή μιας φωτογραφίας και τελειώνει με τήν περιγραφή μιας κάρτ ποστάλ. Στη φωτογραφία δεσπόζει ή

Όλγα με φόντο ένα έξοχικό τοπίο. Μία λίμνη σκοτεινή, βάθη άνεξιχνίαστα των υδάτινων όγκων που έγκλωβίζονται στο σχήμα του τριγώνου (άμυδρή υποβολή μιας σχέσης έρωτα και θανάτου που σίγουρα θά ακολουθήσει). Στην κάρτ ποστάλ ή κεντρική πλατεία της πόλης με τό σιντριβάνι: έρωτες, ιππόκαμποι, λιοντάρια (σηματοποιημένη άπεικόνιση του έρωτα, της τρυφερότητας και της δύναμης). Και στίς δύο φωτογραφίες τό στοιχείο του νερού. Στην πρώτη άπειλητικό, οϊωνός ένος πάθους που σε λίγο θά ξεσπάσει. Ήρεμο στη δεύτερη και έντελώς ακίνδυνο.

Η Όλγα θά διαγράψει αψτήν ακριβώς τήν πορεία από τό χώρο της φωτογραφίας, απ' όπου θά έκτιναχθεί ή γυναικεία αψτή φύση, έως τόν άλλο χώρο τόν έντός των τειχών της πόλεως και της φυλακής της, όπου έγκλωβισμένη άναπόδραστα θά έξαφανιστεί με τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο — κυρίως με κάποιο γάμο.

Και στό μεταξύ διάστημα, ή συγγραφέας θά βρει τόν τρόπο, κάνοντας τήν Όλγα λαϊκό παραμύθι, να βοηθήσει στην πραγματική της άπόδραση: από τήν ύποκειμενικότητα του γεγονότος γίνεται μία μετάβαση στην αντικειμενικότητα του λόγου.

Φαίνεται μάλιστα πώς ή Όλγα όραματίζεται έξαρχής αψτήν τήν πορεία της πρόσ τόν έρωτα και τό θάνατο «γιατί τό βλέμμα της δέν άκουμπούσε πουθενά, σαν να μήν παρευρίσκετο στη φωτογράφιση» (σ. 12)... «Ήταν τό όξυ βλέμμα μιας άσυνήθιστης γυναικας. Ήμεινε λίγο σκεπτική και μετά ειπε, έκανα πολλά και ώραία ταξίδια» (σ. 12).

Από τό σημείο αυτό και μετά, ή Όλγα θά ξεκινήσει έν πλήρη γνώσει ένα ταξίδι πρόσ «ού-τόπον», που για να φτάσει σ' αυτόν θά περάσει αναγκαστικά από τόν έρωτα και τό θάνατο. Η πόλη θά είναι ταυτόχρονα τό τέρμα του ταξιδιού της και του όνειρου της. Ήκει θά φυλακιστεί πληρώνοντας τό τίμημα

του έρωτά της, αλλά εκεί θά κατακτήσει και τήν έλευθερία της, αφού ή πόλη ταυτίζεται με τό όνειρό της. Ο «ού-τόπος» της όνειρικής πραγματικότητας μεταβάλλεται σε τόπο πραγματοποίησης του όνειρου.

Η Ρέα Γαλανάκη θά παρακολουθήσει αυτό τό ταξίδι πολύ πριν πραγματοποιηθεί και θά πληροφορήσει τόν άναγνωσστη για τίς μελλοντικές έξελίξεις του χρησιμοποιώντας έξοχα άλληγορικά σχήματα και συμβολικές εικόνες: Τά ρυάκια της βροχής και τά μάτια της Όλγας/τά άεικίνητα σχήματα που πείθουν για τό δικό της ταξίδι/ή γυναικεία άπέναντι στους δύο άντρες έξω από τήν έκκλησία/τά τραγούδια που βαθαίνουν ως τήν άπόγνωση.

Πιστεύω πώς οι συμβολισμοί της διήγησης παραπέμπουν σε ένα επίπεδο καθαρα γνώσιολογικό: εκεί πρέπει να αναχθούν και να έρμηνευτούν. Η ιστορία δηλαδή της Όλγας δέν είναι παρά ή ιχνηλάτηση μιας έσωτερικής πορείας που περνά από τά παρακάτω στάδια:

α. Τή συνειδητοποίηση και τήν άρνηση μιας άταιρίαστης γι' αψτήν κατάστασης:

«Ήθελε να υπάρχει κάτι κρυφό στη ζωή της, τώρα που ο γάμος της στέρησε τό ανατρίχιασμα στίς σκοτεινές γωνίες του σπιτιού».

β. Τήν περιήγηση στα έρημικά τοπία του θανάτου:

«Ήπαιρνε όμως μόνο τό άλλο του τό πρωί και γυρνούσε τό βράδυ, μόλις άναβαν οι λύχνι ο στίς κάμαρες. Ή γαλήνη των έλαιώνων, γιατί όλόκληρη ή πεδιάδα και οι γύρω λόφοι δέν είχαν άλλες καλλιέργειες, τόν προετοίμαζε για τό πράσινο μουχλιασμένο του θανάτου. Τό γλυκό φως του λύχνου τόν προετοίμαζε για τίς σεμνές ταφικές φροντίδες των γυναικών. Δέν άγγιζε τό φαγητό. Δέν άγγιζε ούτε τή γυναικεία του, που άνάδινε τή μυρωδιά του χώματος τά πρωτοβρόχια και δέν θά τόν δεχόταν πιά παρά μονάχα πεθαμένο. Τόν άνακούφιζε ότι σκεφτόταν έτσι, γι' αυτό κι άφέθηκε στην έξουσία των συλλογισμών του.

(...) Η Όλγα έτοιμαζόταν κι αψή να πεθάνει, κι άς έρμηνευτήκε άργότερα ή σχέση της με τό δάσκαλο σαν άπόφαση ζωής: ήταν άπόφαση θανάτου».

γ. Τόν έρωτα ως γνώση και όλοκλήρωση: ένα άλλο είδος θανάτου που μεριστοποιεί τά ελάχιστα και σμικρύνει τά μέγιστα:

«Αναγκάστηκε να κρύψει τήν άνοφορία του σώματός της με γεροντίστικα μαύρα ροϋχα, ταιριάζοντας από διαφορετικό όρόμο με τό πένθος του άντρα της. (...) Και μετά συζητούσε μόνη της τά του θανάτου. Γιατί αισθανόταν πώς, άφóτου τό δεξί της χέρι είχε γράψει τό όνομά της, δέν ήταν πρόθυμο να ύπακούσει. (...) Σκέφτηκε πώς τά γράμματα γίνονται καμία φορά μικρά παιδιά, και χαμογέλασε, ότι ο τελευταίος που γεννήθηκε ήταν αψή από τόν αγαπητικό της. Και φαντάστηκε μετά τό δεξί της χέρι να κρατά τό μαύρο φαρμάκι, άναποφάσιστο... Θα δυσκολεύοταν να πεθάνει».

δ. Αψή ή γνώση της επιτρέψει να περάσει στα άδυστα και τά μυστήρια της πόλης: «Αναμμένες δάδες εφώτιζαν τή μύσή της» (σ. 32). Η φαντασμαγορική εικόνα της πόλης συμπίπτει άπόλυτα με τίς προσδοκίες της:

«Έβαλε στην πρώτη εικόνα τή μαρμαρένια κρήνη δεξιά της. (...) Απέναντι στην πύλη σπία, διάροφα τά πίο πολλά κι άκουμπισμένα τό ένα στο άλλο. (...) Μάντευε τίς άόρατες αϋλές από τήν πρσίση τούφα κάποιας λεμονιάς ή μπαναλιάς. (...) Και στον ούρανό μόλις επρόλαβε τ' άκουμπήσει ένα μινιρέ, γιατί είχε πιά σκοτεινιάσει. Ρέλιασε τέλος τήν εικόνα της με πολλούς καινούργιους φανοστάτες, που έριχναν στους γεμάτους λακοΰβες όρόμους, στα κλειστά σπία, στους χωροφύλακες και στη δική της πορεία ένα άσπρο φως κουνουπιέρας. Υπέθεσε ότι τό άσπρο τουλι των θανάτων ούτε ένα βράδυ δέν θά λησμονούσε πιά να τυλίξει τό σώμα της».

Η Όλγα έπλεξε τόν καμβά της πολιτείας με χρώμα-

τα, εικόνες και λέξεις της ποίησης.

«Εκτοτε το αντικείμενο του πόθου της γίνεται ήσσον. Μείζον πλέον είναι η ώριμότητα και η πληρότητα από τη γνώση του έρωτα:

«Από εκεί ψηλά τον είδε να μπαίνει μεταμφιεσμένος στο ηλεκτροκίνητο ατμόπλοιο και να φεύγει για τον Πειραιά, ίσως και για πιά μακριά, για το Σεράγεβο. Τό κεφάλι του, πάντα, γεμάτο πιά πολύ με κόμματα παρά με άγάπη. (...) Το εϋχήθηκε καλή τύχη, ότι άλλα καρπώθηκε αυτή στη σχέση τους και άλλα εκείνος, κι αισθανόταν πλήρης και καλή».

Η Όλγα είναι πλέον ικανή να κρίνει «τή γλώσσα των αντρών που κάπου είναι κι αυτή ανάπηρη» (σ. 42), να απορρίπτει την ιδέα της ντροπής για κάθε πράξη που τη σφραγίζει ή αγάπη και, άρα, την κοινωνική καταδίκη.

Ανεπίγνωστα ώραία ή Όλγα («Ήταν ώραία σάν ανύπακτη γυναίκα γαλλικού μυθιστορημάτος και γινόταν άκομη ώραιώτερη, γιατί άγνοούσε την παρομοίωση), φτάνει ως τὰ έσχατα όρια της ύπαρξης όπου άμφοισβητεί πλέον αν «τό φως της άγνόρτιας ή τό φως της άμαρτίας είναι τό πιά γαλάζιο».

Κι όπως ακριβώς συμβαίνει με τὰ παραμύθια όπου μετεωρίζεται άνάμεσα στο όνειρο και την πραγματικότητα, έτσι και στην ιστορία της Όλγας ή Ρέα Γαλανάκη άφήνει σε μäs να λύσουμε τό πρόβλημα αν ή αφήγησή της είναι ή ιστορία μιάς πραγματικής Όλγας ή μήπως μιά ισχυρή μεταφορά που άφορά την κατάσταση μας.

«Gaudet flumine non fulmine. Χαίρεται με τὰ νερά, όχι με τόν κεραυνό. Η Όλγα άναρωτήθηκε ποιός χαίρεται».

Κι εγώ δέν σäs είπα παρά μόνο τό γιατί, άφου τό δράμα είναι πάντοτε τό τώρα. Η αφήγηση άφορά τό τότε. Και ή τελευταία σκηνή άναμειγνύει τό τώρα και τό τότε συνδέοντας τόν παιδικό έαυτό της ήρωίδας και τό καρφίτωμένο στην κορνίζα ενός καθρέφτη όραμα.⁶

Κ. Λογαράς

1. Βλ. Τ.Σ. Έλιοτ, *Δοκίμια για την ποίηση και την κριτική*, έκδ. Ήριδανός, Αθήνα 1983, σ. 194.
2. Βλ. Robert Scholes, *Στοιχεία της ποίησης*, έκδ. Κωνσταντινίδη, σ. 27 και 28.
3. Βλ. Robert Scholes, *ό.π.*
4. Βλ. Robert Scholes, *ό.π.*
5. Βλ. Τ.Σ. Έλιοτ, *ό.π.*, σ. 27.
6. Βλ. Robert Scholes, *ό.π.*, σ. 31.

2 ANTPE ΓΚΟΡΖ

Αντίο προλεταριάτο, εισαγωγή Ήλια Κατσούλη, μετάφραση Στέλιου Μπαμπά, έκδόσεις «Νέα Σκέψη»

«Ο άγιος (Μπροϋνο) πάτερς της έκκλησίας θά έκπλαγεί πολύ όταν θά τόν προλάβει ή ήμερα της κρίσεως, ή μέρα που πρόκειται να συμβούν όλα αυτά, μιά μέρα που ή αγγή της θά είναι ή άντανάκλαση των καμένων πάλων στον ούρανó, όταν μαζί με τις «ουράνιες άρμονίες» θά άντηγήσουν στ' αυτιά του οι μελωδίες της Μασσαλιώτιδας και της καρμανιόλας, συνοδευόμενες από τόν άναγκαίο ήχο του κανονιού, έ-

νώ ή λαιμητόμος θά κρατάει τό χρόνο, όταν ή έπονειδιστη «μάζα» θά φωνάζει *σα ιτα σα ιτα*, θά καταργεί την «αυτοσυνείδηση» με τή βοήθεια του φανοστάτη».

Κάρλ Μάρξ

Το παραπάνω απόσπασμα του Κάρλ Μάρξ, που άπαντάται στη *Γερμανική Ίδεολογία* ως διαγραμμαμένη υποσημείωση, υπενθυμίζει την άναγκαία πολιτική έγρήγορ-

ση, την κοινωνική εϋαισθησία και έπαναστατική πίστη, ίσως όχι για την κοινωνική άνατροπή που άπό στιγμή σε στιγμή επίκειται για νά άπελευθερώσει τις μάζες άπ' τις «ψευδαισθήσεις της έποχής», άπέναντι στην κοινωνική άμνησία, την πολιτική φυγοπονία και την αυτάρεσκη μοναχικότητα που όργανώνει τή λήθη για τό παρελθόν, τὰ φληναφήματα του παρόντος και τις εκπτώσεις του μέλλοντος. Υπαινίσσεται κυρίως τις ιδεολογίες του «εναλλακτισμού» με τις όποιες συναρτάται κι αυτή ή πολύκροτη μελέτη του Άντρέ Γκόρτζ, ιδεολογίες της υπέρβασης, νά εξηγουμαστε: του μαρξισμού και του εργατικού κινήματος.

Ο Άντρέ Γκόρτζ ούτε «τυχαίος» στοχαστής είναι ούτε άγνωστος. Στην Ελλάδα τόν έχουμε γνωρίσει μέσα άπ' τή Μεταρρύθμιση και έανάσταση, την *Οικολογία και πολιτική* και πρόσφατα τους *Δρόμους του παραδείσου* (βλ. Πολίτης, τεϋχος 73).

Στό Άντίο προλεταριάτο, όμως, σε σχέση με τό Μεταρρύθμιση και έανάσταση, ύπάρχει μιά πολυσήμαντη τομή. Τομή που ουσιαστικά σηματοδοτεί άν όχι έναν διαφορετικό στρατηγικό προσανατολισμό, σημαντικές ώστόσο διαφορές στην επεξεργασία του πολιτικού και του κοινωνικού ύλικού: διαφορές σε σχέση με τή στρατηγική των «διαθρωτικών άλλαγών» στην πορεία μετάβασης στο σοσιαλισμό, που προέκρινε τουλάχιστον στή δεκαετία του '60' διαφορές, τέλος, θεωρητικής φύσεως μιά και ό μαρξισμός στή δεκαετία του '60 για τό συγγραφέα είχε τή δύναμη να πλαισιώνει τις άνατρεπτικές κοινωνικές δυνάμεις και τὰ πολιτικά τους υποκειμενα, ένω σήμερα υφίσταται μιά άνελέπη κριτική που τόν άναιρεί ως έπαναστατική δύναμη. Οι αίτιες του φαινομένου, για τόν Γκόρτζ, δέν είναι πρόσφατες μόνο αλλά και πολύ παλιές. Ο Γκόρτζ προσπαθεί νά δείξει και νά στηρίξει τις άπόψεις του όχι μόνο στο σήμερα και στην πολυπλοκότητά του, αλλά στο

χθές και κυρίως στο προχθές.

Ο συγγραφέας θέτει δύο προβλήματα. Ένα «καθαρά» φιλοσοφικό και ένα άλλο «καθαρά» πολιτικό. Παράλληλα, σπεύδει να έπισημάνει την άλληλοουχία τους και τή δυναμική άλληλοτροφοδότηση των νοημάτων τους.

Πρόβλημα πρώτο, «φιλοσοφικής» τάξεως: «Η μαρξιστική θεωρία για τό προλεταριάτο δέν στηρίζεται σε εμπειρική μελέτη των ταξικών άνταγωνισμών ούτε σε άγωνιστική εμπειρία της προλεταριακής ριζοσπαστικότητας. (...) Ο Μάρξ έπέμεινε επανειλημμένα σ' αυτό: δέν είναι ή εμπειρική παρατήρηση των προλεταρίων που μäs επιτρέπει να γνωρίσουμε τό ρόλο τους ως τάξης. Αντίθετα, ή γνώση του ρόλου τους επιτρέπει να διαγνώσουμε την άληθινή ύπαρξή των προλεταρίων... (για τόν Μάρξ) τό είναι του προλεταριάτου είναι πάνω και πέρα από τους προλετάριους: άποτελεί μιά υπερβατική έγγύηση για την υιοθέτηση από τους προλετάριους της όρθης ταξικής γραμμής».

Σχηματοποιώντας τις άπόψεις του Γκόρτζ θά μπορούσαμε να ποϋμε ότι:

α) Η μαρξική θεωρία, κατ' αυτόν, όχι μόνον δέν έχει σχέση με την εμπειρία, την πραγματικότητα και την πράξη αλλά έπιπροσθέτως είναι και άντιεμπειρική.

Δικαιούμαστε όμως να λυγίσουμε τό ραβδί τελείως: Άρα είναι «καθαρή» θεωρία;

β) Τό «είναι» και ή συνείδηση των προλεταρίων είναι πάνω και πέρα άπ' αυτούς, «υπερβατική», δηλαδή έξωτερική. Άλλά ή έξωτερικότητα και ή έσωτερικότητα, τό γήινο και τό υπερβατικό του είναι και της συνείδησης μπορούν κάλλιστα να άνταμύσουν τον Μάρξ με τόν Κάντ; Είναι έτσι; Η κατά τόν Κάντ υπερβατικότητα της ήθικης και της συνείδησης προσιδιάζει στον «χυδαίο» μονιστή Μάρξ; Η άγγελική φιοϋρα της ήθικης συνείδησης του Κάντ άποτελει συγκρίσιμο στοιχείο των

άλλοι θά βροῦν τό θεωρητικό ἄλλοθι γιά μιάν «ἀνανεωμένη» σοσιαλδημοκρατική μετατόπιση. Μερικοί θά ἐπενδύσουν σ' αὐτό τήν ιδιωτεὺση καί τήν πολιτική παραιτήσή τους. Καί κάποιιοι ἄλλοι θά βροῦν πειστικά ἐπιχειρήματα γιά νά νομιμοποιήσουν τήν ἀποσυσχέτιση τῆς πολιτικῆς τους στράτευσης ἀπό τήν ἐργατική τάξη καί

τήν ιδεολογία τῆς.

Δέν σημαίνουμε κανένα κώδωνα κινδύνου. Δικαιούμαστε ὅμως νά διαφωνοῦμε μέ ιδέες πού μοιάζουν νέες καί παρθενικές ἐνῶ ἐρχονται ἀπό παλιά, καί ἀκριβῶς ἐπειδή θέλουν νά φαίνοινται ἄμωμες καί παρθενικές δέν πᾶνε πουθενά.

Ἄνδρας Πανταζόπουλος

3 Γ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ (ἐπιμέλεια) Δοκίμια οικονομικῆς θεωρίας καί οικονομικῆς πολιτικῆς, Ἀθήνα, 1986, ἐκδόσεις Παπαζῆση

Ὁ τόμος *Δοκίμια οικονομικῆς θεωρίας καί πολιτικῆς*, πού ἐπιμελήθηκε ὁ Γ. Σταμάτης, περιλαμβάνει τά κείμενα τῶν Γ. Σταμάτη/Φ. Δημάκη (Τό πρότυπο ἐμπόρευμα τοῦ Ρ. Σταφά καί τό ἀμετάβλητο μέτρο τιμῶν τοῦ D. Ricardo), Γ. Βαβούρα (Ἡ μέθοδος ἀξιολόγησης ἐπενδύσεων τῶν χρονικά τυποποιημένων ἀποκλίσεων ἀπό τοῦς στόχους), Γ. Μαγουλά (Προβλήματα τῆς θεωρίας τῆς) οικονομικῆς πολιτικῆς σήμερα), Γ. Σταμάτη (Ὁ προσδιορισμός τῶν τιμῶν σέ γραμμικά συστήματα παραγωγῆς), Γ. Βασιλάκη (Περί τῆς θετικότητας τῶν ἀξιών σέ συστήματα παραγωγῆς σύνθετων ἐμπορευμάτων), Θ. Παρασκευόπουλου (Δημόσιος δανεισμός, δημόσιες δαπάνες καί συγκυριακή οικονομική πολιτική), Γ. Μηλιοῦ (Ἡ διαμάχη γιά τόν παγκόσμιο καπιταλισμό στίς κλασικές θεωρίες τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ), Σ. Δρόσου/Β. Χωραφᾶ (Ὁ νόμος τῆς πτωτικῆς τάσης τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ κέρδους στὸν Κ. Μάρξ).

Ἡ θεματογραφία τοῦ τόμου εἶναι τόσο «πλούσια» πού εἶναι δύσκολο νά συνοψιστεῖ. Τά ὄχτώ ἄρθρα τοῦ τόμου καλύπτουν ἰσάριθμα θέματα τῆς οικονομικῆς θεωρίας καί οικονομικῆς πολιτικῆς, τά ὅποια δέν ἔχουν συνοχή, εἶναι ὁμως δυνατῆ

ή παρουσιάσή τους σέ τρεῖς ἐνόητες.

Τά ἄρθρα τῶν Γ. Σταμάτη/Φ. Δημάκη, Γ. Σταμάτη καί Σ. Βασιλάκη προσεγγίζουν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ὀρισμένες πλευρές τῆς νεορικαρντιανῆς θεωρίας καί ἀνασκευάζουν τίς ἀπόψεις τῶν νεορικαρντιανῶν συγγραφέων γιά τίς οικονομικῆς θεωρίες τῶν Ρικάρντο καί Μάρξ. Τά ἄρθρα ἐνέχουν ἀρκετές δυσκολίες στήν ἀνάγνωσή τους, ἀκόμη καί γιά τόν ἀναγνώστη μαθηματικό πού δέν ἔχει ἀσχοληθεῖ εἰδικά μέ τή γραμμική ἀλγεβρα καί τόν διανυσματικό λογισμό — γιά τόν ἀπόφοιτο τῶν ἐλληνικῶν οικονομικῶν σχολῶν δέν γίνεται λόγος. Εξαιρεση ἀποτελεῖ τό κείμενο τοῦ Σ. Βασιλάκη, ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὁποίου προϋποθέτει μόνο στοιχειώδεις γνώσεις τῶν δύο αὐτῶν πεδίων τῶν μαθηματικῶν.

Στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ '60 οἱ μαρξιστές συγγραφεῖς εἶτε θεωροῦσαν τή νεορικαρντιανή θεωρία ὡς ἀκαδημαϊκή κριτική τῆς νεοκλασικῆς θεωρίας τῆς ἀξίας (ἡ ὁποία συγχρόνως συνέβαλε στήν ἐπίλυση ὀρισμένων προβλημάτων τῆς κλασικῆς καί τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς ἀξίας, ὅπως τό «πρόβλημα» τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν ἀξιών σέ τιμές παραγωγῆς, τό πρόβλημα τοῦ ἀμετάβλητου μέτρου τῶν τιμῶν καί ἀξιών τοῦ Ρικάρντο) εἶτε τήν

ἀγνοοῦσαν. Στό τέλος ὁμως τῆς ἴδιας δεκαετίας, καί κυρίως κατά τήν δεκαετία τοῦ '70, οἱ νεορικαρντιανοὶ ἄσκησαν συστηματική κριτική στή μαρξιστική θεωρία τῆς ἀξίας. Ἡ μαρξιστική ἀντιπᾶντησις ἦταν μιᾶ γενική κριτική ὀρισμένων ἄρρητων ἢ ῤρητῶν προϋποθέσεων τῆς νεορικαρντιανῆς θεωρίας καί ὄχι κριτική τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς τῶν προϋποθέσεων καί τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς θεωρίας. Οἱ ἀπόψεις αὐτές, μολονότι σωστές σέ ὀρισμένες διαπιστώσεις τους, δέν ἀνασκευάζαν τά συγκεκριμένα ἐπιχειρήματα τῶν νεορικαρντιανῶν καί ὡς ἐκ τούτου εἶτε ἦταν «περιορισμένες», γιάτί δέν ξεπερνοῦσαν τό ἐπίπεδο τῆς συζήτησης Μάρξ, Μπέλεῦ καί τῶν πρώτων ρικαρντιανῶν γιά τή ρικαρντιανή θεωρία, εἶτε ἐκφύλιζαν τό μαρξισμό σέ «ἠθική πολεμική» γιά κάποιο ἄοριστο δικαίωμα τῆς ἐργασίας στό κοινωνικό προϊόν.¹

Τά κείμενα τῶν Γ. Μαγουλά, Θ. Παρασκευόπουλου καί Γ. Βαβούρα πραγματεύονται ζητήματα θεωρίας τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς, κυρίως τῆς κεῦσαντιανῆς θεωρίας τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς, καί ἐπισημαίνονται οἱ περιορισμοί καί οἱ ἀνεπάρκειες τῆς θεωρίας τόσο στό νά ἐρμηνεύσει τήν (σημερινή) οικονομική κρίση ὅσο καί στό νά προτείνει μιᾶ οικονομική πολιτική ἀντιμετώπισης αὐτῆς τῆς κρίσης.

Τέλος, τά δοκίμια τῶν Γ. Μηλιοῦ καί Σ. Δρόσου/Β. Χωραφᾶ παρεμβαίνουν στίς σύγχρονες συζητήσεις γιά τή θεωρία τοῦ παγκόσμιου καπιταλισμοῦ. Τό κοινὸ στοιχεῖο πού χαρακτηρίζει τά δύο δοκίμια εἶναι ἡ «ἐπιστροφή στοῦς κλασικούς», δηλαδή ἡ διερεύνησις τῶν θεωρητικῶν προϋποθέσεων καί ἀποτελεσμάτων τῶν κλασικῶν θεωριῶν.

Ὁ μαρξικός νόμος τῆς πτωτικῆς τάσης τοῦ μέσου ποσοστοῦ κέρδους καί ἡ σημασία του γιά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου εἶναι τό κεντρικό σημεῖο τῆς συζήτησης γιά τή μαρξική θεωρία τῆς κρίσης ἀπό τήν ἀρχή

τῆς δεκαετίας τοῦ '70. Οἱ νεοκλασικοὶ συγγραφεῖς, μέ ἐπιχειρήματα τήν «ἐπιλογὴ τῆς πλέον κερδοφόρας τεχνικῆς» ἀπό τίς δεδομένες, ἄρνοῦνται τή λογική συνοχή τοῦ νόμου ὑπό συνθήκης τεχνολογικῆς προόδου. Οἱ ἀπόπειρες ὑπεράσπισης τοῦ μαρξικοῦ νόμου ἀπό μαρξιστές καί μαρξίζοντες συγγραφεῖς βασίζονταν σέ ἀντιφατικά ἐπιχειρήματα καί ὀδηγοῦσε σέ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα συμπεράσματα, τά ὅποια ἀποδίδονταν στὸν Μάρξ. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἀμφισβήτησις τῆς λογικῆς συνοχῆς τοῦ μαρξικοῦ νόμου ἀκόμη καί ἀπό μαρξιστές συγγραφεῖς.³

Οἱ Σ. Δρόσος/Β. Χωραφᾶς παρουσιάζουν τίς προϋποθέσεις τοῦ νόμου, ὅπως αὐτές ἀναπτύσσονται στό σύνολο τοῦ μαρξικοῦ ἔργου, καί καταδεικνύουν τή σημασία τοῦ νόμου γιά τή μαρξική θεωρία τῆς κρίσης.

Τό ἄρθρο τοῦ Γ. Μηλιοῦ παρεμβαίνει στή σύγχρονη συζήτηση γιά τόν παγκόσμιο καπιταλισμό καί τό ἔθνικο ἀστικὸ κράτος παρουσιάζοντας τά θεωρητικά στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς, κατὰ κύριο λόγο, διαμάχης τῶν Μπουχάριν, Λούξεμπουργκ καί Λένιν γιά τά ἴδια θέματα.

Τά κείμενα πού περιέχονται στὸν τόμο χαρακτηρίζονται ἀπὸ πρωτοτυπία, πράγμα σπάνιο στήν οικονομική βιβλιογραφία καί μᾶλλον δυσῆυρο στήν ἄριστη οικονομική φιλολογία τοῦ τόπου μας, πού κυριαρχεῖται ἀπὸ ἐκχυδαϊσμένες «κρατικομονοπωλιακές» ἀναλύσεις — μολονότι οἱ σχετικοὶ συγγραφεῖς δέν φείδονται χαρακτηρισμῶν γιά τά πονήματά τους, ὅπως «ἐπιστημονική ἀνάλυσις», «τεκμηριωμένη προσπάθεια» κ.λπ.

Ἡ πρωτοτυπία τῶν *Δοκιμίων*... δέν ἐξαντλεῖται στή θεματικὴ τους οὔτε στό διβάζον τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη στήν κορυφὴ ἐνὸς προβληματισμοῦ, μεταγράφοντας ἔτοιμα θεωρητικά σχήματα καί παρουσιάζοντάς τα ὡς καινὰ δαιμόνια, ἀλλὰ στό ὅτι παρεμβαίνουν μέ ριζοσπαστικὴ μεθοδολο-

για στίς σύγχρονες συζητήσεις θεμάτων της οικονομικής επιστήμης, των οποίων μέχρι πρότινος μόνον ο άποηχος έφτανε ως την ελληνική οικονομική κοινότητα.

Παρά τό γεγονός ότι όρισμένα από τά *Δοκίμια οικονομικής θεωρίας και οικονομικής πολιτικής* μπορούν να χαρακτηριστούν πολύ έξειδικευμένα, παρουσιάζουν ένδιαφέρον για τόν άναγνώστη που άποσκοπεί στή συστηματική μελέτη των δύο αυτών πεδίων της οικονομικής επιστήμης.

Γιώργος Σωτήρης

Σημειώσεις

1. Οί χαρακτηρισμοί σε εισαγωγικά είναι των Fine and Harris και άφορούν τήν κριτική του B. Rowthorn στή νεορικαρντιανή θεωρία, βλ. B. Fine και L. Harris: *Rereading capital*, 1979, και για τή μαρξική κριτική στή νεορικαρντιανή θεωρία βλ. B. Rowthorn, *Vulgar Economy*, 1974, NLR 86.

2. Στή σελίδα 149 του κειμένου του Γ. Σταμάτη «Ο προσδιορισμός των τιμών σε γραμμικά συστήματα παραγωγής» έχει παρεισφρήσει μια λανθασμένη διατύπωση. Στή σελ. 149-205 γράφει: «Τό σύστημα παραγωγής είναι γραμμικό, παρουσιάζει δηλαδή σταθερές άποδόσεις κλίμακος». Η γραμμικότητα

του συστήματος παραγωγής είναι ισοδύναμη με τή γραμμικότητα της σχέσης της έκροής (άκαθάριστου προϊόντος) με τίς εισροές (μέσων παραγωγής και εργασίας) και τή σταθερότητα της αναλογίας των εισροών σε κάθε διαδικασία παραγωγής. Οί άποδόσεις κλίμακος από τήν άλλη πλευρά άφορούν τή μεταβολή του προϊόντος όταν σε μία διαδικασία παραγωγής οι εισροές μεταβάλλονται κατά τό ίδιο ποσοστό, δηλαδή όταν ή αναλογία τους παραμένει σταθερή. Η σταθερότητα των άποδόσεων κλίμακος δέν προϋποθέτει απαραίτητα γραμμική σχέση ανάμεσα στίς εισροές και τό προϊόν, αλλά άνάμεσα στο ποσοστό αύξησης ή ελάττωσης των εισροών

και τό ποσοστό αύξησης ή ελάττωσης του προϊόντος, όταν ή αναλογία των εισροών δέν μεταβάλλεται. Δηλαδή υπό σταθερές άποδόσεις κλίμακος ο λόγος των εισροών δέν είναι κατ' ανάγκη σταθερός όπως στα γραμμικά συστήματα παραγωγής αλλά μπορεί να μεταβάλλεται.

3. Ένδεικτικά κείμενα της αντιφατικότητας της συζήτησης για τήν πρωτική τάση του μέσου ποσοστού κέρδους είναι τό Roemer, K. (1981), *Analytical Foundations of Marxian Economic Theory*, Cambridge, κεφ. 4, 5, 6, και τό Shaikh, A.: «Political Economy and Capitalism: Notes on Dobb's Theory of Crisis», *Cambridge Journal of Economics*, 2, σ. 233-251, 1978.

ΑΠΟ ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ - ΙΣΤΟΡΙΑ

Κούλογλου Στέλιος: *Στά ίχνη του τρίτου δρόμου*. ΠΑΣΟΚ 1974-1986, Έκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, σελ. 183.

Ροζάνης Στέφανος: *Η κλασική αρχαιότητα στή σκέψη του Κάρλ Μάρξ*, Έκδόσεις ΨΥΛΛΟΝ, σελ. 44.

Άντερσον Πέρυ: *Τό Άπολυταρχικό Κράτος*, Μετάφραση Έλένη Άστερίου, Έκδόσεις ΟΔΥΣΣΕΑΣ, σελ. 550.

Δερτιλής Γιώργος: *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, Τρίτη Έκδοση ΕΞΑΝΤΑΣ, σελ. 340.

Ντούσκος Πέτρος: *Η επιστημονικοτεχνική πρόοδος στο σύγχρονο κόσμο*, Έκδόσεις GUTENBERG, σελ. 315.

Άργυρίου-Κυρίτση Σοφία: *Γυναίκες φυλακές Κορυδαλλού*, Άθήνα 1986, σελ. 170.

Anderson H. Charles: *Πρός μία νέα κοινωνιολογία*, μτφ. Έλένη Κακοσαίου, επιμέλεια — εισαγωγή: Η.Π. Νικολούδης, Άναθεωρημένη Έκδοση, ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, σελ. 703.

Kohut Heinz: *«Θάνατος στή Βενετία»*, Η άποσύνθεση της καλλιτεχνικής μετουσίωσης, Β έκδοση, εισαγωγή — μετάφραση σχόλια Μάριου Μαρκίδη, Έκδόσεις ΕΡΑΣΜΟΣ.

Σπάρτακος: *Άριστερή Άντιπολίτευση του ΚΚΕ*, κείμενα 1928, Έκδόσεις ΟΥΤΟΠΙΑ.

Σπάρτακος: *Κείμενα 1930-1932*, έκδοσεις ΟΥΤΟΠΙΑ.

Κούρτοβικ Δημοσθένης: *Η εξέλιξη της ανθρώπινης σεξουαλι-*

κότητας, Έκδόσεις ΡΑΠΠΑ, σελ. 166.

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Γούλφ Βιρτζίνια: *Τά Κύματα*, μτφ. Άρη Μπερλή, Έκδόσεις ΚΡΥΣΤΑΛΟ 1986, σελ. 215.

Πέγκα Έλενα: *Αυτή Θερινή*, Έκδόσεις ΑΓΡΑ, σελ. 29.

Scott Nalter: *Η παρακμή της Ίπποσύνης*, Μετάφραση — σημειώσεις Άλόη Σιδέρη, Έκδόσεις ΑΓΡΑ.

Στεργιόπουλος Κώστας: *Περιδιαβάζοντας*, τόμος Β', *Στό χώρο της παλιάς πεζογραφίας μας*, Έκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, σελ. 187.

Σκόρθα Μανουέλ: *Τμπανα βροντάνε για τό Ράνκας*, Μετάφραση — Επιμέλεια — Εισαγωγή Βίκτωρ Ίβάνοβιτς, Έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, σελ. 249.

Μισίμο Γιούκιο: *Μετά τό συμπόσιο*, Επιμέλεια Δήμητρα Άσημακοπούλου, Έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, σελ. 251.

Καβαμπάτα Γιασουνάρι: *Η λίμνη*, Επιμέλεια Δήμητρα Άσημακοπούλου, Έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, σελ. 152.

Heum Stefan: *Ο εξόριστος του Θεού*, Μετάφραση Β. Κατσάνης, Έκδόσεις ΡΟΕΣ, σελ. 335.

Camon Ferdinando: *Η άρρώστεια που λέγεται άνθρωπος*, Μετάφραση Α. Χαραλαμπίκου, Έκδόσεις ΡΟΕΣ, σελ. 208.

Κουμαδωράκη Μ. *Όδυσσέα: Ώς ελαιόκαρπος*, Έκδόσεις ΣΜΥΡΝΙΩΤΑΚΗΣ, σελ. 171.

ΠΟΙΗΣΗ - ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ - ΘΕΑΤΡΟ

Όσιπ Μαντεζστάμ: *Ποιήματα*, Μετάφραση Μίλια Ροζίδη, Έκ-

δόσεις ΔΙΟΓΕΝΗΣ, σελ. 90.

Ντόκος Δ. Θανάσης: *Όδοιπορικό της Άναμονής*, Έκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ, σελ. 39.

Κοκκίνης Σπύρος: *Ποιητική Άνθολογία Ειρήνης*, Έκδόσεις GUTENBERG, σελ. 339.

Μπράβος Χρήστος: *Σονέτο του σκοτεινού θανάτου*, Έκδόσεις ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ.

Ταρκόφσκι Άντρέι: *Σμιλεύοντας τό χρόνο*, Μετάφραση Σεραφείμ Βελέντζας, Έκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ, σελ. 315.

Παπατάκη Νίκου: *Η φωτογραφία*, Έκδόσεις ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΗ, σελ. 111.

Λυμπεράκη Μαργαρίτα: *Ο Ά-*

γιος Πρίγκιψ, Έκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, σελ. 118.

Λυμπεράκη Μαργαρίτα: *Ο Άλλος Άλέξανδρος*, Έκδόσεις ΚΕΔΡΟΣ, σελ. 101.

ΔΟΚΙΜΙΟ

Verpoortey Charles: *Ο Ρωσικός Πόλεμος των Άστρων*, Μετάφραση Γ. Παπασταύρου, Έκδόσεις ΡΟΕΣ, σελ. 240.

Τζένος Άλέξανδρος (Άεροπαγίτης): *Αναγνώριση του Άνθρώπου μέσα από τό δίκαιο και τή γλώσσα*, Άθήνα 1987, σελ. 142.

Μόντσαρης Σπυρ. *Όθων: Η Μαγική Εικόνα*, Έκδοση Β', Έκδόσεις ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ, σελ. 175.

Η ΝΕΑ «ΑΥΓΗ»
ΑΝΑΤΕΛΛΕΙ
ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ

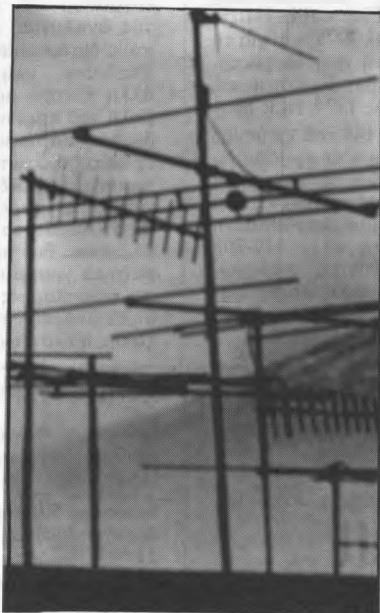
Η ΑΥΓΗ
Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ
ΑΞΙΖΕΙ
ΜΙΑ
ΜΕΤΟΧΗ

Καταθέστετε σε μετρητά τες «Αυγές» κοπτόμενες 10.000 δραμάς η μία. Πλεονεκτήματα στα έσοδα της εταιρείας. Άγιο Κωνσταντίνου 12, τηλ. 323.8114

Οἱ κοινοτικοὶ ραδιοσταθμοὶ

Στόν Καναδά, καί κυρίως στήν ἐπαρχία τοῦ Κεμπέκ, παράλληλα μέ τά παραδοσιακά εἶδη ραδιοσταθμῶν, τούς κρατικούς καί τούς ἰδιωτικούς, λειτουργοῦν ἐδῶ καί δεκαπέντε χρόνια οἱ *κοινοτικοί¹ ραδιοσταθμοί* (radios communautaires)². Σκοπός τοῦ ἄρθρου εἶναι μιά σύντομη παρουσίαση τοῦ θεσμοῦ, πού ὡς ἐμπειρία μπορεῖ νά χρησιμεύσει στόν τόσο ἐντονο προβληματισμό γιά τήν «ἐλεύθερη ραδιοφωνία» στόν τόπο μας.

Μιά χρήσιμη ἐμπειρία ἀπό τόν ...Καναδά
τοῦ Νίκου Τσικόπουλου

Στίς ἀρχές τοῦ '70, καί ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἰδεῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '60, δημιουργήθηκαν καί καταξιώθηκαν, κυρίως στό Κεμπέκ, οἱ κοινοτικοὶ ραδιοφωνικοὶ σταθμοί. Σήμερα, πού ὑπάρχουν 23 τέτοιοι σταθμοί μέ 120 ὥρες ἐκπομπῆς τήν ἐβδομάδα κατὰ μέσον ὄρο, πού γιά τή λειτουργία καί τό πρόγραμμά τους κινητοποιοῦνται 12.000 μέλη, ἐκ τῶν ὁποίων 2.000 ἐνεργά —ἐνεργότατα ἴσως— καί πού ἀπασχολοῦν 200 μόνιμους μισθωτοῦς καί ὑπερδιπλάσιους ἐκτακτους, σήμερα, λοιπόν, μποροῦμε νά μιλάμε γιά *κίνημα κοινοτικῆς ραδιοφωνίας*, παρά τήν ἀνυπαρξία πολιτικοῦ ὑποκειμένου ὅπου ὁ ὅρος πιθανόν παραπέμπει.

Τό Καναδικό Συμβούλιο Ραδιοφωνίας καί Τηλεπικοινωνιῶν (CRTC) ὀρίζει τούς κοινοτικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς ὡς «ὀργανισμούς συλλογικῆς ἰδιοκτησίας, μή κερδοσκοπικούς, οἱ ὅποιοι προστρέχουν στή συμμετοχή τῆς κοινότητος γιά τίς ἐκπομπές». Δηλαδή ἀφ' ἐνός ἡ ἰδιοκτησία, ἄρα καί ἡ ἀστικῶ δικαίῳ εὐθύνη καί πρωτοβουλία σέ θέματα ὀργάνωσης, λειτουργίας καί προγράμματος —μέσα στό πλαίσιο τῆς *ὑπόσχεσης ἐκπομπῆς* (promesse de réalisation) μέ βάση τήν ὁποία ἐγκρίνεται ἡ ἄδεια λειτουργίας τοῦ σταθμοῦ ἀπό τό CRTC— ἀνήκει στά μέλη τοῦ σταθμοῦ, πού εἶναι βέ-

βαια ἐθελοντές· ἀφ' ἑτέρου, τό πρόγραμμα ἐκφράζει τά ἐνδιαφέροντα καί ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες τῶν τοπικῶν συλλογικοτήτων, καί πραγματοποιεῖται ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐνδιαφερόμενους πολίτες.

Οἱ ἰδιωτικές ραδιοφωνίες, στίς ὁποῖες κυρίαρχο στοιχεῖο λειτουργίας καί προγράμματος εἶναι τό ἐπικερδές τῆς ἐπένδυσης, συνώνυμο τῆς ἐλαχιστοποίησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μισθωτῶν πού ἀπασχολοῦν καί τῆς μέ κάθε τρόπο αὐξήσεως τῆς ἀκροατικότητος, ἐγκαθίστανται στά ἀστικά κέντρα καί συνήθως —ὄχι πάντα— καταλήγουν νά εἶναι τζούκ μπόξ τόπ-τέν μουσικῆς καί διαφήμισης, δηλαδή ἐμπορικά. Ἡ κρατική ραδιοφωνία, ἐθνικῆς ἢ ἐπαρχιακῆς κλίμακας, δέν εἶναι σέ θέση νά ἐπεξεργάζεται εἰδήσεις καί ζητήματα τοπικοῦ ἢ περιφερειακοῦ χαρακτήρα καί συχνά ἀγνοεῖ τήν τοπική πολιτιστική παραγωγή. Τό κενό πού ἀφήνουν αὐτές οἱ δύο κατηγορίες ἔρχονται νά τό καλύψουν οἱ κοινοτικοὶ ραδιοσταθμοί.

Κατ' ἀρχήν, ἀπό ἀποψη παρεχόμενων πρὸς τό ἀκροατήριον ὑπηρεσιῶν —μεῖζον κριτήριο τοῦ CRTC προκειμένου νά ἐγκρίνει ἢ νά ἀνανεώσει τήν ἄδεια λειτουργίας ἐνός σταθμοῦ— τά κοινοτικά ραδιόφωνα ἀγγίζουν μιά πληθώρα θεμάτων: ζητήματα κοινωνι-

κῶν ὑπηρεσιῶν, περιβάλλοντος, τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, ἐνημέρωσης τοῦ καταναλωτῆ, ἀνεργίας, συνεπειῶν τῆς κυβερνητικῆς καί δημοτικῆς πολιτικῆς στήν περιοχή, κ.λπ. Συχνά παίρνουν τό λόγο ὀργανώσεις γυναικῶν, συνδικάτα, ἐπιτροπές ἐνοικιαστῶν, κοινωνικοὶ λειτουργοί, σχολικῆς ἐπιτροπές, ὁμάδες γονιῶν γιά τό πρόβλημα τῆς φύλαξης τῶν παιδιῶν, διάφορες δηλαδή συλλογικότητες τῆς περιοχῆς. Ἀκόμη, γίνονται εὐρύτηρες, μέσα ἀπό μόνιμες ἢ ἐκτακτες ἐκπομπές, συζητήσεις στό στούντιο, ἀνοιχτές γραμμές κ.λπ. Ἄλλες ἐκπομπές ἀφοροῦν τήν ἱστορία τῆς περιοχῆς καί ἄλλες προβάλλουν τήν τοπική πολιτιστική παραγωγή δίνοντας τό λόγο σέ καλλιτέχνες, μουσικούς, συγγραφείς, προσωπικότητες τῆς περιοχῆς. Μερικά ραδιόφωνα ἐκδίδουν ἐντυπα: τακτικές ἐπιθεωρήσεις, ντοκουμέντα γιά σημαντικά ζητήματα τῆς περιοχῆς, τῆς γειτονιάς. Ἀλλά μέχρι καί καθημερινό δελτίο εἰδήσεων, καί μὴ τοπικῶν ἀκόμα, μπορεῖ ἕνας κοινοτικός ραδιοσταθμός νά ἔχει στό πρόγραμμά του, ἀρκεῖ νά ἀποφασίσουν τά μέλη του καί νά ἀναπτύξουν τήν κατάλληλη ὑποδομή.

Ὅρισμένοι σταθμοὶ ἐκπέμπουν σέ περισσότερες γλώσσες. Γιά παράδειγμα, τό Radio Centre Ville, στό Μόντρεαλ, ἐκπέμπει στά γαλλικά, ἀγγλικά, κινεζικά, ἰσπανικά, πορτογαλικά, κρεολικά καί ἑλληνικά. Οἱ ἑλληνικές ἐκπομπές καλύπτουν περίπου 13 ὥρες τήν ἐβδομάδα καί ἀκούγονται ἀπό 30.000 ἀκροατές. Ὅμως, δέν εἶναι μόνο ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρας τῶν παρεχόμενων ὑπηρεσιῶν πού διαφοροποιεῖ τούς κοινοτικούς ἀπό τούς κρατικούς καί τούς ἰδιωτικούς ραδιοσταθμούς. Ἡ εἰδοποιός διαφορά ἔγκειται στόν συμμετοχικό χαρακτήρα τῶν πρώτων. Πρόκειται γιά *συλλογικούς ραδιοσταθμούς* πού ὁ ρόλος τους δέν ἐξαντλεῖται σέ κανάλι πολιτιστικῆς καί κοινωνικῆς προσφορᾶς ἀλλά ἔχει καί τή δυναμική καταλύτη πολιτιστικῆς καί κοινωνικῆς παρέμβασης.

Στήν ἐσωτερική τους λειτουργία ἰσχύουν ἀρχές καί διαδικασίες συλλογικῶν ὀργάνων. Σχηματικά: Ἡ ἐτήσια γενική συνέλευση τῶν μελῶν ψηφίζει ἕνα σύνολο προτάσεων, οἱ ὁποῖες συνιστοῦν τή βάση τοῦ πλάνου δουλειᾶς πού καταρτίζει τό ἐκλεγόμενο διοικητικό συμβούλιο. Τό τελευταῖο ἐλέγχει τό διευθυντή ἢ καί τούς ὑπαλλήλους καί εἶναι τό μόνο ὄργανο πού παίρνει ἀποφάσεις πολιτικοῦ, γιά τόν ὀργανισμό, χαρακτήρα. Ἄλλα ὄργανα, ὅπως οἱ ἐπιτροπές προγράμματος, ὑποδοχῆς νέων μελῶν, προσλήψεων, προβολῆς τοῦ σταθμοῦ, ὀικονομικῶν, ἐκλέγονται καί ἔχουν καταστατική

έντολή, και άλλα, π.χ. οι διάφορες ad hoc επιτροπές, διορίζονται και έχουν ευκαιριακή έντολή. Τίς επιτροπές τις απαρτίζουν έθελοντές και πάντα συμμετέχει ένας υπάλληλος για παροχή τεχνικής βοήθειας και συντονισμού. Ο αριθμός των υπαλλήλων στους κοινοτικούς σταθμούς κυμαίνεται από 5 ως 10. Παρά το ότι τυπικά την πολιτική εξουσία και ευθύνη την έχουν τα όργανα των έθελοντών, σε όρισμένες περιπτώσεις αυτή καταλήγει στους υπαλλήλους. Αυτό οφείλεται στο ότι συνήθως έθελοντές εκτελούν διοικητικά καθήκοντα με λίγο μεράκι, πράγμα που προκαλεί κάποια συρρίκνωση της έσωτερικής δημοκρατίας. Το πρόγραμμα σχεδιάζεται συνήθως δύο φορές το χρόνο, παράγεται δέ και παρουσιάζεται κάθε μέρα ή μόνο από έθελοντές ή και από υπαλλήλους. Είναι προφανές ότι οι άρμοδιότητες ενός υπαλλήλου είναι περισσότερο οργανωτικές και συντονιστικές και λιγότερο δημοσιογραφικές.

Η εκπαίδευση των μελών σε θέματα που αφορούν την παραγωγή έκπομπών θεωρείται θεμελιώδης προϋπόθεση για να παραμένει το ράδιο προσιτό και δημοκρατικό. Ένδεικτικά: οι σταθμοί Centre Ville και CIBL προσφέρουν μαθήματα (τεχνικής, ρεπορτάζ, μοντάζ κ.λπ.) που παρακολουθούνται από 200 περίπου μέλη συνολικά το χρόνο. Η οργάνωση μαθημάτων εξυπηρετεί την άπομυθοποίηση της ραδιοφωνίας, στόχος που εγγράφεται στις διακηρύξεις αρχών αρκετών κοινοτικών σταθμών, αλλά και συμβάλλει στη λύση του προβλήματος πομπού — δέκτη.

Οι κοινοτικοί ραδιοσταθμοί σπάνια ξεφεύγουν από το «πεπρωμένο» της φτώχειας. Από το σύνολο των έτι-

σιων εξόδων λειτουργίας ενός άπ' αυτούς (150 έως 300 χιλιάδες δολάρια), τό 40% περίπου καλύπτεται από κρατικές επιχορηγήσεις και τά υπόλοιπα από διάφορες μορφές αυτοχρηματοδότησης όπως πώληση διαφημίσεων, συνδρομές μελών, διοργάνωση έτήσιας λαχειοφόρου αγοράς, καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, πάρτυ κ.λπ. Οι προοπτικές μείωσης των κρατικών επιχορηγήσεων από τίς συντηρητικές κυβερνήσεις οδηγούν τους κοινοτικούς σταθμούς σε από κοινού αναζήτηση τρόπων πίεσης προς την κυβέρνηση από τή μία και αποτελεσματικότερων μεθόδων αυτοχρηματοδότησης από τήν άλλη. Και τά δύο άλλωστε ήταν μεταξύ των θεμάτων στή ημερήσια διάταξη του τριήμερου συνεδρίου που οργάνωσε ο Σύνδεσμος Κοινοτικών Ραδιοφώνων του Κεμπέκ (ARCQ), τόν περασμένο Οκτώβρη.

ΑΠΟ ΤΟ ΤΗΛΕΦΩΝΟ

Τέλος είναι εύλογα μερικά έρωτήματα:

1) Οι κοινοτικοί ραδιοσταθμοί δέν ελέγχονται ή είναι προσκολλημένοι σε πολιτικά κόμματα;

Έ, λοιπόν όχι. Κανένας τέτοιος σταθμός δέν εξαρτάται, με όποιονδήποτε τρόπο, από κανένα πολιτικό κόμμα. Η σχέση των μέν με τά δέ είναι σχέση «έμπορική». Άν ένα κόμμα θέλει να στείλει κάποιο μήνυμα στους άκροατές ενός σταθμού πληρώνει ανάλογα με τό τιμολόγιο διαφήμισης που έχει ο σταθμός και μάλιστα, μετά τήν εκφώνηση του μηνύματος, εκφωνείται ή φράση «ή ανακοίνωση που άκούσατε πληρώθηκε από...».

2) Οι κοινοτικοί ραδιοσταθμοί δέν κάνουν πολιτική; Και βέβαια κάνουν. Όπως ήδη έγινε

σαφές βγαίνουν στά έρτζιανά ρεπορτάζ, συζητήσεις, σχόλια επί παντός του έπιστητού. Όμως μία διαφορά: Αύτά που βγαίνουν στον άέρα αφορούν κυρίως συγκεκριμένες έπιπτώσεις που μία συγκεκριμένη κυβερνητική ή δημοτική πολιτική απόφαση έχει στην περιοχή και τους πολίτες της. Θα τολμούσα να πώ πως οι ραδιοσταθμοί αυτοί ασχολούνται με *κοινωνική* πολιτική και όχι τή γενική πολιτική που τόσο συνηθίζεται από τίς διάφορους οργανισμούς —τους μη πολιτικούς— στον τόπο μας. Δηλαδή άν κανείς χαρακτηρίζει μερικούς σταθμούς σαν άριστερους, πρόκειται για *κοινωνικά* και όχι *πολιτικά* άριστερους.

3) Και ή άντικειμενικότητα;

Θά άπαντήσω με ένα παράδειγμα. Στην διακήρυξη αρχών του Σαν Τρεβίλ, του μοναδικού ραδιοσταθμού που αυτοκαθορίζεται ως ραδιόφωνο γνώμης (radio d' opinion) αναφέρεται ρητά «μακρυνά οι έννοιες τής άντικειμενικότητας και ουδετερότητας από μάς». Στή συζήτηση που έγινε για τή διαμόρφωση τής διακήρυξης αρχών ή άποψη ήταν ότι «και μόνο τό γεγονός και όχι κάποιο άλλο από τά τόσα που συμβαίνουν γύρω μας παραβιάζει κάθε έννοια άντικειμενικότητας μία και πρόκειται για ύποκειμενική έπιλογή: Έμειά αυτό που θέλουμε άπ' τό δημοσιογράφο είναι να αναφέρει τίμια τά στοιχεία του γεγονότος δίνοντας τήν πλήρη εικόνα του και μετά, άν μπορεί και θέλει, να σχολιάσει τό γεγονός».

1. Είναι όλα FM. Δέν συγκαταλέγονται οι φοιτητικοί ραδιοσταθμοί, που συνήθως ή ισχός τους περιορίζεται για άκρόαση στό χώρο του πανεπιστημίου και λειτουργούν με κλειστό κύκλωμα. Ούτε τά *αυτόχθονα*, καμιά έξηνταριά, AM, που λειτουργούν σε άπομακρυσμένα χωριά του Βορρά, Έσκιμών ή Ίνδιάνων, και ή άκτίνα άκρόασης τους δέν ξεπερνάει τά δύο χιλιόμετρα.

2. Αύτή ή μετάφραση του όρου radios communautaires ταιριάζει περισσότερο στους σταθμούς που έχουν ρίζωση σε άστικά κέντρα, όπου για τόν όρισμό τής *κοινότητας* δέν άρκοϋν γεωγραφικοί προσδιορισμοί. Τό CRTC διαχωρίζει σε ραδιοσταθμούς τύπου Α όσους λειτουργούν σε άπομακρυσμένες περιοχές και συνιστούν ένα είδος «ραδιοφώνου πρώτης ανάγκης» και σε τύπου Β όσους λειτουργούν σε άστικά κέντρα. Οι τελευταίοι ονομάζονται και *έναλλακτικοί ραδιοσταθμοί*. Μία παρένθεση: Έστω και χωρίς σαφή όρισμό, ο όρος *έναλλακτικός ραδιοσταθμός* είναι πιό συγκεκριμένος και με λιγότερο μαγικό περιεχόμενο από τόν όρο *έλεύθερος ραδιοσταθμός* που ναί μέν έννοιολογικά βρίσκεται «στον αντίποδα του κρατικού», αλλά περιλαμβάνει και τόν *έμπορικό ραδιοσταθμό*. Και με τό μπλά μπλά μπάινει στό ίδιο τσουβάλι τό άτομικό δικαίωμα ιδιοκτησίας μέσον ενημέρωσης με τό συλλογικό αίτημα να είναι τά μέσα ενημέρωσης προσιτά.

Ο «Δεκαπενθήμερος Πολίτης» σε πέντε τόμους

Άπό τόν Νοέμβριο του 1983 **ές** τόν **Οκτώβριο του 1986** πέντε τόμοι του «Δεκαπενθήμερου Πολίτη» καταγράφουν τά προβλήματα μιās έποχής. Κάθε τόμος περιλαμβάνει δεκαπέντε τεύχη (1-15, 16-30, 31-45, 46-59, 60-75), και άναλυτικά εύρετήρια.

Οί τόμοι πωλούνται στά γραφεία του περιοδικού προς 1.500 δρχ. ο ένας. Όσοι έχουν τά τεύχη πληρωμένου μόνο τά έξοδα βιβλιοδεσίας, δρχ. 600 ή πόδμος. Επίσης οί τόμοι μπορούν να αποσταλούν και παχυδρομικά στους ένδιαφερόμενους.

Επισημάνσεις

Η ΑΥΓΗ

«Τό 'Κ' διά τόν άνθρωπο ἐγένετο, οὐχ ἄνθρωπος διά τό 'Κ'» (κατά Δ.Ι. Πάλλα, ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν). Κατά τούς συλλογισμούς τοῦ κ. ὁμοτίμου, «ἄν τό 'Κ' φορτισθεῖ μέ μαγικό περιεχόμενο ὅπως ὁ ἀριθμός 666 στή φαντασία τῶν χιλιαστῶν καί τῶν παλαισημερολογιτῶν», τότε ἰδού ἐνώπιον δεισιδαιμονίας καί θρησκοληκτικῆς παράκρουσης. Διότι ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑνγκελς ὁμιλοῦσαν βεβαίως γιά Κ καί κομμουνισμό καί κομμουνιστική κοινωνία ἀλλά εἶχαν φροντίσει νά δώσουν ἐπιστημονικό ἐρεισμα στήν πίστη τους, ἐνώ ὅσοι σήμερα μιλοῦν γιά τέτοια πράγματα, ἐμμένοντας στό Κ, τί ἄλλο εἶναι παρά χιλιαστές, δεισιδαίμονες καί μαυροφορεμένες θεοῦσες, σάν κι ἐκεῖνες πού ἀνεβοκατέβαιναν πρῖν λίγο καιρό τήν Πανεπιστημίου ὠρῶμενες γιά τό σατανικό σύμβολο 666; Καί ποιές εἶναι αὐτές οἱ καθ' ἡμᾶς θεοῦσες πού τόσο ἐρέθισαν τόν κ. ὁμότιμο τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ὥστε ἐπιστράτευσε ἀρχαιομάθεια καί μαρξομάθεια, τόν Σιάντο καί τόν Π. Ρούσσο, γιά νά τούς καταγγείλει; Οἱ τῆς «ἀναβάθμισης».

Τό κείμενο τοῦ κ. ὁμοτίμου πού ταυτίζει τό «Κ» καί τό «666», τούς κομμουνιστές καί τίς θεοῦσες, ὑπόδειγμα πολιτικοῦ ἥθους, βαθύνοιας, εὐγένειας καί δημοκρατικῆς ἀνοχῆς, δημοσιεύεται στήν *Αὐγή* τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1987, ὡς δικό της κείμενο, συμβολή προφανῶς στή σφυ-

ρηλάτηση τῆς ἰδεολογίας τοῦ νέου κόμματος.

Νά ντρέπεται κανεῖς πού ἀγόραζε τήν ἐφημερίδα αὐτή ἐπί τριάντα χρόνια;

ΤΟ ΚΑΠΑ

Καλοδεχόμενο τό νέο δεκαπενθήμερο περιοδικό τῶν κομμουνιστῶν τῆς ἀνανέωσης, ὄργανο ἐνός νέου πολιτικοῦ ρεύματος, σάρξ ἐκ σαρκός τοῦ ΚΚΕ ἐσωτ., πού θέλει νά συνεχίσει τόν ἀγῶνα γιά τήν κομμουνιστική ἀνανέωση. Δύσκολη ἡ ἀρχή, δυσκολότερο τό ἐγχείρημα, δυσεπίλυτα τά προβλήματα — ὄχι μόνο τά ἐκδοτικά. Τό νέο πρόσωπο θά φτιαχτεῖ λίγο λίγο ψάχνοντας, δοκιμάζοντας, ἀλλάζοντας, τολμώντας.

Φαίνεται ἄλλωστε ἀνάμεσα στό πρῶτο καί τό δεύτερο τεῦχος ἡ ἐναγῶνια προσπάθεια γιά τή διαμόρφωση μιᾶς ἀθθεντικῆς ταυτότητας.

Τό σπουδαιότερο ὅμως πού σηματοδοτεῖ ἡ ἐκδοση τοῦ *ΚΑΠΑ* εἶναι ὅτι ὑπάρχουν κάποιοι πού ἐπιμένουν νά μή θεωροῦν τό τελευταῖο ἰδεολόγημα τοῦ συρμοῦ ἀπαύγασμα πολιτικῆς σοφίας καί κοσμοϊστορικῆς προοπτικῆς! Χαίρομαστε εἰλικρινά γιά τήν ἐκδοση τοῦ *ΚΑΠΑ*. Ἡ Ἀριστερά ἔχει ἀνάγκη ἀπό πολλές φωνές, πολλά βήματα προβληματισμοῦ καί κριτικῆς. Μόνο ἔτσι φτιάχνει καί φτιάχνεται. Οἱ ἀριστεροί εἶναι *faber*, δημιουργοί — ὄχι ἀφισκοκολλητές.

«Ἡ κυβέρνηση νίπτει τās χεῖρας τῆς σάν νά μήν ἦταν αὐτή πού ἐπέλεξε (καί τὰ Κ.Κ. ψήφισαν) τόν κ. Σαρτζετάκη γιά Πρόεδρο», γράφει στό κύριο ἄρθρο τοῦ τό τελευταῖο *ΑΝΤΙ*, στιγματίζοντας τή στάση τῆς κυβέρνησης στό θέμα Ρούσσο. Καί σωστά. Ἀλλά νά θυμόμαστε παιδιά. Γιατί ἡ παραπάνω (σωστή) θέση μπορεῖ νά διατυπωθεῖ καί ὡς ἐξῆς: Σάν νά μήν ἦταν τό *ΑΝΤΙ* πού ἔγραφε (15 Μαρτίου 1985, τεῦχος 283 — μετά τή «ρήξη»): «Δέν ντρέπομαστε νά δεχτοῦμε ὅτι χαιρόμαστε πού πέσαμε τόσο ἔξω στίς ἐκτιμήσεις μας γιά τίς προθέσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς πρὸς τήν ἐπανεκλογή τοῦ κ. Καραμανλῆ. Ὅπως ἐπίσης δέν ἔχουμε κανένα λόγο νά κρύψουμε τήν ἱκανοποίησή μας γιά τήν ἀπόφαση αὐτή τοῦ κ. Προέδρου».

Αὐτά τότε, ἀλλά σήμερα. Ἄρκει νά εἶναι κανεῖς αὐτάρκης

Ἡ ΝΕΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Τό ἄρθρο τοῦ φίλου (καί συνεργάτη τοῦ *Πολίτη*) Μιχάλη Μοδινοῦ στή *Νέα Οἰκολογία* (τεῦχος 28, Φεβρ. 1987), μέ τίτλο «Κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ ἢ κρίση τῆς ἀνάπτυξης»;, μᾶς ἀφῆσε μιά ἀπορία. Τελικά, ὑπάρχει ἡ δέν ὑπάρχει καπιταλισμός; Διαβάζοντάς το καί ξαναδιαβάζοντάς το — καί ἀνεξαρτήτως διαφωνιῶν ἢ συμφωνιῶν σέ πολλά σημεῖα — καθώς συναντᾶς διατυπώσεις ὅπως ὁ «καπιταλισμός εἶναι νεκροζώντανος», «οἱ νόμοι τῆς ἀγορᾶς ἔχουν πάψει νά λειτουργοῦν (!) καί ἡ ἐξαγωγή ὑπεραξίας ἔχει γίνει ἕνα δευτερεύον ζήτημα σέ σχέση μέ τόν διαρκή γιγαντισμό τῆς καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης», «ἡ ἐποχή μας δέν θά χαρακτηρίζοταν ὡς ἐποχή τοῦ καπιταλισμοῦ» ἢ ἄλλες

ἀσαφέστερες ὅπως «ὁ καπιταλισμός εἶναι μιά ἀφαίρεση, ἕνα μεγαλοφυές σῆμα γιά τήν ἐρμηνεία τῆς ἐξελικτικῆς συμπεριφορᾶς», ἀλλά καί τίς ἀκριβῶς ἀντίθετες ὅπως «ὁ κυρίαρχος σήμερα τρόπος παραγωγῆς ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ὁ καπιταλισμός», διαπιστώνεις μιά θεμελιακή ἐννοιολογική καί ἀναλυτική ἀμφισημία ἢ ὁποια, ὅσο κι ἂν φαίνεται παράδοξο, ἐπιβάλλει τό ἀρχικό ἐρώτημα: τελικά, κατά τόν ἀρθρογράφο, ὑπάρχει ἡ ὄχι καπιταλισμός;

Τό πρόβλημα φυσικά δέν εἶναι μιά δήλωση πρὸς τή μιά ἢ τήν ἄλλη κατεύθυνση, γιατί τό ἂν ὑπάρχει ἡ ὄχι καπιταλισμός καί ἀγορά δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὀποιαδήποτε διαβεβαίωση ἢ ἄρνηση. Ἀλλά πῶς νά κουβεντιάσει κανεῖς στά σοβαρά τήν ἀποψη πῶς «τό μεγαλύτερο ζήτημα σήμερα εἶναι ἡ ἐκβαση τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τή φύση» ἢ ὅτι ἡ τεχνολογία ἔχει αὐτονομηθεῖ ἀπό τίς κοινωνικές παραγωγικές σχέσεις, ἂν δέν ξέρεις γιά ποιο πράγμα μιλάς; Γιατί, ἀπ' ὅ,τι τουλάχιστον ξέραμε μέχρι τώρα, οἱ «ἄνθρωποι» συγκροῦνται μέ τή φύση κινούμενοι ἀκριβῶς ἀπό κάποιες κερδοφόρες διαδικασίες μέσα στίς ὁποῖες ἐντάσσουν καί ὑποτάσσουν ἄλλους ἀνθρώπους — τμήματα τῆς φύσης κι αὐτοί —, στή βάση κάποιων συγκεκριμένων σχέσεων πού τίς ὀνομάζουμε ἐκμεταλλευτικές κ.λπ. κ.λπ. Ποιά εἶναι λοιπόν ἡ μάχη καί ποιοί οἱ ἐκατέρωθεν μαχητές;

Στό σχόλιό μας τοῦ περασμένου τεύχους γιά τό «πολιτικό» φωτορομάντσο τοῦ Παν. Παν. μέ τόν Γκουσκούνη κ.λπ., ὁ *Σχολιαστής* ἀπάντησε ὡς ἐξῆς: «Γιά δογματισμό κατηγορεῖ τόν *Σχολιαστή* ὁ μηνιαῖος *Πολίτης* ἐπειδή ἐπί τόσα τεύχη ἐπιμένουμε στίς ἴδιες κατευθύνσεις. Ὅμοιογόμε δτι ξαφνιαστήκαμε. Νομίζαμε ὅτι εἶναι ὑποστηρικτές τῆς ἀναβάθμισης καί ὄχι τοῦ νέου φορέα». Ἡ: καλημέρα Γιάννη, κουκιά σπέρνω.

βουλος, γραμματέας της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων και μέλος της συγγραφικής ομάδας των νέων σχολικών βιβλίων (έτσι τον παρουσίασε ο συντονιστής της έκδοσης 'Αλέξης Δημαράς: οι ίδιες ιδιότητες ισχύουν και για τον Κ. Μπαλάσκα, μόνο που αυτός είναι πρόεδρος της ΠΕΦ) — ο Γ. Παγανός είπε (άπομαγνητοφωνώ):

«Μέσω της λογοτεχνίας τό σχολείο άσκει μία άγωγή, περιμένει όρισμένες μεταβολές στη συμπεριφορά των παιδιών. Από τη λογοτεχνία περνάνε όρισμένες άξίες: άξίες αισθητικές, άξίες πολιτισμικές, άξίες κοινωνικές (...) κι όρισμένες άξίες έθνικές, θά λέγαμε».

Ο 'Αλέξης Δημαράς χρειάστηκε να σχολιάσει:

«Αυτό όμως δημιουργεί και ένα πρόβλημα. (...) Έδω είχαμε και μία άποψη σωφρονιστικού ρόλου, ως πούμε, του μαθήματος της λογοτεχνίας».

Στό συνέδριο του Σεριζί με τό ειδικό θέμα «'Η διδασκαλία της λογοτεχνίας» (Ιούλιος 1969), ό Jean Vergier όμολογούσε:

«Στή μέση εκπαίδευση ως τώρα ή λογοτεχνία υπήρξε ή υπηρέτρια για όλες τις δουλειές».

Και ό γνωστός Greimas, στό ίδιο συνέδριο:

«'Η λογοτεχνία εξακολουθεί και θά εξακολουθεί επί πολύ άκόμη να χρησιμεύει ως κάλυψη, ως άλλοθι πού επιτρέπει τή μετάδοση όποιωνδήποτε περιεχομένων. Βλέπουμε πώς οι συντηρητικοί είναι ίκανοποιημένοι άπ' αυτή τή κατάσταση (...) οι προοδευτικοί, άπό τή μεριά τους, βολεύονται κι αυτοί (...). Κατά βάθος, | και οι μόν και οι δέ| πιστεύουν ότι ή διδασκαλία της λογοτεχνίας, όπως έχει σχεδιαστεί στό επίπεδο της μέσης εκπαίδευσης, είναι άκόμη τό μικρότερο κακό. Όμολογώ ότι στό σημείο αυτό είμαι έντονα σκεπτικιστής».

Έπιλογή άπό τά πρακτικά αυτού του συνεδρίου κυκλοφόρησαν σε μετάφραση Ι.Ν. Βασιλαράκη τό 1985, με τίτλο «'Η διδασκαλία της λογοτεχνίας: τά παραθέματα, στίς σ. 178 και 35-36. (Άξιοσημείωτο: στόν ίδιο έκδοτικό οίκο ό Μπα. Ένα χρόνο πριν είχε έκδώσει βιβλίο — κι άς μήν άπαντούμε με τά χέρια στίς τσέπες...).

Και οι ποιητές;

Τό Μάη του 1981 ό Μανόλης 'Αναγνωστάκης, σε έρευνα με τίτλο «'Η διδασκαλία της λογοτεχνίας στό σχολείο» ενός νέου εκπαιδευτικού περιοδικού (Τό τεύχος, 1, Μάης 1981, 8-9), άπαντούσε στό σχετικό έρώτημα ως εξής:

«Φοβάμαι ότι να επιδιώκουμε «διδασκαλία» της ποίησης είναι μάλλον ούτοπικό. (...) 'Η ποίηση δέν είναι θέμα γνωστικής συσσώρευσης, όπως είναι ή ιστορία, ή χημεία, ή γραμματική. Προϋποθέτει κάποιο μηχα-

νισμό «μύησης», πού άπαιτεί κι έναν άλλο τρόπο διδασκαλίας».

Όμόκεντρες σκέψεις διατυπώνουν, στίς κερκυραϊκές εισηγήσεις τους με θέμα «'Ο μορφωτικός χαρακτήρας της λογοτεχνίας» (περ. *Πόρφυρας*, 28, 'Απρίλης 1985), και οι ποιητές Θεοτόκης Ζερβός και Τίτος Πατρίκιος (σ. 190-191, 193 και 198).

Περιορίζομαι σ' αυτά τά πρόσφατα.

«Όσο για τή «μύηση» και τον «άλλο τρόπο διδασκαλίας» του 'Αναγνωστάκη, σε σύγκριση με τους ύπαρκτους τρόπους, υπογραμμίζω όσα έλεγε (για τή Γαλλία, διάολε!) ό Ρολάν Μπάρτ, σε συνέντευξη με τίτλο «Λογοτεχνία / Διδασκαλία» (περ. *Pratiques*, 5, Φεβρ. 1975, σ. 19):

«Μπορείς μία έργασία να τή κάνεις άπόλυση; (...) Για να τό πώ άλλώς, είμαι άπαισιόδοξος, μου φαίνεται σχεδόν άδύνατο

νά εισαγάγουμε τήν άπόλυση στη σχολική τάξη. (...) |Για να γίνει δυνατό κάτι τέτοιο, ό μαθητής θά έπρεπε ό ίδιος να| χειρίζεται τήν έπιθυμία του, τήν παραγωγή του, τή δημιουργία του. Και αυτό, σε θεσμικό επίπεδο, θά προϋπέθετε όπωσδήποτε ότι δέν θά υπήρχε μάθηση (ένα πρόγραμμα) έθνικής ισχύος».

Μία έγκυρη διαπίστωση και ή άπορία ενός τρίτου

Ό 'Αλέξης Δημαράς στην τηλεοπτική έκπομπή διαπίστωσε και μäs είπε ότι για τήν ίδια τή λογοτεχνία (τό ένα σκέλος αυτού του άπωθητικού, όσο και ένδεικτικού δρου: «τά νέα ελληνικά»· τό άλλο σκέλος είναι, βέβαια, ή γλώσσα), τό σχολείο (της μέσης) διαθέτει δύο ώρες τήν εβδομάδα, τό πολύ.

Θά μπορούσε ένας τρίτος να

διατυπώσει τήν εξής άπορία: μήπως έχει δικαίο ή Τζένη Μαστοράκη, πού παρατήρησε στην ίδια έκπομπή:

«'Όπως γενιές όλόκληρες, πριν, μίσησαν τον Παπαδιαμάντη άκριβώς λόγω διδασκαλίας, (...) με τον ίδιο τρόπο είναι πάρα πολύ πιθανόν να μισησουν τον 'Εμπερίκο ή τον 'Εγγονόπουλο ή και δέν ξέρω ποιούς άλλους, μέσα άπ' αυτόν άκριβώς τό δρόμο».

Μέ άλλα, πιά «κακά» λόγια, μήπως τό σχολείο δέν ενδιαφέρεται να «διδάξει» τή λογοτεχνία μέσα σ' εκείνες τις δύο ώλε κι όλο ώρες, αλλά να τή μαγαρίσει;

Έξάλλου, και άνεξάρτητα άπό προθέσεις άτόμων, τό πρώτο δέν προφταίνει να γίνει. Τό δεύτερο, όμως, γίνεται...

Ξ.Α. Κοκόλης

